

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆ

ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄ (ՍԵՂՄԱԳԻՐ)

2021 ԹՎԱԿԱՆԻՆ ՀՀ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ, ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

ԵՐԵՎԱՆ 2022

Բովանդակություն

ԲԱԺԻՆ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	6
ԳԼՈՒԽ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ.....	6
ԳԼՈՒԽ 2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆԸ	12
ԳԼՈՒԽ 3. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ.....	13
ԳԼՈՒԽ 4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄՔ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՎՍՏԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐԸ.....	15
ԳԼՈՒԽ 5. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐՈՒՄ.....	17
ԲԱԺԻՆ 2. ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐ 2021 ԹՎԱԿԱՆԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ.....	18
ԲԱԺԻՆ 3. ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ.....	20
ԳԼՈՒԽ 1. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.....	20
ԳԼՈՒԽ 2. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.....	33
ԳԼՈՒԽ 3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ.....	44
ԳԼՈՒԽ 4. ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.....	49
ԳԼՈՒԽ 5. ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.....	54
ԲԱԺԻՆ 4. ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	67
ԲԱԺԻՆ 5. ՊԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.....	70
ԲԱԺԻՆ 6. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.....	76
ԲԱԺԻՆ 7. ԿԱՐԾԻՔԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ.....	78
ԲԱԺԻՆ 8. ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ. ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.....	83
ԲԱԺԻՆ 9. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՆ ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔՐԵԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ.....	88
ԳԼՈՒԽ 1. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ.....	89

ԳԼՈՒԽ 2. ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՆ	103
ԳԼՈՒԽ 3. ԱԶԱՏ ՏԵՂԱՇԱՐԺՎԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ	107
ԳԼՈՒԽ 4. ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԵՎ ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ.....	111
ԳԼՈՒԽ 5. ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID-19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՀԻՄՔՈՎ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	113
ԳԼՈՒԽ 6. ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԱՅԼ ԽՆԴԻՐՆԵՐ	115
ԳԼՈՒԽ 7. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՎՍՏԱՀՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ԲԱՂԱԴԻԻՉ ՈՒՆԵՑՈՂ ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՎԱՐՈՒՅԹՆԵՐ	119
ԲԱԺԻՆ 10. ՀՎԱՔՆԵՐԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԵՎ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՂ ԽՆԴԻՐՆԵՐ.....	123
ԲԱԺԻՆ 11. ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ.....	127
ԳԼՈՒԽ 1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ.....	128
ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	136
ԲԱԺԻՆ 12. ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԱՅԼ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ	139
ԲԱԺԻՆ 13. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ	150
ԳԼՈՒԽ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ.....	151
ԳԼՈՒԽ 2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԵՎ ԶՈՐԱԿՈՉԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ.....	153
ԳԼՈՒԽ 3. ԶԻՆԱՊԱՐՏ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՊԱՏՇԱՃ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ.....	157
ԳԼՈՒԽ 4. ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻՑ ԵԼՆԵԼՈՎ ԶՈՐԱԿՈՉԻՑ ՏԱՐԿԵՏՈՒՄ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ	162
ԳԼՈՒԽ 5. ՊԱՏՇԱՃ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԵՎ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ.....	165
ԳԼՈՒԽ 6. ԶԻՆԱՊԱՐՏ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ, ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼՈՒ ԵՎ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՐՁԱԿՎԵԼՈՒ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ	170
ԳԼՈՒԽ 7. ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ	176
ԳԼՈՒԽ 8. ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ԿՅԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԳԵԼՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ	181
ԳԼՈՒԽ 9. ԿԱՆԱՅՔ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ.....	184

ԳԼՈՒԽ 10. ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	189
ԳԼՈՒԽ 11. ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՎԱՔՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՎԱՐՏԻՑ ՀԵՏՈ ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԽՆԴԻՐՆԵՐ	195
ԲԱԺԻՆ 14. ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ.....	203
ԲԱԺԻՆ 15. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ «ԵՐԵԽԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՄԱԿ-Ի ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՂ ՄԱՐՄԻՆ	215
ԲԱԺԻՆ 16. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ «ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՄԱԿ-Ի ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՂ ՄԱՐՄԻՆ	234
ԳԼՈՒԽ 1. ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԸ ԵՎ ԽՏՐԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ՝ ՈՐՊԵՍ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԻ ԽՈՐՔԱՅԻՆ ՊԱՏՃԱՌ.....	235
ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՈՐԵՎԷ ՏԵՍԱԿԻ ՎԱՏ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ	236
ԳԼՈՒԽ 3. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ	237
ԳԼՈՒԽ 4. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.....	238
ԳԼՈՒԽ 5. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՈՒՄԸ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	240
ԳԼՈՒԽ 6. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՐԳԱՆՔԸ	246
ԳԼՈՒԽ 7. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ ԿՅԱՆՔԻ ԽԹԱՆՈՒՄԸ	246
ԳԼՈՒԽ 8. ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	249
ԳԼՈՒԽ 9. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ.....	253
ԳԼՈՒԽ 10. ՀԱՐԳԱՆՔ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՂ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ.....	254
ԳԼՈՒԽ 11. ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՎԻՐԱՎՈՐՈՒՄ ՍՏԱՑԱԾ, ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ, ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ, ՀԱՄԱՅՆՔԱՀԵՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԽՆԴԻՐՆԵՐ.....	255
ԲԱԺԻՆ 17. ՏԱՐԵՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ.....	256
ԲԱԺԻՆ 18. ԱԴԻԲԵԶԱՆԻ ՍԱՆՁԱԶԵՐԾԱԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԲՈՆԻ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ.....	263
ԲԱԺԻՆ 19. ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ԱՊԱՍՏԱՆ ՀԱՅՅՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ.....	268

ԲԱԺԻՆ 20. ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՊԱՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՒ ԿՐՃԱՏՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ.....	271
ԳԼՈՒԽ 1. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԵՎ ԱՊԱՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽՄԱՆ ՈՒ ԿՐՃԱՏՄԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ. ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ.....	271
ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՊԱՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՒ ԿՐՃԱՏՄԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ.....	272
ԲԱԺԻՆ 21. ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID-19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԱՐՑԱԽԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԼԱՅՆԱԾԱՎԱԼ ԶԻՆՎԱԾ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ	275
ԳԼՈՒԽ 1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԵՎ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐ.....	277
ԳԼՈՒԽ 2. ԳԵՐԻՆԵՐԻՆ ՉՎԵՐԱԴԱՐՁՆԵԼԸ, ՆՐԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ԽԱԹԱՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ	282
ԳԼՈՒԽ 3. ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՂ ՀԱՅԱՏՅԱՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀՀ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀՐԱՏԱՊ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ.....	283
ԳԼՈՒԽ 4. ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԴԵՄ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԸ.....	285

ԲԱԺԻՆ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋԸՆԹԱՅԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ¹

ԳԼՈՒԽ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ²

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը՝ որպես մարդու իրավունքների ազգային հաստատություն, 2004 թվականից գործունեությունը սկսելուց ի վեր անցել է զարգացման մի քանի փուլ: Այդ փուլերից յուրաքանչյուրը կարևոր դեր է ունեցել պետության իրավական համակարգում կառույցի դերի ամրապնդման և մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտի զարգացմանը:

Հաստատության զարգացման տեսանկյունից հիմնարար նշանակություն ունեցավ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններն: Մասնավորապես, Սահմանադրությունն ամրագրում է Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմելը որպես՝ մարդու հիմնական իրավունք, նախատեսելով մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ 2-րդ գլխում:

Ավելին, սահմանվեց Պաշտպանի վերաբերյալ ինքնուրույն գլուխ, որը նախատեսում է նրա գործառույթների ու լիազորությունների, ընտրության և գործունեության երաշխիքների վերաբերյալ կարգավորումներ: Սահմանադրությունը սահմանել է նաև Պաշտպանի գործունեության նոր ուղղությունների հիմքեր:

Սահմանադրության փոփոխությունների հիմքով 2016 թվականին ընդունվեց և 2017 թվականին ուժի մեջ է մտավ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը¹, որն ավելի բարձր իրավական ուժ ունի, քան մյուս օրենքները: Այն որակապես նոր հիմքեր ապահովեցին մեր երկրի իրավական համակարգում Պաշտպանի՝ որպես սահմանադրական մարմնի տեղի ու դերի համար:

Քննարկվող փոփոխությունների հիման վրա զարգացվեցին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի նոր ուղղություններ (մարդու իրավունքների կրթություն, գործարարության ոլորտում իրավունքների պաշտպանություն սեփական գործունեության արդյունքների վրա հիմնված օրենսդրական նախագծի մշակում և այլն):

Այդ օրենսդրական փոփոխություններով ընդլայնվեցին Պաշտպանի և նրա աշխատակազմի գործունեության երաշխիքները, ինչպես նաև իրավասության ոլորտները: Մասնավորապես, նախատեսվեց, որ Պաշտպանը, բացի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների

¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 22-89, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

² Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 22-68, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

ու պաշտոնատար անձանց դեմ ներկայացված բողոքներից, իրավասու է քննարկել նաև հանրային ծառայության ոլորտում գործող, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների պատվիրակած լիազորություններն իրականացնող կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների ենթադրյալ խախտումների վերաբերյալ հարցերը:

Ավելին, ամրագրվեց, որ Պաշտպանը հանդիսանում է «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ» ՄԱԿ-ի՝ 1984 թվականի կոնվենցիայի 2002 թվականի դեկտեմբերի 18-ին ընդունված կամընտիր արձանագրությամբ սահմանված կանխարգելման ազգային մեխանիզմ, ինչպես նաև «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի՝ 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ին ընդունված կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում, ինչպես նաև երեխաների իրավունքների խախտումների կանխարգելում և պաշտպանություն իրականացնող մարմին: Նշված օրենսդրական փոփոխություններն առավել մանրամասն քննարկվում են Պաշտպանի 2017 թվականի տարեկան հաղորդման մեջ:

Հատկանշական է, որ կատարված փոփոխություններից հետո՝ 2018 թվականի հունիսի 13-ին ընդունվել է «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը: Դրանով նախատեսվել է, որ Պաշտպանն իրականացնում է «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի՝ 2006 թվականի դեկտեմբերի 13-ին ընդունված կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքների խախտումների կանխարգելում և պաշտպանություն:

Պետք է հատուկ ընդգծել, որ Պաշտպանի վերը նշված կոնվենցիոն մանդատների արդյունավետ իրականացման նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ստեղծվել կամ վերակազմավորվել են համապատասխան ստորաբաժանումներ:

2020 թվականին ադրբեջանական լայնածավալ հարձակումները և ադրբեջանական զինված ուժերի ապօրինի ներկայությունը Հայաստանի Հանրապետության գյուղերի հարևանությամբ սկզբունքորեն փոխեցին Պաշտպանի գործունեության առանձնահատկություններն ու ուղղությունները: Օբյեկտիվորեն թե՛ 2020, թե՛ 2021 թվականներին խիստ անհրաժեշտ դարձավ լայնածավալ հրատապ 24-ժամյա փաստահավաք աշխատանքներ իրականացումը: Նախորդ տարում ինտենսիվ աշխատանք էր տարվում ռազմական գործողությունների համատեքստում ադրբեջանական զինված ուժերի պատերազմական հանցագործությունների վերաբերյալ ապացույցներ հավաքագրելու, անհրաժեշտ իրավական գնահատականներ տալու և դրանք հանրությանն ու միջազգային կառույցներին ներկայացնելու տեսանկյունից: Խնդիրը չափազանց բարդ էր, քանի որ ստիպված էինք աշխատանքները տանել համավարակի պայմաններում:

Հաշվետու տարում արմատական աշխատանքներ են տարվել հետպատերազմական փուլում ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից իրականացված խախտումների և դրանց արդյունքում ՀՀ սահմանամերձ բնակավայրերում մարդու իրավունքների ոտնահարումների վերաբերյալ: Այդ նպատակով Պաշտպանի գլխավորությամբ պարբերական այցեր են իրականացվել սահմանամերձ բնակավայրեր, տեղում մանրամասն ուսումնասիրվել են տեղի բնակիչների կենսաապահովման պայմանները, առանձին իրավունքների ապահովման հետ կապված հարցերը: Այցերի արդյունքում մշակվել և իրավասու պետական մարմիններին, միջազգային կազմակերպություններին են

ներկայացվել ամփոփ տեղեկություններ արձանագրված մարդու իրավունքների ոտնահարումների վերաբերյալ:

Կատարված արձանագրումների հիման վրա, որպես հիմնարար առաջարկություն, ներկայացվեց Ադրբեջանի հետ սահմանամերձ բնակավայրերի հարևանությամբ անվտանգության ապառազմականացված գոտի ստեղծելու գաղափարը: Այն ենթադրում էր ադրբեջանական զինված ուժերի հետքաշում, որը կերաշխավորեր տեղում բնակիչների և այլոց բնականոն կյանքը, և ոչ մի դեպքում չի ենթադրի այդ տարածքի՝ որևէ կողմի պատկանելություն:

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության երաշխիքները և առաջ եկած խնդիրները

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի արդյունավետության գրավականն է նաև օրենսդրական այն երաշխիքները, որոնք ապահովում են ինստիտուցիոնալ անկախության անհրաժեշտ մակարդակ:

Այդ երաշխիքները հատկապես ուժեղացվեցին 2017 թվականին՝ սահմանադրական օրենքի ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ նույնիսկ ապահովելով այնպիսի պայմաններ, որոնք յուրահատուկ են միջազգային առաջատար փորձի տեսանկյունից:

Նախ, կարևոր էր սահմանադրական օրենքի մակարդակով ամրագրելը, որ Պաշտպանի աշխատակազմում պաշտոն զբաղեցնող անձինք չեն կարող բացատրություն տալ կամ հարցաքննվել Պաշտպանին հասցեագրված դիմումների կամ բողոքների էության կամ դրանց ուսումնասիրությունների արդյունքում Պաշտպանի կայացրած որոշումների վերաբերյալ, ինչպես նաև դրանք այլ անձանց տրամադրել ծանոթացման՝ առանց Պաշտպանի գրավոր համաձայնությամբ:

Ավելին, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 332.1-րդ հոդվածով սահմանվեց առանձին հանցակազմ, որը պատասխանատվություն է նախատեսում Պաշտպանի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելու, այդ թվում՝ նրա գործունեությանը ցանկացած ձևով միջամտելու, իսկ 2017 թվականից սկսած՝ նաև Պաշտպանի՝ օրենքով սահմանված լիազորությունների իրականացման հետ կապված՝ նրա կամ նրա որոշմամբ հանդես եկող իրավասու անձի մուտքը ցանկացած վայր չթույլատրելու համար:

Սահմանադրությամբ և դրա հիման վրա ընդունված սահմանադրական օրենքով սահմանվեց Պաշտպանի ֆինանսական անկախության երաշխիքներ: Նախ, Սահմանադրության 193-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ Պետությունն ապահովում է Պաշտպանի գործունեության պատշաճ ֆինանսավորումը:

Այդուամենայնիվ, գործնականում արձանագրվել են դեպքեր, որոնք պարունակել են Պաշտպանի գործունեության ինստիտուցիոնալ խոչընդոտների իրական վտանգներ: Դրանցից մեկը վերաբերել է հաստատության ֆինանսական անկախության երաշխիքի վերացմանը: Այս խնդրին մանրամասն անդրադարձ է կատարվել Պաշտպանի 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեությանը խոչընդոտող մեկ այլ արատավոր երևույթ էր Պաշտպանի հասցեին իր գործունեության իրականացման կապակցությամբ գլխավորապես կեղծ էջերից կամ օգտահաշիվներից կազմակերպվածության բարձր աստիճանի ատելության ու վիրավորանքի, ինչպես նաև ակնհայտ կեղած կամ սխալ տեղեկությունների տարածումը: Խնդիրն այն աստիճան էր սրվել, որ 2020 թվականին Պաշտպանը ստիպված էր հայտարարել, որ դա նաև իրականացվում կամ համակարգվում է բարձրաստիճան պաշտոնատար

անձանց կողմից: Այդ ամենը հստակ նպատակ է ունեցել՝ ստեղծել սխալ պատկերացումներ հաստատության գործունեության վերաբերյալ ու հնարավորության դեպքում այդպիսի քննարկումների ներքաշել հնարավորինս շատ իրական օգտատերերի, ազդել հաստատության հեղինակության վրա: Պաշտպանի հասցեին հնչել են վիրավորական արտահայտություններ նաև իրական օգտատերերի կողմից:

Դրանցից յուրաքանչյուրի մասով ձեռնարկվել են համապատասխան քայլեր, այդ թվում՝ ներկայացվել է հանցագործության մասին հաղորդում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի հանրային կապերի բաժնի գործառույթներից է ուսումնասիրել Պաշտպանի գործունեության լուսաբանումները ՁԼՄ-ներով: Նման մշտադիտարկումների հիման վրա վեր է հանվել, որ Հանրային հեռուստաընկերության «Լուրեր» թողարկումը շարունակել է առավելագույնս անտեսել ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի հրապարակումները երկրում տեղի ունեցող կարևոր իրադարձությունների վերաբերյալ, գործում է Պաշտպանի գործունեության եթեր հեռարձակելն առավելագույնը բացառելու սկզբունքով:

Այս խիստ դատապարտելի գործելաճին Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպան Արման Թաթոյանն անդրադարձել է դեռ 2021թ. մայիսի 6-ին՝ Ազգային ժողովում տարեկան հաղորդմանը նվիրված եզրափակիչ ելույթով: Դրանից հետո ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն իրականացրել է նոր մշտադիտարկում:

Փաստերը հաստատում են, որ պատկերն ավելի մտահոգիչ է, քան մայիսի 6-ից առաջ էր. խոսքը ՀՀ կառավարության հիմնադրած հեռուստաընկերության կողմից ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված իրավապաշտպան միակ պետական հաստատության գործունեության լուսաբանումն անտեսելու, Սահմանադրությամբ և օրենքներով երաշխավորված մարդու իրավունքները խախտող քաղաքականության մասին է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը բազմիցս է զգուշացրել, որ Հանրային հեռուստաընկերությունը, լինելով ՀՀ կառավարության կողմից հիմնադրված, պարտավոր է հաշվի առնել, որ իր պատրաստած նյութերն արտահայտում են պետական մոտեցում. սա նաև նշանակում է, որ այդ նյութերը կարող են դառնալ ապացույց ՀՀ քաղաքացիների իրավունքների դեմ՝ հատկապես միջազգային ատյաններում: Եվ հակառակը՝ օբյեկտիվ լուսաբանումները կարող են դառնալ միջազգային ատյաններում մեր հայրենակիցների իրավունքների պաշտպանության ապացույցներ:

Թեմայի վերաբերյալ ամբողջական ինֆորմացիան ուղարկվել է միջազգային կազմակերպություններին երկրում խոսքի ազատության վիճակն ու այլակարծության խրախուսումը գնահատելիս հաշվի առնելու, հետագայում մարդու իրավունքների և օրենսդրության նման խախտումները կանխելու համար:

2. Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության հիմնարար ուղղությունները

Գործող օրենսդրական կարգավորումների և Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես պետության իրավական և մարդու իրավունքների համակարգի առանցքային մարմնի գործառույթների հաշվառմամբ, 2021 թվականին ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեությունն ընդգրկել է երկու հիմնարար ուղղություն՝ անհատական դեպքերով բողոքների ու դիմումների քննարկում և համակարգային խնդիրների լուծմանն ուղղված քայլեր: Վերջինն իր հերթին հետապնդում է նաև կանխարգելիչ նպատակ՝ բացառելու համար ապագայում իրավունքների խախտման դեպքերը:

Օրենքի համաձայն՝ կոնկրետ դեպքերի քննարկումներն իրականացվում է երկու հիմնարար ուղղությամբ՝ բողոքի և սեփական նախաձեռնությամբ հարցի քննարկման ընթացակարգերով: Հատկանշական է, որ նման դեպքերի ուսումնասիրման ընթացքում արձանագրվում են նաև համակարգային խնդիրներ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության մյուս հիմնարար ուղղությունը համակարգային խնդիրների վերհանումն ու դրանց լուծման համար անհրաժեշտ ուղիների նախանշումն է: Այս խնդիրների վերհանման աղբյուրը հաճախ հենց անհատական դեպքերի քննարկումն է:

2021 թվականի ընթացքում համակարգային բնույթի աշխատանք էր իրականացվում նաև Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականին Արցախի դեմ սանձազերծված պատերազմի հետևանքով Հայաստանի սահմանային բնակավայրերում մարդու իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ: Սա հաշվետու տարում Պաշտպանի գործունեության հիմնական ուղղություններից էր, որը նպատակ էր հետապնդում վեր հանել ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից մարդու իրավունքների խախտումները, արձանագրել դրանք միջազգային իրավանորմերի համատեքստում և ներկայացնել դրանք մարդու իրավունքների և մարդասիրական հարցերի մանդատ ունեցող միջազգային կառույցներին: Իբրև խնդրի լուծում, Մարդու իրավունքների պաշտպանն առաջ քաշեց անվտանգության ապահովման և անվտանգության գոտի ստեղծելու գաղափարը, որը կկանխեր հետագա հումանիտար և մարդու իրավունքների խնդիրները և այդ բնակավայրերում կերաշխավորեր բնականոն կյանք մինչև սահմանազատման և սահմանագծման գործընթացի իրականացումը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության հիմնական ուղղությունները նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործման ոլորտում

Այս հիմնական ուղղություններով աշխատանքն իրականացվում է Պաշտպանի՝ նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործմանն առնչվող սահմանադրական գործառույթի շրջանակում: Սա թույլ է տալիս ոչ միայն նպաստել ներպետական օրենսդրության զարգացմանը, այլ նաև անհատական դիմումներից, մշտադիտարկումներից և այլ աղբյուրներից վերհանված խնդիրների լուծմանն ուղղված քայլեր ձեռնարկել՝ կանխելով հետագա հնարավոր խախտումները:

Սահմանադրական դատարանի դիմումներ ներկայացնելը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ օրենսդրության կատարելագործման սահմանադրական գործառույթի իրականացման կարևոր ուղղություններից է Սահմանադրական դատարանի դիմումների ներկայացումը: 2021 թվականին ՀՀ սահմանադրական դատարան են հասցեագրվել 11 դիմումներ, որոնցով բարձրացվել են մի շարք դրույթների՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը:

Մարդու իրավունքներին և ազատություններին վերաբերող նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի վերաբերյալ գրավոր կարծիքների տրամադրումը

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին կարծիքի է ներկայացվել Սահմանադրական օրենքների, օրենսգրքերի և նոր կարգավորման առարկա ունեցող կամ ամբողջովին փոփոխվող օրենքների և այլ իրավական ակտերի 185 նախագիծ, որոնցից 113-ով ներկայացվել են թվով 308 նկատառում և առաջարկ՝ հաշվի առնելով միջազգային չափանիշները, ինչպես նաև ներպետական իրավական ակտերի կարգավորումները և իրավակիրառ պրակտիկան:

Սահմանադրական դատարանի հատուկ կարծիքներ ներկայացնելը՝ որպես միջազգային լավագույն փորձ

Մարդու իրավունքների պաշտպանը Սահմանադրական դատարանին ուղղված՝ Սահմանադրության 2-րդ գլխի դրույթներին վերաբերող դիմումների վերաբերյալ հատուկ դիրքորոշում (amicus brief) է ներկայացնում՝ սկսած 2016 թվականից: 2021 թվականին Պաշտպանը Սահմանադրական դատարան է ներկայացրել 12 հատուկ դիրքորոշում:

Պաշտպանի միջազգային կոնվենցիոն կարգավիճակները

Մարդու իրավունքների պաշտպանը Սահմանադրությամբ նախատեսված պաշտոնատար անձ է, որ ունի բնույթով բացառիկ միջազգային կոնվենցիոն կարգավիճակներ, որոնք են՝

- «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ» ՄԱԿ-ի՝ 1984 թվականի կոնվենցիայի 2002 թվականի դեկտեմբերի 18-ին ընդունված կամընտիր արձանագրությամբ սահմանված կանխարգելման ազգային մեխանիզմ: Այս մանդատի շրջանակներում իրականացված գործունեություն առավել մանրամասն ներկայացված է Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի գործունեության մասին տարեկան զեկույցները.

- «Երեխայի իրավունքների մասին» 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված մշտադիտարկում իրականացնող անկախ մարմին: Հարկ է ընդգծել, որ սույն կարգավիճակի հիմքով իրականացված գործունեությունը ներկայացված է սույն հաղորդման «Պաշտպանը՝ որպես «Երեխայի իրավունքների մասին» 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում.

- «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» 2006 թվականի դեկտեմբերի 13-ի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված մշտադիտարկում իրականացնող անկախ մարմին: Այս ոլորտում իրականացված աշխատանքներն ու արձանագրումները ներկայացված են սույն հաղորդման «Պաշտպանը որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» 2006 թվականի դեկտեմբերի 13-ի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում.

Արտահերթ հրապարակային զեկույցներ, ուղեցույցներ և այլ փաստաթղթեր

Պաշտպանի աշխատանքի հիմնարար ուղղություններից է առանձին թեմաներով արտահերթ զեկույցների, ուղեցույցների և այլ փաստաթղթերի հրապարակումը:

Զեկույցներում ներկայացվում են անհատական դիմումների և այցերի արդյունքում վեր հանված խնդիրներ, որոնք առավել խորությամբ ուսումնասիրվում և մանրամասն վերլուծության են ենթարկվում: Կատարված աշխատանքի հիման վրա իրավասու մարմիններին ներկայացվում են կոնկրետ առաջարկություններ, իսկ դրանց կատարման նկատմամբ իրականացվում է հետագա հետևողական մշտադիտարկում:

2021 թվականի ընթացքում հատուկ ուշադրություն է դարձվել 2020 թվականի պատերազմի հետևանքով մարդու իրավունքների պահպանության հիմնարար նշանակության հարցին: Ստեղծված իրավիճակը առաջացրեց խիստ անհրաժեշտություն իրականացնելու բարձր աստիճանի ինտենսիվության փաստահավաք աշխատանքներ, այդ թվում՝ ՀՀ սահմանային բնակավայրերում և հանդես գալ արտահերթ զեկույցներով և հրապարակումներով:

Արտահերթ հրապարակային զեկույցների առարկա են դարձել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ Սահմանադրական դատարան ներկայացված որոշ դիմումներ:

ԳԼՈՒԽ 2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հանրային հաղորդակցության ոլորտում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության իրականացրած աշխատանքները 2021 թվականին արժանացել են բարձր գնահատականի Հայկական PR ասոցիացիայի կողմից կազմակերպված Հայկական PR մրցանակաբաշխության ժամանակ: Մասնավորապես, «Տարվա պետական կառույց» անվանակարգում հաղթող է ճանաչվել ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը, իսկ «Տարվա PR պատասխանատու» անվանակարգում՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի հանրային կապերի բաժնի պետը³:

Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հանրային կապերի զարգացման ռազմավարությունը 2021 թվականին ևս նախորդ տարվա նման ենթարկվել է հիմնարար փոփոխության: Իրազեկման տարատեսակ արշավներին ու հանրային միջոցառումներին փոխարինելու են եկել իրազեկման օնլայն նյութերը:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմից հետո սկսվել և 2021 թվականին շարունակվել է աշխատանքի նոր ուղղությամբ մշտադիտարկումը, որի ընթացքում բաժնում մասնագիտացված անձինք ուսումնասիրել են ադրբեջանական ու թուրքական մամուլի հրապարակումներում ատելության խոսքը էթնիկ հայերի նկատմամբ, որոնք տարածվել են հատկապես ադրբեջանական իշխանությունների կողմից: Հավաքագրված ինֆորմացիան թարգմանվել է բնօրինակ լեզուներից՝ հիմք ծառայելով զեկույցների կազմման համար: Նույն սկզբունքով հավաքագրվել է ադրբեջանական կողմում հայտնված հայկական կողմի գերիներին վերաբերող ադրբեջանական ու թուրքական աղբյուրներից տարածվող տեսանյութերն ու լուսանկարները, և Պաշտպանի աշխատակազմի այլ բաժինների հետ համագործակցությամբ նույնականացվել են մարդկանց անձնական տվյալները նրանց իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ աշխատանքներում օգտագործելու, այդ թվում՝ միջազգային կառույցներին հավաստի տեղեկություններ փոխանցելու համար:

³ Տե՛ս հետևյալ հղումով՝ <https://www.youtube.com/watch?v=dlii1u2ukTg8&t=3s>, հասանելի է 2022 թվականի փետրվարի 23-ի դրությամբ:

ԳԼՈՒԽ 3. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ⁴

1. Համագործակցությունը հանրային մարմինների հետ

ՀՀ Սահմանադրության 191-րդ հոդվածի 3-րդ մասով ամրագրվում է, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են օրենքով սահմանված կարգով Մարդու իրավունքների պաշտպանին տրամադրել անհրաժեշտ փաստաթղթեր, տեղեկություններ և պարզաբանումներ, ինչպես նաև աջակցել նրա աշխատանքներին: Նշված սահմանադրական երաշխիքը կարևոր նշանակություն ունի Մարդու իրավունքների պաշտպանի անկախության ու աշխատանքի արդյունավետության տեսանկյունից:

Չնայած այս և այլ օրենսդրական երաշխիքներին, Պաշտպանի գործունեության կարևոր սկզբունքներից է գործընկերային աշխատանքի և գործընկերների նկատմամբ հարգանքի սկզբունքը՝ հետապնդելով երկրում մարդու իրավունքների պաշտպանության և խթանման մակարդակի բարձրացման նպատակ: Այս սկզբունքի պահպանմամբ է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի արդյունքում արձանագրված խնդիրների լուծման վերաբերյալ առաջ են բերվում իրատեսական առաջարկություններ: Ավելին, դրա հաշվառմամբ է, որ պատրաստակամություն է ներկայացվում իրավասության սահմաններում համատեղ լուծելու մարդու իրավունքների ոլորտի մարտահրավերները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության համար կարևոր նշանակություն ունի համատեղ աշխատանքը Ազգային ժողովի հետ: Կրելով խորհրդարանական իրավապաշտպանի բարձր կոչումը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն օժտված է մարդու իրավունքներին ու ազատություններին առնչվող նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործմանը նպաստելու սահմանադրական գործառույթով: 2021 թվականին նույնպես երկու հաստատությունների միջև շարունակվել է համագործակցությունը:

Կարևոր է Պաշտպանի աշխատանքն ԱԺ մարդու իրավունքների պաշտպանության և հանրային հարցերի և մյուս մշտական հանձնաժողովների հետ: Հաշվետու տարում դրանք ծառայել են իբրև հարթակ քննարկելու մարդու իրավունքների առկա մարտահրավերները, այդ թվում՝ 2020 թվականի սեպտեմբեր – նոյեմբերի ամիսների պատերազմի հետևանքով առաջացած խնդիրներն ու մարդու իրավունքների ոտնահարումները ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից:

Համագործակցության արդյունավետության տեսանկյունից կարևոր է նաև Ազգային ժողովում Պաշտպանի ներկայացուցչի դերը: Նա մասնակցում է ԱԺ աշխատակազմի և փորձագետների մասնակցությամբ մարդու իրավունքներին առնչվող օրենսդրական ակտերի նախագծերի վերաբերյալ քննարկումներին, խորհրդարանական լսումներին և աշխատանքային հանդիպումներին: Դրանց ընթացքում ներկայացվում են Պաշտպանի՝ անհատական դիմումների

⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 69-77, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

քննարկման և մշտադիտարկման առանցքային գործառույթների իրականացման արդյունքում վեր հանված համակարգային խնդիրները, որոնք պահանջում են օրենսդրական լուծումներ:

Նույն սկզբունքով, առանցքային է նաև աշխատանքը դատարանների և Բարձրագույն դատական խորհրդի հետ: Ի տարբերություն Սահմանադրական դատարանի՝ մյուս դատարանների և Բարձրագույն դատական խորհրդի հետ համագործակցությունը հիմնականում վերաբերում է դատական պրակտիկայի կատարելագործման վերաբերյալ առաջարկությունների ներկայացմանը և քննարկումներին: Կարևոր է նաև փոխգործակցությունը Վճռաբեկ դատարանի՝ որպես օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառման ապահովման, ինչպես նաև մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումների վերացման լիազորությամբ օժտված մարմնի հետ:

Սահմանադրական դատարանի հետ համագործակցությունը դրսևորվում է Սահմանադրական դատարան դիմումներ ներկայացնելով, ինչպես նաև մարդու իրավունքների կամ ազատություններին վերաբերող գործերով Սահմանադրական դատարան օժանդակ դիրքորոշումներ (*amicus curiae*) ներկայացնելով:

Սահմանադրական դատարանում նույնպես գործում է Պաշտպանի ներկայացուցչի ինստիտուտը: Վերջինս, մասնավորապես, պատասխանատու է ինչպես Պաշտպանին հասցեագրվող՝ Սահմանադրական դատարան դիմելու խնդրանք պարունակող դիմումների, այնպես Պաշտպանի անմիջական դիտարկման արդյունքների վրա հիմնված սահմանադրաիրավական խնդիրների ուսումնասիրման և համակարգման համար:

Կարևոր է նաև Պաշտպանի համագործակցությունը Կառավարության հետ:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ աշխատանքում նույնպես առկա են դրական արդյունքներ: Օրինակ՝ սեպտեմբեր – նոյեմբեր ամիսների և դրան հաջորդող ժամանակահատվածի ընթացքում օպերատիվ համագործակցություն է արձանագրվել հատկապես Սյունիքի և Գեղարքունիքի տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ:

Երևան քաղաքի դեպքում խոսքը վերաբերում է ինչպես Երևանի քաղաքապետին, այնպես էլ Երևան քաղաքի ավագանուն:

2. Համագործակցությունը քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների, լրագրողների և փաստաբանների հետ

Հասարակական կազմակերպությունների և Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության համագործակցության շրջանակում է նաև առանձին ոլորտներում արձանագրված խնդիրների լուծմանն ուղղված համատեղ քայլերի ձեռնարկումը:

Որպես գործունեության հիմնական ուղղություն՝ շարունակվել են աշխատանքները հասարակական կազմակերպությունների հետ ինչպես կանանց, հաշմանդամություն ունեցող անձանց, երեխաների պաշտպանության, խոշտանգումների կանխարգելման, փախստականների և ապաստան հայցող անձանց, զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության, այնպես էլ այլ ոլորտներում⁵¹:

Քաղաքացիական հասարակության հետ աշխատանքը կազմակերպվում է տարբեր եղանակներով, այդ թվում՝ Պաշտպանին առընթեր խորհրդատվական խորհուրդների միջոցով, որը ստեղծելու Պաշտպանի լիազորությունն ամրագրված է սահմանադրական օրենքում:

Խորհուրդների ձևաչափերից բացի, ակտիվորեն գործադրվել են համատեղ աշխատանքի այլ մեխանիզմներ: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է քննարկումներին, վերապատրաստման դասընթացներին մասնակցությանը, հասարակական կազմակերպությունների կողմից

իրականացվող ծրագրերին մասնակցությանը, Աշխատակազմի համակարգմամբ իրականացվող ծրագրերին նրանց ներգրավմանը և այլն:

Այս մասում պետք է առանձնացնել Մարդու իրավունքների պաշտպանի համագործակցությունը լրատվամիջոցների և լրագրողների հետ:

Լրագրողներին Մարդու իրավունքների պաշտպանը համարում է ռազմավարական գործընկերներ և հետևաբար՝ նրանց հետ համատեղ աշխատանքն իրականացվում է հենց այդ հիմնարար սկզբունքից ելնելով:

Ցավոք, առկա են լրագրողների աշխատանքի սխալ ընկալումներ ոչ միայն հասարակությունում, այլ նաև պետական համակարգում: Ցանկացած պաշտոնատար անձ պետք է հստակ գիտակցի, որ պատկերացումն այն մասին, թե լրագրողը խոչընդոտում է իր աշխատանքը, ընդամենը կարծրատիպ է ու ոչ ճիշտ պատկերացման արդյունք է:

Մյուս կողմից, լրագրողի մասին ճիշտ պատկերացումներ ձևավորելու տեսանկյունից կարևոր է լրագրողների կողմից պատասխանատու լրագրության սկզբունքներին համապատասխան մասնագիտական գործունեություն ծավալելը՝ սկսած լրագրողական նյութի համար վերնագիր ընտրելուց մինչև այդ նյութի բազմակողմանիության ապահովումը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի կարևոր գործընկերներ են փաստաբանները: Այստեղ պետք է նախևառաջ առանձնացնել արդյունավետ աշխատանքը Փաստաբանների պալատի ու Փաստաբանական դպրոցի հետ: Պարբերաբար անցկացվող համատեղ քննարկումներն ու ծրագրային նախաձեռնությունները նպաստում են թե՛ փաստաբանի դերի բարձրացմանը երկրում, թե՛ մարդու իրավունքների վիճակի շարունակական բարելավմանը:

ԳԼՈՒԽ 4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՎՍԱՀՈՒԹՅՈՒՆՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐԸ⁵

2019 թվականի մարտին վերահաստատվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության ամենաբարձր «A» միջազգային հեղինակավոր կարգավիճակը:

ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի քարտուղարությամբ գործող Մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների համաշխարհային միավորման անկախ հանձնախմբի կողմից այս բարձր կարգավիճակի հաստատումը վկայում է Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի լիարժեք անկախության, վստահելիության ու արդյունավետ աշխատանքի մասին: Գնահատման համար ուսումնասիրությունը ներառել է նաև 2016-ից մինչև 2018 թվականների ժամանակահատվածը: **Անկախ հանձնախումբը հավաքագրման զեկույցում ընդգծել է, որ ողջունում է մարդու իրավունքների պաշտպանության և խթանման ոլորտում Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքը՝ նշելով, որ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը բարդ**

⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 78-86, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

իրավիճակներում գործունեություն ծավալելիս զգայուն հարցերի վերաբերյալ հնչեցնում է հրապարակային գնահատականներ⁵²:

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության վերաբերյալ միջազգային գնահատականը

2021 թվականի մարտին Մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների եվրոպական ցանցի (ENNHRI) նախագահ Քերոլայն Ֆենելին ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահին հղած բաց նամակում նշել է, որ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքի ֆինանսավորման երաշխիքը Եվրոպայում լավագույն փորձ է և պետք է պահպանվի:

Խոշտանգումների կանխարգելման ասոցիացիայի (ք. Ժնև) գլխավոր քարտուղար Բարբարա Բերնաթը սույն թվականի մարտին նույնպես բաց նամակ է հղել ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահին՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի անկախության վերաբերյալ՝ նշելով, որ սահմանադրական օրենքում Պաշտպանի գործունեության ֆինանսական անկախության երաշխիքը պետք է պահպանել:

2020 թվականի Հայաստանի կառավարության կողմից «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 8-րդ հոդվածի 5-րդ մասում առաջարկվող Պաշտպանի գործունեության ֆինանսավորման երաշխիքներին վերաբերող փոփոխության վերաբերյալ իրենց մտահոգություններն են հայտնել նաև **Երեխաների հարցերով օմբուդսմանների եվրոպական ցանցի ղեկավարը** և **Ֆրանկոֆոն օմբուդսմանների և հաշտարարների ասոցիացիայի** նախագահը:

2021 թվականին ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ Հայաստանի ու Ադրբեյջանի միջև ապառազմականացված գոտի ստեղծելու հայեցակարգն ակտիվորեն տարածում է գտել միջազգային հանրությունում: Մասնավորապես՝ **Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողով 2021 թվականի սեպտեմբերի 27-ի բանաձևում ներառվել է ՀՀ սահմանների շուրջ ապառազմականացված գոտի ստեղծելու** ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջարկը, որը ներկայացվել էր ԵԽԽՎ հատուկ զեկուցողին՝ փաստերի հիմնավորմամբ:

Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի Մոնիտորինգի հանձնաժողովի Հայաստանի հարցերով համազեկուցողների 2021թ. նոյեմբերի 9-ի պաշտոնական բնորոշմամբ՝ ՀՀ-ում ինստիտուցիոնալ հակակշիռները գտնվում են կառուցման փուլում, և որ **Մարդու իրավունքների պաշտպանը զսպումների և հակակշիռների արդեն իսկ գործող համակարգ է ապահովում:**

Վեհաժողովը 2022 թվականի հունվարի 27-ի բանաձևում ևս մեկ անգամ անդրադարձ է կատարել Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանին, **որպես զսպումների և հակակշիռների ապահովման արդյունավետ հաստատություն՝ նշելով, որ Պաշտպանի անկախությունը, կարծես թե, ամուր կերպով հաստատվել է:**⁵⁸

ԱՄՆ Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի (International Republican Institute (IRI)) կողմից 2022թ. հունվարի 31-ին հրապարակված սոցիալական հարցման արդյունքներով՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեությունից գոհ է հարցմանը մասնակցած քաղաքացիների 68%-ը (շատ գոհ՝ 35%, որոշ չափով գոհ՝ 33%-ը):⁵⁹ Հարցումն իրականացվել է 1 512 քաղաքացիների շրջանում, ընդգրկել է 2021 թվականի նոյեմբերի 22-ից դեկտեմբերի 5-ն ընկած ժամանակահատվածը:

**ԳԼՈՒԽ 5. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԸ ԵՎ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐՈՒՄ⁶**

2. Մարդու իրավունքների կրթություն և վերապատրաստումներ

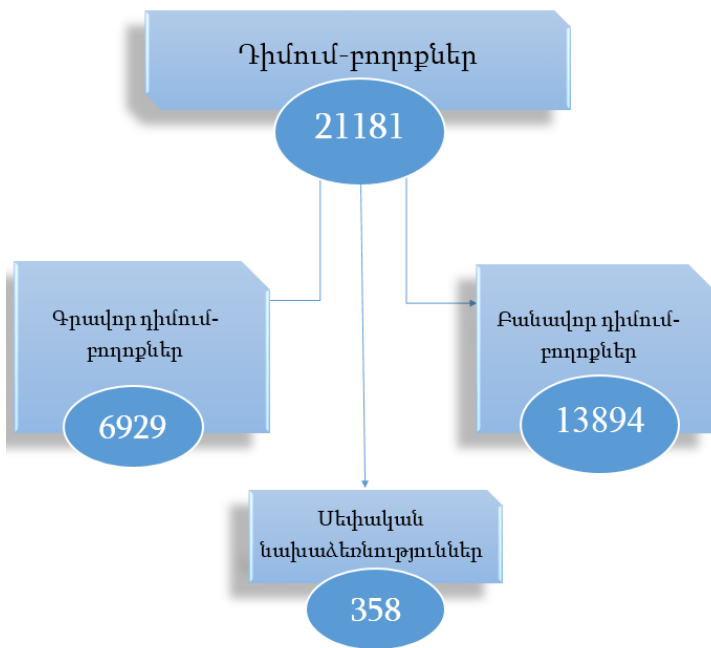
Պաշտպանի աշխատանքի կարևոր ուղղություններից է մարդու իրավունքներին կրթությունը: Դրա շահառու խմբերը ներառում են ինչպես պաշտոնատար անձանց, այնպես էլ հասարակական կազմակերպությունների, զանգվածային լրատվության միջոցների ներկայացուցիչներ և այլն:

Սահմանադրական օրենքի մակարդակում ամրագրված է, որ Պաշտպանը կարող է իրականացնել Աշխատակազմի, ինչպես նաև շահառու մարմինների և կազմակերպությունների՝ մարդու իրավունքներին և ազատություններին առնչվող հարցերով վերապատրաստումներ: Հիմք ընդունելով այս լիազորությունը, հաշվետու տարում շարունակվել է իրականացնել վերապատրաստումներ և իրազեկվածության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված հանդիպումներ:

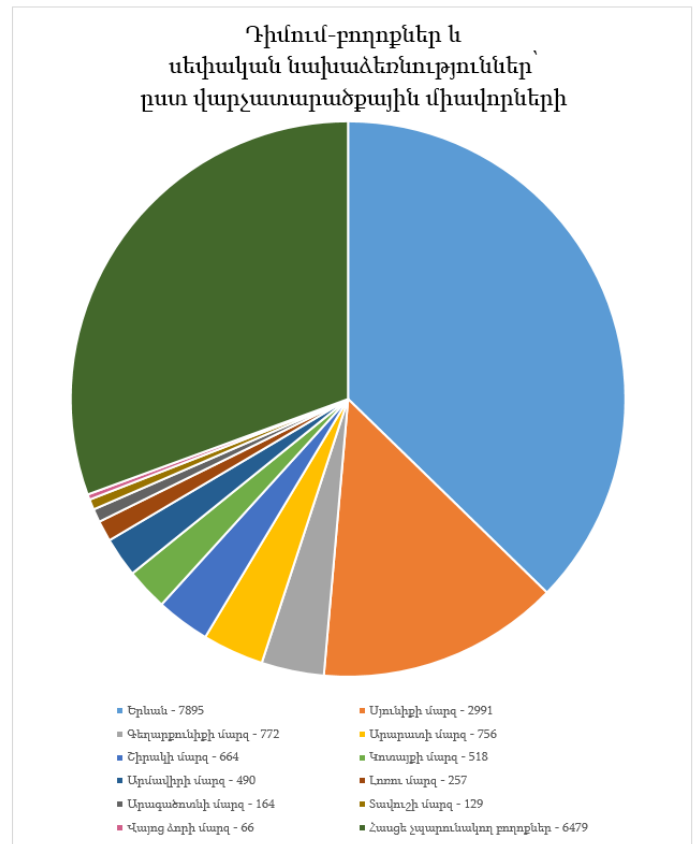
⁶ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 90-96, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

ԲԱԺԻՆ 2. ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐ 2021 ԹՎԱԿԱՆԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

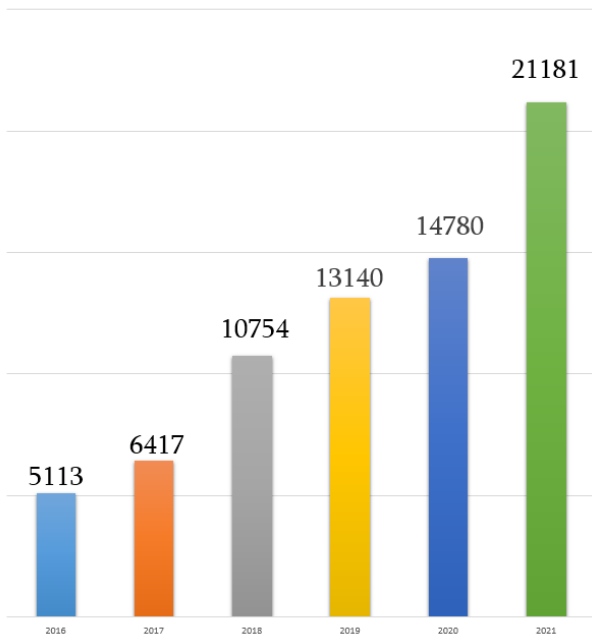
ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐ ԴԻՄՈՒՄ-ԲՈՂՈՔՆԵՐԻ ԵՎ ՄԵՓԱԿԱՆ ՆԱԽԱՋԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ¹

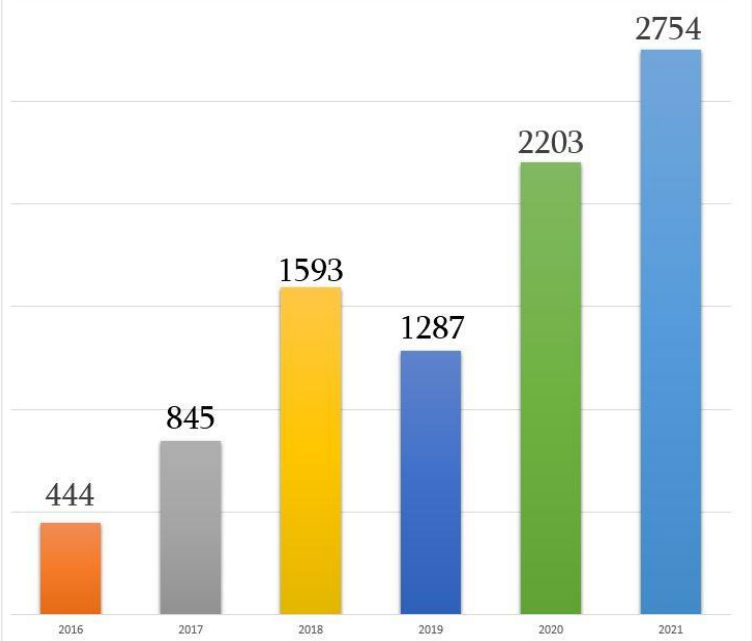
¹ Դիմում-բողոքների և սեփական նախաձեռնությունների թվական տվյալները ներկայացվում են՝ ըստ անձանց:

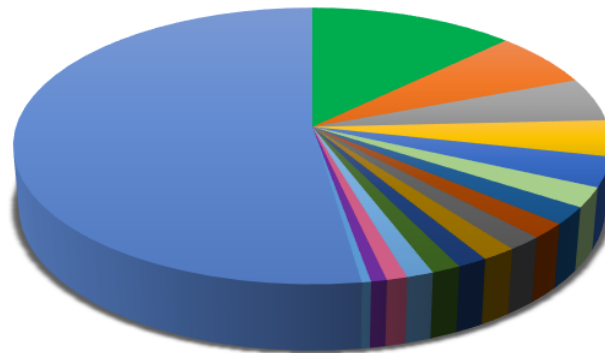
2016-2021 թվականների ընդհանուր բողոքների համեմատական վիճակագրական տվյալներ

2016-2021 թվականների ընթացքում դրական լուծված գործերի համեմատական պատկեր

Դիմում-բողոքներ և սեփական նախաձեռնություններ՝ ըստ մարմինների և կազմակերպությունների

- Պատահազրկություն - 2691
- Աշխատակցի և սոցիալական հարցերի նախարարություն - 1359
- Ռուտինկանություն - 1078
- Պաշտպանության նախարարություն - 893
- Երևանի քաղաքապետարան - 739
- Առողջապահության նախարարություն - 492
- Դատական իշխանության մարմիններ - 434
- Քրեակատարողական ծառայություն - 382
- Հանրային ծառայության ոլորտում գործող կազմակերպություններ - 355
- Քննչական կոմիտե - 347
- Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն - 305
- Արդարադատության նախարարության կենտրոնական և այլ ստորաբաժանումներ - 294
- Համայնքապետարաններ - 272
- Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն - 209
- Սարգսյանության - 160
- Պետական եկամուտների կոմիտե - 93
- Այլ մարմիններ և կազմակերպություններ - 11078

ԲԱԺԻՆ 3. ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ⁷

ԳԼՈՒԽ 1. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ⁸

Սոցիալական ապահովության իրավունքի պաշտպանության հիմնախնդիրը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի կարևոր ուղղություններից է:

Սահմանադրաիրավական և միջազգային իրավական ամրագրում են մեր պետության պարտականությունը՝ ապահովելու կյանքի բոլոր բնագավառներում անձի ընդունելի և արժանավայել կենսամակարդակի համար անհրաժեշտ պայմաններ:

Սոցիալական իրավունքների բնագավառում պետությունն իր ստանձնած պարտավորություններն ապահովում է երեք մակարդակում՝ հարգելով, պաշտպանելով և պատշաճ կերպով իրականացնելով: Այս ոլորտում ստանձնած պարտավորություններից շեղումը, պետության անգործությունը, նույնիսկ ռեսուրսների անբավարարության պատճառաբանությամբ, կամ այդ իրավունքների իրականացման ձգձգումները չեն կարող արդարացվել որևէ կերպ, հատկապես ճգնաժամային իրավիճակներում:

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետության կողմից ստանձնած պարտավորությունները պետք է կատարվեն պետության կողմից՝ ձգտելով սոցիալական ապահովության առավել ամբողջական համակարգի ձևավորման և իրավունքների ապահովման:

1. Կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված գործնական և օրենսդրական խնդիրներ

1.1 Արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակ նշանակելը

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ընդհանուր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ շարունակում են արդիական մնալ արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրները:

Ողջունելի է, որ կենսաթոշակային մարմինը, հիմք ընդունելով Պաշտպանի միջնորդությունը, գործատուների մոտ իրականացնում է լրացուցիչ (հարցումներ) ստուգումներ, սակայն կենսաթոշակային մարմինը նաև պարտավոր է յուրաքանչյուր կոնկրետ խնդրով իրականացնել ժամանակին, պատշաճ և բազմակողմանի վարչարարություն:

Այսպես, արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի նշանակելու վերաբերյալ անձանց դիմումները մերժելում են՝ պատճառաբանությամբ, որ քաղաքացիների աշխատանքային ստաժը չի բավականացնում, քանի որ ծանր, վնասակար արտադրությունները, աշխատանքները,

⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 97-290, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 97-160, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

մասնագիտությունները, պաշտոններն ու ցուցանիշները սահմանող համապատասխան իրավական ակտերում մարդկանց մասնագիտությունները տառացիորեն ներառված չեն:

Պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրացրել է Կառավարության որոշումներով հաստատված արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող ցուցակները կատարելագործելու անհրաժեշտության հարցը, որին 2021 թվականին ևս լուծում չի տրվել, քանի որ ըստ Նախարարության նման անհրաժեշտություն չի առաջացել :

Կենսաթոշակային մարմինն արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակ նշանակելու դեպքերով հաշվի չի առնում կենսաթոշակի իրավունք տվող յուրաքանչյուր մասնագիտության և պաշտոնի բուն էությունն ու բնույթը, բացի այդ՝ Կառավարության որոշումներով մասնագիտություններ և պաշտոններ սահմանող դրույթներին տրվում է տառացի և նեղ մեկնաբանություն, իսկ երբեմն նաև Կառավարության որոշումներին համապատասխան ներկայացված տեղեկանքի առկայության պայմաններում կենսաթոշակային մարմինը դիմումը համարում է առանց հիմքերի և մերժել:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ իրականացված ոչ պատշաճ վարչարարությամբ պայմանավորված՝ մարդիկ նախապատվություն են տալիս խնդրին լուծում տալու համար միանգամից դիմել դատարան: Դատարան դիմելու դեպքում էլ վերջիններս հիմնականում հաջողության են հասնում Պաշտպանը ևս մեկ անգամ վերահաստատում է դատական պրակտիկան կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքում հաշվի առնելու անհրաժեշտությունը:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. *իրավակիրառ պրակտիկայում առաջացած յուրաքանչյուր դեպքի հիման վրա իրականացնել օբյեկտիվ, պարզաճ, պիտանի վարչարարություն, հաշվի առնել կենսաթոշակի իրավունք տվող յուրաքանչյուր մասնագիտության և պաշտոնի բուն էությունն ու բնույթը, կենսաթոշակառուի օգտին հանգամանքները, իսկ Կառավարության որոշումներով մասնագիտություններ և պաշտոններ սահմանող դրույթներին չտալ նեղ մեկնաբանություն,*

2. *պրակտիկայում առաջացած խնդիրները հաշվի առնելով՝ կատարելագործել Կառավարության 2012 թվականի հունվարի 12-ի N 12-Ն և 2014 թվականի հուլիսի 10-ի N 674-Ն որոշումներով հաստատված արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող ցուցակները,*

3. *արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքում հաշվի առնել նմանատիպ գործերով դատական պրակտիկան:*

1.2 Մասնակի կենսաթոշակ նշանակելը

Մասնակի կենսաթոշակի իրավունքի հետ կապված խնդիրներն արձանագրվել են ինչպես Պաշտպանի՝ նախորդ տարիների գործունեությունն ամփոփող հաղորդումներում, այնպես էլ 2021 թվականի հաղորդման մեջ, քանի որ 2021 թվականին նույնպես մասնակի կենսաթոշակ նշանակելու վերաբերյալ քաղաքացիների դիմումները մերժվել են՝ զբաղեցրած պաշտոնը, մասնագիտությունը կամ այն կազմակերպությունը, որտեղ աշխատել են, << կառավարության որոշման մեջ ներառված չլինելու պատճառով:

Ավելին, շարունակում է խնդրահարույց մնալ մասնակի կենսաթոշակ նշանակելու հարցում կենսաթոշակային մարմնի այն սկզբունքային մոտեցումը, ըստ որի՝ կենսաթոշակային մարմինն անտեսում է նույնիսկ ոլորտի լիազոր մարմնի տրամադրած տեղեկատվությունը:

Պաշտպանը վերահաստատում է, որ կենսաթոշակային մարմինը մասնակի կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքում պետք է հաշվի առնի մարդկանց մասնագիտության և

պաշտոնի բուն էությունը՝ հիմք ընդունելով դրանց էության բացահայտման հետ կապված ոլորտի լիազոր մարմնի առաջարկությունները:

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ևս ցույց է տալիս, որ մասնակի կենսաթոշակի նշանակման հետ կապված խնդիրները հիմնականում վերաբերում են լիազոր մարմնի այն սխալ դիրքորոշմանը և շատ կարևոր է նաև դատական պրակտիկան հիմք ընդունելը:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում, որ 2021 թվականի ընթացքում Կառավարության Որոշմամբ թվարկված կազմակերպությունների, մասնագիտությունների և պաշտոնների ցանկը պետք է վերանայել:

2021 թվականի ընթացքում համակարգային լուծում չի ստացել նաև Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում բարձրացված այն հարցը, որ ՍՍՀՄ ընտրովի պաշտոններում մարդկանց աշխատած ժամանակահատվածը մասնակի կենսաթոշակի իրավունք տվող աշխատանքային ստաժում չի հաշվառվում, այնինչ Սովետի մարմնում ընտրովի պաշտոնում դեպուտատի աշխատանքի ժամանակն աշխատանքային ստաժ է համարվում այն մասնագիտությամբ, որով դեպուտատն աշխատել է մինչև սովետի մարմնում ընտրովի պաշտոնում ընտրվելը

Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. մասնակի կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքում հաշվի առնել մարդկանց մասնագիտության և պաշտոնի բուն էությունը՝ հիմք ընդունելով դրանց էության բացահայտման հետ կապված ոլորտի լիազոր մարմնի առաջարկությունները, ինչպես նաև դատական պրակտիկան, տրառացի և նեղ մեկնաբանություն չտալ Կառավարության մասնակի կենսաթոշակի իրավունք տվող մասնագիտություններ և պաշտոններ սահմանող դրույթներին,

2. իրավակիրառ պրակտիկայում առկա յուրաքանչյուր դեպք հաշվի առնելով Որոշման մեջ իրականացնել անհրաժեշտ փոփոխություններ,

3. մասնակի կենսաթոշակի իրավունք տվող մասնագիտական աշխատանքային ստաժում հաշվառել նաև ՍՍՀՄ ընտրովի պաշտոններում մարդկանց աշխատած ժամանակահատվածը:

1.3 Կենսաթոշակ նշանակելիս աշխատանքային ստաժի հաշվարկման հետ կապված խնդիրներ

2021 թվականի ընթացքում որևէ դրական տեղաշարժ չի արձանագրվել՝ կենսաթոշակ նշանակելիս աշխատանքային ստաժի հաշվարկման հետ կապված խնդիրներին օրենսդրական լուծումներ չեն տրվել:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից ստացված տեղեկության համաձայն՝ աշխատանքային ստաժի հաստատման կենսաթոշակառուի համար մատչելի մեխանիզմներ ներդնելու ուղղությամբ փոփոխություններ կամ լրացումներ չեն ձեռնարկվել, քանի որ անհրաժեշտություն չի առաջացել:

Խնդիրների մեծամասնությունը վերաբերում են հենց աշխատանքային ստաժի հաստատմանը, շարունակում է արդիական մնալ մարդկանց փաստացի աշխատած ժամանակահատվածն աշխատանքային ստաժում չհաշվառելու համակարգային հարցը:

Հայտնի է, որ աշխատանքային ստաժի հաշվարկման հետ կապված խնդիրների մարդիկ բախվում են, երբ կենսաթոշակ նշանակելիս չեն կարողանում ներկայացնել աշխատանքային ստաժը հաստատող և ապացուցող փաստարկներ: Ըստ օրենսդրական կարգավորման ինչև 2013 թվականի հունվարի 1-ն ընկած ժամանակահատվածի համար աշխատանքային ստաժը հաստատող հիմնական փաստաթուղթն աշխատանքային գրքույկն է կամ Հայաստանի

Հանրապետության կառավարության սահմանած այլ փաստաթուղթ, 1992 թվականի հունվարից մինչև 2013 թվականի հունվարի 1-ը՝ նաև սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթուղթը, բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած դեպքերի:

Խնդրի առաջացման հիմնական պատճառը գործատուների սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթղթերը չպահպանելը կամ արխիվ չհանձնելն է, կամ երբ կենսաթոշակ նշանակելիս չեն գործում (վերացված կամ լուծարված են լինում) այն կազմակերպությունները, որտեղ անձինք աշխատել են:

Պաշտպանի կողմից խնդիրը բարձրաձայնելուց հետո քաղաքային, շրջանային, ավանային, գյուղական խորհուրդների գործադիր կոմիտեներում (առանց ենթակա կազմակերպությունների) աշխատած լինելու դեպքում աշխատանքային ստաժի հաստատման հարցը 2020 թվականին կարգավորվել է:

Պաշտպանը նաև առաջարկել է օրենսդրական փոփոխությամբ ամրագրել, որ սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթղթեր չպահանջվեն նաև այն անձանցից, ովքեր աշխատել են քաղաքային, շրջանային, ավանային, գյուղական խորհուրդների գործադիր կոմիտեների ենթակա կազմակերպություններում: Առաջարկն Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունն ընդունել է ի գիտություն, սակայն պատշաճ ընթացք չի տվել:

Հաճախ են դեպքերը նաև, կենսաթոշակային մարմինը չի իրականացնում պատշաճ վարչարարություն՝ չի կատարում համապատասխան ուսումնասիրություններ և բավարարվում է միայն Ազգային արխիվից տրված տեղեկություններով:

Աշխատանքային ստաժի հաշվարկման կենսաթոշակառուների համար դժվարություններ ստեղծող դրույթ է սահմանված «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքում, համաձայն՝ կենսաթոշակառուն պարտավոր է 12 ամիսը մեկ պետք ներկայացնել դիմում, որպեսզի վերջին տարում ձևավորված նրա աշխատանքային ստաժը հաշվառվի:

Էլեկտրոնային կենսաթոշակի գործերի համակարգը միացված է բնակչության պետական ռեգիստրին և համապատասխան տեխնիկական կարգավորումների դեպքում կենսաթոշակային մարմինն ինքնաշխատ եղանակով անհրաժեշտության դեպքում կարող է ստանալ կենսաթոշակ ստացողի վերաբերյալ անհրաժեշտ տվյալներ:

Տարիներ շարունակ Պաշտպանը բարձրացրել է նաև 1988-1992 թվականներին Ադրբեջանից բռնագաղթված անձանց և 1992 թվականին ՀՀ Արծվաշեն գյուղից բռնի տեղահանված անձանց աշխատանքային ստաժը սահմանող հանձնաժողովի գործունեությունը վերականգնելու, ինչպես նաև քննարկել նմանատիպ իրավիճակում գտնվող անձանց դեպքում այլ հանձնաժողովների ստեղծման անհրաժեշտության հարցերը:

Եվս մեկ համակարգային խնդիր է մարդկանց՝ կլինիկական օրդինատուրայում սովորելու տարիներն աշխատանքային ստաժում չհաշվառելը, քանի որ վերացել է նշվա ժամանակահատվածն աշխատանքային ստաժում հաշվարկելու առանձնահատկության ամրագրումը օրենսդրական մակարդակով:

Ըստ Նախարարության դիրքորոշմամբ՝ խնդիրը աշխատանքային ստաժում հաշվառման ենթակա ուսման ժամանակահատվածի առավելագույն շեմի սահմանումն է՝ անկախ մասնագիտական կրթության տարբեր հաստատություններում (ծրագրերով) սովորած լինելուց:

Այսպիսով, Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. օրենսդրական փոփոխություններով ներդնել աշխատանքային սրածի հաստատման կենսաթոշակատուի համար մատչելի մեխանիզմներ,

2. յուրաքանչյուր դեպքով ցուցաբերել անհատական մոտեցում, քննարկել կոնկրետ խնդրի լուծման այլընտրանքային տարբերակներ,

3. փոփոխել աշխատող կենսաթոշակատուների համար լրացուցիչ պարտականություն սահմանող՝ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի կարգավորումը,

4. վերականգնել Ադրբեյջանից բռնագաղթված անձանց և 1992 թվականին Հայաստանի Հանրապետության Արծվաշեն գյուղից բռնի տեղահանված անձանց աշխատանքային սրածը սահմանող հանձնաժողովի գործունեությունը,

5. կլինիկական օրդինատորայում սովորած տարիները համապատասխան ապահովագրական սրածի առկայության դեպքում՝ որպես այլ գործունեության ժամանակահատված, հաշվառել ընդհանուր աշխատանքային սրածում, ինչպես նաև վերանայել խնդրո առարկա ժամանակահատվածն աշխատանքայի սրածում հաշվառելու առավելագույն շեմը:

1.4 Աշխատանքային սրածը դատական կարգով հաստատվելու դեպքում աշխատանքային կենսաթոշակն ավելի վաղ ժամկետից վերահաշվարկելու և չստացված կենսաթոշակը կենսաթոշակատուին վճարելու հետ կապված խնդիր

Նախորդ տարեկան հաղորդման շրջանակներում Պաշտպանը մանրամասն անդրադարձել էր աշխատանքային սրածը դատական կարգով հաստատվելու դեպքում աշխատանքային կենսաթոշակն ավելի վաղ ժամկետից վերահաշվարկելու և չստացված կենսաթոշակը կենսաթոշակատուին վճարելու խնդրին:

Խնդրահարույցն այն է, որ առանց այն էլ դատարաններում գործերի քննությունն ունի տևական բնույթ, իսկ աշխատանքային սրածի հաստատումից հետո միայն կենսաթոշակի վերահաշվարկ դատական ակտի կայացման օրվանից իրականացնելը զրկում է այդ տարիների համար վճարվելիք կենսաթոշակի գումարից:

Պաշտպանի աշխատակազմում իրականացվել է նաև միջազգային փորձի ուսումնասիրություն, որի արդյունքում պարզվել է, որ մի շարք երկրներում առկա կենսաթոշակի իրավունք ունեցող անձանց համար լրացուցիչ երաշխիքներ սահմանող կարգավորումներ:

Ելնելով վերոգրյալից՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է ստեղծել անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքի լիարժեք իրացմանն ուղղված արդյունավետ մեխանիզմներ (այդ թվում՝ օրենսդրական):

1.5 ՀՀ տարածքից դուրս գտնվող ՀՀ քաղաքացիների կենսաթոշակի վճարումը

Արդիական խնդիր է շարունակում մնալ Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս գտնվող ՀՀ քաղաքացիների չվճարված կենսաթոշակը ստանալու հնարավորության բացակայության հարցը:

Այսպես, համաձայն օրենսդրության առկա է պահանջ կենսաթոշակը անկանխիկ եղանակով ստացող կենսաթոշակատուի կամ վերջինիս օրինական ներկայացուցչի կողմից բանկ կամ Ազգային օպերատորին ներկայանալու պահանջ :

Մեկ այլ իրավակարգավորմամբ կենսաթոշակը լիազորագրով անընդմեջ կարող է վճարվել տասներկու ամսից ոչ ավելի ժամանակահատվածում՝ սկսած կենսաթոշակը լիազորագրով վճարելու ամսից, բայց ոչ ավելի, քան լիազորագրի գործողությունը դադարելը: Արդյունքում,

օրենսդիրը վերը նշված հիմքերի առկայությունը համարում է բավարար կենսաթոշակի վճարումը դադարեցնելու համար:

Նշված խնդրի վերաբերյալ Նախարարությունը իր պարզաբանմամբ հայտնել է, որ օրենսդրական փոփոխություններ կատարելը համարում է ոչ նպատակահարմար:

«Քաղաքացիների կենսաթոշակի վճարման խնդիրը պետք է դիտարկել ինչպես ներկայում, այնպես էլ նախկինում կենսաթոշակ չստանալու տեսանկյունից՝ հիմք ընդունելով կենսաթոշակի՝ որպես սեփականություն լինելու փաստը և հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով ամրագրել բանկ կամ Ազգային օպերատորին ներկայանալու բաց թողնված ժամկետը հարգելի համարելու հնարավորությունը:

1.6 Անկանխիկ եղանակով կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար տարեկան մեկ անգամ բանկ այցելելու պարտավորությունը

2021 թվականի ընթացքում շարունակում է արդիական մնալ անկանխիկ եղանակով կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար տարեկան մեկ անգամ բանկ այցելելու պարտավորության հետ կապված խնդիրը:

Կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար բանկ ներկայանալու պահանջը շարունակում է դժվարություններ առաջացնել հաշմանդամություն կամ տեղաշարժման դժվարություններ ունեցող, այդ թվում՝ տարեց մարդկանց կյանքում. տասներկու ամիսը մեկ անգամ բանկ ֆիզիկապես ներկայանալու հնարավորություն չունենալու պատճառով դադարեցվում է կենսաթոշակի վճարումը:

Հարկ է նշել, որ խնդրին մանրամասն անդրադարձ է կատարվել Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում, այն հատկապես ակնառու է դարձել 2020 թվականին՝ հաշվի առնելով այդ ժամանակ Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված ազատ տեղաշարժի իրավունքի սահմանափակումները:

Պաշտպանի կողմից խնդրի բարձրացումից հետո կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար բանկ ներկայանալու պահանջն օրենսդրական փոփոխությունների ենթարկվեց, արդյունքում՝ անձամբ բանկ ներկայանալու պահանջի հարցում նախատեսվեցին բացառություններ, որի իրականացումը ոչ բոլոր բանկերն ապահովեցին (բանկի աշխատակիցները չեն այցելում շահառուի գտնվելու վայր և ոչ բոլոր բանկերն են ներդրել կամ կիրառում տեղեկատվատեխնիկական միջոցներ), ինչն էլ կրկին սկսեց հանգեցնել մարդու իրավունքների խախտումների:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝ կենսաթոշակառուի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվելու հաստատման ապահովելու համար օրենքով սահմանել կենսաթոշակների վճարման ծառայություն մատուցող կազմակերպությունների համար հստակ պահանջներ կամ որոշակի խումբ անձանց դեպքում (հաշմանդամություն ունեցող անձինք, տարեցներ, տեղաշարժման դժվարություններ ունեցող անձինք) իրավունքահեն միասնական պրակտիկա ապահովող բացառությունների կիրառման մեխանիզմներ:

1.7 Ոչ պարզաճ (թերի) վարչարարությունը և իրազեկման պակասը՝ որպես իրավունքների խախտման պատճառ սոցիալական ապահովության ոլորտում

Սոցիալական ապահովության ոլորտում որպես մարդկանց իրավունքների խախտմանը հանգեցնող հիմնական խնդիր՝ շարունակում է արդիական մնալ կենսաթոշակային մարմինների ոչ պատշաճ (թերի) իրականացումը:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խնդիրները հիմնականում նույնաբնույթ են, ինչն առավել ցայտուն արտահայտվեց 2021 թվականին Միասնական սոցիալական ծառայության ստեղծմամբ պայմանավորված՝ առաջացնելով տեխնիկական և այլ բնույթի խոչընդոտներ:

Միասնական սոցիալական ծառայության ստորաբաժանումներում Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների մշտադիտարկման արդյունքում արձանագրվել են ռեսուրսների չբավարարման և կառավարման խնդիրներ:

Միասնական սոցիալական ծառայության փարածքային ստորաբաժանումները պարտավոր են մշտապես պատշաճ և բարձր մակարդակի համագործակցություն ապահովել Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության հետ: Դա ունի հիմնարար նշանակություն մարդկանց սոցիալական աջակցության օպերատիվ տրամադրման, ինչպես նաև այդ նպատակով տեղեկությունների փոխանակման համար:

Այսպես, 2021 թվականի ընթացքում շարունակվել է մարդկանց իրավունքները խախտող կենսաթոշակային մարմինների՝ քաղաքացիներից գրավոր դիմումներ չվերցնելու և սոցիալական իրավունքների, այդ իրավունքներն իրացնելու համար սահմանված ժամկետում փաստաթղթեր ներկայացնելու անհրաժեշտության մասին չիրազեկելու անթույլատրելի պրակտիկան, որոնց արդյունքում անձինք բաց են թողել օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետները:

Անհրաժեշտ է ևս մեկ անգամ ընդգծել կենսաթոշակային մարմնի աշխատակիցների անբարեխիղճ, ոչ իրավաչափ աշխատանքի և գործելաոճի վերացման և համապատասխանաբար վերջիններիս պատասխանատվության պատշաճ կառուցակարգերի անհրաժեշտությունը. այդպիսիք կա՛մ չեն գործում կա՛մ չունեն արդյունավետություն:

Տարածքային ստորաբաժանումներում առկա չեն իրազեկման գործուն մեխանիզմներ, առկա է պատշաճ տեղեկատվության պակաս կենսաթոշակային ապահովման գործընթացի կամ օրենքով պահանջվող փաստաթղթերի վերաբերյալ: Ինտերնետային կայքերն ու սոցիալական ցանցերի պաշտոնական էջերն ակնհայտորեն բավարար չեն ժամանակակից տեխնոլոգիաներին չտիրապետող կամ դրանցից չօգտվող տարեց քաղաքացիների իրազեկման համար:

Հարկ է նկատել, որ Պաշտպանի իրազեկման աշխատանքների վերաբերյալ այն հարցադրմանը ի պատասխան Նախարարությունը նշել է, որ պարբերաբար թարմացվում է Նախարարության կայքէջը՝ իրազեկելով քաղաքացիներին կատարված փոփոխությունների մինչդեռ հաճախ մարդիկ, չունեն անհրաժեշտ տեխնիկական միջոցներ, կամ էլ չունեն հասանելիություն կամ չեն կարողանում օգտվել Նախարարության պաշտոնական կայքէջից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. շարունակաբար ձեռնարկել անհրաժեշտ միջոցներ սոցիալական ապահովության փարածքային բաժինների աշխատակիցների մոտ իրենց աշխատանքի հանդեպ պարասխանատվությունն ավելի բարձրացնելու, սոցիալական ապահովության իրավունքին առնչվող անհրաժեշտ և ամբողջական խորհրդատվությունների տրամադրման և դրա նկատմամբ վերահսկման մեխանիզմների ներդրման ուղղությամբ,

2. շարունակաբար բարձրացնել կենսաթոշակային մարմնի աշխատակիցների անբարեխիղճ և ոչ իրավաչափ աշխատանքի և գործելաոճի վերացման և

համապատասխանաբար վերջիններիս պատասխանարվության պատշաճ կառուցակարգերի արդյունավետությունը,

3. իրականացնել ներքին մշտադիտարկման աշխատանքներ Միասնական սոցիալական ծառայության ստորաբաժանումների աշխատակիցների աշխատանքի որակի նկատմամբ վերահսկողություն ապահովելու նպատակով,

4. աշխատանքներ իրականացնել սոցիալական ապահովության իրավունքի ոլորտում մարդկանց իրավունքների վերաբերյալ հանրային իրազեկումը բարձրացնելու ուղղությամբ նաև լրացվող միջոցներով, իրազեկման թերթիկների, ուղեցույցների հրապարակումների, տեղեկատվական տեսահոլովակների պատրաստման և այլ միջոցներով:

2. Սոցիալական աջակցության իրավունքների ապահովումը

2.1 «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուներ» հասարակական կազմակերպության անդամների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի սահմանափակումը

2021 թվականի դրությամբ շարունակվում է չլուծված մնալ աշխատավայրում դժբախտ դեպքերի և մասնագիտական հիվանդությունների հետևանքով «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուների» հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչների կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի իրացման սահմանափակման խնդիրը: Օդաչուների գործը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ առաջին անգամ մուտքագրվել է 2006 թվականին:

Պաշտպանը 2021 թվականի մարտի 16-ին դիմել է Սահմանադրական դատարան՝ հաշմանդամություն ունեցող օդաչուների խախտված իրավունքների վերականգնման հարցով:

Ավելի քան 7 տարի Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը շրջանառության է դրել այդպես էլ իրականություն չդարձած օրենքի նախագիծ, որի նպատակն է կազմակերպության լուծարման դեպքում լուծել դժբախտ դեպքերի, մասնագիտական հիվանդությունների հետևանքով տուժած անձանց վնասի հատուցման հարցը:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2021 թվականի նոյեմբերի 30-ի ՍԴՈ-1618 որոշմամբ, թեև վիճարկվող իրավակարգավորումները ճանաչել է Սահմանադրությանը համապատասխանող, ընդգծել է, որ ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը տրամադրվում է այն անձանց, ում սեփականության իրավունքն օրենքով սահմանված կարգով արդեն իսկ ճանաչված է, կամ ովքեր օրենքի ուժով ունեն սեփականության իրավունք ձեռք բերելու օրինական ակնկալիք:

Հաշվի առնելով Սահմանադրական դատարանի արտահայտած դիրքորոշումները՝ Պաշտպանը գրություն է հասցեագրել ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն՝ որպես աշխատանքի և սոցիալական պաշտպանության ոլորտում Կառավարության քաղաքականությունը մշակող և իրականացնող մարմին, օդաչուների փոխհատուցում ստանալու ուղղությամբ իրականացվող քայլերի վերաբերյալ:

ՀՀ կառավարությունը պարտավոր է առավել սեղմ ժամկետներում տալ այնպիսի լուծումներ, որոնք կապահովեն «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուների» հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչների կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի լիարժեք իրացումը:

2.2 Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի նշանակման պրակտիկ խնդիրներ

Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի նշանակման կապակցությամբ 2021 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները հիմնականում վերաբերել են նոր ծնված երեխայի հերթական կարգաթիվը որոշելուն:

Չնայած ՀՀ կառավարության որոշմամբ կանոնակարգվել է նոր ծնված երեխայի կարգաթիվը որոշելու համար հաշվի առնվող երեխաների հաշվառման կարգը, այնուամենայնիվ նպաստ նշանակելու գործընթացում խնդիրներ առկա են:

Օրինակ, բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ դիմում է ներկայացրել կենսաթոշակային մարմնին 6-րդ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելու նպատակով, սակայն իրեն հայտնել են, որ նշանակվելու է 4-րդ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ, քանի որ առաջին երկու երեխան այլ ամուսնուց են սերվել, որոնց նկատմամբ հայրություն է ճանաչվել: Միննույն ժամանակ կենսաթոշակային մարմնից տեղեկացրել են 6-րդ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակվելու պահանջը, այն է՝ նոտարական վավերացմամբ փաստաթղթի ներկայացում 1-ին երկու երեխաների խնամքն իր կողմից իրականացվելու մասին:

Ինչպես նախորդ, այնպես էլ 2021 թվականի բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ իրավակիրառ պրակտիկայում նոտարները նման գործարք կատարելուց հրաժարվում են, լավագույն դեպքում հաստատում են ծնողի հայտարարությունն այն մասին, որ երեխաների խնամքն իրականացնում է ծնողը (հայր կամ մայր), որպիսի փաստաթուղթն էլ կենսաթոշակային մարմնում հիմք չէ ծնված երեխայի կարգաթիվը որոշելու համար:

Ընտանիքում ծնված երեխաների կարգաթիվ սահմանելու նպատակը, ըստ էության այն է, որ տրամադրվող սոցիալական ապահովության միջոցը ծառայի ընտանիքի բազմազավակությամբ պայմանավորված կարիքներին, ինչպես նաև ունենա խթանիչ ազդեցություն: Հետևաբար, նոր ծնված երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի իրավունքը պետք է ձեռք բերվի՝ հաշվի առնելով ընտանիքում փաստացի խնամվող երեխաների քանակը և դրա համար պետք է ներդրված լինեն և կիրառվեն արդյունավետ մեխանիզմներ, որոնք կոչված են առավելագույնս բարենպաստ որոշում կայացնելուն:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ ապահովել առկա իրավակարգավորումների շրջանակում իրավակիրառ պրակտիկայի դյուրին և պիտանի մեխանիզմներ, որոնք կյանքի կկոչեն օրենսդրի նպատակը և անհարկի դժվարություններ չեն առաջացնի ծնողների համար:

2.3 Ընտանիքների անապահովության գնահատման գործընթացում առաջացող խնդիրներ

Պաշտպանին ներկայացված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մեր երկրում անապահովության գնահատման համակարգը դեռևս ունի բազմաթիվ խնդիրներ, որովհետև համակարգը հիմնված է ոչ թե ուղղակի եկամուտների գնահատման վրա, այլ իրականացվում է անուղղակի գնահատում:

Ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում առկա խնդիրներին Պաշտպանն անդրադարձել է իր տարեկան հաղորդումներում:

2021 թվականի ապրիլի մեկից Միասնական սոցիալական ծառայության աշխատանքը, պարտականությունները և վարչարարությունը կատարվել է թերացումներով, որոնց մասին են վկայում Պաշտպանին հասցեագրած բողոքները: Մասնավորապես դեռևս առկա են այն դեպքերը, երբ սոցիալական աջակցության մարմնում անձանց չեն առաջարկվում լրացնել դիմում-հայտարարագրեր, ինչը վարչարարության համար կարևոր նշանակություն ունի:

Անապահովության նպաստների վերաբերյալ բողոքների ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ նպաստի իրավունքի դադարեցման պատճառներն են ավտոմեքենայի առկայությունը, գործարքների կատարումը, մաքսային գործարքների կատարումը, ձեռնարկատիրական գործունեությունը, էլեկտրոնային ծախսի գերազանցումը և այլն, ինչպես նաև ընտանիքի կազմի և եկամուտների մասին ոչ հավաստի տեղեկատվության տրամադրումը, ընտանիքի անդամի՝ ավտոմեքենա ձեռք բերելու կամ այլ անձի ավտոմեքենան շահագործելու դեպքում (ինչպես նաև ավտոմեքենայի տարեթվի, ձիաուժի հետ կապված): Նախարարության տեղեկացմամբ՝ օրենսդրական բարեփոխումները քննարկման փուլում են:

Գնահատման համակարգում դրսևորվող խնդիրներից է սոցիալական կամ ընտանեկան նպաստի իրավունքից զրկվելը՝ պայմանավորված շահառուի եկամուտների անհամաչափ փոփոխությամբ: Նման օրինակ է նվազագույն կենսաթոշակի բարձրացումը, որի արդյունքում անապահովության համակարգում հաշվառված և նպաստառու ընտանիքի անդամների եկամուտների (շատ դեպքերում սոցիալական ապահովության միջոցների) չնչին փոփոխությունը (վերջին դեպքում 2100 դրամով ավելացում) հանգեցնում է նպաստի իրավունքից զրկվելուն:

Տարածված արատավոր պրակտիկա է նաև նպաստի իրավունքի դադարեցումից միայն 6 ամիս հետո դիմում ներկայացնելու թույլտվությունը, որը չի բխում իրավական կարգավորումներից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և վերահաստատելով նախորդ տարիների առաջարկը՝ անհրաժեշտ է՝

1. շարունակաբար բարձրացնել համակարգի հասցեականությունը և թափանցիկությունը՝ ներդնելով գործուն օրենսդրական մեխանիզմներ,

2. ուժեղացնել վերահսկողությունը տեսուչների նկատմամբ՝ չարաշահումների վերհանման, կանխման և պատասխանատվության ենթարկելու նպատակով,

3. իրականացնել վերահսկողություն մարդկանց սոցիալական աջակցության համակարգին առնչվող անհրաժեշտ և ամբողջական տեղեկությունների տրամադրումն ապահովելու նպատակով,

4. կատարելագործել ընտանիքների անապահովության գնահատման բանաձևի կիրառումը, որը հնարավորություն կտա մարդկային գործոնի նվազագույն մասնակցությունը:

2.4 ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված դրամական ավանդի փոխհատուցում

2021 թվականի ընթացքում շարունակում է մնալ խնդրահարույց ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված դրամական ավանդների փոխհատուցման հասցեականության հարցը: Պաշտպանին բողոքներ հասցեագրվել են նաև 2021 թվականի ընթացքում:

2021 թվականի Կառավարությանը որոշմամբ ավանդների դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունք տվող տարիքային շեմը բարձրացվել էր 1 տարով: Ուստի, տվյալ պարագայում անհասկանալի է տարիքային շեմի 1 և ոչ թե նախկինում իրականացվող 2 տարվա փոփոխության տրամաբանությունը:

Նախարարության ներկայացրած դիրքորոշման համաձայն ներդրված դրամական ավանդների փոխհատուցման տրամադրման գործընթացը՝ որպես սոցիալական աջակցության ծրագիր, ուղղված է աղքատության հաղթահարմանը և այդպիսով չի հետապնդում ներդրված դրամական ավանդների վերադարձման բուն նպատակ, *ինչը չի բխում սոցիալական*

աջակցության սկզբունքից, մասնավորապես չի ապահովում ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված դրամական ավանդների փոխհատուցման առավել թիրախային և ընդգրկուն հասցեականություն:

Խնդրահարույց է նաև հանգամանքը, որ նախատեսված չեն ավանդների փոխհատուցման հստակ միջանկյալ և վերջնական ժամկետներ. դա լրացուցիչ դժվարություն է ստեղծում ավանդների փոխհատուցման հարցում: Ավանդի փոխհատուցումը պետք է իրականացվի հնարավոր կարճ ժամկետներում. պետք է հաշվի առնել, որ հասցեատերը հիմնականում տարեց անձ է:

Չնայած Որոշմամբ հաստատված է, որ եթե ավանդատուն մահացել է իր տվյալներն ավանդի փոխհատուցման վճարման ցուցակում ներառվելուց հետո, ապա մահացած ավանդատուին հասանելիք փոխհատուցումը վճարվում է նրա ժառանգին (ժառանգներին)՝, սակայն քիչ չեն դեպքերը երբ քաղաքացիները մերժում են ստանում փոխհատուցում ստանալ իրենց ժառանգատուի փոխարեն:

Առանձնահատուկ կարևորվում է Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության մարտական գործողությունների մասնակից կամ մարտական գործողությունների հետևանքով չօգտագործվող և հակառակորդի կողմից հողատարածքների գնդակոծման դեպքեր ունեցող՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանամերձ համայնքներում 2014 թվականի օգոստոսի 1-ի դրությամբ հաշվառված անձանց ավանդի դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունքի տրամադրումը:

Կարևոր է նաև արձանագրել, որ օրենսդրական մակարդակում սահմանամերձ բնակչության սոցիալական ծառայության մատչելիությունն ապահովող մեխանիզմը ներդրվել է, սակայն տարածքային բաժիններում ռեսուրսների անբավարարությունը խնդիր է առաջանում դրա գործնական կիրառման համար:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է՝ Միասնական սոցիալական ծառայության տարածքային բաժիններում ապահովել անհրաժեշտ և բավարար ռեսուրսների առկայությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. շարունակաբար ընդլայնել նախկին ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված ավանդների դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունք ունեցող սուբյեկտային կազմի շրջանակը,

2. պարզեցնել ավանդների փոխհատուցման գործընթացը, օրենսդրությամբ սահմանել ավանդների վճարումն իրականացնելու կարճ ժամկետներ,

3. իրականացված և իրականացվելիք օրենսդրական փոփոխությունների վերաբերյալ հանրության շրջանում ապահովել պատշաճ իրազեկում,

4. ապահովել սահմանված գործառույթների իրականացումը՝ հատկացնելով Միասնական սոցիալական ծառայության տարածքային բաժիններին լրացուցիչ ռեսուրսներ:

2.5 ԽՍՀՄ Խնայբանկից ձեռք բերված արժեթղթերի՝ փոխառության պարտավորումների, սերտիֆիկատների և գանձատնային պարտավորությունների հատուցման խնդիր

2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին շարունակվել են հասցեագրվել բողոքներ ԽՍՀՄ Խնայբանկից ձեռք բերված արժեթղթերի՝ փոխառության պարտավորումների, սերտիֆիկատների և գանձատնային պարտավորությունների հատուցման հարցով, ինչը վկայում է խնդրի արդիականության և կարգավորման անհրաժեշտության մասին:

Նախարարությունից հայտնել են, համապատասխան օրենսդրական կարգավորումներ սահմանելու ուղղությամբ քայլեր չեն ձեռնարկվել և նման տեղեկատվության չեն տիրապետում, այնինչ Նախարարության խնդիրներից է սոցիալական պաշտպանության բնագավառում պետական քաղաքականության հիմնական և գերակա ուղղությունների մշակումն ու իրականացումը:

Հարկ է նկատել, որ գնված արժեթղթերի համար հատուցում տրամադրելու հնարավորություն մարդկանց տրվել է միայն այն դեպքում, եթե մինչև 1993 թվականի հունվարի 1-ն արժեթղթերը ձևակերպել են ավանդ, որպեսզի հետագայում դրանց համար հատուցումն ապահովվի ՀՀ կառավարության որոշումներով սահմանված՝ ավանդների փոխհատուցման կարգին համապատասխան:

Խնդրի լուծման ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերի առնչությամբ դեռևս 2020 թվականին Պաշտպանը հարցում է ներկայացրել ՀՀ ֆինանսների նախարարություն, որին վերջինս չի պատասխան՝ պարզաբանելով, որ դրանք դուրս են իր գործունեության հիմնական ոլորտներից և վկայակոչել է նախկինում արտահայտած իր դիրքորոշումը:

Այսպիսով, ԽՍՀՄ Խնայբանկից ձեռք բերված արժեթղթերի հատուցման հարցը շարունակում է մնալ չլուծված, ինչը չի բխում սոցիալական ապահովության ոլորտում պետության որդեգրած քաղաքականությունից: Միևնույն ժամանակ, օրենսդրական թերի կարգավորումների կամ համապատասխան կարգավորումների բացակայությունը չպետք է անձի իրավունքների խախտման պատճառ դառնա, մարդիկ չպետք է գրկվեն ԽՍՀՄ Խնայբանկից ձեռք բերված արժեթղթերի դիմաց հատուցում ստանալու իրավունքից:

Վերահաստատելով նախկինում արտահայտած դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է նախատեսել համապատասխան օրենսդրական կարգավորումներ արժեթղթերի դիմաց հատուցում տրամադրելու նպատակով:

2.6 Անօթևան մարդկանց կացարանով ապահովման և խնամքի կազմակերպման խնդիրները

2021 թվականին բազմաթիվ են եղել բողոքներ անօթևան մնացած քաղաքացիներից, ինչպես նաև ահազանգեր պետական մարմիններից այս կամ այն քաղաքացու դրսում հայտնվելու և կացարանի կարիք ունենալու վերաբերյալ:

Օրենսդրական կարգավորումների առկայության պայմաններում դրսում հայտնված մարդկանց կացարանի տրամադրումը գրեթե չի իրականացվում, այդ մասին են վկայում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքներն ու ահազանգերը:

Բողոքները վկայում են, որ անօթևանության խնդրին արագ արձագանքելը Հայաստանում լուրջ խնդիր է: Խնդրի լուծման ուղղությամբ Պաշտպանի աշխատակազմի և «Հանս Քրիստիան Կոֆոեդ» բարեգործական հիմնադրամի ակտիվ համագործակցություն է ձևավորվել, խնդիրները ներկայացվել են նաև ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը, միասնական սոցիալական ծառայության տարածքային մարմիններին, հասարակական կազմակերպություններին:

Արդյունավետ մեխանիզմներ չգործելու պատճառով անօթևան մնացած քաղաքացուն օգնելու գործընթացը երբեմն երկար է տևում: Լինում են դեպքեր, երբ մարդիկ մի քանի օր շարունակ ապրում են դրսում մինչև կացարանում տեղավորվելը: Չկան շուրջօրյա ծառայություններ դրսում հայտնված քաղաքացիներին հնարավոր սեղմ ժամկետում աջակցելու, մասնավորապես կացարանով ապահովելու համար:

Տարեվերջին Պաշտպանի աշխատակազմ են ստացվել կացարանի շահառուներից ահազանգեր այն մասին, որ 2021թ. դեկտեմբերի 31-ից հայտնվելու են դրսում, քանի որ պետության և «Հանս Քրիստիան Կոֆոեդ» բարեգործական հիմնադրամի միջև կնքված պայմանագրի ժամկետն ավարտվում է: Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմին ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից տրված պարզաբանման համաձայն պայմանագրի գործողությունը չի շարունակվելու և 2022թ. հունվարի 1-ից նախարարությունն է ստանձնելու կացարանի տրամադրումը, որն էլ հանձն է առել ապահովել «Երևանի N1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ի առանձին մասնաշենքում:

2021 թվականի դեկտեմբերի 30-ին «Երևանի N1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ի համապատասխան մասնաշենք կատարված Պաշտպանի աշխատակազմի այցի ընթացքում արձանագրվել է, որ Տուն-ինտերնատի առաջարկվող մասնաշենքում չկան մարդկանց արժանապատիվ բնակության և կենսական կարիքների համար նվազագույն պայմաններ: Նախարարությունից, սակայն Պաշտպանի աշխատակազմին հավաստիացրել են, որ վերանորոգման աշխատանքները կավարտվեն հունվար ամսվա վերջում, բայց ուսումնասիրությունը վկայել է, որ դա լիարժեք վերանորոգման իրատեսական ժամկետ չի կարող լինել:

Խնդիրն առավելապես սուր է հոգեկան առողջության անձանց, տուբերկուլոզով, մաշկային և վարակիչ այլ հիվանդություններով անօթևանների պարազայում, քանի որ նման առողջական խնդիրներ ունեցող մարդիկ իրավունք չունեն բնակություն հաստատել խնամքի հաստատություններում:

Ողջունելի է, որ Նախարարության կողմից օրենսդրական փոփոխությունների առաջարկի նախագծի ներկայացումը, համաձայն որի որպես ժամանակավոր լուծում՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անօթևան անձանց համար առաջարկվում է հատուկ (մասնագիտացված) կացարան՝ մինչև ազատ տեղերի հայտնվելը և տեղափոխումը շուրջօրյա խնամքի հաստատություն:

Նախագծի ընդունման դեպքում հնարավոր կլինի հստակեցնել կացարանի ծառայությունների տրամադրումը, որն ուղղված է կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անօթևան անձանց:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և վերահաստատելով նախորդ փարվա փարեկան հաղորդմամբ կատարված առաջարկը՝ անհրաժեշտ է՝

1. անհապաղ ստեղծել մեխանիզմներ սոցիալական աջակցության «շրտապ օգնության» ծառայությունը գործարկելու համար, որի շնորհիվ անօթևան անձանց կացարանով ապահովման հարցը թեկուզ ժամանակավոր, բայց առանց լրացուցիչ հեղաձգման լուծում կստանա

2. անհապաղ ընդունել «ՀՀ կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 10-ի N 1069-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը:

ԳԼՈՒԽ 2. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ⁹

Սեփականության իրավունքը՝ որպես ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետության մեջ մարդու իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման կարևորագույն պայման, միաժամանակ որպես մասնավոր և հանրային իրավահարաբերությունները կարգավորող մեխանիզմ, կարևոր սահմանադրաիրավական նշանակություն ունի: Սեփականության իրավունքի պաշտպանության իրավական հիմքերը դրված են Սահմանադրությամբ և միջազգային հիմնարար փաստաթղթերով:

2021 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են սեփականության իրավունքի խախտումների մասին բողոքներ: Ընդ որում՝ խախտումների մեծ մասը վերաբերում է տարիներ շարունակ մեր երկրում լուծում չստացած համակարգային բնույթ կրող խնդիրներին:

1. Պեղության կողմից բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ ճանաչելու հետևանքով սեփականության իրավունքի սահմանափակելը

2021 թվականին ևս Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են Կառավարության որոշմամբ համապատասխան տարածքների հանրային գերակա շահ ճանաչվելու հետևանքով մարդկանց իրավունքների սահմանափակման հարցին: 2000-ական թվականներից սկսած զանգվածաբար խախտվել են սեփականատերերի և օգտագործողների հիմնարար իրավունքները: «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» օրենքում առկա են մի շարք խնդիրներ, որոնց մասին բարձրաձայնվել է Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում: Օրենքում տեղ գտած կարգավորումների ուժով՝ սեփականությունը կարող է օտարվել ձեռքբերողի և օտարման ենթակա սեփականության սեփականատիրոջ միջև կնքվող պայմանագրի համաձայն, այդ դեպքում կողմերի համաձայնությամբ են որոշվում օտարվող սեփականության դիմաց տրվող համարժեք փոխհատուցման չափը, ձևը, կարգը, ժամկետները, պայմաններն ու կողմերի պատասխանատվությունը: Օրենքի ոչ բոլոր հոդվածներում է ամրագրված «նախնական համարժեք փոխհատուցում» եզրույթ և փոխարենը որոշ տեղերում օգտագործվում է միայն «համարժեք փոխհատուցում» տերմինը: Կառավարությունը այս խնդրի լուծման նպատակով 2017 թվականից սկսեց ընդունել գերակա շահ ճանաչելու մասին որոշումներ, որոնցով նախատեսվել է, որ բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ ճանաչված տարածքներում օտարվող սեփականության սեփականատերերի և տարածքները ձեռք բերողի միջև կնքվող պայմանագրերում անհրաժեշտ է բացառել, որպես օտարվող տարածքի փոխհատուցման ձև, ապագայում կառուցվելիք շենքից բնակարանի տրամադրումը: Սա իհարկե հատվածական լուծում է, և օրենսդրական փոփոխությունը պետք է իրականացվի ոլորտը կարգավորող օրենքում:

⁹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 161-192, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Մասնավորապես 2021 թվականին նման խնդրի են առերեսվել Արագածոտնի մարզի Եղիպատրուշ վարչական բնակավայրում գտնվող հողատարածքների սեփականատերերը: պաշտպանին ներկայացված Բողոքի համաձայն՝ որոշման ընդունման և հետագայում իրագործման հետևանքով բազմաթիվ ընտանիքներ զրկվել են իրենց հողատարածքների ծանրակշիռ, իսկ որոշ դեպքերում նաև ամբողջ մասից: Կառավարության որոշման համաձայն՝ օտարման գործառույթների իրականացման համակարգողը ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունն է, որտեղից բարձրացված հարցի վերաբերյալ պարզաբանվել է, որ որոշմամբ հանրային գերակա շահ ճանաչված հողատարածքներն օտարվելու են օրենսդրությամբ սահմանված դրույթներով: Հատկանշական է, որ Նախարարությունը պատասխան գրությամբ վկայակոչել է նաև օրենսդրական նորմը, համաձայն որի սեփականությունը կարող է օտարվել՝ ձեռքբերողի և օտարման ենթակա սեփականության սեփականատիրոջ միջև կնքվող պայմանագրի համաձայն, որի դեպքում կողմերի համաձայնությամբ են միայն որոշվում օտարվող սեփականության դիմաց տրվող համարժեք փոխհատուցման չափը, ձևը, կարգը, ժամկետները, պայմաններն ու կողմերի պատասխանատվությունը: Մինչդեռ, Պաշտպանը տարիներ շարունակ տարեկան զեկույցներում և հաղորդումներում բարձրաձայնել է, որ «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» օրենքում նշված նորմերի առկայությունն անթույլատրելի է և անհրաժեշտ է դրանք փոփոխել, որովհետև դրանք հակասում են Սահմանադրությամբ և նույն օրենքում ամրագրված «նախնական» և «համարժեք» փոխհատուցում եզրույթների իմաստին և բովանդակությանը: Այս կարգավորման արդյունքում անտեսվում է նույն օրենքով սահմանված շատ կարևոր եզրույթներից մեկը՝ պետության «սուբսիդիար պարտավորություն» եզրույթը: Այս մասին ևս բարձրաձայնվել է Պաշտպանի տարեկան զեկույցներում և հաղորդումներում:

Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մինչ օրս շարունակում է չլուծված մնալ Կառավարության որոշմամբ 2007 թվականին Եկմայան 6-14 հասցեներում գտնվող բնակելի տարածքները քաղաքաշինական ծրագրերի իրականացման նպատակով բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ ճանաչելու, սակայն շահառուներին բնակարանային կամ գումարային համարժեք փոխհատուցում այդպես էլ չտրամադրելու հարցը: Բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ և քաղաքաշինական ծրագրի իրականացումը ձեռքբերող կազմակերպությունը ձախողել է, որի հետևանքով շահառուները 2007 թվականից մինչ օրս համարժեք գումարային և (կամ) բնակարանային փոխհատուցում չեն ստացել, սակայն պետությունը գործուն քայլեր չի ձեռնարկում խնդիրը կարգավորելու համար: Ըստ տրամադրված պարզաբանման՝ Երևանի քաղաքապետարանը դեռևս 2012 թվականին հայտարարել և անցկացրել է տարածքն այլ ներդրողների օտարելու մասին մրցույթ, սակայն մասնակից չի ներկայացել, ինչի պատճառով հնարավորություն չի ստեղծվել իրականացնելու Կառավարության կողմից մշակված ծրագիրը: Այսպիսով, 2012 թվականից մինչ օրս գործուն քայլեր չեն ձեռնարկվել նոր ներդրողներ ներգրավելու և խնդիրը վերջնական կարգավորելու ուղղությամբ:

Ընթացիկ տարում ՄԻԵԴ-ում Հայաստանի Հանրապետության ներկայացուցչի գրասենյակը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ կարծիքի է ներկայացրել օրենսդրական առաջարկ նախագիծ:

ՀՀ կառավարության որոշմամբ նախատեսվել է համապատասխան վերլուծության արդյունքում մինչև 2022 թվականի առաջին կիսամյակն Ազգային ժողով ներկայացնել օրենսդրական փոփոխության նախագիծ, որի ընդունման արդյունքում որպես ազդեցություն ակնկալվում է, որ կնվազեն հասարակության և պետության կարիքների համար սեփականության օտարման արդյունքում մարդու սեփականության իրավունքի խախտման դեպքերը,

սեփականության իրավունքի խախտման դիմաց մարդկանց կտրամադրվի արդարացի փոխհատուցում:

Լիափոխ ենք, որ օրենքի նախագծում կներառվեն բարձրացված համակարգային խնդրի կարգավորման համար Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցներում և հաղորդումներում արված առաջարկները, որոնք վերահաստատվում են սույն հաղորդմամբ:

Մասնավորապես, անհրաժեշտ է՝

1. փոփոխել «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքի 10-րդ հոդվածի 4-րդ մասը՝ այս հոդվածում ևս ամրագրելով «նախնական համարժեք» փոխհատուցում եզրույթը,

2. Նշված հոդվածից հանել պայմանագրով (կողմերի համաձայնությամբ) համարժեք փոխհատուցման չափը, ձևը, կարգը, ժամկետները, պայմաններն և պատասխանատվությունը որոշելու հնարավորությունը,

3. «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքում կատարել հետևյալ փոփոխությունները,

– կնքված պայմանագրերի կատարման նկատմամբ ևս սահմանել պետության սուբսիդիար պատասխանատվություն՝ այն տարածելով ոչ միայն ձեռքբերող կազմակերպությունների և շահառու անձանց միջև ապագայում, այլ նաև նախկինում ծագած իրավահարաբերությունների նկատմամբ,

– սահմանել պետական վերահսկողության մեխանիզմներ սեփականության օտարման գործընթացում ձեռքբերողի կողմից շահառուի նկատմամբ ունեցած պարտավորությունների կատարման նկատմամբ՝ նախատեսելով համապատասխան պատասխանատվության միջոցներ,

– «փոխհատուցում» բառը ցանկացած հոդվածում օգտագործել «նախնական համարժեք» բառերի հետ միասին, այն տարածելով նախկինում ծագած, սակայն մինչ օրս չկատարված իրավահարաբերությունների նկատմամբ,

4. մինչև օրենքում փոփոխություն կատարելը յուրաքանչյուր դեպքում սեփականությունը օտարելիս՝ Կառավարության որոշմամբ սահմանել հետևյալ եզրույթը, այն է՝ սեփականությունը կարող է օտարվել միայն «նախնական համարժեք փոխհատուցմամբ»,

5. գործուն քայլեր ձեռնարկել նոր ներդրողներ ներգրավելու, արդյունքում Եկմայլան 6-14 հասցեների իրացված բնակելի տարածքների շահառուներին համարժեք գումարային և (կամ) բնակարանային փոխհատուցում տրամադրելու ուղղությամբ:

2. «Դալմայի» այգիների նախկին հողօգտագործողների օտարված հողատարածքների դիմաց փոխհատուցումը

2021 թվականին դեռևս չի լուծվել Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում բարձրաձայնված 1991 թվականից «Դալմայի» այգիներում հողամասեր վարձակալած կամ զբաղեցրած անձանց հողատարածքներն այլ նպատակային նշանակության համար վերցնելու և փոխհատուցում չտրամադրելու հարցը: Այսպես, ՀՀ կառավարության որոշմամբ 2003-2004 թվականներին, առանց «Դալմայի» այգիներում հողամասեր վարձակալած և (կամ) զբաղեցրած անձանց իմացության, համաձայնության և գնման նախապատվության իրավունքը հաշվի առնելու, ինչպես նաև փոխհատուցման հողամասերը Երևանի քաղաքապետարանն աճուրդային կարգով օտարել է առանձին անհատներին ու կազմակերպություններին: Բողոքների քննարկման շրջանակներում Երևանի քաղաքապետարան ներկայացրված ցուցակի համաձայն՝ Երևանի «Դալմայի» այգիներում հողամասերի ներկայիս սեփականատերերը գումարներ են տրամադրել հողամասեր զբաղեցրած

48 անձանցից 41 անձի (ընդհանուր 27.748.900 ՀՀ դրամի և 266.320 ԱՄՆ դոլարին համարժեք ՀՀ դրամի չափով), իսկ ցանկի փոփոխման արդյունքում այժմ փոխհատուցումներ չստացած անձանց թիվը 12-ն է: Պարզաբանվել է նաև, որ Երևան համայնքը կամ Երևանի քաղաքապետարանն օրենքով կամ իրավական այլ ակտերով չի կրում փոխհատուցում տրամադրելու որևէ պարտականություն, որոնց առնչությամբ 2021 թվականի ընթացքում փոխհատուցում չի տրամադրվել:

Պաշտպանին բողոք ներկայացրած անձինք հայցադիմում են ներկայացրել նաև դատարան ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի, սակայն հայցը մերժվել է պայմանավորված այն հանգամանքով, որ վարձակալության պայմանագրերը հայցվորները կնքել են Շահումյանի շրջանային խորհրդի գործադիր կոմիտեի հետ: Հաշվի չի առնվել նաև գործող Հողային օրենսդրությամբ սահմանված օգտագործման իրավունքի ձեռքբերման վաղեմության իրավունքը, հողամասեր ձեռք բերելու նախապատվության իրավունքը կամ վնասների հատուցման հնարավորությունը:

Պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներում բարձրաձայնել և գրություններ է ուղարկել Վարչապետի աշխատակազմ և Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն նախկինում մարզի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքապետարանի ներկայիս համայնքի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքապետարանին քաղաքացիաիրավական իրավունքները և պարտականությունները փոխանցելու, այն է՝ իրավահաջորդության որոշման հարցը՝ առաջարկելով լուծել հարցը պետական մարմնի լիազորությունը տեղական ինքնակառավարման մարմնին պատվիրակելու միջոցով: 2021 թվականին իրականացված օրենսդրական Երևանի քաղաքապետին է պատվիրակվել մարզպետի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքապետի, Երևան քաղաքի շրջանային խորհուրդների և նրանց գործադիր մարմինների, Երևանի քաղաքային խորհուրդների ընդունած և իրենց իրավական ուժը պահպանած ակտերի մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու, դրանք ուժը կորցրած ճանաչելու լիազորությունները:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. հողամասերը վաճառելու դեպքում հաշվի առնել գնման նախապայմանության իրավունք ունեցող անձանց շահերը, իսկ նման հողամասերն այլ նպատակային նշանակության համար վերցնելու դեպքում ձեռքբերման վաղեմության իրավունք ունեցող անձանց տրամադրել այլ հողամասեր կամ հատուցել նրանց վնասները,

2. փոխհատուցել Դալմայի այգիների վարձակալների և (կամ) հողօգտագործողների կրած վնասները:

3. Հյուսիս-հարավ ավտոմայրուղու կառուցումը և բնակավայրերի բնակիչների իրավունքների ապահովումը

Պաշտպանի դեռևս 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում բարձրաձայնվել է Հյուսիս-հարավ միջպետական նշանակության ավտոճանապարհի կառուցման հետևանքով սեփականությունից անարգել օգտվել չկարողանալու խնդիրը, որոնք դեռևս կրում են շարունակական բնույթ: Մասնավորապես, ՀՀ Արարատի մարզի Բաղրամյան, Բերքանուշ, Մրգավան և Դալար համայնքների բնակիչները չեն կարողանում անարգել օգտվել իրենց սեփականությունից և լրացուցիչ բարդությունների են հանդիպում վերգետնյա ուղեանցի բացակայությամբ պայմանավորված: ՀՀ Արարատի մարզի Դալար համայնքի ղեկավարի հայտնած տեղեկության համաձայն՝ ընթացիկ տարում վերգետնյա ուղեանցի կառուցման

նախագիծն իր կողմից ստորագրվել է ու հաստատվել, իսկ ըստ ծրագրի 2022 թվականին այն նախատեսվում է կառուցել:

Հաջորդ խումբ խնդիրները առնչվում են Հյուսիս-հարավ մայրուղու կառուցման ծրագրի գործարկման հետևանքով հողամասերի նոր չափագրության արդյունքում կոորդինատների (տեղադիրքի) անհայտ պատճառներով փոփոխմանը: Խնդրահարույց է, որ Երևանի քաղաքապետարանը չի ընդունել, որ խախտումը տեղի է ունեցել իրենց մեղքով և իրականացված ոչ պատշաճ վարչարարության հետևանքով անձանց պատճառվել են վնասներ:

Այսպիսով, Պաշտպանը վերահաստատում է իր նախորդ դիրքորոշումն առ այն, որ անհրաժեշտ է՝

1. գործուն միջոցներ ձեռնարկել 2022 թվականին Հյուսիս-հարավ ավտոմայրուղու Դալար համայնքի հատվածում վերգեղնյա կամուրջ կառուցելու ուղղությամբ,

2. ավտոմայրուղու շինարարության աշխատանքներն իրականացնելիս նվազեցնել և (կամ) բացառել այլ անձանց վնաս պատճառելու հնարավորությունը, իսկ վնաս հասցնելու դեպքում միջոցներ ձեռնարկել դրանք հատուցելու և խախտումները վերացնելու ուղղությամբ:

4. Սեփականության իրավունքով պատկանող հողամասերը սխալ չափագրելու և կադաստրային քարտեզում ամրագրելու պատճառով առաջացած հողամասերի համադրումները շտկելու խնդիր

Ինչպես նախորդ տարի, այնպես էլ 2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են անձանց սեփականության իրավունքով պատկանող հողամասերը սխալ չափագրելու և կադաստրային քարտեզում ամրագրելու հետևանքով առաջացած իրավունքների խախտումներին: Օրինակ՝ ընթացիկ տարում բողոքներից մեկով անձը տեղեկացրել է, որ Կադաստրային գործում առկա է 1992 թվականի սեփականության իրավունքի վկայագրի հողամասի ընդհանուր բնութագիրը մասում հողամասի մակերեսը նշված է 525 քմ: Սակայն, կադաստրային քարտեզում նշված անճշտությունների հետևանքով անձի հողամասի մակերեսն ամրագրված է պակաս չափերով՝ 466 քմ: Ըստ բողոքի՝ անձը 2011 թվականից սկսած բազմիցս դիմել է Կադաստրի կոմիտե ժառանգության հիման վրա նշված անշարժ գույքի վերաբերյալ սեփականության իրավունքի պետական նոր վկայական տրամադրելու համար, սակայն իրավունքների պետական գրանցման վարույթն ամեն անգամ կասեցվել է հատակագծում առկա նշված սխալի պատճառով: Նշվածի կապակցությամբ Կադաստրի կոմիտեից պարզաբանվել է, պետք է դիմել Երևան քաղաքապետարան՝ համայնքի հաստատված գլխավոր հատակագծում համապատասխան փոփոխություններ իրականացնելու համար: Մինչդեռ, կադաստրային քարտեզներում անշարժ գույքի (հողամասի) միավորների հետ կապված սխալների ուղղումներն իրականացվում են հետևյալ սկզբունքներով՝ եթե անշարժ գույքի (հողամասի) միավորների գծային չափերի կամ տեղադիրքի կամ երկրաչափական տեսքի ուղղումներն իրականացնելիս փոփոխվում են միայն համայնքի կամ պետության անվամբ հաշվառված հողամասի տվյալները կամ այլ անձի պատկանող հողամասի տեղադիրքը, և ուղղման համար ներկայացված կամ առկա հատակագծերը համապատասխանում են օրթոֆոտոհատակագծին (օրթոլուսանկարին), **ապա ուղղումներն իրականացվում են առանց համաձայնությունների՝ կոմիտեի նախաձեռնությամբ:** Այսպիսով, թեև նոր կարգավորումներով Կադաստրի կոմիտեին իրավունք է վերապահվել սեփական նախաձեռնությամբ լուծել կադաստրային քարտեզներում անշարժ գույքի (հողամասի) միավորների գծային չափերի կամ տեղադիրքի կամ երկրաչափական տեսքի կամ արտացոլմանը վերաբերող սխալների

ուղղումները, սակայն ոչ պատշաճ վարչարարության հետևանքով, ինչպես կոնկրետ օրինակում բերված դեպքով, դրանք տարիներ շարունակ մնում են չլուծված և անձինք ստիպված են լինում դիմել դատարան՝ **անհիմն ծանրաբեռնելով** դատական համակարգը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկվում է՝

1. *իրականացնել պատշաճ վերահսկողություն գեոդեզիական և քարտեզագրական աշխատանքների իրականացման նկատմամբ՝ կադաստրային քարտեզում սխալները բացառելու համար,*

2. *իրականացնել պատշաճ վարչարարություն՝ սեփական նախաձեռնությամբ ձեռնարկելով միջոցներ կադաստրային քարտեզներում անշարժ գույքի (հողամասի) միավորների գծային չափերի կամ տեղադիրքի կամ երկրաչափական տեսքի կամ արտացոլմանը վերաբերող սխալները ուղղելու համար:*

5. Քաղաքաշինական նորմերը և կանոնները չպահպանելու հետևանքով գույքային իրավունքների խախտումը

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են քաղաքաշինական նորմերը և կանոնները չպահպանելու հետևանքով այլ անձանց իրավունքները և օրենքով պահպանվող շահերը խախտելուն: Խնդրի առնչությամբ Երևանի քաղաքապետարանից հայտնել են, որ 2021 թվականի ընթացքում Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի համապատասխան ստորաբաժանումների և Երևան քաղաքի վարչական շրջանների ղեկավարների աշխատակազմերի կողմից կազմվել է թվով 1021 ՎԻՎ արձանագրություն և ձեռնարկված միջոցառումների արդյունքում քանդվել է թվով 307 ինքնակամ կառույց:

Ընթացիկ տարում ստացված բողոքները, վերաբերել են Երևանի քաղաքապետարանի կողմից ինքնակամ շինարարության կանխման, կասեցման և հետևանքների վերացման գործընթացը ոչ արդյունավետ և պատշաճ կազմակերպելու և իրականացնելու հարցին:

Երևան քաղաքի որոշ վարչական շրջաններում օրեսդրությամբ սահմանափակման տակ գտնվող հողամասերի վրա շատ կարճ ժամկետներում կառուցվել են մի շարք ինքնակամ շինություններ: Ընթացիկ տարում ինքնակամ շինությունների կառուցման հետ կապված արձանագրվել են ոչ պատշաճ վարչարարության նաև այլ դրսևորումներ, մասնավորապես՝

1. *ինքնակամ շինարարության կանխարգելման աշխատանքները պատշաճ չեն կազմակերպվել,*

2. *քանդման աշխատանքները չեն իրականացվել մինչ այդ կայացված վարչական ակտի՝ քանդման որոշման հիման վրա,*

3. *մինչ քանդման աշխատանքներն իրականացնելը չեն կայացվել նաև ինքնակամ կառուցված շինությունների օրինականացումը մերժելու մասին որոշումներ,*

4. *արագ արձագանքման շրջանակներում չի ապահովվել Պաշտպանի ներկայացուցիչներին պահանջված նյութերի, տեղեկությունների և պարզաբանումների անհապաղ տրամադրումը:*

Այսպիսով, Պաշտպանն արձանագրում է, որ սկզբնական փուլում Երևանի քաղաքապետարանի և վարչական շրջանների ղեկավարների ոչ պատշաճ հսկողության հետևանքով Երևան համայնքի տարբեր վարչական շրջանների տարբեր հատվածներում, այդ թվում՝ սահմանափակման տակ գտնվող տարածքներում կառուցվել են ինքնակամ շինություններ: Այնուհետև, Երևանի քաղաքապետարանի կողմից նախաձեռնվել և իրականացվել են դրանց

քանդման գործողություններ, որոնք, սակայն, իրականացվել են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի և մի շարք այլ իրավական ակտերի պահանջների խախտմամբ, ինչն անթույլատրելի է:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. պատշաճ հսկողություն իրականացնել ապօրինի շինարարությունը կանխարգելելու ուղղությամբ,

2. վարչարարությունն իրականացնելիս պահպանել ՀՀ-ում գործող օրենքների և այլ իրավական ակտերի պահանջները՝ բացառելով այլ անձանց իրավունքների և օրենքով պահպանվող շահերի խախտումները:

6. Վթարային բնակելի տների բնակիչների բնակարանային պայմանների բարելավում

2021 թվականին ևս լուծված չի ստացել սահմանամերձ բնակավայրերում սողանքների հետևանքով 4-րդ աստիճանի վթարային (բնակության համար ոչ պիտանի) դարձած բնակելի տների բնակիչներին պետական աջակցությամբ վերաբնակեցնելու հարցը: Ըստ գործող նորմատիվատեխնիկական փաստաթղթերի 4-րդ աստիճանի վնասվածություն ունեցող շենքերի կոնստրուկցիաների վիճակը վթարային է, շենքերը վտանգավոր են հետագա շահագործման համար: Այդ շենքերի բնակիչները ենթակա են վերաբնակեցման: Որպես քաղաքաշինական պետական, տարածական զարգացման ծրագրերի մշակման և դրանց իրականացման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմին չափազանց կարևոր է Պաշտպանի համագործակցությունը և համատեղ աշխատանքը Քաղաքաշինության կոմիտեի հետ: ՀՀ կառավարության կողմից 2021 թվականին ընդունվել է որոշում, համաձայն որի հաստատվել է անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակարանային ֆոնդի հիմնախնդիրների կանոնակարգման նոր հայեցակարգը և անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակարանային ֆոնդի հիմնախնդիրների կանոնակարգման հայեցակարգից բխող միջոցառումների ծրագիրը: Քաղաքաշինության Կոմիտեն ներկայացրել է օրենքների նախագծերի փաթեթ, որով նախատեսված է սահմանել անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակարանային ֆոնդի հիմնախնդիրն առնչվող հարցերում Կառավարության, պետական, տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար լիազորող նորմերը: Անհրաժեշտ է գործուն քայլեր ձեռնարկել դրանք հնարավոր սեղմ ժամկետներում լուծելու խնդիրները, որոնք տարիներ շարունակ կրել են համակարգային բնույթ, ինչի մասին բարձրաձայնվել է Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում: Սողանքների հետևանքով վթարային տների բնակիչների բնակարանային պայմանների բարելավման խնդիրը ևս համակարգային է և առկա է ՀՀ տարբեր մարզերում Խնդրահարույց է նաև, որ չկա օրենսդրական կարգավորում այն մասին, որ վթարային դառնալու դեպքում պետությունն ունի պարտավորություն: Նորմատիվ իրավական ակտում նշվում է, որ պետությունը կարող է օժանդակել:

Նշվածի կապակցությամբ պետք է արձանագրել, որ 2021 թվականի ընթացքում ևս լուծում չեն ստացել Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում ներկայացված ՀՀ Վայոց ձորի սահմանամերձ Խաչիկ բնակավայրի բնակիչների սողանքների հետևանքով քանդման ենթակա բնակելի տների վերաբնակեցման, ինչպես նաև ՀՀ Տավուշի մարզում 4-րդ կարգի վթարային տների բնակիչներին փոխհատուցում, այն է՝ բնակարանի հատկացման կամ շուկայից բնակարան (բնակելի տուն) ձեռք բերելու համար ֆինանսական աջակցության տրամադրելու հարցը: Տարիներ շարունակ Պաշտպանի աշխատակազմ են ներկայացվել բազմաթիվ բողոքներ, որոնցում անձինք հայտնել են, որ իրենց բնակելի տները և (կամ)

բազմաբնակարան շենքերում բնակարանները տեխնիկական կամ տնտեսական նպատակահարմարության տեսանկյունից դարձել են ամրացման ոչ ենթակա, բնակության համար ոչ պիտանի և վտանգավոր, այն է՝ 4-րդ աստիճանի վթարային, սակայն Երևանի քաղաքապետարանից ստացված տարբեր պատճառաբանություններով նշված բնակարանային ֆոնդի բնակիչների վերաբնակեցման գործընթաց չի իրականացվել :

Այսպիսով, անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր տարվա պետական բյուջեի միջնաժամկետ ծախսային ծրագրերով նախատեսել հատկացումներ քանդման ենթակա վթարային բնակարանային ֆոնդի բնակիչների բնակարանային ապահովման համար կամ նույն նպատակների իրականացման համար Երևան համայնքում ստեղծել սոցիալական բնակարանային ֆոնդ և այդ միջոցների հաշվին իրականացնել համապատասխան բնակարանաշինարարական, բնակապահովման ծրագրեր:

«Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. սողանքային վրանգի և ռիսկի աստիճանի գնահատման նպատակով սահմանամերձ բնակավայրերում պետական միջոցների հաշվին իրականացնել բնակելի տների տեխնիկական վիճակի գնահատման հետազննություններ, այդ թվում սահմանամերձ բնակավայրերում պետական բյուջեի միջոցների հաշվին իրականացնել նախկինում 3-րդ աստիճանի վթարային գնահատված բնակելի տների կրկնակի հետազննություն,

2. սահմանված ժամկետներում ընդունել «Անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակֆոնդի հիմնախնդրի կանոնակարգման հայեցակարգը և դրանից բխող միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման հայեցակարգից բխող միջոցառումների ծրագրով նախատեսված համապատասխան իրավական ակտերը ոլորտում առկա հիմնախնդիրների կանոնակարգման և լուծման համար,

3. յուրաքանչյուր տարվա պետական միջոցներով նախատեսված հատկացումների հաշվին կառուցել բնակելի շենքեր քանդման ենթակա վթարային բնակարանների բնակիչներին բնակարանով ապահովման համար, նույն նպատակների իրականացման համար ստեղծել Երևան քաղաքի համայնքային սոցիալական բնակարանային ֆոնդ:

7. Տրանսպորտային միջոցի հափշտակման և փաստացի չտիրապետման պարագայում գույքահարկի վճարման պահանջ առաջադրելու խնդիր

Ինչպես նախորդ տարի, այնպես էլ 2021 թվականին, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնցում բարձրացվել է գույքահարկի վճարման պահանջի առաջադրման խնդիրը: Մասնավորապես՝ մինչ օրս էլ գույքահարկի վճարման պարտավորությունը չի դադարեցվում այն դեպքերում, երբ անձանց սեփականության իրավունքով պատկանող տրանսպորտային միջոցը գաղտնի հափշտակվել է և տարիներ շարունակ չի հայտնաբերվել, ինչպես նաև՝ պատերազմական գործողությունների արդյունքում ոչնչացվել կամ ադրբեջանական զինված ուժերի վերահսկողության տակ է անցել :

Նշվածից բացի, ընթացիկ տարում արդիական է դարձել նաև 2020 թվականի 44-օրյա պատերազմական գործողությունների արդյունքում անձանց պատկանող տրանսպորտային միջոցների ոչնչացման կամ Ադրբեջանի վերահսկողության տակ անցնելու, սակայն գույքահարկի վճարման պահանջ առաջադրելու հարցը: Խնդրի առնչությամբ ՊԵԿ-ից պարզաբանվել է, համայնքի ավագանին համայնքի ղեկավարի ներկայացմամբ և համայնքի ավագանու սահմանած կարգով կարող է սահմանել փոխադրամիջոցների գույքահարկի գծով արտոնություններ և կայացնել փոխադրամիջոցների գույքահարկ վճարողի փոխարեն համայնքի բյուջեից վճարում

կատարելու որոշումներ: Իսկ ահա Արդարադատության նախարարությունից նշել են որ տվյալ դեպքում վիճահարույց է անձի՝ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքը դադարած համարելը և դրա ընթացակարգը: Նախարարությունը հայտնել է, որ օրենսդրական փոփոխություններ կատարել իրավահարաբերությունները կարգավորող դրույթներում՝ որպես փոխադրամիջոցների գույքահարկի պարտավորության դադարման հիմք նախատեսելով նաև խնդրո առարկա դեպքը: Իհարկե ողջունելի է Արդարադատության նախարարության հայտնած դիրքորոշումը բարձրացված հարցի համակարգային կարգավորման վերաբերյալ, սակայն խնդրի կարգավորման համար ընթացիկ տարում օրենսդրական փոփոխություններ չեն կատարվել և այդ սոցիալական կարևոր նշանակություն ունեցող հարցը մնացել է չլուծված:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկվում է՝

1. սահմանել օրենսդրական կարգավորումներ փոխադրամիջոցը հափշտակվելու դեպքում այն ժամանակավորապես հաշվառումից հանելու պարագայում դրա սեփականության իրավունքի սուբյեկտին գույքահարկի պարտավորությունից ազատելու վերաբերյալ,

2. սահմանել օրենսդրական կարգավորումներ պատերազմական գործողությունների արդյունքում ոչնչացված կամ Ադրբեջանի վերահսկողության տակ անցած տրանսպորտային միջոցի համար հաշվարկված գույքահարկից այդ տրանսպորտային միջոցի սեփականատիրոջն ազատելու վերաբերյալ:

8. Երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքներին բնակարան հատկացնելը

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2021 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքների բնակարանային ապահովման խնդրի վերաբերյալ: Բողոքներով մարդիկ հայտնել են, որ անհիմն կերպով չեն հաշվառվել երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքների հերթացուցակում, սակայն օրենսդրության կարգավորումների բացակայության հետևանքով չեն կարողանում վերահաշվառվել համապատասխան ցուցակներում և օգտվել ներկայում գործող բնակարանային ապահովման պետական աջակցության ծրագրերից: 2021 թվականին նշված համակարգային խնդրի կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների կապակցությամբ Քաղաքաշինության կոմիտեից պարզաբանվել է, որ ծրագրի ավարտական փուլում՝ 2020-2021 թվականների ընթացքում, դիտարկվել է ծրագրի շահառու ճանաչված 242 ընտանիքի բնակարանային խնդրի լուծում:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ երկրաշարժից հետո անօթևան անձինք բնակվում են ոչ հիմնական շինություններում, վարձակալական հիմունքներով, որոշ մասն էլ ինչ-ինչ պատճառներով չեն հասցրել մինչև 2008 թվականը հաշվառվել աղետի գոտու բնակավայրերում քաղաքացիներին բնակարանների արտահերթ հատկացման հերթացուցակում, ինչի հետևանքով զրկվել են բնակապահովման իրավունքից: Առկա ժամկետներից հետո դիմումներ չեն ընդունվում և քաղաքացիները զրկվում են վերահաշվառվելու և բնակարանային պայմանների բարելավման իրավունք ունեցող քաղաքացիների ցուցակներում ընդգրկվելու հնարավորությունից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. ընդունել Կառավարության որոշում բնակարանային հերթացուցակի հաշվառումից դուրս մնացած անօթևան անձանց վերահաշվառման և բնակապահովման հարցի կարգավորման նպատակով,

2. ձեռնարկել միջոցներ հնարավոր սեղմ ժամկետներում 242 ընդհանրիքի բնակապահովման խնդիրը լուծելու ուղղությամբ:

9. Անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերի կողմից ԽՍՀՄ ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից կրած կորուստների դիմաց հատուցումը

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2021 թվականին շարունակում է չլուծված մնալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում բարձրացված անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից փայտերերի կրած կորուստների դիմաց վերջիններիս դրամական օգնություն չտրամադրելու հարցը: Խնդիրն այն է, որ Կառավարության որոշումերով նախատեսվել է անավարտ շենքերի բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերին տրամադրել համապատասխան դրամական օգնություն, սակայն, ըստ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում քննվող բողոքների՝ գրեթե կեսի հասանելիք դրամական փոխհատուցումը մինչ օրս չի տրվել:

Խնդրի ուսումնասիրությունը վկայում է որ անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերի օգնության տրամադրման նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունը, որը հաստատված ժամանակացույցով նշված ժամկետներին համապատասխան փայտերերին տրամադրվող գումարները ՀՀ պետական բյուջեների չի ներառվել:

Վերը նշվածից բացի, հանրապետությունում եղել են դեպքեր, երբ կոոպերատիվների փայտերերի անդամավճարների հիման վրա կառուցվող, սակայն անավարտ մնացած բնակելի շենքերը սեփականության իրավունքով հատկացվել են համապատասխան համայնքներին, որոնք հետագայում, առանց դրանց կառուցման համար գումար ներդրած բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների անդամներին գումարային և (կամ) բնակարանային փոխհատուցում տրամադրելու, դրանք օտարել են այլ անձանց և (կամ) կազմակերպությունների:

Այսպիսով, Պաշտպանը վերահաստատում է իր նախորդ տարեկան հաղորդումներում բարձրաձայնված դիրքորոշումն առ այն, որ անավարտ շենքերի բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների անդամներն ունեն ոչ թե ուղղակի դրամական օգնության, այլ անավարտ շենքերի կառուցումն ավարտին հասցնելու աջակցության և բնակապահովման կարիք: Քանի որ բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների անդամները ներդրել են դրամական միջոցներ, որպեսզի ապագայում նրանց ներդրված միջոցների հաշվին բնակվեն կառուցված բնակարաններում, այլ ոչ թե տրամադրվի ուղղակի դրամական օգնություն: Այդ ակնկալիքի ապահովումը պետության պոզիտիվ պարտականությունն է: Օրինական հիմքով սեփականություն ձեռք բերելու իրավունքը պետությունից պահանջում է այդ օրինական հիմքն այնպես կարգավորել, որ դրանով երաշխավորի անձի սեփականություն ձեռք բերելու իրավունքը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և ելնելով անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերի կրած կորուստների դիմաց դրամական օգնության տրամադրման գործընթացի շարունակականությունն ապահովելու կարևորությունից՝ անհրաժեշտ է՝

1.բացահայտել անավարտ շենքերը սեփականության իրավունքով համապատասխան համայնքներին հարկացնելու, այլ անձանց և (կամ) կազմակերպություններին օտարելու, սակայն

կոոպերատիվների փայապերերին դրամական օգնություն չտրամադրելու դեպքերը և տրամադրել կոոպերատիվների փայապերերին համարժեք փոխհատուցում և (կամ) բնակարաններ,

2. Հայաստանի Հանրապետության առաջիկա տարիների պետական բյուջեներում դրամական միջոցներ նախատեսել և հատկացնել կոոպերատիվների փայապերերին դրամական օգնություն տրամադրելու համար,

3. Կառավարության համաֆինանսավորմամբ, ինչպես նաև դոնոր կազմակերպությունների ներգրավմամբ ավարտին հասցնել անավարտ շենքերի կառուցումը՝ կոոպերատիվների փայապերերին բնակարաններով ապահովելու համար,

4. կատարել համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայապերերին դրամական օգնության տրամադրման գործընթացը կազմակերպող և իրականացնող մարմնի իրավասությունները ճշգրտելու և սահմանելու համար:

10. Բազմաբնակարան շենքերում պարտադիր նորմերը չպահպանելը

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2021 թվականին Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են բազմաբնակարան շենքերի պահպանմանն ուղղված պարտադիր իրականացման ենթակա միջոցառումներին: Բազմաբնակարան շենքերը շահագործման ընթացքում ձեռք են բերում ֆիզիկական և բարոյական մաշվածություն, ենթարկվում տարբեր բնական և տեխնաճին երևույթների և կրում դրանց բացասական ազդեցության հետևանքները, որոնց չեզոքացման կամ ազդեցության նվազեցման համար պահանջվում է որոշակի միջոցառումների իրականացում: Բազմաբնակարան շենքերում պարտադիր նորմերի պահպանման ընդհանուր վերահսկողությունն իրականացնում է տվյալ համայնքի ղեկավարը:

Հայաստանի բազմաբնակարան շենքերի կարևորագույն խնդիրներից է տանիքների հիմնանորոգման հարցը, շենքերում տեղակայված վերելակների տեխնիկական վիճակի և աղբամուղերի արդիականացման քողի տակ փակման խնդիրները :

Հաշվի առնելով վերոգրյալը Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. պարշաճ վերահսկողություն իրականացնել համայնքների տարածքում ընդգրկված բազմաբնակարան շենքերում պարտադիր նորմերի պահպանման նկատմամբ՝ առաջացած խնդիրների և հատկապես տանիքների և վերելակների վերանորոգման, հիմնանորոգման կամ փոխարինման ուղղությամբ՝ ձեռնարկելով գործուն միջոցներ,

2. բազմաբնակարան շենքերում վերելակների տեխնիկական անվտանգության ապահովման նկատմամբ իրականացնել պարշաճ հսկողություն՝ կիրառելով պատասխանատվության միջոցներ և դադարեցնելով դրանց շահագործումը:

3. բազմաբնակարան շենքերում աղբամուղերի փակման գործընթացն իրականացնել միայն շենքերի բնակիչների համաձայնությամբ, իսկ դրա բացակայության դեպքում կրկին նրանց համաձայնությամբ արդիականացնել դրանք:

ԳԼՈՒԽ 3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ¹⁰

1. Աշխատանքային իրավունքների և օրենսդրության նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնող արտադարական մարմնի բացակայությունը և աշխատանքային իրավունքների վերաբերյալ իրազեկման պակասը

2021 թվականի հուլիսի 1-ից Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնին վերապահվել է աշխատանքային օրենսդրության, աշխատանքային իրավունքի նորմեր պարունակող այլ նորմատիվ իրավական ակտերի այլ պահանջների, կոլեկտիվ և աշխատանքային պայմանագրերի պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու և պատասխանատվության միջոցներ կիրառելու լիազորություն:

Սակայն, նշվածի հետ մեկտեղ, Կառավարության 2021-2026 թվականների գործունեության ծրագրի կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկի 4-րդ կետն իր հերթին նախատեսում է ներդնել աշխատանքային վեճերի լուծման արտադատական համակարգ: **Նման պարագայում խնդիր է առաջանում հստակեցնելու և պարզելու նախատեսվող արտադատական մարմնի լիազորությունների ծավալը և հետևողական լինել, որ դրանք չնույնանան Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնին վերապահված լիազորությունների ծավալի հետ:**

Թե՛ աշխատողների, թե՛ գործատուների շրջանում դիտվում է աշխատանքային իրավունքների վերաբերյալ իրազեկվածության պակաս: Իրազեկվածության մակարդակն ուղիղ համեմատական է աշխատանքային իրավունքների խախտումների թվին:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. *Սահմանված ժամկետներում իրականացնել աշխատանքային վեճերի լուծման արտադարական մարմնի ստեղծումը,*

2. *զանգվածային լրատվության և այլ միջոցներով պարբերաբար հասարակությանն իրազեկել աշխատանքային իրավունքների և դրանց պաշտպանության ուղիների վերաբերյալ:*

2. Գործադուլի իրավունքի սահմանափակումը

ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի՝ գործադուլի հասկացությունն ամրագրող 73-րդ հոդվածի 1-ին մասով աշխատողների գործադուլի իրավունքն Աշխատանքային օրենսգրքով սահմանափակվում է կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի առկայությամբ: Նշվածը խնդրահարույց է ինչպես Սահմանադրության 58-րդ հոդվածի, Վերանայված Եվրոպական Սոցիալական Խարտիայի 6-րդ հոդվածի 4-րդ կետով սահմանված գործադուլի իրավունքի տեսանկյունից, այնպես էլ չի արտացոլում 2007 թվականի Սահմանադրական դատարանը թիվ ՍԴՈ-677 որոշմամբ ներկայացված այն արձանագրմանը, որ աշխատողի գործադուլի իրավունքը միայն կոլեկտիվ վեճի առկայությամբ սահմանափակվելն անթույլատրելի է:

ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքով սահմանվում է, որ գործադուլը հայտարարելու իրավունքի իրացման իրացման համար անհրաժեշտ է համապատասխան չափի աշխատողների

¹⁰ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 193-229, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

համաձայնություն՝ գաղտնի քվեարկության արդյունքում: Աշխատողների ընդհանուր թվի համապատասխան հատվածի ապահովման օրենսդրական կարգավորումն անելանելի վիճակի առջև է կանգնեցնում աշխատողներին, իրենց՝ գործադուլի իրացման ճանապարհին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. օրենսդրորեն ամրագրել գործադուլի իրավունքի առավել ընդգրկուն բովանդակություն,
2. գործադուլի իրականացման ավելի լայն կարգ սահմանել, որը թույլ կտա գործադուլ իրականացնել ոչ թե աշխատողների ընդհանուր թվի երկու երրորդի, այլ, օրինակ, մեկ երրորդի համաձայնությամբ:

3. Աշխատանքային իրավահարաբերություններում արհմիությունների դերի բարձրացում

Արհեստակցական միությունների դերի բարձրացմանն ու կատարելագործմանն ուղղված օրենսդրական կատարելագործման պահանջներ, ի թիվս այլնի, ամրագրված են ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 5-ի N 1753-Լ որոշմամբ, ինչպես նաև ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի N 1978-Լ որոշմամբ: Վերջինիս կապակցությամբ նշենք, որ ՀՀ կառավարության 2021 թվականի հունիսի 24-ի թիվ 1030-Լ որոշմամբ երկարաձգվել է 74-րդ կետով նախատեսված գործողության կատարումը՝ 2021 թվականի երկրորդ կիսամյակից երկարաձգվելով 2022 թվականի 2-րդ կիսամյակ: Ավելին, ի սկզբանե որպես այդ գործողության իրականացման վերջնաժամկետ նախատեսված է եղել 2020 թվականի առաջին կիսամյակը:

ՀՀ կառավարության 2019 թվականի մայիսի 16-ի N 650-Լ որոշմամբ նախատեսված է եղել արհմիությունների դերին վերաբերող կարգավորումների համապատասխանեցում աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորման ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերի առանձին դրույթներին, որի իրականացման վերաբերյալ նախարարությունից տեղեկություններ չեն ստացվել:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է օրենսդրական և գործնական քայլերով բարձրացնել արհմիությունների դերը և աշխատանքային իրավահարաբերություններում ներգրավվածությունը, ինստիտուցիոնալ կարողությունների հզորացումը:

4. Աշխատանքային իրավունքների ոլորտի հարմարման առանձին դեպքեր

4.1 Աշխատանքից ազատվելիս աշխատողների հետ վերջնահաշվարկ չկատարելը կամ ոչ ամբողջովին կատարելը

Աշխատանքից ազատվելիս աշխատողների հետ պատշաճ վերջնահաշվարկ չկատարելը, չօգտագործված ամենամյա արձակուրդի համար գործատուի կողմից փոխհատուցում չտրամադրելը աշխատանքային իրավունքների ամենատարածված խախտումներից են՝ հանդիսանալով գործատուների ոչ թե իրավունքը, այլ պարտականությունը: Համաձայն Տեսչական մարմնի տրամադրած տեղեկության՝ ներկայացված 269 դիմում-բողոքներից 146-ը վերաբերել են օրենքով սահմանված կարգով վերջնահաշվարկ չկատարելուն և օրենքով սահմանված ժամկետներում աշխատավարձը չվճարելուն:

Հարկ է նշել, որ կոնկրետ դեպքերով վերջնահաշվարկի կատարման վերաբերյալ բողոքները Պաշտպանի աջակցությամբ մեծամասամբ ստացել են դրական լուծում:

Այսպիսով, Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է մշտապես առաջնորդվել օրենսդրության պահանջների պահպանմամբ. աշխատանքից ազատվող աշխատողի հետ

կատարել պատշաճ և լրիվ վերջնահաշվարկ՝ պահպանելով նաև օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետները:

4.2 Աշխատավարձի չվճարման պրակտիկա

Աշխատավարձի չվճարումը, ունի երկու դրսևորում՝ աշխատանքի դիմաց առհասարակ չվարձատրելը և օրենքով սահմանված ժամկետում աշխատանքի դիմաց աշխատողին չվճարելը: 2021 թվականի Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ աշխատավարձի չվճարման հետ կապված բողոքները հիմնականում մասնավոր ոլորտից են, ուստի պետք է ևս մեկ անգամ արձանագրել, որ աշխատավարձը աշխատողին վճարելը գործատուի պարտականությունն է, ավելին գործատուն աշխատավարձի վճարման կետանցված յուրաքանչյուր օրվա համար կրում է պատասխանատվություն:

Յուրաքանչյուր աշխատողի՝ կատարած աշխատանքի համար աշխատավարձ ստանալու իրավունքը երաշխավորված է ինչպես ներպետական օրենսդրությամբ, այնպես էլ բխում է միջազգային պայմանագրերից: ՀՀ վճարել դատարանը ևս իր նախադեպային որոշումներով անդրադարձել է աշխատավարձի վճարման իմպերատիվ պահանջին և արձանագրել աշխատավարձ ստանալու յուրաքանչյուր աշխատողի իրավունքը:

Մտահոգիչ է, որ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի նման ակնհայտ խախտումները գործնականում շարունակվում են: Պաշտպանը վերահաստատում է, որ աշխատանքային օրենսդրության պահանջները պետք է մշտապես պահպանվեն: Այս դեպքում ևս կարևոր է ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի դերակատարությունը:

4.3 Ծանուցման հետ կապված խնդիրներ

Հաջորդ աշխատանքային իրավունքի խախտումը առնչվում է աշխատողին ուղղված ծանուցմանը ներկայացվող պահանջների և ժամկետների չպահպանմանը: Արձանագրվել են աշխատանքից ազատվելու դիմում ներկայացնելուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում այն հետ վերցնելու աշխատողի պահանջի գործատուի մերժման, առանց պատժաճ ծանուցման աշխատողի դրույքաչափի կրճատման, կրճատման հիմքով ազատման և առանց աշխատողի համաձայնության, որոնք Պաշտպանի աջակցությամբ լուծվել են:

Այսպիսով, շարունակում է մտահոգիչ մնալ աշխատանքային օրենսդրության ծանուցման դրույթները չպահպանելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան և պետք է գործուն քայլեր իրականացվեն այդ արատավոր պրակտիկան վերացնելու ուղղությամբ:

4.4 Աշխատողին աշխատանքից ազատման դիմում գրելուն հարկադրելը

Աշխատանքից ազատման դիմում գրելուն հարկադրելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան 2021 թվականի ընթացքում նույնպես արդիական է, և առավել մտահոգիչ դեպքեր արձանագրվել են տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ՝ պայմանավորված աշխատողի՝ այս կամ այն քաղաքական թիմին աջակցելու հանգամանքով:

Առանձին դեպքով քաղաքացուն գործատուն առաջարկել է կա՛մ հրաժարվել ավագանու թեկնածությունից և դուրս գալ թեկնածուների ցուցակից, կա՛մ ներկայացնել աշխատանքից ազատվելու մասին դիմում: Պաշտպանին դիմելու դեպքերի մեծ մասի պարագայում քաղաքացիներին տրվում է անհրաժեշտ բանավոր խորհրդատվություն, սակայն նրանք խուսափում են գրավոր բողոք ներկայացնել՝ ցանկանալով խուսափել իրենց պատկերացմամբ հնարավոր բացասական հետևանքներից:

Ընդհանրացնելով պետք է արձանագրել, որ նշված հիմքով աշխատանքային իրավունքների խախտումները քաղաքացիների իրազեկվածության պակասի արդյունք են, և օրվա հրամայականն է լիազոր՝ ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի կողմից անհրաժեշտ վերահսկողության, իրազեկման աշխատանքների իրականացումը:

5. ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի՝ աշխատանքային ոլորտում լիազորությունների կատարման ընթացքում վեր հանված գործնական խնդիրներ

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված անհատական բողոքներով վեր են հանվել ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի՝ աշխատանքային ոլորտում լիազորությունների կատարման ընթացքում առկա գործնական խնդիրները:

Պաշտպանին աշխատակազմի կողմից իրականացված մշտադիտարկումները վկայում են, որ Տեսչական մարմնի կողմից չկա պատշաճ վերահսկողություն այնպիսի խնդիրների ուղղությամբ, ինչպիսիք են քաղաքական հայացքների պատճառով աշխատանքից ազատման սպառնալիքները, աշխատանքի հայտարարություններում առկա խտրական պահանջների ներկայացման բացառման, աշխատանքային պայմանագրի փոխարեն ծառայությունների մատուցման պայմանագրի կնքման, ինչպես նաև աշխատողի և գործատուի միջև ծագած այս կամ այն տարաձայնությունն աշխատանքային վեճ դիտարկելու և քննարկելու հետ առնչությամբ:

Նկատի ունենալով հանգամանքը, որ Տեսչական մարմնի գործառույթների իրականացման համար նոր կառուցակարգեր նախատեսվել են ընդամենը 2021 թվականին, օբյեկտիվորեն առաջացել է նոր մարտահրավեր տեսչական մարմնի լիազորությունների իրացման տեսանկյունից, բայց և վերջինս պարտավոր է պատշաճ ջանասիրություն դրսևորել՝ կոնկրետ բողոքները բազմակողմանի ուսումնասիրելու և դրանց քննարկումն իր լիազորությունների տիրույթում ապահովելու համար:

6. Խախտված աշխատանքային իրավունքների հարցով ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմին անանուն բողոքներ ներկայացնելու հնարավորության բացակայությունը

ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի իրեն վերապահված լիազորություններն իրականացնելիս անանուն բողոքներ չի քննարկում, ինչի կապակցությամբ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներով մարդիկ իրենց մտահոգությունն են հայտնել:

Մասնավորապես բողոքների ուսումնասիրությունից պարզվել է, որ մարդիկ, խուսափում են դիմել Տեսչական մարմին՝ պայմանավորված գործատուի կողմից բողոք ներկայացրած անձի նույնականացման հանգամանքով, որպիսի դեպքեր արձանագրվել են պարտադիր պատվաստման, քաղաքական գործընթացներին մասնակցության հանգամանքներով պայմանավորված ներկայացված թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր բողոքներով: Միևնույն ժամանակ, ըստ Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնից ստացված տեղեկության՝ տեսչական մարմնի 2021 թվականի հոկտեմբերի 1-ից գործարկել է աշխատանքային իրավունքի պաշտպանության EmployeeProtect.am հարթակը, որի միջոցով աշխատողները կարող են դիմում-հայտ ներկայացնել Տեսչական մարմնին: Նախատեսվել է նաև, որ հետագայում կգործարկվի հարթակի անանուն դիմումներ ներկայացնելու գործիքը, որով հնարավոր կլինի դիմումն ուղարկել անանուն, պաշտպանված IP հասցեից:

Այսպիսով, ողջունելով է Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի պարտաստակամությունը քաղաքացիների կողմից անանուն դիմումներ ներկայացնելու

հնարավորության նախատեսումը, ևս մեկ անգամ ևս արձանագրում ենք սեղմ ժամկետում EmployeeProtect.am հարթակում նանուն դիմումներ ներկայացնելու գործիքի ներդրման օրախնդիր լինելու հանգամանքը:

7. Հանրային ծառայության ոլորտում կառուցվածքային փոփոխությամբ պայմանավորված՝ հաստիքների կրճատման հիմքով աշխատանքից ազատված անձանց աշխատանքային իրավունքների ապահովման խնդիրներ

Մտահոգիչ և խնդրահարույց են հանրային ծառայության ոլորտում 2021 թվականի ընթացքում իրականացված կառուցվածքային փոփոխությունները, որոնց արդյունքում հաստիքների կրճատման հիմքով աշխատանքից ազատվել են բազմաթիվ հանրային ծառայողներ:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների, առանձին դեպքում նաև կոլեկտիվ բողոքի համաձայն հաստիքներ կրճատման արդյունքում աշխատակիցները ազատվել են աշխատանքից, իսկ համապատասխան պետական մարմնից ստացված պարզաբանումների համաձայն աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվությունը օրենսդրության համաձայն որոշվել է մարմնի ղեկավարի կողմից:

Պետք է արձանագրել, որ հայեցողական լիազորությունների իրացման մասով խնդիրը համընդհանուր դրսևորում ունի և հատկապես ակնառու է աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության ոլորտում, ինչը պայմանավորված է նաև օրենսդրական նորմերի խնդրահարույց մեկնաբանմամբ և կիրառմամբ:

Թե՛ Աշխատանքային օրենսգրքով, թե՛ «Քաղաքացիական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվում են այն իրավական երաշխիքները, որոնք պետք է տրամադրվեն կրճատման հիմքով աշխատանքից ազատված քաղաքացիներին, որին չբավարարելու պարագայում միայն աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվությունը որոշում է համապատասխան մարմնի ղեկավարը:

Այսպիսով, հանրային ծառայության ոլորտում կառուցվածքային փոփոխությունները, որոնք ենթադրում են հաստիքների կրճատումներ, պետք է իրականացվեն ՀՀ օրենսդրության բոլոր պահանջների, աշխատանքային իրավահարաբերությունների հիմքում ընկած ելակետային սկզբունքների միասնության պահպանմամբ՝ հաշվի առնելով այն, որ խոսքը վերաբերում է մարդուն անմիջականորեն առնչվող, նրա կարևորագույն՝ աշխատանքային իրավունքին միջամտող, իսկ առանձին դեպքերում նաև այլ իրավունքների վրա ազդող հարցերին:

8. Գործարուի սնանկության պարագայում աշխատողների աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման օրենսդրական խնդիրները

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին տարիներ շարունակ բազմաթիվ դիմումներ են հասցեագրվել, որոնցով բարձրացվել են օրենսդրական խնդիրներ՝ կապված գործատուի սնանկության պարագայում աշխատողների աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման հետ: Մասնավորապես, ըստ դիմումների՝ պարտապանի սնանկության պարագայում աշխատավարձի գծով պահանջատեր պարտատիրոջ պահանջները չեն կարող ընդգրկվել որպես ստորադաս չապահովված պահանջներ կառավարչի կողմից վարվող պարտատերերի պահանջների գրանցամատյանում, ավելին, աշխատավարձի գծով պահանջները արտոնյալ կարգով պետք է բավարարվեն:

Խնդրի համակարգային դիտարկումից բխում է, որ ՄԱԿ-ի «Գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողների պահանջների պաշտպանության մասին» կոնվենցիայով ստանձնած պարտավորությունների պայմաններում ներպետական օրենսդրությամբ չկան համապատասխան կարգավորումներ, որոնք ուղղված են գործատուի սնանկության պարագայում աշխատանքային հարաբերություններից բխող որոշակի պահանջների՝ այլ պահանջների նկատմամբ առաջնահերթությունն ապահովելուն, այդ պահանջների բավարարման համար երաշխիքային հաստատությունների ներդրմանը: Հետևաբար, չկան նաև գործուն մեխանիզմներ՝ ուղղված Կոնվենցիայով ամրագրված դրույթների իրագործմանը, ինչի հետևանքով անձինք փաստացի զրկվում են իրենց իրավունքներն իրացնելու հնարավորությունից:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը և ի կատարումն ՀՀ ստանձնած միջազգային պարտավորությունների՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. օրենսդրորեն ամրագրել գործատուի սնանկության պարագայում աշխատողների աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման առաջնահերթ կարգը, որով կբացառվի աշխատանքային հարաբերություններից բխող որևէ պահանջի ստորադասումը,*
- 2. ներդնել աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման համար երաշխիքային հաստատություններ:*

ԳԼՈՒԽ 4. ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ¹¹

Ոլորտի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ կրթության տարբեր մակարդակներում դեռևս առկա են կրթության իրավունքի ապահովման հետ կապված օրենսդրական և գործնական խնդիրներ: Անհատական բողոքների քննարկման և մշտադիտարկման աշխատանքների իրականացման արդյունքում արձանագրվել են կրթության իրավունքի սահմանափակման համակարգային խնդիրներ, որոնք խոչընդոտում են կրթության իրավունքի լիարժեք իրացումը:

1. Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում դասագրքերի օգտագործման համար ներդրումային գումարների գանձումը

2021 թվականին շարունակվել է չլուծված մնալ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում դասագրքերի օգտագործման համար ներդրումային գումարների գանձման խնդիրը, որն արձանագրվել էր Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018-2020 թվականների տարեկան հաղորդումներով: Պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների չորրորդից բարձր դասարանների աշակերտների դասագրքերի տրամադրման համար պարտադիր պայման է դրանց օգտագործման դիմաց աշակերտների ծնողների (օրինական ներկայացուցիչների) կողմից դասագրքերի ներդրումային գումարների

¹¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 230-253, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

վճարումը: Ավելին, ներդրումային վճարների վերաբերյալ խոցելի խմբերի երեխաների դասագրքերի համար որևէ բացառություն նախատեսված չէ: Խնդրի կապակցությամբ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը 2017 թվականին դիմել է ՀՀ սահմանադրական դատարան, որի արդյունքում ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2018 թվականի հունիսի 12-ի ՍԴՈ-1419 որոշմամբ հայտնել է, որ պետությունը պարտավոր է երաշխավորել սոցիալապես անապահով ընտանիքների սովորողների համար դասագրքերի հասանելիությունն ապահովող բավարար որոշակի, թափանցիկ և հավասարության վրա հիմնված ընթացակարգեր:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է ապահովել «Հանրակրթության մասին» օրենքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի 26.13-րդ կետով ամրագրված Հայաստանի Հանրապետության ուսումնական հաստատությունները դասագրքերով ապահովելու կարգը սահմանող ենթաօրենսդրական ակտի պատշաճ և իրավաչափ կիրառումը պրակտիկայում:

2. Ջրի և սանիտացիայի հասանելիության հարցը նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում

Պաշտպանի դեռևս 2017 թվականին նախաձեռնված Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցում¹², ինչպես նաև զեկույցին հաջորդիվ՝ 2020 թվականի ընթացքում մշտադիտարկման այցերի ընթացքում վեր են հանվել մի շարք խնդիրներ հանված ջրի և սանիտացիայի հասանելիության հետ կապված: Արձանագրվել են ջրամատակարարման բացակայության և սանհանգույցի հասանելիության խնդիրներ: Ընդ որում, ջրի և սանիտացիայի հասանելիության խնդիրները կապված են ինչպես տեխնիկական կառուցակարգերի, այնպես էլ օրենսդրական կարգավորումների բացակայության հետ:

Խնդիրների ուսումնասիրությամբ նաև դիտարկվել է, որ ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված սանիտարական կանոնների մասին իրազեկվածության պակասն է հանդիսանում ուսումնական հաստատություններում ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված պահանջների և չափորոշիչների չապահովման պատճառ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ պետության ուշադրությունն ենք հրավիրում վերը նշված խնդիրների վրա: Պետք է նկատի ունենալ, որ պետությունն ինքը պետք է նախաձեռնի և մշտադիտարկման պարբերաբար աշխատանքների միջոցով հետևողական լինի Մարդու իրավունքների պաշտպանի «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցում վեր հանված խնդիրների լուծման ուղղությամբ: Ընդ որում՝ պետության կողմից զեկույցում արձանագրված խնդիրների մշտադիտարկումը պետք է մշտական գործընթաց լինի:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ պետության առաջնահերթ ուշադրության առարկան պետք է լինեն նախորդ տարիներին Պաշտպանի առաջարկները՝

¹² Հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/1c2de2c4d7e5715dd0fe05676136de73.pdf> հղումով:

1. օրենսդրությամբ շինարարական նորմերի, ջրի որակի, անընդհատության և մատակարարվող ջրի ջերմաստիճանի, ինչպես նաև սանիտարացիայի իրավական կարգավորումներ ամրագրել նաև նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների համար,

2. քայլեր ձեռնարկել ջրանջատման բացառապես բոլոր դեպքերի մասին իրական իրազեկումն ապահովելու ուղղությամբ:

3. մշակել հստակ ժամանակացույց մինչև ՀՀ առողջապահության նախարարի 2017 թվականի N 12-Ն հրամանի ընդունումը կառուցված շենքերում ցայտադրյալի առկայությունն ապահովելու համար,

4. որպես միջանկյալ լուծում՝ անհրաժեշտ է ՀՀ առողջապահության նախարարի 2017 թվականի N 12-Ն հրամանում կատարել փոփոխություն՝ հստակ կարգավորումներ նախատեսելով հանրակրթական ուսումնական հաստատությունում երեխաների կողմից խմելու ջրից օգտվելու համար՝ հաշվի առնելով վարակների տարածման ռիսկերը: Այդպիսին կարող է լինել մեկանգամյա օգտագործման բաժակների նախատեսումը,

5. վերանայել վերոնշյալ հրամանի 9-րդ կետի պահանջը, ցայտադրյալի քանակի վերաբերյալ համապատասխան նորմեր նախատեսել՝ հաշվի առնելով դպրոցում երեխաների քանակը,

6. ՀՀ առողջապահության նախարարի 2002 թվականի N 857 հրամանում կատարել փոփոխություն՝ հստակ կարգավորումներ նախատեսելով նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունում երեխաների կողմից խմելու ջրից օգտվելու համար՝ հաշվի առնելով վարակների տարածման ռիսկերը: Այդպիսին կարող է լինել հստակ ամրագրված նորմը, ըստ որի՝ երեխաներին կտրամադրվեն բացառապես անհատական օգտագործման այնպիսի բաժակներ, որոնք նրանց համար հեշտ տարանջատելի լինեն մյուս բաժակներից կամ մեկանգամյա օգտագործման բաժակներ,

7. ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության, ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության և Երևանի քաղաքապետարանի կողմից ջրի և սանիտարացիայի հասանելիության տարբերակված վիճակագրության վարում՝ հիմնված տարբեր չափանիշների վրա,

8. «Կրթական տեխնոլոգիաների ազգային կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի «www.emis.am» կայքում հասանելի դարձնել նախադպրոցական կրթական հաստատությունների վերաբերյալ տվյալները,

9. համակարգային ուսումնասիրության ենթարկել բոլոր հաստատությունների՝ (այդ թվում՝ մինչև համապատասխան նորմերի փոփոխությունը կառուցված և վերակառուցված) գործող նորմերին համապատասխանությունը,

10. մշակել գործողությունների ազգային ծրագիր՝ նախատեսելով միջոցառումներ առ այն, որ հստակ նշված ժամանակացույցում բոլոր հաստատությունները համապատասխանեցվեն գործող նորմերին,

11. գործողությունների ազգային ծրագրում ներառել նաև այլ միջոցառումներ՝ ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտարացիայի հասանելիության բարձրացման ուղղությամբ: Ընդ որում, անհրաժեշտ է ներդնել հատուկ մեխանիզմ, որը կիրականացնի պարբերական և մշտական մշտադիտարկում՝ նորմերի յուրաքանչյուր փոփոխության պարագայում նախանշելով հաստատություններում համապատասխան գործողությունների անհրաժեշտությունը,

12. զանգվածային լրատվության միջոցներով, սոցիալական ցանցերով, ինչպես նաև կրթական համակարգերի միջոցով իրականացնել իրազեկման աշխատանքներ ուսումնական

հաստատությունների աշակերտների, վերջիններիս ծնողների համար՝ ջրի և սանիտացիայի, հիգիենայի կանոնների վերաբերյալ,

13. քայլեր ձեռնարկել հաստատությունների անձնակազմի շրջանում օրենսդրական պահանջների վերաբերյալ տեղեկացվածության բարձրացման ուղղությամբ,

14. հաստատություններում երեխաների համար տեղադրել իրազեկող և մարչելի պաստառներ սանիտացիայի և հիգիենայի վերաբերյալ:

3. Սննդի անվտանգության ապահովումը հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում

Հանրապետության ուսումնական հաստատություններում սննդի անվտանգության հարցը 2021 թվականի ընթացքում խնդիրը շարունակել է մնալ արդիական: Բանն այն է, որ հանրապետության մի շարք ուսումնական հաստատությունների սննդի կետերում վաճառվում են այնպիսի սննդատեսակներ, որոնց վաճառքն ուսումնական հաստատություններում արգելվում է:

Ոլորտի իրավական ակտերով սահմանված իրավասու պետական մարմինները պետք է ապահովեն հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սննդի կազմակերպումը՝ «Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սովորողների սննդի կազմակերպմանը ներկայացվող հիգիենիկ պահանջներ» N 2.3.1-02- 2014 սանիտարական կանոնները և նորմերը հաստատելու մասին» ՀՀ առողջապահության նախարարի 2014 թվականի հունիսի 6-ի N 32-Ն հրամանի պահանջների պահպանմամբ:

4. Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում շենքային և գույքային պայմանների, ջեռուցման խնդիրներ

2021 թվականի ընթացքում ևս արդիական են եղել ուսումնական հաստատություններում շենքային, գույքային անբավարար ու վատ պայմանների, ինչպես նաև ջեռուցման հետ կապված խնդիրները:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ավելացնել հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում շենքային և գույքային պայմանների բարելավման համար հարկացվող ֆինանսական միջոցները,

2. ապահովել հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում օդային և ջերմային ռեժիմի պահպանման պահանջների կատարումը՝ ուժեղացնելով վերահսկողությունը դրա խախտման դեպքերի բացահայտման ուղղությամբ:

5. Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնակառավարման իրավունքի դիտարկումը սահմանադրաիրավական հարթությունում

2021 թվականի ընթացքում օրենսդրական մի շարք փոփոխություններ են կատարվել, որոնք առնչվել են բուհերի ինքնակառավարման իրավունքին: Այսպես.

«Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» ՀՀ օրենքի նախագծով սահմանվել է, որ հանրային բուհի կառավարման խորհուրդը բաղկացած է 9 անդամից: Ընդ որում՝ բուհի կառավարման խորհրդի անդամներից 4-ին առաջադրում է բուհի ակադեմիական խորհուրդը, իսկ 5-ին՝ համապատասխան լիազոր մարմինը: Սահմանվել է նաև, որ կառավարման խորհրդի բուհի 4 անդամին նույն հոդվածով սահմանված ժամկետում չառաջադրելու կամ 4-ից պակաս առաջադրելու դեպքում կառավարման խորհրդի բուհի չառաջադրած անդամների համալրումն իրականացնում է համապատասխան լիազոր մարմնի ղեկավարը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ վիճարկվող օրենքի կարգավորումները չեն ապահովում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնակառավարման իրավունքը՝ որպես կրթության սահմանադրական իրավունքի իրացման նախադրյալ:

Սահմանադրական դատարանի 2021 թվականի օգոստոսի 2-ի թիվ ՍԴՌ-1608 որոշումամբ¹³ նշված օրենքի սահմանադրականության հարցին անդրադառնալիս Բարձր դատարանը սկզբունքային մի շարք մտահոգություններ է հայտնել, որոնք, սակայն, այդ որոշման կայացումից հետո շրջանառված «Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» ՀՀ օրենքի նոր նախագծով¹⁴ չեն լուծվել: Օրինակ՝ Բարձր դատարանը նշել է, որ երբ հանրային բուհի կառավարման խորհրդի անդամների **մեծամասնությունը նշանակվում և ազատվում է լիազոր մարմնի ղեկավարի կողմից, խիստ պատրանքային է դառնում հանրային բուհի կառավարման խորհրդի նշանակված անդամի ինքնուրույնությունը նշանակող մարմնից: Մինչդեռ, «Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» ՀՀ օրենքի նոր նախագծով բուհերի կառավարման խորհրդին վերաբերող այնպիսի կարգավորումներ են սահմանվել, որոնք կրկին բուհերի ինքնակառավարման սահմանադրական իրավունքին միջամտելու ռիսկեր են պարունակել:**

Պաշտպանի գնահատմամբ՝ **անհրաժեշտ է բուհի կառավարման խորհրդի անդամների համամասնությունն այնպես բաշխել, որ լիազոր մարմնի կողմից նշանակված անդամների ձայնը որոշումների կայացման հարցում որոշիչ չլինի:**

Բուհերի ինքնավարությանը միջամտություն ենթադրող օրենսդրական հաջորդ նախաձեռնությամբ փոփոխություններ են կատարվել Կառավարության մի շարք որոշումներում, որոնք վերաբերել են Երևանի պետական համալսարանի, Խ. Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանի և Շիրակի Մ. Նալբանդյանի անվան պետական համալսարանի հոգաբարձուների խորհրդի ձևավորմանը: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է ՀՀ կառավարության 2021 թվականի մայիսի 4-ի «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2014 թվականի նոյեմբերի 27-ի թիվ 1408-Ն, 2016 թվականի փետրվարի 4-ի թիվ 138-Ն և 2016 թվականի սեպտեմբերի 22-ի թիվ 1031-Ն որոշումներում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» թիվ 704-Ն¹⁵ որոշմանը: Օրենսդրական այս նախաձեռնությամբ փոփոխության է ենթարկվել նշված բուհերի հոգաբարձուների խորհրդի ձևավորման համամասնությունը:

Ըստ փոփոխության՝ հոգաբարձուների խորհրդի անդամների 55%-ին հիմնադրի անունից առաջադրում է Վարչապետը, 10%-ին՝ լիազոր մարմինը, 10%-ը նշանակվում է պրոֆեսորադասախոսական կազմից և 25%-ը՝ ուսանողական համակազմի ներկայացուցիչներից: Այսինքն՝ այս կարգավորումներով ստացվում է, որ նշված երեք բուհերում ՀՀ վարչապետի և լիազոր մարմնի կողմից նշանակված անդամները կազմելու են խորհրդի 65 տոկոսը: Սա էլ իր հերթին վկայում է, որ պրոֆեսորադասախոսական կազմից և ուսանողների կողմից ընտրված անդամների ձայները որոշումների կայացման գործընթացում որևէ դերակատարություն չեն ունենալու: Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2021 թվականի մայիսի 10-ին դիմել է Սահմանադրական դատարան՝ վիճարկելով Կառավարության թիվ 704-Ն որոշման

¹³ Հասանելի է <https://concourt.am/armenian/decisions/common/2021/pdf/sdv-1608.pdf> հղումով:

¹⁴ Հասանելի է <https://www.e-draft.am/projects/3663> հղումով:

¹⁵ Այսուհետ՝ ՀՀ կառավարության թիվ 704-Ն որոշում:

համապատասխանությունը Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերին և 81-րդ հոդվածին:

Բուհերի ինքնավարության սահմանադրական իրավունքի ապահովման շրջանակներում Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիմումով սահմանադրաիրավական հարթությունում դիտարկված հաջորդ հարցը վերաբերում է «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի այն դրույթին, որի համաձայն՝ եթե հոգաբարձուների խորհրդի բոլոր անդամների լիազորությունների դադարման դեպքում 2-ամսյա ժամկետում հոգաբարձուների խորհրդի կեսից ավելին չի նշանակվում, ապա ՀՀ արդարադատության նախարարը 2-ամսյա ժամկետում նշանակում է 3 անդամից կազմված ժամանակավոր խորհուրդ: Ընդ որում, այդ խորհրդին վերապահվել է հոգաբարձուների խորհրդին վերապահված ողջ լիազորությունները: Խնդրահարույց է այն, որ գոյություն չունեն ժամանակավոր խորհրդի ձևավորման չափանիշներ, խորհրդի անդամներին ներկայացվող պահանջներ:

Սահմանադրական դատարանի 2022 թվականի փետրվարի 22-ի թիվ ՍԴՌ-1629 որոշմամբ «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 7-րդ մասի 3-րդ պարբերության 2-րդ կետը և 4-րդ պարբերությունը՝ պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների լուծարման համար դատարան դիմելու լիազորության մասով, ճանաչվել է Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր: Մնացած մասով վիճարկվող նորմերը ճանաչվել են Սահմանադրությանը համապատասխանող¹⁶:

ԳԼՈՒԽ 5. ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ¹⁷

1. Պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով իրականացվող բուժօգնության նկատմամբ վերահսկողության իրականացումը

ՀՀ կառավարության որոշման համաձայն՝ պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով հիվանդանոցային ու արտահիվանդանոցային, հանրային առողջապահական և առողջապահական հարակից ծառայությունների դիմաց փոխհատուցված միջոցների նպատակային օգտագործման ու բժշկական օգնության որակի նկատմամբ հսկողությունն իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարարությունը:

Պաշտպանին տարիներ շարունակ հասցեագրվող բողոքները վկայում են, որ բուժօգնության որակի և ծավալի նկատմամբ վերահսկողությունը պատշաճ չի իրականացվում: Որպես կանոն, պացիենտները մասնավոր բժշկական կենտրոնների, ինչու չէ նաև մարզպետարանների ենթակայության կենտրոնների բժիշկներից, նրանց բուժօգնությունից բողոք ունենալու դեպքում դիմում են Առողջապահության նախարարություն, մարզպետարաններ, սակայն արդյունքի չեն հասնում:

¹⁶ Հասանելի է https://www.concourt.am/decision/decisions/6218eb67743e9_sdv-1629.pdf հղումով:

¹⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 254-290, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Պաշտպանին են ներկայացվել պետության կողմից անվճար հասանելիք դեղորայքի չտրամադրման, ՀՀ քաղաքացիություն չունենալու, փախստականի կարգավիճակ ունենալու հիմքով սրտի անվճար ստենտավորումից հրաժարման վերաբերյալ բողոքներ, որոնք Պաշտպանի աշխատակազմի աջակցությամբ դրական լուծում են ստացել՝ ևս մեկ անգամ փաստելով համակարգային խնդիրների առկայության մասին:

Ելնելով վերոգրյալից և վերահաստատելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով կատարած առաջարկները՝ անհրաժեշտ է՝

1. Բժշկական կենտրոններում ուժեղացնել հսկողությունը՝ բժշկական օգնություն իրականացնողների կողմից պետական պատվերի շրջանակներում կատարված աշխատանքների որակի և ծավալի՝ սահմանված չափանիշներին անհամապատասխանությունը բացահայտելու, ֆինանսական միջոցների նպատակային, արդյունավետ և թափանցիկ բաշխման ապահովման համար,

2. ձեռնարկել համապատասխան միջոցներ խախտումներ հայտնաբերելու դեպքում դրանք հնարավորինս բացառելու նպատակով:

2. Պալիատիվ բուժօգնությունը

Պալիատիվ բժշկական օգնությունը և սպասարկումը տրամադրվում է յուրաքանչյուր անձի, ով ունի կյանքին վտանգ սպառնացող կամ շարունակական և (կամ) կյանքը սահմանափակող հիվանդություններ, նպատակ ունի մեղմելու պացիենտի ցավը և հիվանդության հետ կապված ֆիզիկական, սոցիալ-հոգեբանական, հոգևոր և այլ խնդիրները՝ դրանք վաղ հայտնաբերելու, գնահատելու և անհրաժեշտ միջամտություններ իրականացնելու միջոցով:

Թեև պալիատիվ բուժօգնության ծառայության ներդրման, շարունակական զարգացման և ծառայության հասանելիության ապահովման նպատակով 2021 թվականին ձեռնարկվել են համապատասխան քայլեր, այնուամենայնիվ պետք է փաստել, որ հանրապետության ոչ բոլոր մարզերում է իրականացվում արտահիվանդանոցային պալիատիվ բժշկական օգնություն և սպասարկում:

Առողջապահության նախարարությունից տեղեկացրել են, որ 2021 թվականի ընթացքում ԱՆ «Ակադեմիկոս Ս. Ավդալբեկյանի անվան առողջապահության ազգային ինստիտուտ» ՓԲԸ-ի կողմից պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման վերաբերյալ վերապատրաստման դասընթացներ չեն իրականացվել:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. շարունակել պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման մասին հանրային իրազեկվածության աշխատանքները և բուժաշխատողների համար պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման, ցավային համախտանիշի կառավարման վերաբերյալ շարունակական կրթական ծրագրերի իրականացումը,

2. շարունակել ընդլայնել պետական պատվերի շրջանակներում արտահիվանդանոցային և հիվանդանոցային պայմաններում պալիատիվ բուժօգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպությունների ցանկը:

3. Բժշկական օգնության հասանելիության և մարչելիության խնդիր

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2021 թվականին Պաշտպանին քաղաքացիները բողոքներ են ներկայացրել անհրաժեշտ բուժօգնությունը թանկարժեք լինելու և բավարար ֆինանսական միջոց չունենալու պատճառով բուժօգնության չդիմելու կամ դիմելու պարագայում

մերժվելու վերաբերյալ: Վերջիններս դիմելով Պաշտպանին՝ խնդրել են աջակցել ցուցված բուժօգնությունն անվճար ստանալու հարցում: Բողոքներ են ներկայացրել ինչպես սոցիալական որևէ կարգավիճակ ունեցող, այնպես էլ այդպիսի կարգավիճակ չունեցող անձինք:

Բողոքները վերաբերել են նաև դժվարամատչելի ախտորոշիչ հետազոտություններից օգտվել չկարողանալուն:

ՀՀ առողջապահության նախարարի հրամանով հաստատվել է բնակչությանը պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում հատուկ և դժվարամատչելի ախտորոշիչ հետազոտությունների տրամադրման չափորոշիչը և ցանկը:

Ընթացիկ տարում ստացվել են բողոքներ բնակչության սոցիալապես անապահով և առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում չընդգրկված չարորակ նորագոյացություններ ունեցող քաղաքացիներից, ովքեր հայտնել են իրենց մտահոգությունն ախտորոշիչ հետազոտությունները պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով չիրականացվելու վերաբերյալ, մինչդեռ, բոլոր պացիենտներին նշված հետազոտությունները ըստ բժշկական ցուցումների իրականացվում են պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով:

Այստեղ խնդիրն այն է, որ գործող չափորոշիչի համաձայն՝ բժշկական կազմակերպության տնօրենի կողմից ուղեգրումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ պացիենտը ստացիոնար բուժման մեջ է: Նա հիմնականում վճարում է մինչև պետական պատվերով հիվանդության պատմագրի բացումը:

ՀՀ առողջապահության նախարարի 2018թ. հրամանով հաստատվել է բնակչության սոցիալապես անապահով և առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում չընդգրկված անձանց պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու նպատակով բժշկական կազմակերպություններ ուղեգրող հանձնաժողովի ձևավորման և գործունեության մեթոդական ուղեցույցը, որով կարգավորվում են բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպություններ ուղեգրող կենտրոնական մշտական գործող հանձնաժողովի (այսուհետ՝ Հանձնաժողով) գործունեության կազմակերպման հետ կապված հարաբերությունները:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել է բողոք այն մասին, որ Հանձնաժողովը մերժել է ուղեգրի տրամադրումը 44-օրյա պատերազմի մասնակցին, հիմնավորմամբ, որ դրա քանակն սպառվել է:

Այստեղ խնդիրն այն է, որ պոլիկլինիկան 44-օրյա պատերազմի մասնակցին դիտարկել է որպես բնակչության սոցիալապես անապահով և առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում չընդգրկված անձ, մինչդեռ, ՀՀ կառավարության որոշման համաձայն՝ ռազմական կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց բժշկական օգնությունն ու սպասարկումն իրականացվում է պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով:

Պաշտպանի աշխատակազմի և պոլիկլինիկայի ղեկավարի համագործակցության արդյունքում խնդիրը լուծվել է, քաղաքացին ուղեգրով վիրահատվել է պետական պատվերի շրջանակներում:

Բողոքներ են եղել նաև ուղեգիր չտրամադրելու վերաբերյալ՝ տարվա մեջ արդեն մեկ անգամ այն ստացած լինելու պատճառաբանությամբ:

Բուժօգնության մատչելիության հետ կապված 2021 թվականին բողոք է արձանագրվել «Զարիշատ (Արամ) Մարտինի Մկրտչյանի անվան Արմավիրի բժշկական կենտրոն» ՓԲ ընկերության հեմոդիալիզի բաժանմունքում բուժօգնություն չստանալու վերաբերյալ: Խնդիրն այն

է, որ այստեղ պացիենտները հեմոդիալիզ են ստանում հերթագրման սկզբունքով, քանի որ համապատասխան սարքավորումներն անբավարար են և հնամաշ: Բողոք ներկայացրած անձի նկատմամբ սահմանված է 2-րդ խմբի հաշմանդամություն: Քրոնիկ երիկամային անբավարարություն ախտորոշմամբ պայմանավորված՝ շաբաթը երեք անգամ վերջինս ենթարկվում է հեմոդիալիզի, որի համար ստիպված է այցելել Երևան, որտեղ հասնելու համար ամեն անգամ 8000 դրամ է ծախսում: Հավելել է, որ եկամուտը միայն իր և կնոջ կենսաթոշակներն են, որը միասին կազմում է 90.000 դրամ:

Ուսումնասիրությունների արդյունքում բուժօգնության հասանելիության խնդիր է արձանագրվել սահմանամերձ համայնքներում և գյուղական բնակավայրերում՝ պայմանավորված բժշկական սարքերի հնամաշ լինելով, ճանապարհի դժվարանցանելիությամբ, շտապ բուժօգնության անհասանելիությամբ:

Ստացվել են նաև բողոքներ COVID-19 համավարակով պացիենտներից հոսպիտալացում չկազմակերպելու վերաբերյալ, համավարակով հոսպիտալացված պացիենտներից օրեր շարունակ տեղեկություն ստանալ չկարողանալու, ինչպես նաև պացիենտների հարազատներից դեղորայք պահանջելու, անուշադիր վերաբերմունքի հետ կապված:

Խնդրի լուծումը երկրում առողջության համապարփակ բժշկական ապահովագրության համակարգ ունենալն է, որին պետք է անցում կատարվի փուլային կարգով ֆինանսական դեֆիցիտ չառաջանալու ակնկալիքով: Պետության կողմից առաջարկվող փաթեթը պետք է լինի իսկապես որակյալ և ապահովի մարդու առողջության համար անհրաժեշտ հիմնական ծախսերը: Քաղաքացին չպետք է զրկվի բուժօգնություն ստանալու հնարավորությունից ֆինանսական միջոց չունենալու պատճառով:

Այս հարցի վերաբերյալ ըստ ՀՀ առողջապահության նախարարության հայտնած տեղեկության՝ Նախարարությունում ստեղծված հանձնաժողովի կողմից 2021 թվականի ընթացքում մշակվել է առողջության համապարփակ ապահովագրության ներդրման հայեցակարգը, որը դեկտեմբերին ներկայացվել է Վարչապետի աշխատակազմ: Շարունակվում են համակարգի ներդրման աշխատանքները:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. քայլեր ձեռնարկել չարորակ նորագոյացություններ ունեցող բոլոր քաղաքացիների ախտորոշիչ հետազոտությունները (այդ թվում՝ ամբուլատոր պայմաններով) պեղության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով իրականացնելու ուղղությամբ,

2. քննարկել բնակչության սոցիալապես անապահով և առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում չընդգրկված անձանց համար տրամադրվող ուղեգրերի չափաքանակի ավելացման հնարավորությունը,

3. հնարավոր սեղմ ժամկետում ներդնել Առողջության համապարփակ բժշկական ապահովագրության համակարգ,

4. անհապաղ քայլեր ձեռնարկել սահմանամերձ բնակավայրերի բնակիչների առողջության առաջնային պահպանման օղակը հասանելի դարձնելու ուղղությամբ:

4. Շրայ օգնության ծառայության հասանելիության խնդիր

Ընթացիկ տարում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ շտապօգնության ծառայության վատ աշխատանքի վերաբերյալ՝ պայմանավորված շտապօգնության աշխատակիցների ուշանալու են կամ, առհասարակ կանչ ընդունելուց հրաժարվելու, դիսպետչերական ծառայության հետ կապ հաստատել չկարողանալու հետ:

Ըստ քաղաքապետարանի հայտնած տեղեկության՝ 2021 թվականի ընթացքում Երևանի «Շտապուօգնություն» ՓԲԸ-ն ռեսուրսների անբավարարություն չի ունեցել և արձանագարվել է ընդամենը մեկ բողոք, որը պայմանավորված է եղել մեծաքանակ ահազանգերով պայմանավորված է եղել շտապօգնության կանչի վայր ուշ ներկայանալու հանգամանքով:

Հասկանալի է, որ առողջապահության ոլորտում ողջ աշխարհում մեծագույն մարտահրավեր էր կորոնավիրուսային հիվանդությունը (COVID-19), ինչով էլ պայմանավորված մեծ է շտապ օգնության կանչերի թիվը:

Առկա իրավիճակն ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի բացասական ազդեցություն է ունեցել առողջության պահպանման իրավունքի վրա: Ուստի, ստեղծված իրավիճակում առողջապահական համակարգերի առաքելությունն է սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում առավելագույն կյանքեր փրկելը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. բարելավել և ներդնել հավելյալ հեռախոսահամարներ՝ շտապ օգնության հեռախոսահամարներն անխափան գործելու նպատակով,*
- 2. շտապ դեպքերի կանչերի համար շարունակաբար ավելացնել շտապօգնության բրիգադների և մեքենաների թիվը:*

5. Սկրինինգային հետազոտությունները Հայաստանում

Սկրինինգային հետազոտությունները կանխարգելիչ միջոցառումներ են, որոնք ուղղված են հիվանդությունների վաղ հայտնաբերմանը՝ նախքան որևէ ախտանշանի ի հայտ գալը:

Ողջունելի է, որ ՀՀ առողջապահության նախարարությունը 2015թ. իրագործել է մի շարք ծրագրեր: Առողջության առաջնային պահպանման օղակում 2015թ. հունվարի 1-ից իրականացվում են սկրինինգային ծրագրեր՝ ուղղված արգանդի վզիկի քաղցկեղի, զարկերակային գերճնշման, շաքարային դիաբետի վաղ հայտնաբերմանը, ինչպես նաև սոցիալական փաթեթի շահառուների տարեկան կանխարգելիչ բժշկական քննություններ:

Նախատեսված ծրագրերից օգտվելու համար շատ կարևոր է բնակչության շրջանում հաճախ և ուսանելի իրազեկումների իրականացումը, քանի որ հիվանդության բուժումը վաղ փուլերում շատ ավելի արդյունավետ է և դյուրին:

Նախարարության պարզաբանմամբ՝ Հայաստանի Հանրապետությունում Եվրասիական կայունացման և զարգացման հիմնադրամի (ԿԶԵՀ) միջոցներից ֆինանսավորվող «Առողջապահության առաջնային օղակում ոչ վարակիչ հիվանդությունների կանխարգելման և վերահսկման կատարելագործում» դրամաշնորհային ծրագրի շրջանակում 2021 թվականի շարժական մամոգրաֆ է տեղակայվել ՀՀ Լոռու, Տավուշի և Սյունիքի մարզերի բոլոր

Սկրինինգային ծրագրերի ավելացում նախատեսելու վերաբերյալ Նախարարությունը տեղեկացրել է, որ 2022 թվականին զարկերակային գերճնշման, շաքարային դիաբետի և արգանդի պարանոցի քաղցկեղի վաղ հայտնաբերման և կանխարգելման նպատակով իրականացվող սկրինինգային հետազոտությունները կիրականացվեն Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի շրջանակներում:

Ըստ Նախարարության՝ ԿԶԵՀ կողմից ֆինանսավորվող կրծքագեղձի քաղցկեղի կանխարգելման նպատակով իրականացվող մամոգրաֆիայի սքրինինգային ծրագիրը կշարունակվի նաև 2022 թվականին ՀՀ Տավուշի և ՀՀ Սյունիքի մարզերում:

Այսպիսով, սկրինինգային ծրագրերը մասամբ ապահովում են բժշկական ծառայությունների հասանելիությունը հատկապես սոցիալապես անապահով բնակչության շրջանում, ուստի կարևոր

է ընթացիկ սկրինինգային ծրագրերի շարունակական իրականացումը հիվանդությունների կանխարգելման, վաղ հայտնաբերման և հիվանդացության նվազեցման համար:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. սկրինինգային ծրագրին մասնակցելու, առողջ ապրելակերպի խթանման և ռիսկային գործոնների կանխարգելմանն ուղղված հանրային իրազեկման քարոզարշավի շարունակական իրականացում,

2. տարեցտարի ավելացնել կանխարգելման և առողջության ամրապնդման ծրագրերը:

6. Անվճար և արտոնյալ պայմաններով բուժօգնության հետ կապված խնդիր

Առաջնային բժշկական օգնությունը՝ որպես յուրաքանչյուր մարդու համար անվճար, առավել մատչելի մեթոդների և տեխնոլոգիաների վրա հիմնված բժշկական օգնության և սպասարկման տեսակ է, որը երաշխավորվում է պետության կողմից: Այն մատուցվում է պոլիկլինիկաներում:

Ընթացիկ տարում պոլիկլինիկաներից արձանագրվել են բողոքներ բուժօգնությունը վճարովի մատուցելու, բժշկական սարքավորումը չաշխատելու, դեղորայք չստանալու, ՊՇՌ հետազոտությունն անվճար չիրականացնելու, լաբորատոր-գործիքային որոշ հետազոտություններ վճարովի իրականացնելու վերաբերյալ:

Վերլուծելով բողոքների բովանդակությունը՝ ստացվում է, որ ոչ բոլոր ամբուլատոր-պոլիկլինիկական ծառայություններն են, որ բնակչության բոլոր խմբերին տրամադրվում են անվճար: Մասնավորապես՝ ՀՀ առողջապահության նախարարի 2020թ. մարտի 12-ի N 961-Լ հրամանով սահմանվել է ամբուլատոր-պոլիկլինիկական բժշկական կազմակերպություններում 18 տարին լրացած անձանց համար իրականացվող վճարովի ծառայությունների ցանկը: Վճարովի են Առողջապահության նախարարի հրամանով հաստատված լաբորատոր-գործիքային հետազոտությունների փաթեթում չընդգրկված հետազոտությունները:

Բողոքներից հանգում ենք այն եզրակացության, որ մարդկանց մի մասն էլ տեղյակ չեն պոլիկլինիկաներում որոշ ծառայություններ վճարովի լինելու մասին: Տարընկալման պատճառ է նաև առաջնային բժշկական օգնությունը, որպես յուրաքանչյուր մարդու համար անվճար, առավել մատչելի մեթոդների և տեխնոլոգիաների վրա հիմնված բժշկական օգնության և սպասարկման տեսակի՝ պետության կողմից երաշխավորված լինելը, և այս պարագայում շատ կարևոր է ազգաբնակչությանը վճարովի ծառայությունների վերաբերյալ պատշաճ ծանուցումը, օրինակ պոլիկլինիկաներում՝ տեսանելի հատվածներում նման բովանդակությամբ իրազեկման տեղեկատվություններ փակցնելը:

Պաշտպանը 2021 թվականի ընթացքում բազում բողոքներ է ստացել մասնագիտացված բժշկական օգնություն չտրամադրելու վերաբերյալ: Քաղաքացիները նշել են, որ ըստ բժշկական կազմակերպությունների՝ մերժումը կապված է պետության կողմից տրամադրված գումարներն սպառված լինելու հետ և առաջարկվել է հերթագրում:

Բողոքների ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ պետական պատվերով բուժօգնություն ստացող քաղաքացիները մի բժշկական կազմակերպությունից ուղարկվում են մեկ այլ բժշկական կազմակերպություն և վճարում դժվարամատչելի հետազոտության դիմաց: Մինչդեռ, դժվարամատչելի հետազոտությունն անհրաժեշտ էր ընդգրկել հիվանդանոցային բուժօգնության մեջ:

Արձանագրվում են դեպքեր, երբ ցուցված հետազոտությունն իրականացնելու համար պացիենտը ոչ թե ուղեգրվել, այլ ուղղորդվել է համապատասխան բժշկական կազմակերպություն, ինչը պետության կողմից ֆինանսական փոխհատուցման հիմք չէ:

Պաշտպանի աջակցությամբ բաբարձրաձայնված խնդիրները լուծվում են, սակայն խնդիրը կրում է համակարգային բնույթ:

Պաշտպանին ներկայացվում են նաև բողոքներ բժշկական վճարովի ծառայությունների համար վճարելու, այնուհետ կենսաթոշակի անցնելու հանգամանքով պայմանավորված վճարված գումարը վերադարձնելու ակնկալիքով կենսաթոշակի վկայականը բժկական կենտրոն ներկայացնելուց հետո մերժում ստանալու վերաբերյալ՝ սահմանված ժամկետին այն չներկայացնելու հիմնավորմամբ

Առողջապահության նախարարությունից ստացված տեղեկության համաձայն՝ 2021 թվականի ընթացքում պայմանագրային գումարները սպառված լինելու պատճառով պետական պատվերի շրջանակներում բժշկական օգնություն և սպասարկում չստանալու վերաբերյալ Առողջապահության նախարարությունը ստացել է 264 բողոք:

ստագրված վճար է, որը վճարում է հիվանդը:

Հաջորդ խնդիրը առնչվում է արտոնյալ պայմաններով հիվանդանոցային բժշկական օգնության և սպասարկման ենթակա հիվանդությունների և վիճակների ցանկերի որոշման չափանիշների ընտրությանը, քանի որ վերջիններիս սահմանման ժամանակ հաշվի չի առնվել կյանքին սպառնացող իրական վտանգի լրջությունը:

Բողոքների ուսումնասիրությամբ պարզ է դարձել, որ անհետաձգելի միջամտություն պահանջող շատ դեպքեր պետական հոգաժության շրջանակներում չեն՝ հաստատված ցանկերում ներառված չլինելու պատճառով: Օրինակ՝ սրտի սուր ինֆարկտների դեպքում անոթների ստենոտավորումը, որի վերաբերյալ պարբերաբար ստացվում են բողոքներ:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. շարունակական ընդլայնել առողջության առաջնային պահպանման օղակներում անվճար տրամադրվող բժշկական ծառայությունների ցանկը,

2. առողջության առաջնային պահպանման օղակներում տեսանելի վայրերում փակցնել պոլիկլինիկական ծառայությունների անվճար և վճարովի տրամադրվող բժշկական ծառայությունների ցանկը,

3. բնակչության անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում ընդգրկված բնակչության համար հատկացվող պետական ֆինանսավորման ծավալներն ավելացնել հերթագրման դեպքում բժշկական ծառայությունն ավելի շուտ մատուցելու նպատակով,

4. բժշկական հաստատություններում կատարել պարբերաբար ստուգումներ քաղաքացիների բուժօգնությունն ամբողջությամբ պետական պատվերի շրջանակներում չիրականացնելը բացահայտելու և բացառելու նպատակով,

5. վերանայել և հստակեցնել համավճարային փոխհատուցմամբ իրականացվող հիվանդությունների և վիճակների ցանկը:

7. Բուժօգնությունը պոլիկլինիկաներում

2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին ԱԱՊ ծառայությունների կապակցությամբ հայտնաձ ղժգոհությունները, բողոքները հիմնականում վերաբերել են կորոնավիրուսով վարակված և հիվանդանոցային բուժօգնության կարիք ունեցող անձանց հոսպիտալացումները պատշաճ չկազմակերպելուն, դեղեր չտրամադրելուն, տրամադրվող դեղերի որակին, բժիշկների պացիենտների նկատմամբ անհարգալից և կոպիտ վերաբերմունքին, ոչ օպերատիվ արձագանքմանը և այլն:

Բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել նաև, որ մարդկանց որոշ խումբ պոլիկլինիկաներ չեն դիմում, ինչը հիմնականում պայմանավորված է բժշկներին չվստահելով, ինչպես նաև ծառայության որակի նկատմամբ վստահության բացակայությամբ, տեխնիկական թույլ զինվածությամբ, մատուցվող ծառայությունների փոքր շրջանակով:

Մեծ թիվ են կազմում բողոքները կորոնավիրուսով վարակված անձանցից և նրանց հարազատներից՝ հոսպիտալացումը պատշաճ չկազմակերպելու, հետևողական չլինելու վերաբերյալ:

Քիչ չեն եղել դեպքերը, երբ մարդիկ ուղղակիորեն իրազեկ չեն բժշկական օգնության առաջնային օղակներից:

Ստացվել են բողոքներ նաև բնակչության անապահով և առանձին /հատուկ/ խմբերի ցանկում ընդգրկված անձանցից՝ նշանակված դեղերի համարժեքները տրամադրելու դեպքում դրանց որակի վերաբերյալ:

Պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներով առաջարկել է պետության կողմից երաշխավորված հասանելիք գումարի չափով պացիենտին տրամադրել սերտիֆիկատ, որպեսզի վերջինս պետության կողմից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով ստացող դեղերի փոխարեն առավել լավ որակի թանկարժեք դեղ ձեռք բերելու ցանկության դեպքում՝ հնարավորություն ունենա վճարելով լրացուցիչ գումար և օգտագործելով նշված սերտիֆիկատը՝ ձեռք բերել առավել արդյունավետ դեղեր:

Քաղաքացիներին դեղորայքով ժամանակին և օպերատիվ ապահովման գործընթացը 2021 թվականին ևս իրականացվել է թերացումներով:

Պաշտպանն արձանագրում է նաև, որ դեղամիջոցները պետք է մշտապես առկա լինեն՝ անհրաժեշտ քանակով և հաստատված որակով, պոլիկլինիկաներում պետք է պարբերաբար հսկողություն իրականացվի դեղերի շրջանառության նկատմամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *բժշկական ծառայությունների սպասարկման որակի բարձրացման նկատմամբ պոլիկլինիկաներում ուժեղացնել վերահսկողությունը,*

2. *« առողջապահության նախարարության կողմից կենտրոնացված կարգով ձեռք բերվող և պոլիկլինիկաներին բաշխվող դեղերով ապահովման գործընթացի վերահսկողությունն ուժեղացնել*

3. *պացիենտների նկատմամբ վարքագծային կանոնները խախտելու դեպքում ձեռնարկելի պատասխանատվության միջոցներ բժշկների նկատմամբ,*

4. *շարունակական ընդլայնել պոլիկլինիկական ծառայություններն ու տեխնիկական զինվածությունը:*

8. Պեղական մարմնի առջև իրավական պաշտպանության բացակայության խնդիր

2021 թվականին շարունակել են բողոքներ ստացվել բուժօգնության որակի, բժշկական սխալի, բժշկների գործողությունների վերաբերյալ, որոնք բողոքարկելով տարբեր պետական մարմիններին՝ մարդիկ արդյունքի չեն հասել «իրավասություն չունենալու» մասին պատասխան ստանալով:

Պաշտպանին ներկայացվում են բողոքներ բժշկի նշանակված բուժման անարդյունավետ լինելու, պետական պատվերի շրջանակում հիվանդանոցային բուժօգնություն ամբողջովին անվճար չլինելու, հիվանդանոց ընդունվելիս երկար ժամանակ որևէ բժշի չմոտենալու, վճարումներ չկատարելու պատճառով բժշկական էպիկրիզները չտրամադրելու վերաբերյալ:

Հաշվի առնելով այն, որ պացիենտի և բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողի միջև բուժօգնության վերաբերյալ վեճերի լուծումը պահանջում է առողջապահության ոլորտի մասնագիտացում և այդ ոլորտում համապատասխան փորձի առկայություն, Մարդու իրավունքների պաշտպանը չի կարող լուծում տալ բարձրացված հարցերին, քանի որ հնարավոր չէ պարզել՝ բողոք ներկայացրած անձանց հայտնած տեղեկության հավաստիությունը կամ բժշկի գործողությունների իրավաչափությունը, մատուցած բուժօգնության որակը: Նման պայմաններում Պաշտպանի անձնակազմից քաղաքացիներին ուղղորդում են իրենց դժգոհությունները ներկայացնել իրավապահ ինչպես նաև պատկան մարմիններին:

ՀՀ վարչապետի 2018 թվականի որոշման համաձայն՝ Նախարարության նպատակներից է մարդու և հանրության առողջության պահպանումը, բնակչության առողջության բարելավումը, հիվանդությունների կանխարգելումը, ուստի ճիշտ կլինի, որ բողոքի առկայության դեպքում ՀՀ առողջապահության նախարարությունն ապահովվի դիմումում նշված փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկումը՝ բացահայտելով գործի բոլոր, այդ թվում՝ պացիենտի օգտին առկա հանգամանքները: Սակայն, որպես կանոն, Նախարարությունն իր պատասխաններում նշում է, որ բողոքում բարձրացված հարցի լուծումը դուրս է իր լիազորությունների շրջանակից՝ հաշվի չառնելով այն, որ քաղաքականությունը մշակող, լիազոր մարմինն է:

Ելնելով վերոգրյալից և վերահաստատելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով կատարած առաջարկները՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. քաղաքացիների բողոքները քննել ըստ էության,*
- 2. ապահովել պացիենտների բողոքների քննման մասնագիտացված և արդյունավետ մեթոդներ,*
- 3. բժշկական հաստատություններում ստեղծել պացիենտների իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգ,*
- 4. կանոնակարգել քաղաքացիների կողմից իրենց իրավունքների խախտումների վերաբերյալ վարչական բողոք ներկայացնելու կարգը:*

9. Իրազեկվածության պակասը որպես իրավունքների խախտման նպաստող պայման

Առողջապահության ոլորտում իրավունքների վերաբերյալ իրազեկման պակասը խոչընդոտում է այդ իրավունքների խախտումների կանխարգելմանը: Պրակտիկայում բազմաթիվ են դեպքերը, երբ մարդիկ, տեղյակ չլինելով իրենց իրավունքների, օրենքով սահմանված որոշակի արտոնությունների մասին, չեն կարողանում իրացնել, պաշտպանել իրենց իրավունքները, հասնել դրանց վերականգնմանը:

Հաճախ քաղաքացիները չգիտեն և չեն կարողանում իրացնել իրենց իրավունքներն առողջապահության համակարգի մի շարք օղակներում՝ այդ թվում հիվանդանոցային բուժօգնություն ստանալիս և առողջության առաջնային պահպանման ծառայություններ ստանալու ընթացքում: Բուժօգնության կազմակերպման և ֆինանսավորման որոշ չափորոշիչներում նկարագրված են այդ գործընթացները, սակայն չկան մատչելի համակարգեր: Բժշկական կազմակերպություններում էլ հաճախ չեն տեղեկացնում այդ մասին:

Երբեմն էլ մարդիկ, բժշկական հաստատություններում կատարելով վճարումներ, չգիտեն կոնկրետ որ ծառայության համար են վճարել՝ հիվանդասենյակ, դեղորայք, բժշկական հետազոտություններ և այլն: Մինչդեռ, բժշկական օգնություն ցուցաբերողները պարտավոր են յուրաքանչյուր պացիենտի տեղեկացնել նրա նկատմամբ ցուցաբերվող բժշկական օգնության և

սպասարկման տեսակի, մեթոդների, շրջանակի և կարգի, ինչպես նաև պայմանների մասին: Նրանք նաև պարտավոր են պացիենտին կամ պացիենտի բժշկական օգնության համար վճարող այլ անձին տեղեկացնել բժշկական օգնության և սպասարկման քանակի թե ծավալի ու որակի առանձնահատկությունների և կատարված ծախսերի նպատակի մասին:

Քիչ չեն եղել դեպքերը, երբ Պաշտպանի աշխատակազմում քաղաքացիների հետ առանձնագրույցներից պարզ է դարձել, որ ուղեգիր տրամադրող կազմակերպությունները՝ առողջության առաջնային պահպանման օղակները, հիվանդանոցային բուժման կամ ախտորոշիչ հետազոտությունների կարիք ունեցող պացիենտներին չեն տեղեկացրել բնակչության սոցիալապես անապահով և առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում չընդգրկված անձանց անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման համար ուղեգիր տրամադրելու կարգին և պայմաններին:

Ելնելով վերոգրյալից և վերահաստատելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով կատարած առաջարկները՝ անհրաժեշտ է՝

1. ստեղծել այնպիսի տեղեկատվական համակարգ (պորտալ), որտեղ բնակչությունը, մասնագետները և հանրությունը կարող են ստանալ մատչելի տեղեկատվություն պետության կողմից երաշխավորված ծրագրերի ֆինանսավորման, անվճար և համավճարային սկզբունքով մատուցվող բժշկական ծառայությունների վերաբերյալ,

2. պարբերաբար կազմակերպել հանրային իրազեկումներ վճարովի և անվճար բժշկական ծառայությունների և դեղերի մասին:

10. Սիրտ-անոթային վիրաբուժական օգնության հետ կապված խնդիր

Բնակչության բոլոր խմբերը օգտվում են նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաներով մատուցվող բժշկական օգնության և սպասարկման իրավունքից սրտամկանի սուր ինֆարկտի (ՏՄ սեզմենտի էլևացիայով) անհետաձգելի վիրահատական (կորոնար անոթների ստենտավորում) բուժման դեպքում, իսկ սուր ինֆարկտն առանց ՏՄ սեզմենտի էլևացիայի դեպքերում վիրահատական բուժումն իրականացվում է վճարովի սկզբունքով, բացառությամբ համապատասխան իրավական ակտով սահմանված անձանց խմբերի:

Չնայած ՀՀ կառավարության որոշմամբ ընդլայնվել է սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող ծառայություններից անվճար օգտվող շահառուների շրջանակը, այնուամենայնիվ ինչպես նախորդ, այնպես էլ 2021 թվականի ընթացքում շարունակել են բողոքներ ստացվել ծառայությունների մատչելի չլինելու պատճառով դրանցից չօգտվելու, օգտվելու դեպքում ֆինանսական մեծ բեռի տակ ընկնելու վերաբերյալ:

Բողոքները մեծամասամբ վերաբերել են սրտի կորոնար անոթների ստենտավորում ծառայության անմատչելիությանը:

Ուշագրավ է, որքան էլ սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնությունը մեր երկրում մատչելի է այլ երկրների համեմատ, Պաշտպանը շարունակում է բողոքներ ստանալ սոցիալական կարգավիճակ չունեցող անձանցից, ինչպես նաև ոչ անհետաձգելի վիրահատական բուժօգնություն պահանջող դեպքերում:

Առողջապահության նախարարության տեղեկացմամբ՝ սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայության արժեքի վճարման հնարավորություն չունեցող անձանց համար 2021 թվականի ընթացքում ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունների ընձեռման տարբերակներ չեն մշակվել:

Այս պայմաններում բժշկական ապահովագրության ներդրումը միակ ռազմավարական որոշումն է, որը թույլ կտա պահպանել առողջապահությունը որպես ճյուղ և կձևավորի նոր սոցիալական ինստիտուտ:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. *իրականացնել սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող ծառայություններից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով օգտվելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակի շարունակական ընդլայնում,*

2. *շտապ և անհետաձգելի սրտային վիրաբուժական միջամտություն պահանջող վիճակների և ախտորոշումների ցուցանիշների մեղմացում,*

3. *բժշկական ապահովագրության համակարգի ներդրում՝ հնարավոր սեղմ ժամկետում:*

11. Չարորակ ուռուցքաբանական հիվանդությունների բուժօգնության ոլորտի խնդիրներ

Ուռուցքաբանական ծառայությունները Հայաստանում առողջության առաջնային պահպանման օղակներում անվճար են, իսկ աղցկեղի վաղ հայտնաբերման ոլորտում առաջընթացը կարող է որակապես բարելավել քաղցկեղի բուժման արդյունավետությունը՝ միաժամանակ զգալիորեն կրճատելով անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցները:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են, որ բժշկական ծառայությունների անհավասար հասանելիությունը կախված սոցիալական կարգավիճակից, մնում է լրջագույն խնդիր մեր երկրի համար:

Համաձայն ՀՀ կառավարության որոշման՝ ուռուցքաբանական և արյունաբանական հիվանդությունների բժշկական օգնության ծառայությունները մատուցվում են արտոնյալ պայմաններով (համավճարով), բացառությամբ բնակչության սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի:

Համաձայն Առողջապահության նախարարի 2019 թվականի հրամանի՝ բնակչության բոլոր խմբերի համար անվճար է չարորակ նորագոյացությունների վիրահատական, ինչպես նաև ճառագայթային բուժումը:

Ինչպես նախորդ, այնպես էլ 2021 թվականի բողոքները վկայում են, որ գործնականում բացակայում է պետական վերահսկողությունը հյուսվածաբանական ծառայություններ մատուցող կազմակերպությունների գործունեության նկատմամբ, առկա չեն որակի գնահատման հաստատված ցուցանիշներ, ինչը հանգեցնում է կրկնակի հետազոտությունների իրականացմանը, ինչպես նաև ժամանակի և ֆինանսական միջոցների կորուստների:

Բողոքներ են եղել քիմիաթերապևտիկ բուժօգնությունը քիմիաթերապարատների բացակայության պատճառով պատշաճ չտրամադրելու, պացիենտների նկատմամբ վատ և արհամարհական վերաբերմունք դրսևորելու վերաբերյալ:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են, որ պետական հատկացումները բավարար չեն պատշաճ մակարդակով քիմիաթերապևտիկ բժշկական օգնություն կազմակերպելու համար:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունները վկայում են, որ քիմիաթերապիայի անհրաժեշտություն ունեցող, քաղցկեղ ունեցող պացիենտը, ով սոցիալապես անապահով է, չի կարողանում գնել քիմիաթերապարատները և լիարժեք ստանալ բուժօգնությունը. ժամանակին և արդյունավետ բուժօգնություն ստանալը հատկապես այդ շրջանակի անձանց

համար մատչելի չէ և կարող է առողջական վիճակի անդառնալի վատթարացման պատճառ դառնալ:

Հաճախ քաղաքացիները չեն կարողանում օգտվել դեղ ստանալու արտոնություններից ուռուցքաբանական կենտրոնի կողմից դեղորայքի ձեռքբերման գնումների գործող գործընթացի իրականացման պատճառով:

Քաղցկեղի դեմ բուժումը պետք է լինի մարդակենտրոն, ինչը հանդիսանում է բարձրորակ ծառայությունների նախապայման: Ինչպես նաև պացիենտները պետք է հնարավորինս տեղեկացված լինեն իրենց ախտորոշման, բուժման և հետագա վարման գործընթացի մասին՝ կայացնելով իրազեկ որոշումներ: Բժիշկ-մասնագետների և պացիենտների միջև արդյունավետ հաղորդակցությունը կարևոր է գործընկերային հարաբերությունների ձևավորման համար, որն էլ իր հերթին ազդում է արդյունքի վրա:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել չարորակ նորագոյացությունների կանխարգելման, ախտորոշման, վաղ հայտնաբերման և հիվանդացության նվազեցման համար ընթացիկ սկրինինգային ծրագրերի շարունակական իրականացում և նոր ծրագրերի մեկնարկ՝ ապահովելով ծառայությունների հասանելիություն ամբողջ բնակչության շրջանում,

2. ապահովել հայտնաբերված հիվանդների արդյունավետ բուժման կազմակերպումը՝ այդ թվում՝ վիրաբուժական, ճառագայթային, քիմիաթերապևտիկ, իմունաբանական, հորմոնալ, հաստատված սխեմաների համաձայն, ստացիոնար և հնարավորության դեպքում՝ ամբուլատոր պայմաններում՝ դրանց նկատմամբ իրականացնելով պետական հսկողություն,

3. բուժման նորագույն եղանակների, ինչպես նաև հակաուռուցքային նոր սերնդի (թանկարժեք) դեղեր նշանակելիս կիրառել համավճարի սկզբունքը, եթե վերջիններն ընդգրկված չեն ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշմամբ հաստատված «սոցիալապես անապահով և հապուկ խմբերի ցանկում»,

4. ապահովել քիմիաթերապևտիկ դեղորայքի սահմանված չափաքանակի տրամադրումն առանց ձգձգումների և վերահսկողություն իրականացնել դրա նկատմամբ:

12. Հիմնական դեղերի ցանկում ներառված դեղորայքի որակի, դրանք շահառուներին չտրամադրելու խնդիր

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանը բողոքներ է ստացել փոխհատուցվող դեղերի արդյունավետ չլինելու, պոլիկլինիկաներում դեղերն ուշացումով տրամադրելու կամ ընդհանրապես դեղեր չստանալու վերաբերյալ: Մարդիկ հաճախ պնդում են, որ տրամադրվող դեղորայքն առողջության վերականգնման համար արդյունավետ չէ, որի պատճառով էլ հրաժարվում են դրանցից՝ նախընտրելով գնել սեփական միջոցներով: Ուշացումներն էլ պայմանավորված են գնումների գործընթացի խափանումներով կամ ձգձգումներով: Իսկ դեղն առհասարակ չտրամադրելու պատճառը եղել է դեղերի հիմնական ցանկում չլինելը:

Դեղերի հիմնական ցանկում համալրում իրականացնելու վերաբերյալ Նախարարությունից տեղեկացրել են, որ «դեղերի ցանկը լրամշակվել է և հաստատվել Առողջապահության նախարարի 2021 թվականի հրամանով, և նախկին 435 անվանման փոխարեն (2018թ.) ներկայում ներառված է 526 անվանում դեղ, ինչպես նաև ընդգրկվել են նոր դեղաձևեր և դեղաչափեր:

Պաշտպանը վերահաստատում է նախորդ տարիների տարեկան հաղորդումներով արձանագրած այն եզրահանգումը, որ պետական գնումների շրջանակներում ընտրություն անելիս

հիմք է ընդունվում միայն ազդող նյութը և ցածր գինը, ինչի արդյունքում ձեռք բերված դեղորայքը ցածր որակ ունի և արդյունավետ չէ, որը հանգեցնում է քաղաքացիների դժգոհությունների: Բողոքների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ բժշկական կազմակերպությունները չեն կարողանում ձեռք բերել անհրաժեշտ տեսակի և ծավալի դեղորայք դրա համար նախատեսված ֆինանսական ոչ բավարար միջոցների պատճառով:

Բացի այդ, բացակայում է վերահսկողությունը պոլիկլինիկայում դեղաշրջանառության նկատմամբ: Որպես խնդրի լուծում Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով առաջարկվել է պետության կողմից երաշխավորված հասանելիք գումարի չափով պացիենտին տրամադրել սերտիֆիկատ, որպեսզի վերջինս պետության կողմից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով ստացող դեղերի փոխարեն առավել լավ որակի թանկարժեք դեղ ձեռք բերելու ցանկության դեպքում՝ հնարավորություն ունենա վճարելով լրացուցիչ գումար և օգտագործելով նշված սերտիֆիկատը՝ ձեռք բերել առավել արդյունավետ դեղեր:

Հատկանշական է, որ եղել է դեպք, երբ բժիշկը մերժել է դեղի տրամադրումը կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) դեմ պատվաստված չլինելու պատճառով: Խնդիրը լուծվել է պոլիկլինիկայի ղեկավարի և Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցչի համագործակցության շրջանակում:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ դեղամիջոցները պետք է մշտապես առկա լինեն՝ անհրաժեշտ քանակով, համապատասխան չափաբաժիններով, հաստատված որակով և այնպիսի գնով, որ քաղաքացին ի վիճակի լինի վճարել: Ուստի անհրաժեշտ է վերանայել պետության կարիքների համար ձեռք բերվող դեղերի գնումների գործընթացը, մասնավորապես՝ ստեղծել առաջնահերթություն դեղորայքի որակական հատկանիշներին տալու հնարավորություն:

Պաշտպանը բողոքներ է ստացել նաև քաղցկեղ ունեցող քաղաքացիներից, ովքեր դժգոհել են ցավազրկող դեղորայքի, մասնավորապես մորֆին դեղամիջոցի տրամադրման քիչ քանակությունից:

Ցավազրկող դեղամիջոցը նշանակելիս շատ կարևոր է պատճառաբանված հիմնավորումը չափաբաժնի վերաբերյալ, ինչպես նաև պացիենտի հոգեբանական ու վարքագծային առանձնահատկությունները, ցավի հաճախակի գնահատումը:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. վերանայել պետության կարիքների համար գնվող դեղերի գնումների գործընթացը,*
- 2. խստացնել վերահսկողությունը պետական գնումներով ձեռք բերվող դեղորայքին առաջադրված պահանջների կատարման, դեղերի որակի նկատմամբ, պատշաճ կերպով ուսումնասիրել հիվանդների բողոքները՝ պետական պատվերով տրամադրվող դեղերի որակի վերաբերյալ,*
- 3. ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկը շարունակական ընդլայնել՝ ներառելով առավել պահանջված դեղատեսակներ,*
- 4. ուժեղացնել վերահսկողությունը ափիոնային դեղամիջոցների նշանակումների նկատմամբ:*

ԲԱԺԻՆ 4. ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ¹⁸

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը, հաշվի առնելով առողջ, անվտանգ, ինչպես նաև կայուն զարգացող շրջակա միջավայրի նշանակալից դերը մարդու իրավունքների պատշաճ իրացման հարցում, իր զեկույցներով ու տարեկան հաղորդումներով, հրապարակային և ոչ հրապարակային այլ դիրքորոշումներով մշտական սկզբունքով բարձրացնում է շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի խնդիրները, որոնք արդիական են և ունեն համակարգային բնույթ:

1. Շրջակա միջավայրի հարցերի վերաբերյալ հանրային իրազեկման և հանրության պարզաճ ներգրավվածության ապահովումը, էկոլոգիական իրավունքների պաշտպանության արդարադատական մեխանիզմի բացակայությունը

2021 թվականի ընթացքում շարունակել են արդիական լինել շրջակա միջավայրի հարցերի առնչությամբ հանրային իրազեկման և հանրության պատշաճ ներգրավվածության հարցերը:

Այսպես, հիմնական խնդիրներից մեկն այն է, որ նախքան հանրային լուսմանը շահագրգիռ հանրության համար փաստաթղթերին ծանոթանալու համար «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված ժամկետը չի համապատասխանում Օրհուսի կոնվենցիայի դրույթներին:

Հասարակական կազմակերպությունների համար արդարադատության մատչելիության հարցը ևս քննարկվել է Օրհուսի կոնվենցիայի Համապատասխանության կոմիտեի կողմից: Կոմիտեի դիրքորոշմամբ՝ արդարադատության մատչելիության համար նախապայմաններ սահմանող կարգավորումը չի համապատասխանում Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի 2-րդ մասին¹⁹:

Ասվածի շրջանակներում հատկանշական են նաև արդարադատության մատչելիության ապահովմանն ուղղված Օրհուսի կոնվենցիայի դրույթները: Օրհուսի կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով ճանաչվում է էկոլոգիական իրավունքների խախտման համար դատական և արտադատական պաշտպանության դիմելու իրավունքը՝ ընդգծելով անկախ և անաչառ մարմնի կողմից վեճերի քննման ընթացակարգերի նախատեսման անհրաժեշտությունը:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը և ի կատարումն Կողմերի հանդիպմամբ ընդունված հանձնարարականների՝ անհրաժեշտ է՝

1. «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» 2014 թվականի ՀՀ օրենքում կատարել փոփոխություններ՝ վերջինիս 26-րդ հոդվածի 2-րդ և 4-րդ մասերով ամրագրված կարգավորումները համապատասխանեցնելով Օրհուսի կոնվենցիային և

¹⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 291-318, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

¹⁹ Տե՛ս Օրհուսի կոնվենցիայի Համապատասխանության կոմիտեի՝ ՀՀ իր կոնվենցիոն պարտավորությունների կատարման մասին 2017 թվականի զեկույց, հասանելի է http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop6/English/ECE_MP.PP_2017_33_E.pdf հղումով, 2022 թվականի փետրվարի 23-ի դրությամբ:

սահմանելով հանրային լսումների վերաբերյալ հանրությանը ծանուցելու առավել երկար ժամկետներ,

2. օրենսդրորեն երաշխավորել հասարակական կազմակերպությունների արդարադատության մարչելիության իրավունքը՝ Համապատասխանության կոմիտեի առաջարկություններին համահունչ,

3. քայլեր ձեռնարկել ուղղված՝ Օրհուսի կոնվենցիայով նախատեսված անկախ և անկողմնակալ արդարադատական մարմնի ստեղծմանը:

2. Քիմիական նյութերի և թափոնների անվտանգ հեռացումն ու ոչնչացումը

Աղտոտումը առողջ և անվտանգ շրջակա միջավայրի մեծագույն սպառնալիքներից է: Հանքարդյունաբերության հետևանքով առաջացող քիմիական նյութերն ու թափոնները, ինչպես նաև կենցաղային թափոնները բացասական ազդեցություն են ունենում շրջակա միջավայրի վրա: Թափոնների բացասական ազդեցությունը տարածվում է բնական միջավայրի, մարդկանց, բուսական ու կենդանական աշխարհի վրա. աղտոտվում են մթնոլորտային օդը, ընդերքը, ջրերն ու հողերը: Ջրերի աղտոտվածության խնդիրը եղել է 2021 թվականի մարտահրավերներից: Ոլորտի լրջագույն խնդիրներից է նաև այն, որ վտանգավոր թափոնների տեղակայման, կուտակման և վնասագերծման համար նախատեսված հատուկ վայրեր չկան:

Ողջ հանրապետությունում թափոնների տեսակավորման խնդիրը շարունակում է առկա լինել՝ դրա հատվածական և ոչ լրիվ իրականացմամբ, որոշ մասնագիտացված աղբամանների բացակայությամբ, ինչպես նաև բնակչության ոչ բավարար իրազեկվածությամբ պայմանավորված:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկվում է՝

1. օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով ստեղծել արտոնություններ տրամադրող ու տնտեսական խրախուսանքի այլ միջոցներ կիրառող ծրագիր (քաղաքականություն) այն տնտեսվարողների նկատմամբ, ովքեր կներդնեն, կկիրառեն կամ կիրականացնեն առավելագույն անթափոն միջոցներ, մեխանիզմներ կամ տեխնոլոգիաներ, կամ կընտրեն դրանց այն տեսակները, որոնք էկոլոգիապես անվտանգ են և շրջակա միջավայրի վրա ունեն նվազագույն վնասակար ազդեցություն,

2. ստեղծել թափոնների տեսակավորման և վերամշակման գործուն և կայուն համակարգ համապետական մակարդակով՝ ապահովելով դրա նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն:

3. ՓՇԷԿ-երը և ջրային ռեսուրսների գերօգտագործումը

Գետային էկոհամակարգերի հետ կապված խնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես առկա են: Այս խնդիրների պատճառը ջրային ռեսուրսների գերօգտագործումն ու վատնումն է: Իր հերթին ջրային ռեսուրսների գերօգտագործման հիմնական աղբյուրն էլ ՓՇԷԿ-երն են ու խախտումները, որ թույլ են տրվում դրանց շահագործման ընթացքում:

Արձանագրելով 2021 թվականի ընթացքում կատարված աշխատանքները՝ այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է ուժեղացնել ՓՇԷԿ-երի շահագործման նկատմամբ վերահսկողությունը, որպեսզի կանխվեն և վերացվեն դրանց շահագործման հետևանքով առաջացող ջրային ռեսուրսների գերօգտագործումն ու էկոհամակարգերի հետ կապված խնդիրները:

4. Հանքավայրերի շինարարության և շահագործման հետ կապված խնդիրներ

5.1 Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման հետ կապված խնդիրներ

Ամուլսար լեռան վրա կատարվող ոսկու հանքի շինարարական աշխատանքների և հետագայում հանքավայրի շահագործման հետևանքով շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության խնդիրը տարիներ շարունակ բարձրացվում է քաղաքացիական հասարակության, ներառյալ՝ հասարակական կազմակերպությունների և անհատ բնապահպանների կողմից: Այս հարցի կապակցությամբ բազմաթիվ անգամներ բողոքներով Մարդու իրավունքների պաշտպանին են դիմել հանքավայրի շրջակա բնակավայրերի բնակիչները, հանքի շահագործման համար թույլտվություն ստացած ընկերությունը, այդ ընկերության աշխատակիցները:

«Լիդիան Արմենիա» կազմակերպության կազմած «Ամուլսարի ոսկեբեր քվարցիտների հանքավայրի հանքարդյունահանման համալիր փոփոխված նախագծի՝ «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատում»» փաստաթղթին տրված դրական եզրակացությունն առաջին ճանաչելու և հանքավայրի շինարարական աշխատանքները կասեցնելու հարցը բարձրացված հիմնական խնդիրն է: Բանն այն է, որ մի շարք բնապահպաններ ու փորձագետներ պնդում են ներկայացնում առ այն, որ Ամուլսարի հանքի շահագործումը լուրջ էկոլոգիական վտանգների առաջացման սպառնալիք է: Այդ դեռ բավական չէ, վերջիններիս պնդումներով՝ պետական փորձաքննական եզրակացությունը առանց փորձաքննության լիարժեք իրականացման է տրվել²⁰:

Հարկ է ընդգծել, որ Ամուլսարի հանքավայրի շինարարության և շահագործման խնդիրն ընկալվում է իբրև համազգային խնդիր: Հետևաբար, չափազանց կարևոր է, որ Կառավարությունը շարունակի իրազեկման աշխատանքներ իրականացնի ոչ միայն ազգակիր համայնքի, այլև ողջ բնակչության շրջանում:

Առկա է համակարգային խնդիր. մի կողմից անհրաժեշտ է հաշվի առնել հարակից համայնքների բնակիչների իրավունքները և իրականացնել իրավիճակի անկախ և համալիր գնահատում, մյուս կողմից էլ անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել աշխատողների իրավունքների ունենալու դեպքերի և վերջիններիս իրավունքների դեմ ունեցվող ռիսկերի բացահայտման ուղղությամբ:

5.2 Թեղուտի հանքավայրի շահագործման հետ կապված խնդիրներ

2021 թվականի ընթացքում ևս արդիական են եղել «Թեղուտ» ՓԲԸ-ում բնապահպանական ստուգումների իրականացման, ինչպես նաև հանքավայրի շահագործման ընթացքում անվտանգության ապահովման հարցերը, որոնք ևս տարիներ շարունակ բարձրացվում են ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում: 2019 թվականին վերագործարկվել է Թեղուտի հանքավայրը, որի շահագործումը 2018 թվականին դադարեցվել էր: Հանքավայրի շահագործման հետ կապված բարձրաձայնվել են խնդիրներ դրա շահագործման ռիսկերի ու հանքավայրի պոչամբարի անկայունության²¹, հանքավայրի շահագործման դրական եզրակացության բացակայության²², ինչպես նաև **Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրում**

²⁰ Հասանելի է <https://econews.am/?p=8721&l=am,%20https://www.ecolur.org/hy/news/mining/--/10594/> հղումով, 2022 թվականի փետրվարի 23-ի դրությամբ:

²¹ Հասանելի է <https://www.azatutyun.am/a/30085282.html>, <https://www.ecolur.org/hy/news/teghout/12403/> հղումներով, 2022 թվականի փետրվարի 23-ի դրությամբ:

²² Հասանելի է <https://www.ecolur.org/hy/news/mining/-/11903/> հղումով, 2022 թվականի փետրվարի 23-ի դրությամբ:

հանքարդյունաբերության՝ մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի վրա ունեցած ազդեցության²³ վերաբերյալ:

Անհրաժեշտ է ապահովել պատշաճ վերահսկողություն Թեղուտի հանքավայրի շահագործման գործընթացի նկատմամբ՝ օրենսդրության պահանջների պահպանման տեսանկյունից:

ԲԱԺԻՆ 5. ՊԱՏՇԱԾ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ²⁴

1. Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության որոշումների մասին անձանց պատշաճ չճանուցելը

Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներում տարիներ շարունակ բարձրացրել է կատարողական վարույթի կողմերի պատշաճ չճանուցվելու վերաբերյալ գործնական և օրենսդրական խնդիրները:

Օրենսդիրը հարկադիր կատարողի համար սահմանել է պարտականություն պատշաճ ձևով ծանուցելու իր որոշումների մասին պահանջատիրոջը և պարտապանին:

Պատշաճ ծանուցման հետ կապված խնդիրները պայմանավորված են Հարկադիր կատարման ծառայության կողմից որոշումները փոստային առաքմամբ և Հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքում հրապարակելու հանգամանքներով պայմանավորված:

Նախկին իրավակարգավորմամբ ծանուցումները իրականացվում էին պատվիրված նամակով, իսկ նոր իրավակարգավորմամբ փոստային առաքմամբ, ինչը Պաշտպանի գնահատմամբ խնդրահարույց է, քանի որ չճանուցվելու պատճառով անձը զրկվում է լաված լինելու իր սահմանադրական իրավունքից:

Իսկ ահա հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական կայքում իրականացվող ծանուցումների առնչությամբ Պաշտպանն առաջարկել է գործող օրենսդրական կարգավորումներին համապատասխան ապահովել հարկադիր կատարողի՝ կատարողական վարույթի շրջանակներում կայացրած բոլոր որոշումների հրապարակումը, քանի որ այտնեղ հրապարակվում են միայն կատարողական վարույթը կասեցնելու և գույքը հարկադիր էլեկտրոնային աճուրդով իրացնելու մասին որոշումներ, ինչն անընդունելի պրակտիկա է:

Համակարգի արդյունավետ գործունեության կարևոր խնդիրներից է նաև պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի միջոցով անձանց պատշաճ ծանուցելու և այդ փոստի գործնական կիրառման հարցը, որը մանրամասն ներկայացված է Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 և 2019 թվ.-ների տարեկան հաղորդումներով:

²³ Հասանելի է <https://www.ecolor.org/hy/news/teghout/13605/> հղումով

<https://www.ecolor.org/hy/news/teghout/13458/>, 2022 թվականի փետրվարի 23-ի դրությամբ:

Ջրային ռեսուրսների որակային ցուցանիշներին անդրադարձը տե՛ս սույն բաժնի «Քիմիական նյութերի և թափոնների անվտանգ հեռացումն ու ոչնչացումը» պարագրաֆում:

²⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 319-351, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը չծանուցման հնարավոր դեպքերը բացառելու նպատակով անհրաժեշտ է՝

1. ուժեղացնել հարկադիր կատարողների՝ օրենքի պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը և սահմանել վերահսկողական մեխանիզմներ «Հայփոստ» ՓԲ ընկերության կողմից փոստային առաքանու պատշաճ առաքումն ապահովելու համար,

2. իրավակիրառ պրակտիկան համապատասխանեցնել օրենսդրական գործող կարգավորումներին, ապահովվել «azdarar.am» կայքում բոլոր որոշումների կամ ծանուցումների տեղադրումը,

3. Կատարել օրենսդրական փոփոխություններ՝ ամրագրելով հարկադիր կատարողի բոլոր որոշումները կատարողական վարույթի կողմերին պատվիրված փոստով ուղարկելու իմպերատիվ պահանջ:

2. Կատարողական գործողությունների իրականացումը դրանց կասեցման միջնորդությունը դատարանի կողմից բավարարված լինելու պայմաններում

Հարկադիր կատարողների որոշումները դատական կարգով վիճարկելիս վիճարկման հայցի վարույթ ընդունվելն ինքնին չի կասեցնում վիճարկվող վարչական ակտի կատարումը և անհրաժեշտություն է առաջանում, որպեսզի հայցվորն առանձին միջնորդություն ներկայացնի դատարան: Դատարանն օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետում միջնորդությունը բավարարելու դեպքում կայացնում է միջանկյալ դատական ակտ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում այն ստանալու պահից 5 օր հետո:

Գործնականում հանդիպում են այնպիսի դեպքեր, երբ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը վտարման կատարողական գործողությունների մասին պատշաճ ծանուցում է կողմերին՝ այնուամենայնիվ, վերջիններն ուշ են դիմում դատական կարգով կատարողական գործողությունը վիճարկելուն կամ կասեցնելուն, իսկ դատարանի բավարարած միջանկյալ դատական ակտի պարագայում սահմանված ժամկետներն ի վնաս այդ կողմի են:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ վարչական ակտի կատարման կասեցման վերաբերյալ ներկայացված միջնորդության բավարարման մասին դատարանի միջանկյալ դատական ակտի՝ 5 օրվա փոխարեն հրապարկման պահից ուժի մեջ մտնելը գործնականում կբացառի այն փակուղային իրավիճակները, երբ դատարանի որոշմամբ կասեցվի այնպիսի կատարողական գործողությունների կատարումը, որպիսիք արդեն կատարվել են:

Նշված խնդրի առնչությամբ ՀՀ արդարադատության նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ արձանագրվել է մեկ դեպք, երբ վարչական ակտի կատարումը կասեցված լինելու պայմաններում Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունն իրականացրել է վտարման կատարողական գործողություն, ինչը պայմանավորված է եղել այն հանգամանքով, որ վտարման կատարողական գործողության կատարման պահին Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը կայացված դատական ակտի վերաբերյալ տեղեկատվություն չի ունեցել: Նշված հարցին առնչվող օրենսդրական փոփոխություններ 2021 թվականի ընթացքում չեն նախաձեռնվել:

Այսպիսով, վերոգրյալ խնդիրների հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝ կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ սահմանելով դրույթներ, որոնց ուժով կկասեցվի հարկադիր կատարողի կողմից կայացված և վիճարկվող վարչական ակտի կատարումը՝ դատարանի միջանկյալ դատական ակտի հրապարակման պահից:

3. Կատարողական վարույթի շրջանակներում կատարողական գործողությունները պատշաճ ժամկետներում չիրականացնելը

Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներում բարձրացրել է կատարողական վարույթների շրջանակներում անհրաժեշտ կատարողական գործողությունների կատարումը ձգձգելու և դրա պատճառով ոչ պատշաճ վարչարարություն իրականացնելու խնդիրը: Հարկ է նշել, որ նշված խնդրին Պաշտպանն անդրադարձել է 2018 և 2020 թվականների տարեկան հաղորդումներում:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է այն մասին, որ գործնականում հանդիպում են իրավիճակներ, երբ պարտապանի գումարն առգրավվում և փոխանցվում է Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության դեպոզիտ հաշվին, սակայն նշված գումարն ուշ է փոխանցվում պահանջատիրոջը: Նման դեպքերը առավելապես պայմանավորված են Հարկադիր կատարման ծառայության աշխատակիցների անգործությամբ, որի հանգամանքով պայմանավորված 2021 թվականի ընթացքում կատարողական վարույթի ընթացքում թույլ տրված խախտումների համար 4 հարկադիր կատարող ենթարկվել է կարգապահական տույժի, որոնցից 2-ը՝ նախազգուշացում, 1-ը՝ նկատողություն, 1-ը՝ խիստ նկատողություն կարգապահական տույժի:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. կատարողական գործողությունների կատարման ձգձգման և (կամ) ուշացման հետևանքով կատարողական վարույթի կողմերին ոչ պատշաճ վարչարարությամբ վնաս հասցնելու հնարավոր դեպքերը բացառելու նպատակով ուժեղացնել հարկադիր կատարողների՝ օրենքի պահանջների հստակ և ժամանակին կատարման նկատմամբ վերահսկողություն,

2. օրենսդրությամբ սահմանել նորմեր դեպոզիտ հաշվում պահված գումարը պահանջատիրոջը փոխանցելու կոնկրետ ժամկետների նշումով:

4. Պարտապանների գույքի և դրամական միջոցների վրա սահմանվածից ավելի չափերով բռնագանձում տարածելը

Պաշտպանին 2021 թվականի ընթացքում հասցեագրված բողոքներից պարզ է դառնում, որ չլուծված է մնացել հարուցված կատարողական վարույթի շրջանակներում պարտապանների գույքի և դրամական միջոցների վրա բռնագանձում տարածելու չափերին առնչվող խնդիրները:

Հարկ է նշել, որ վերը նշված խնդիրը բարձրացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 և 2020 թվականների տարեկան հաղորդումներով:

Չնայած օրենքով սահմանված պարտավորության չափով պարտապանի գույքի վրա բռնագանձում տարածելու պահանջին, պարտապանի անվամբ առկա գույքի և դրամական միջոցների մասին նախապես՝ մինչև արգելանքներ կիրառելը տեղեկանալու մեխանիզմի բացակայության պայմաններում խնդրահարույց է մնում կատարողական վարույթի շրջանակներում որոշակի ժամանակահատվածում պարտապանի՝ միաժամանակ ողջ գույքի և դրամական միջոցների վրա դրված արգելանքների պահպանումը:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ, անհրաժեշտ է հստակ և եռօրյա ժամկետից սեղմ ժամկետ սահմանել պարտապանի արգելադրված դրամական միջոցները մասնակի արգելանքից ազատելու մասին որոշում կայացնելու և այն բանկերին ուղարկելու համար:

Պարտապանները նաև ծանրաբեռնվում են արգելանքն այլ գույքի վրա դնելու կամ հայցագնի չափը գերազանցող գույքն արգելանքից հանելու մասին հարկադիր կատարողին միջնորդություն ներկայացնելու հանգամանքով պայմանավորված լրացուցիչ պարտավորություններով՝

փաստաթղթերը ձեռք բերելու, դրանք հարկադիր կատարողին ներկայացնելու համար, ինչպես նաև պարտատիրոջը ծանուցելու համար:

Վերահաստատելով նախկինում արտահայտած դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. սահմանել մեխանիզմներ կատարողական վարույթի շրջանակներում պարտապանի գույքի և դրամական միջոցների վրա ի սկզբանե մարման ենթակա գումարի չափով արգելանք դնելու կապակցությամբ

2. սահմանել նախատեսված ժամկետներից առավել սեղմ ժամկետներ պարտապանի արգելադրված դրամական միջոցները մասնակի արգելանքից ազատելու մասին որոշում կայացնելու և այն բանկերին ուղարկելու համար:

3. ապահովել առանձնացված վիճակագրության վարում:

5. Կատարողական վարույթի շրջանակներում բռնագանձման ոչ ենթակա դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելը և բռնագանձում տարածելը

Բռնագանձման ոչ ենթակա դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու և դրանք բռնագանձելու վերաբերյալ 2021 թվականի ընթացքում ևս շարունակվել են պաշտպանին հասցեագրվել բողոքներ: Տարիներ շարունակ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում բարձրացված համակարգային բնույթ ունեցող այս խնդիրը ևս շարունակվում է չլուծված մնալ:

Պաշտպանն անդրադարձել է նաև հրապարակմամբ և փաստել, որ պետք է անհապաղ միջոցներ ձեռնարկվեն՝ համապատասխան մեխանիզմներ ներդնելու համար, ինչը կերաշխավորի բռնագանձման ոչ ենթակա գումարների անձեռնմխելիությունը, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքները և վերջ կդնի հաշմանդամության կենսաթոշակների հաշվեհամարներից գումարների բռնագանձման անընդունելի պրակտիկային:

Չնայած բռնագանձման ոչ ենթակա գումարների վրա արգելանք չկիրառելու և դրանք չբռնագանձելու ուղղությամբ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության ձեռնարկված միջոցներին՝ 2021 թվականի ընթացքում աշխատավարձի, կենսաթոշակի, հաշմանդամության կենսաթոշակի, պարտադիր զինվորական ծառայություն անցնող շարքային և կրտսեր ենթասպայական կազմերի զինծառայողներին ու ռազմաուսումնական կամ ոստիկանական ուսումնական հաստատություններում սովորող կուրսանտներին և սովորողներին՝ որպես դրամական ապահովության դրամական գումարների վրա կիրառված արգելանքները վերացնելու խնդրով Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներն ու ահազանգերը վկայում են, որ խնդրի հաղթահարմանն ուղղված միջոցները եղել են անարդյունավետ և ոչ բավարար:

Չնայած դրական կարելի է համարել 2020 թվականից գործող էլեկտրոնային համակարգի առկայությունը, սակայն Պաշտպանին 2021 թվականին շարունակաբար հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ տեղեկությունների հավաքագրման գործընթացը ոչ պատշաճ իրականացնելու, ինչպես նաև ոչ պատշաճ վարչարարության հետևանքով անձանց համար առաջանում են խնդիրներ:

Հարկ է ընդգծել, որ մեծամասամբ խնդիրը բանավոր ընթացակարգով ստանում է լուծում, և այդ առնչությամբ Պաշտպանը կարևորում է Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության հետ հաստատված կայուն համագործակցությունը:

Պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդումներով առաջարկվել է հաշմանդամության կենսաթոշակի վրա բռնագանձում տարածելու հնարավոր դեպքերը բացառելու նպատակով

լրացուցիչ միջոցներ ձեռնարկել հաշմանդամության կենսաթոշակի հաշվեհամարները բացահայտելու ուղղությամբ:

Մինչդեռ, 2021 թվականի ընթացքում որևէ քայլ չի ձեռնարկվել խնդիրը կարգավորելու ուղղությամբ, մասնավորապես՝ «Պարտապանի դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու մասին» որոշման ձևանմուշի բովանդակության մեջ վերը նշված տեղեկությունները ներառելու առումով:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը, վերահաստատելով նախորդ փարեկան հաղորդումներում ներկայացված առաջարկները, գտնում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. ՀՀ կառավարության 2020 թվականի ապրիլի 30-ի N 687-Ն որոշմամբ սահմանել հստակ ժամկետներ Միասնական սոցիալական ծառայության կողմից պարտապանից պահված գումարը Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության տրամադրած հաշվեհամարին փոխանցելու մասին:

2. գործուն քայլեր ձեռնարկել պարտապանի հաշվեհամարի վերաբերյալ տեղեկությունը բոլոր հնարավոր եղանակներով պարզելու և ճշգրիտ բռնագանձում իրականացնելու ուղղությամբ,

3. գործուն մեխանիզմներ ներդնել գործնականում ապահովելու պարտապանի աշխատավարձի բռնագանձումը «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 58-րդ հոդվածով սահմանված չափով:

6. Իրավահաջորդներին կատարողական վարույթին մասնակից դարձնելու ընթացակարգերի բացակայությունը

Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում մշտապես բարձրացվել է կատարողական վարույթի կողմերից մեկի մահվանից հետո վերջինիս իրավահաջորդներին կատարողական վարույթին մասնակից դարձնելու ընթացակարգերի բացակայության վերաբերյալ խնդիրը, որը 2021 թվականի ընթացքում նույնպես կարգավորում չի ստացել:

Պահանջատիրոջ մահից հետո վիճելի իրավահարաբերությունը թույլ է տալիս իրավահաջորդություն, սակայն հարկադիր կատարողն ընթացակարգերի բացակայության պատճառով չի կարողանում պահանջատիրոջը նրա իրավահաջորդով փոխարինել և այդպիսով հայտնվում է պահանջատիրոջ բոլոր իրավահաջորդներին հայտնաբերելու խնդրի առաջ:

Ստացվում է, որ մեխանիզմի բացակայությունն էլ հենց հանգեցնում է տվյալ դեպքում պարտապանի շահերի ոտնահարման այն առումով, որ վերջինիս գույքի և դրամական միջոցների վրա կիրառված արգելանքները չեն հանվում:

ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից Պաշտպանին տրամադրված տեղեկությունների համաձայն 2021 թվականի ընթացքում կատարողական վարույթի կողմերի իրավահաջորդներին հայտնաբերելու և կատարողական վարույթին ներգրավելու գործընթացում հարկադիր կատարողին լրացուցիչ լիազորություններ վերապահելու ուղղությամբ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության կողմից օրենսդրական որևէ փոփոխություններ կամ լրացումներ չեն ձեռնարկվել:

Վերահաստատելով նախորդ փարեկանի փարեկան հաղորդումներով արտահայտած դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. նախատեսել օրենսդրական մեխանիզմներ կատարողական վարույթի կողմերից մեկի մահվանից հետո վերջինիս իրավահաջորդներին՝ կատարողական վարույթի մասնակից դարձնելու ուղղությամբ, մասնավորապես՝ կատարողական վարույթի կողմերի մահվան փաստը հայտնի դառնալուց հետո, ՀՀ արդարադատության նախարարության քաղաքացիական կացության

ակտերի գրանցման գործակալություն, վարույթի կողմի մահվանից 6 ամիս հետո կատարվող հարցման միջոցով պարզել մահացած պարտապիրոջ իրավահաջորդների առկայության փաստը,

2. հարցման արդյունքներով պայմանավորված՝ օրենսդրական մեխանիզմներ նախատեսել հայտնաբերված իրավահաջորդների՝ կատարողական վարույթին մասնակցությունն ապահովելու համար:

7. Պարտապանի՝ օրենսդրությամբ սահմանված մեկնարկային գնից ցածր գին ունեցող միակ բնակարանն արգելանքից չհանելը

Պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդումներով բարձրացվել է պարտապանի՝ օրենսդրությամբ սահմանված մեկնարկային գնից ցածր գին ունեցող միակ բնակարանն արգելանքից չհանելու վերաբերյալ խնդիրը, այն դեպքում, երբ այդ բնակարանի մեկնարկային գինը հավասար կամ ցածր է օրենսդրությամբ սահմանված չափից:

Նշվածը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ օրինակ՝ հարկադիր կատարողի որոշմամբ անձի բնակարանի շուկայական արժեքը որոշելու նպատակով նշանակվել է փորձաքննություն, փորձագետի տված եզրակացությամբ նրա բնակարանը գնահատվել է ՀՀ կառավարության որոշմամբ սահմանված չափից քիչ, սակայն դրված արգելանքը չի հանվել:

Օրենսդրական կարգավորման համաձայն՝ եթե միակ բնակարանն իրացվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ սահմանված գումարը գերազանցող գնով, ապա Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած՝ միակ բնակարանի իրացման համար նախատեսված գումարը վերադարձվում է պարտապանին:

Այն դեպքում, երբ պարզվում է, որ արգելանք է կիրառվել բռնագանձման ոչ ենթակա գույքի նկատմամբ, ապա պետք է վերացվեն այդ գույքի վրա դրված արգելանքները, քանի որ դրանց պահպանումն արդեն կոտնահարի պարտապանի սեփականության իրավունքը:

Այս համատեքստում անհրաժեշտ է զուգահեռներ անցկացնել կատարողական վարույթի շրջանակներում հաշմանդամության կենսաթոշակի վրա արգելանք դնելու հետ անթույլատրելիության հետ, և հաշվի առնելով որ այդ պարագայում հարկադիր կատարողը հանում է դրված արգելանքը, պետք է նույն մոտեցումը ցուցաբերել նաև անձի միակ բնակարանի վրա դրված արգելանքի վերացման :

Վերահաստատելով 2019 և 2020 թվականների տարեկան հաղորդումներում արտահայտած դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ *անհրաժեշտ է՝*

1. *Օրենսդրական փոփոխությամբ պարտապանի գույքն արգելանքից հանելու հիմքերի շարքում ներառել գնահատման արդյունքներով պարտապանի միակ բնակարանի արժեքի՝ ՀՀ կառավարության որոշմամբ սահմանված չափին հավասար կամ դրանից ցածր լինելը պարզվելու դեպքը և վերացնել գույքն արգելանքի տակ դնելու պրակտիկան*

8. Անբողոքարկելի չդարձած վարչական ակտերով ոչ իրավաչափ կատարողական վարույթ հարուցելու և գումարներ բռնագանձելու խնդիր

Անբողոքարկելի վարչական ակտերի առնչությամբ իրականացված վարչարարության հետ կապված խնդիրներին Մարդու իրավունքների պաշտպանն անդրադարձել է 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ: 2021 թվականին ևս Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ այն մասին, որ մինչև վարչական մարմնի որոշումն անբողոքարկելի դառնալը դրա կատարման համար համապատասխան գումարի գանձման մասին գրություն է ուղարկվել Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն, դրա հիման վրա հարուցվել է կատարողական վարույթ, այնուհետև պարտապանի հաշիվների վրա արգելանք է դրվել և գումար բռնագանձվել:

Վերահասարակելով 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արտահայտած դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է պատշաճ վերահսկողություն իրականացնել անբողոքարկելի չդարձած վարչական ակտը կատարման ներկայացնելու, ինչպես նաև օրենսդրության պահանջներին չհամապատասխանող փաստաթղթերը պատշաճ ստուգելու և խախտումներ հայտնաբերելու դեպքում դրանք վերադարձնելու ուղղությամբ:

ԲԱԺԻՆ 6. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ²⁵

Արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններ

Նախընտրական քարոզարշավի ողջ ընթացքն ուղեկցվել է վիրավորանքի ու հայիոյանքի, ատելության ու բռնության մթնոլորտում, ինչը ոչ միայն անթույլատրելի երևույթ էր, այլ խորացնում էր հասարակությունում բևեռացվածությունը, խարխլում երկրում համերաշխությունը վերականգնելու հեռանկարը: Քարոզարշավի ընթացքում դրսևորված անթույլատրելի երևույթ էր Ադրբեջանում ապօրինի պահվող գերիների վերադարձի հարցերի շահարկումը՝ այն էլ խոսելով այլ մարդկանցով գերիների փոխանակումների ու փոխանակվելու պատրաստակամության մասին: Նախընտրական քարոզարշավի արատավոր ու խիստ մտահոգիչ երևույթներից էր նաև այն, որ տարբեր քաղաքական ուժերի կողմնակիցներ պատրաստում ու տարածում էին իրենց հակառակորդ ուժերի աջակից կամ նրանց օգտին կարծիք արտահայտող քաղաքացիների լուսանկարներ և տեսանյութեր՝ վիրավորանքներով, հայիոյանքներով ու նվաստացնող արտահայտություններով:

Ընտրական գործընթացում ՀՀ վարչապետի պաշտոնակատարի դերի օբյեկտիվորեն առանձնահատուկ լինելու հանգամանքով պայմանավորված այն գտնվում էր Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուղիղ իրավասության տիրույթում, քանի որ քաղաքականից ու Վարչապետի թեկնածու լինելուց բացի, նա շարունակում էր պահպանել ՀՀ գործադիր իշխանության ղեկավարի գործող կարգավիճակը՝ անկախ արձակուրդում լինելուց կամ չլինելուց, ուստի պատասխանատվություն էր կրում երկրում լարվածության ու բռնության բացառման, համերաշխության ապահովման համար:

Նախընտրական գործընթացներում ներկայացվել են վարչական ռեսուրսի չարաշահման դեպքեր: Չնայած երեխաների ներկայությունը նախընտրական քարոզարշավում ինքնին խնդիր չէ, և երեխաներն ունեն այդ իրավունքը, սակայն, արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների շրջանակում Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է նաև քաղաքական հավաքներին երեխաների մասնակցության հետ կապված խնդրահարույց, ինչպես նաև նրանց լավագույն շահերը խախտող իրավիճակներ:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններ

²⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 352-379, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

2021 թվականին մի շարք համայնքներում տեղի ունեցան նաև ՏԻՄ ընտրություններ: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը, ընտրական իրավունքի պաշտպանության սահմանադրական իր կարգավիճակին համապատասխան, իրականացրել է վերը նշված տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների դիտարկում ևս:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններում համայնքների ընտրված ավագանիների կալանավորված անդամների սահմանադրական իրավունքի իրացման խոչընդոտումը

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրել Վարդենիս և Վանաձոր համայնքների ավագանիների ընտրություններին մասնակցած և ավագանու անդամ ընտրված համապատասխանաբար՝ Արամ Հարությունյանը և Մամիկոն Ասլանյանը, ովքեր գտնվում են ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկներում՝ քրեական գործերով կալանավորվածի կարգավիճակում: Վերջիններս զրկված են իրենց՝ որպես ավագանու անդամի իրավունքների իրացման հնարավորությունից:

Լրացումներ և փոփոխություններ ՀՀ քրեական օրենսգրքում

2021 թվականի ապրիլի 28-ին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 149.1-րդ հոդվածում իրականացվեցին փոփոխություններ, որով պատասխանատվություն է նախատեսում «նախընտրական քարոզչությանը մասնակցելուն կամ հանրաքվեի քարոզչություն կատարելուն կամ նախընտրական քարոզչությանը մասնակցելուց կամ հանրաքվեի քարոզչություն կատարելուց հրաժարվելուն հարկադրելու կամ նախընտրական քարոզչությանը մասնակցելուն կամ հանրաքվեի քարոզչություն կատարելուն որևէ եղանակով խոչընդոտելու համար»: Քանի որ Քրեական օրենսգրքի այդ փոփոխությունները, այն էլ արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների շրջանակում կիրառվելու էին շատ կարճ ժամանակահատվածի համար, վերաբերում են մարդու իրավունքների տեսանկյունից զգայուն հարցերի, հատկապես չէր կարելի դրանք ընդունել առանց պատշաճ քննարկումների ու նման թերություններով՝ առավել ևս առանց իրավապահ մարմինների ու դատարանի պատշաճ վերապատրաստումների կամ առնվազն նրանց համար ուղեցույցների:

Պատգամավորի թեկնածուի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու կամ նրան կալանավորելու համար կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի համաձայնությունը ստանալու մեխանիզմների բացակայության հարցի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմել է Սահմանադրական դատարան՝ վիճարկելով «Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգիրք» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 90-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համապատասխանությունը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը՝ այնքանով որքանով սահմանված չեն մարդու նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու կամ կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու համար Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի համաձայնությունն ստանալու պատշաճ կառուցակարգեր և ընթացակարգային նորմեր, ինչը հանգեցնում է մարդու սահմանադրական իրավունքների խախտման:

ԲԱԺԻՆ 7. ԿԱՐԾԻՔԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ²⁶

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի 2021 թվականի գործունեության արդյունքները ցույց տվեցին, որ պետության քաղաքականությունը՝ կարծիքի արտահայտման ազատության նկատմամբ սահմանափակումների առումով, համակարգային խնդիր է: Թերևս սա է պատճառը, որ 2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումներից երեքն առնչվում են կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանադրական իրավունքի երաշխավորման հարցին:

1. Տեղեկատվության ազատությունը. օրենսդրություն և իրավակիրառ պրակտիկա

2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացվել է տեղեկատվության ազատությանը վերաբերող 87 դիմում-բողոք:

Բողոքների հիմնական մասն ուղղված է եղել Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը, Պաշտպանության նախարարությանը, Ոստիկանությանը, Առողջապահության նախարարությանը:

Պաշտպանին հասցեագրված դիմում-բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում են, որ առկա են դեպքեր, երբ լրագրողական գրավոր հարցումները պետական մարմիններն անպատասխան են թողնում կամ պատասխանում են ձգձգումներով կամ տրամադրում են խուսափողական, բովանդակազուրկ պատասխաններ:

Այս ամենը հանգեցնում է ոչ միայն օրենքով սահմանված ժամկետների խախտման, այլ նաև նպաստում է ապատեղեկատվության տարածմանը: Ուստի, ապատեղեկատվության կամ կեղծ տեղեկությունների դեմ պայքարի հարցում առաջնային նշանակություն ունի պետության հանրային հաղորդակցության քաղաքականությունը:

Դրանից բացի, 2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար՝ իրեն նախընտրելի եղանակով տեղեկությունների ստացման և փոխանցման մատչելիության հետ կապված խնդիրները շարունակական են եղել կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում՝ կրթությունից մինչև պետության հետ ծագած վարչական իրավահարաբերություններ:

Այսպիսով, ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. կազմակերպել վերապատրաստման դասընթացներ պետական մարմինների աշխատակազմերի տեղեկատվության հարցերով պատասխանատու անձանց համար «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքի ու վերջինիս կիրարկման մեխանիզմների վերաբերյալ,

²⁶ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 380-408, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

2. ՀՀ ներպետական օրենսդրությամբ (օրինակ՝ «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենք, «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենք, «Տեսողական մեդիայի մասին» ՀՀ օրենք) մանրամասն կառուցակարգեր նախատեսել հաշմանդամություն ունեցող անձանց կողմից տեղեկությունների հայցման և ստացման կարգի վերաբերյալ:

3. Վիրավորանքն ու ատելության խոսքը հանրային տիրույթում

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի 2021 թվականի մշտադիտարկումը վկայում է, որ սոցիալական մեդիայում շարունակվում են վիրավորանքներն ու ատելության խոսքը, տարբեր հարցերում փոխադարձ մեղադրանքները՝ առողջ կամ մասնագիտական քննարկումների գրեթե լիակատար բացակայության պայմաններում: Այդպիսի գրառումները խիստ վտանգավոր չափերի են հասել՝ հատկապես հաշվի առնելով պատերազմին հաջորդած ճգնաժամային իրավիճակները, էմոցիոնալ լարվածությունը: Սրան ավելանում է նաև հանրային գործիչների անթույլատրելի կերպով անհանդուրժողականությունն ավելացնող հանրային խոսքն ու ելույթները:

Պետության բոլոր մարմինները, այդ մարմինների պաշտոնատար անձինք պետք է նկատի ունենան, որ նրանց ուղիղ պարտավորությունն է իրենց խոսքով ու վարքով բացառել լարվածության տանող ցանկացած երևույթ՝ վիրավորանքն ու ատելությունը, հայհոյանքը, բռնության ուղղակի կամ անուղղակի արդարացումը կամ խրախուսումը:

Ցանկացած շեղում կարող է առաջացնել իրավական պատասխանատվություն: Նրանք պարտավոր են լինել զսպված և թույլ չտալ վիրավորանք, ատելություն գեներացնող, լարվածություն առաջացնող որևէ խոսք:

Նշված պահանջները գործում են միշտ. ոչ աշխատանքային ժամերը կամ օրերը պաշտոնյայի համար ոչ իրավաչափ արարքների արդարացում լինել չեն կարող: Հասարակությունը միշտ է նրանց ընկալում պաշտոնյայի կարգավիճակով:

Վիրավորանքի ու ատելության տարածման կանխարգելման հարցում չափազանց կարևոր է նաև զանգվածային լրատվամիջոցների դերը: Նրանք չպետք է դառնան վիրավորանքի ու հայհոյանքների, ատելության խոսքի տարածողը ու պետք է հատկապես ուշադիր լինեն վերնագրերի ընտրության հարցում:

Ուստի, լրատվական գործունեություն իրականացնող բոլոր կազմակերպություններին ու լրագրողներին Մարդու իրավունքների պաշտպանը պարբերաբար հրապարակային կոչեր է արել հատուկ ուշադրությամբ հետևել հրապարակումների ներքո ծավալվող քննարկումներին և հեռացնել վիրավորանք ու ատելություն, բռնության կոչ կամ սպառնալիք պարունակող մեկնաբանություններն ու գրառումները, ինչպես նաև լրացուցիչ ռեսուրսներ հատկացնել դա լուծելու համար: Դրանից բացի, ցանկացած հրապարակում անելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել տեղեկությունների ստուգվածությանը և գործել պատասխանատու լրագրության սկզբունքների պահպանմամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է լայնածավալ իրազեկման արշավներ, այդ թվում՝ հասարակության լայն շերտերի ներգրավմամբ՝ ուղղված ատելության խոսքի, դրա բացասական ազդեցության բացառմանը, այլակարծության և խոսքի ազատության իրավունքի նկատմամբ հարգանքի խթանմանը:

3. Պեղական սահմանին տեսալուսանկարահանման արգելքի իրավաչափությունը կարծիքի արտահայտման ազատության իրավունքի ապահովման տեսանկյունից. խնդրի դիտարկումը սահմանադրաիրավական հարթությունում

2021 թվականին ընդունվել է ««Պետական սահմանի մասին» օրենքում լրացում կատարելու մասին» օրենքի նախագիծը, որով սահմանային շերտ մուտք գործած անձանց արգելվել է առանց համապատասխան թույլտվության օգտագործել անօդաչու թռչող սարքեր, տեսալուսանկարահանել սահմանակից պետության տարածքը, սահմանային շերտում տեղակայված ինժեներական կառույցները և արգելափակոցները, սահմանապահ զորքերի կողմից օգտագործվող շենքերը, շինությունները, դիտաշտարակները, տրանսպորտային միջոցները:

Այս սահմանափակումների կիրառման պայմաններում, ի թիվս այլ սուբյեկտների, խոչընդոտվում է նաև լրագրողների մասնագիտական գործունեությունը հատկապես հանրությանը հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի վերաբերյալ տեղեկություններ փոխանցելու իրենց պարտականության պատշաճ ապահովման հարցում: Միջազգայնորեն ընդունված իրողություն է, որ մամուլը ոչ միայն ունի տեղեկատվություն և գաղափարներ տարածելու խնդիր, այլ նաև հասարակությունն ունի դրանք ստանալու իրավունք:

Կոնֆլիկտային և լարված իրավիճակներում պետությունն ունի սեփական երկրի ու քաղաքացիների անվտանգությունն ապահովելու իրավաչափ շահ, որի ապահովումը կարող է ենթադրել ողջամիտ սահմանափակումներ: Բայց այդ սահմանափակումները պետք է ունենան հստակ հիմքեր, գործադրման կոնկրետ մեխանիզմներ: Դրանք չպետք է առաջացնեն նաև սահմանադրական իրավունքներին, կոնկրետ դեպքում՝ կարծիքի արտահայտման ազատությանն ու լրագրողական մասնագիտական աշխատանքին անհամաչափ միջամտություն: «Պետական սահմանի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածով նախատեսված սահմանափակումների գործադրման պայմաններում ոտնահարվում են ոչ միայն լրագրողների՝ տեղեկություններ տարածելու ազատությունը, այլև հասարակության՝ այդ տեղեկություններն ստանալու իրավունքը:

4. Ազգային ժողովում հավատարմագրված լրագրողների աշխատանքի սահմանափակումների իրավաչափությունը կարծիքի արտահայտման ազատության իրավունքի ապահովման տեսանկյունից. խնդրի դիտարկումը սահմանադրաիրավական հարթությունում

ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի՝ 2021 թվականի հուլիսի 30-ին ընդունված և 2021 թվականի օգոստոսի 2-ին հրապարակված որոշմամբ մի շարք փոփոխություններ և լրացումներ են կատարվել ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի 2019 թվականի փետրվարի 12-ի ՆՈ-01-Լ որոշման հավելված 1-ում, որով սահմանված են ՀՀ Ազգային ժողովի նստավայրի տարածքում և շենքում գործող անվտանգության կանոնները: Նշված փոփոխություններով պայմանավորված՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը նախաձեռնել է ուսումնասիրություն, որի արդյունքները վեր են հանել կարծիքի արտահայտման իրավունքի ոտնահարման ռիսկեր: Մասնավորապես, պարզվել է, որ լրագրողների նկատմամբ սահմանափակումները կիրառվում են որպես Ազգային ժողովի նստավայրի տարածքում և շենքում գործող անվտանգության կանոնների մաս: Ուշագրավ է, որ հիմնականում հենց ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի քննարկվող որոշմամբ նախատեսված փոփոխությունների և լրացումների հիման վրա էլ Ազգային ժողովում կիրառվում են լրագրողների մասնագիտական աշխատանքի սահմանափակումները:

Ազգային ժողովի հատուկ վերահսկելի գոտում արգելվում է հավատարմագրված լրագրողներին զբաղվել մասնագիտական գործունեությամբ, սակայն խնդրահարույց է այն, որ իրավական մակարդակում հստակ ամրագրված չէ կամ չկան անգամ չափանիշներ, թե Ազգային ժողովի որ հատվածներն են ներառված կամ կարող են ներառվել «հատուկ վերահսկելի գոտի» հասկացության ներքո: Խոսքն, օրինակ, այն մասին է, թե Որոշմամբ սահմանված՝ Ազգային ժողովի նիստերի դահլիճից, Ազգային ժողովի նախագահի աշխատասենյակից և Ազգային ժողովի նախագահի ընդունարանից բացի որ հատվածները կարող են Ազգային ժողովի նախագահի որոշմամբ ներառվել «հատուկ վերահսկելի գոտի» հասկացության ներքո: Արդյունքում՝ Ազգային ժողովում ծառայություն իրականացնող անվտանգության աշխատակիցները չեն թույլատրում հավատարմագրված լրագրողներին մուտք գործել Ազգային ժողովի նոր մասնաշենք, մոտենալ խմբակցությունների և պատգամավորների աշխատասենյակներին, հարցազրույցներ և մեկնաբանություններ վերցնել Ազգային ժողովի միջանցքներում, դրանց նախասրահներում, լրագրողներին արգելվում է տեսանկարահանում և լուսանկարահանում իրականացնել այն վայրերում, որտեղ ԱԺ անվտանգության աշխատակիցներն են գտնվում կամ ծառայություն իրականացնում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գնահատմամբ՝ լրագրողների աշխատանքի առանձնահատկությունները պետք է բխեն բացառապես Ազգային ժողովի աշխատանքների բնականոն կազմակերպման պահանջից, սակայն դրանք չպետք է հանգեցնեն լրագրողների աշխատանքի խոչընդոտների կամ նրանց իրավունքների անհիմն սահմանափակման: Ազգային ժողովում հավատարմագրված լրագրողների գործունեության հետ կապված կարգավորումները պետք է նախատեսվեն ոչ թե Ազգային ժողովի նստավայրի տարածքում և շենքում գործող անվտանգության կանոններով, այլ պետք է ստանան առանձին և հստակ կարգավորում օրենսդրական մակարդակում՝ դրանք դիտարկելով Ազգային ժողովում լրագրողի բնականոն գործունեությունն ապահովելու տեսանկյունից:

«Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենքի իրավական որոշակիությունից զուրկ ձևակերպումները վկայում են դրանց հիման վրա Ազգային ժողովում հավատարմագրված լրագրողների գործունեության նկատմամբ կիրառվող սահմանափակումների ոչ իրավաչափ զսպող ազդեցության (chilling effect) մասին, ինչն էլ անխուսափելիորեն հանգեցնում է կարծիքի արտահայտման իրավունքի անհամաչափ միջամտության:

5. Ծանր վիրավորանքի քրեականացման իրավաչափությունն արելության խոսքի բացառման և կարծիքի արտահայտման ազատության իրավունքի հարաբերակցության համարեքստում. խնդրի դիտարկումը սահմանադրաիրավական հարթությունում

«Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» ՀՕ-323-Ն օրենքով ՀՀ քրեական օրենսգիրքը լրացվել է նոր՝ 137.1-րդ հոդվածով, որով քրեականացվել է ծանր վիրավորանքը: Հոդվածի 1-ին մասը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում անձին ծանր վիրավորանք հասցնելու՝ հայիոյելու կամ նրա արժանապատվությունն այլ ծայրահեղ անպարկեշտ եղանակով վիրավորելու համար:

Ամրագրված քրեականացվող արարքը չափազանց լայն ձևակերպում է ստացել և առաջացնում է որոշակիության հարցեր, ինչը կիրառության ընթացքում մեկնաբանության և արարքի ճիշտ որակման խնդիրների է հանգեցնում: Հանցակազմի նման ձևակերպման պարագայում հանցագործության շեմը էապես նվազեցվում է, քանի որ այն չի պարունակում հանցագործության որևէ հատկանիշ կամ հիմք, որով նման արարքը պետք է դրսևորվի:

Քրեականացված արարքների էությունը պարզ չէ. տարընկալման տեղիք են տալիս «հայիոյել», «արժանապատվությունն այլ ծայրահեղ անպարկեշտ եղանակով վիրավորել», «տեղեկատվական կամ հաղորդակցական տեխնոլոգիաներն օգտագործելով կամ հրապարակային այլ եղանակով», «հրապարակախոսական գործունեություն» կամ այլ ձևակերպումները: Չկան հայիոյանքի և վիրավորանքի թվացյալ շեմը տարբերելու չափանիշներ ոչ միայն քաղաքացիների, այլ հենց դատախազության, քննիչների ու փաստաբանների, անգամ իրավապահ մարմինների ու դատավորների համար:

Պաշտպանի դիտարկմամբ՝ ատելության խոսքը, արժանապատվության դեմ ուղղված և խոսքի ազատությանը հակադրվող ցանկացած խոսք դատապարտելի է, նման արատավոր երևույթները չպետք է տեղ ունենան մեր հասարակությունում: Սկզբունքորեն անընդունելի է ցանկացած տեսակի վիրավորանք ու անձի արժանապատվություն վիրավորող արարք՝ անկախ նրանից՝ երբ և ում կողմից է արվում կամ ում է ուղղված: Բայց սա չի նշանակում, թե պետությունն այս զգայուն ոլորտի կարգավորմանն ուղղված համակարգված, ծրագրված պետական քաղաքականություն վարելու փոխարեն պետք է միանգամից սկսի գործել Քրեական օրենսգրքի անորոշ ձևակերպումներով հողվածներով ու դրանով ավելի բարդացնի վիճակը: Պետությունը պետք է ձևավորի և իրականացնի միասնական քաղաքականություն, ձեռնարկի գործուն քայլեր խնդիրների հաղթահարման և վիրավորանքի, ատելության, անձի արժանապատվությունը նվաստացնող այլ արատավոր երևույթների վերացման ուղղությամբ:

Ստացվել է այնպես, որ **ծանր վիրավորանքի քրեականացման և հատկապես հանցակազմում առկա անորոշ ձևակերպումների պայմաններում զգալիորեն սահմանափակվում է կարծիքի արտահայտման ազատության իրավունքը, քանի որ այդ իրավունքով պաշտպանված շատ արտահայտություններ կարող են որակվել որպես «ծանր վիրավորանք»՝ այդպիսով հանգեցնելով քրեական պատասխանատվության այն դեպքում, երբ օրենսդրական մակարդակում արժանապատվությունն այլ ծայրահեղ անպարկեշտ եղանակով վիրավորելու չափանիշների առկայության դեպքում նման խնդիր վստահաբար չէր առաջանա: Ծանր վիրավորանքի հանցակազմում առկա անորոշ ձևակերպումներն անխուսափելիորեն հանգեցնում են անձանց՝ կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանադրական իրավունքի սահմանափակման նաև այն բանի հաշվառմամբ, որ հանցակազմում առկա ձևակերպումների անորոշության պայմաններում անձինք շատ հաճախ հրաժարվում են զանգվածային լրատվության միջոցներին հրապարակայնորեն հայտնել իրենց կարծիքը (այսինքն՝ չեն իրացնում կարծիքի արտահայտման ազատության իրենց սահմանադրական իրավունքը):**

Այս առնչությամբ Մարդու իրավունքները պաշտպանը Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 137.1-ին հոդվածի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ դիմում է ներկայացրել Սահմանադրական դատարան՝ խնդրահարույց համարելով ծանր վիրավորանքի քրեականացումը՝ նման արարքների ապաքրեականացման չափորոշիչների, սկզբունքների և իրավունքի զարգացման արդյունքում ձևավորված միտումների, վիրավորանքի՝ որպես քաղաքացիաիրավական ինստիտուտի հետ դրա հարաբերակցության տեսանկյունից, ինչպես նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 137.1-րդ հոդվածով ամրագրված

հանցակազմի հակասությունն իրավական որոշակիության ու համաչափության սահմանադրական սկզբունքներին՝ առաջ բերելով կարծիքի արտահայտման ազատության նկատմամբ ոչ իրավաչափ միջամտության վտանգ²⁷:

ԲԱԺԻՆ 8. ԱՆՃՆԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ. ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ²⁸

Անձնական տվյալների պաշտպանության հարցերը դիտարկվել են երկու՝ լրագրողի մասնագիտական աշխատանքի և պետական իրավասու մարմինների գործունեության շրջանակներում անձնական տվյալների պաշտպանության տեսանկյունից:

1. «Անձնական տվյալ» հասկացության շրջանակը

«Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքն ինքնին չի արգելում այս կամ այն անձնական տվյալի մշակումը, այդ թվում՝ հրապարակումը կամ փոխանցումը, ինչպես նաև չի սահմանում այս կամ այն անձնական տվյալի գաղտնիք լինելու կարգավիճակը, իսկ անձնական տվյալը տվյալի տեսակի անվանումն է, այլ ոչ թե ռեժիմը (անձնական տվյալները կարող են լինել նաև հանրամատչելի): Վերոգրյալից հետևում է, որ որոշակի իրավահարաբերությունները կամ կոնկրետ մարմնի գործունեությունը կարգավորող օրենքներով կարող են ուղղակիորեն սահմանվել այս կամ այն անձնական տվյալի փոխանցման (այդ թվում՝ հրապարակման) թույլտվություն կամ արգելք: Այլ կերպ ասած՝ **անձնական տվյալն ինքնին անձնական տվյալ լինելու ուժով դեռևս գաղտնիք չէ:**

Անձնական տվյալը ցանկացած տվյալ է (կարող է լինել ոչ հրապարակային, գաղտնի և հանրամատչելի), որը թույլ է տալիս նույնականացնել անձին:

2. Անձնական տվյալների պաշտպանությունը պետական համակարգի գործունեության մեջ. պետական մարմնի ներսում և այլ մարմինների հետ հարաբերություններում անձնական տվյալների մշակման, օգտագործման ու փոխանցման կանոնները

Պետական մարմնի ներսում և պետական այլ մարմինների հետ հարաբերություններում արդեն մշակված անձնական տվյալների փոխանցումը զգալիորեն կրճատում է պահանջվող տվյալները փնտրելու, գտնելու և դրանք մշակելու համար անհրաժեշտ ժամանակահատվածը՝ միաժամանակ հեշտացնելով և արագացնելով որոշումների կայացման գործընթացը, վարչական

²⁷ Սահմանադրական դատարանի 2021 թվականի նոյեմբերի 30-ի թիվ ՍԴԱՌ-240 որոշմամբ «ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի դիմումի հիման վրա՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 137.1-ին հոդվածի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ» գործն ընդունվել է քննության:

²⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 409-439, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

մարմնի բեռը, ինչու ոչ՝ նաև զարգացնելով պետության մատուցած ծառայությունների որակը և արդյունավետությունը: Մշակված անձնական տվյալների փոխանցումը, սակայն, պետք է կազմակերպվի այնպես, որ չխախտվեն անձնական տվյալների մշակման և փոխանցման վերաբերյալ միջազգայնորեն ընդունված և ճանաչված նորմերը:

Ներպետական մակարդակում, պետական մարմինների համակարգում անձնական տվյալների պաշտպանության առումով գործնական ուղենշային նշանակություն ունի ՀՀ ԱՆ անձնական տվյալների գործակալության «Պետական մարմինների կողմից անձնական տվյալների մշակման ուղեցույցը»²⁹: Պետական համակարգի մի շարք մարմինների պաշտոնական կայքերի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ իբրև այդ մարմինների կողմից անձնական տվյալների մշակման կանոններ՝ հղում է կատարվում Անձնական տվյալների գործակալության այդ ուղեցույցին: Արձանագրվել է նաև պրակտիկա, երբ «Պետական մարմինների կողմից անձնական տվյալների մշակման ուղեցույցի» բովանդակությունը տեղայնացվել և տվյալ պետական մարմնի ղեկավարի ընդունած իրավական ակտով պարտադիր իրավաբանական ուժ է ստացել³⁰:

Ուղեցույցը նախանշում է անձնական տվյալների մշակման համաչափության, տեխնիկական անվտանգության ապահովման ընդհանուր կանոնները, անձնական տվյալի գաղտնիության, տվյալ պետական մարմնի պատասխանատու նշանակելու հարցերը: Այլ պետական մարմիններին փոխանցելու կանոնների առնչությամբ ուղեցույցը սահմանում է, որ *պետական մարմնի տնօրինության տակ գտնվող անձնական տվյալներն այլ պետական մարմիններին կարող են փոխանցվել միայն օրենքներով ուղղակիորեն նախատեսված դեպքերում*:

3. Մարդու իրավունքների պաշտպանի հարցմամբ պետական իրավասու մարմինների կողմից անձնական տվյալների փոխանցման գործնական և օրենսդրական հարցերը

Անձնական տվյալների պաշտպանության հարցերը Մարդու իրավունքների պաշտպանի և նրա աշխատակազմի գործունեության շրջանակներում երկակի նշանակություն ունեն. մի կողմից անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքը՝ որպես Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունք, ներառվում է Օմբուդսմանի ընդհանուր մանդատի շրջանակներում, մյուս կողմից էլ Օմբուդսմանի աշխատակազմի ամենօրյա գործունեությունն առնչվում է անհատական բողոքների քննարկման հետ: Ուստի, ՄԻՊ աշխատակազմը մշտապես առնչվում է անձնական տվյալների մշակման գործընթացի հետ՝ կրելով անձնական տվյալների պաշտպանության կանոնների պահպանման պարտականություն: Հետևաբար, անձնական տվյալների պաշտպանության հարցերը գործնական նշանակություն են ձեռք բերում այն տեսանկյունից, որ այդպիսի տվյալների մշակման սկզբունքներն ու կանոնները պետք է պահպանվեն հենց Օմբուդսմանի հաստատության կողմից:

²⁹Հասանելի է <https://www.police.am/resources/police/uploads/files/protocols/4014f31c02d42c943971aec77e636e6f.pdf> հղումով, 2022 թվականի փետրվարի 23-ի դրությամբ:

³⁰ Օրինակ՝ Պետական եկամուտների կոմիտեն - <https://www.petekamutner.am/si.aspx?itn=asInfoRespGuidelines>
Ազգային վիճակագրական կոմիտեն - <https://armstat.am/file/doc/99517523.pdf>, Կոտայքի մարզպետարանը - <http://kotayk.mtad.am/files/docs/50400.pdf>, Արմավիրի մարզպետարանը - <http://armavir.mtad.am/files/docs/49812.pdf>, Տավուշի մարզպետարանը - <http://tavush.mtad.am/files/docs/42502.pdf>

Պետական մարմինների գործունեության շրջանակներում անձնական տվյալների պաշտպանության հետ կապված հարցերն առանձնահատուկ համատեքստ են ստանում, երբ խոսքը վերաբերում է անձնական տվյալներ պարունակող տեղեկությունների փոխանցմանը Մարդու իրավունքների պաշտպանին:

Հարցը գործնական նշանակություն ունի այն բանի հաշվառմամբ, որ Պաշտպանի գործունեության ընթացքում արձանագրվել է դեպք, երբ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքի կապակցությամբ դիմումատուի առողջական վիճակին վերաբերող տեղեկությունների, մասնավորապես՝ վերջինիս հիվանդության պատմագրի, ինչպես նաև էպիկրիզի տրամադրումը սկզբնապես Առողջապահության նախարարությունը մերժել է: Ընդ որում, իբրև պահանջվող փաստաթղթերի տրամադրումը մերժելու հիմք՝ Նախարարությունը վկայակոչել է առանց անձի համաձայնության՝ անձնական տվյալների փոխանցման օրենսդրական արգելքը:

Այս օրինակը ցույց է տալիս, որ պետական մարմինների համակարգում առկա է մի կողմից՝ անձնական տվյալների պաշտպանության ներպետական իրավական կարգավորումների, մյուս կողմից՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավական կարգավիճակի, վերջինիս՝ տեղեկություններ պահանջելու և ստանալու իրավասության բովանդակության ճիշտ ընկալման ու կիրառման հարց:

Ըստ այդմ էլ, գործնական կարևորություն ունեն Օմբուդսմանական գործունեության շրջանակներում անձնական տվյալների մշակմանն առնչվող իրավակարգավորումների ու երաշխիքների բացահայտումը: Այսպես, «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքի դրույթները, որոնք վերաբերում են Պաշտպանի կողմից տեղեկություններ պահանջելու և ստանալու իրավասությանը, այդ թվում՝ անձնական տվյալներին, չպետք է դիտարկել առանձին կամ «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումների հետ հակադրության մեջ: Բանն այն է, որ ըստ վերոնշյալ օրենքի 26-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ անձնական տվյալները երրորդ անձանց փոխանցելու հիմնական պայմանն անձնական տվյալների սուբյեկտի համաձայնությունն է: Դրա բացակայության դեպքում, ըստ հոդվածի 2-րդ մասի տրամաբանության, հատուկ կատեգորիայի տվյալների փոխանցումը երրորդ անձանց իրավաչափ է, եթե այն՝

1. ուղղակիորեն նախատեսված է օրենքով և ունի բավարար պաշտպանության մակարդակ.

2. օրենքով նախատեսված բացառիկ դեպքերում փոխանցվել է տվյալների սուբյեկտի կյանքի, առողջության կամ ազատության պաշտպանության համար:

«Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 17-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ Պաշտպանին ներկայացված բողոքը համարվում է բողոք ներկայացրած անձի համաձայնություն և հիմք է անհրաժեշտ անձնական տվյալները Պաշտպանի կողմից պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններից, այլ կազմակերպություններից օրենքով սահմանված կարգով ստանալու համար: Սա նշանակում է, որ անձը Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացրած բողոքով տալիս է համաձայնություն իրավասու մարմիններից ստանալու բարձրացված խնդիրների քննարկման համար անհրաժեշտ՝ իրեն վերաբերող անձնական տվյալներ: Ավելին, անձի համաձայնությունն ամրագրող սահմանադրական օրենքի այս կարգավորումից զատ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության իրավական հիմքերն անգամ ապահովում են անձի համաձայնության բացակայության պահանջը հաղթահարող լրացուցիչ երաշխիքները, ինչպիսիք են՝ պաշտպանության բավարար մակարդակն ու իրավաչափ նպատակը:

4. Անձնական տվյալների պաշտպանության հարաբերակցությունը կարծիքի արտահայտման իրավունքի հետ

Ներպետական մակարդակում 2016 թվականի դեկտեմբերի 16-ին «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքում կատարված փոփոխությամբ օրենքի 1-ին հոդվածի 3-րդ մասն ուժը կորցրած ճանաչվեց, որով սահմանվում էր, որ անձնական տվյալներ մշակելու սահմանափակումները չեն տարածվում բացառապես լրագրության, գրական և գեղարվեստական նպատակներով մշակվող անձնական տվյալների վրա: Դրույթն ուժը կորցրած ճանաչելով՝ անձնական տվյալներ մշակելու, հետևաբար նաև տարածելու սահմանափակումներն օրենսդիրը տարածել է նաև լրագրության վրա³¹: **Այլ կերպ ասած, լրագրողի մասնագիտական գործունեության համատեքստում անձնական տվյալների պաշտպանության հարցերի օրենսդրական հատուկ կանոնակարգումներ առկա չեն, ինչը նշանակում է, որ լրագրողների և լրագրողական գործունեության վրա տարածվում են Օրենքի ընդհանուր կարգավորումները:**

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ խնդրո առարկա օրենսդրական բացառության սկզբնական ամրագրումը և հետագայում դրա վերացումը, ինչպես նաև այդ փոփոխության հատվածական և մակերեսային հիմնավորումներն առկախված են թողնում լրագրողական գործունեության ընթացքում անձնական տվյալների պաշտպանության, լրագրողական գործունեության առանձնահատկությունների հաշվառման և այս համատեքստում «հանրային շահի»՝ որպես անձնական տվյալների հրապարակումն արդարացնող գործոնի գնահատման հետ կապված իրավական լուծումները:

5. Անձնական տվյալների պաշտպանությունը որպես լրագրողական հարցումներին չպատասխանելու կամ ոչ լիարժեք տեղեկատվության տրամադրման հիմք

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ անհրաժեշտ է նախանշել կոնկրետ չափանիշներ, որոնք պետք է կիրառելի լինեն լրագրողի՝ անձնական տվյալներ պարունակող տեղեկություններ հայցելիս և պետական մարմնի՝ դրանց տրամադրման հարցը քննարկելիս: Մասնավորապես,

1. *Լրագրողների ու լրատվության ոլորտի ներկայացուցիչների գործունեությունն ունի հանրային նշանակություն: Ժողովրդավարական հասարակությունում լրագրողն ունի կարևոր դերակատարություն հանրային բանավեճերին, տեղեկություններ փնտրելու և ստանալու հասարակության իրավունքին նպաստելու առումով.*

2. *Օրենքին համապատասխան և բարեխիղճ գործելու լրագրողի բարձր պատասխանատվությունն ու կոչումը պայմանավորում են պետության ներկայացուցչի պարտականությունն առաջնորդվելու լրագրողի օրինավորության, նրա բարեխիղճության ու ազնվության կանխավարկածով.*

3. *Միաժամանակ, տեղեկություններ ստանալու իրավունքի իրացման հարցը, երբ դա վերաբերում է անձնական տվյալներին, շրջանակների որոշակիացման հարցում կարող է առաջ բերել մրցակցող այլ իրավաչափ շահերի, կոնկրետ դեպքում՝ անձի մասնավոր կյանքի*

³¹Հասանելի է http://www.parliament.am/draft_history.php?id=8469 հղումով, 2022 թվականի փետրվարի 23-ի դրությամբ:

անձեռնմխելիության իրավունքի բովանդակության բացահայտման անհրաժեշտություն՝ քննարկվող երկու իրավական արժեքների հավասարակշռման տեսանկյունից.

4. Միջազգային իրավաբանությունն այդպիսի հավասարակշռության ապահովման ընդհանուր բանաձև է համարում խոսքի ազատության իրավունքի երաշխավորումն այնպիսի սահմաններում, որ չխախտի այլոց մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությունը.

5. Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքին միջամտությունը կարող է իրավաչափ լինել, եթե խոսքի ազատության իրավունքի շրջանակներում տեղեկությունների հրապարակումը պայմանավորված է հանրային գերակա շահով.

6. Հանրային գերակա շահն իր հերթին հնարավոր է հավաստել կոնկրետ գործի փաստական հանգամանքների համակցությամբ: Այդ առումով, անձնական տվյալներ պարունակող տեղեկությունների հրապարակման արդարացվածության մասին կարող են վկայել, օրինակ, համընդհանուր հետաքրքրություն ունեցող քննարկմանը նպաստելը, շահագրգիռ անձի հանրահայտ լինելն ու նրա վարքագիծը՝ տեղեկություններն անձամբ հասանելի դարձնելու առումով, հրապարակման բովանդակությունը, ձևը և հետևանքները, հանգամանքները, որոնցում արվել են հրապարակումները և այլն.

7. Յուրաքանչյուր դեպքում, երբ խոսքի ազատության իրացումը կարող է հանգեցնել այլոց մասնավոր կյանքին միջամտության, դրա նկատմամբ հարգանքը իրավակիրառող մարմնից ամեն դեպքում պահանջում է գնահատել, թե արդյոք կոնկրետ գործով փաստական տվյալները վկայում են իր տնօրինած տեղեկությունների տրամադրման հանրային շահի առկայության մասին, որը կարդարացնելու անձի անձնական տվյալների հրապարակումը: Այդպիսի գնահատումն իր հերթին ենթադրում է, որ իրավակիրառող մարմինը պետք է տիրապետի էական նշանակություն ունեցող փաստերին.

8. Ասվածն ամենևին չի նշանակում, որ ամեն անգամ տեղեկություններ ստանալու իր իրավունքն իրացնելիս լրագրողը պարտավոր է իրավասու մարմնին հիմնավորել դրա անհրաժեշտությունը: Այն որևէ կերպ չի կարող մեկնաբանվել որպես լրագրողի պարտավորություն՝ հիմնավորելու տեղեկություններ ստանալու իր իրավունքի իրավաչափությունը՝ իբրև հենց այդ իրավունքի իրացման ինքնուրույն նախապայման:

9. Լրագրողն ունի օրենքով սահմանված կարգով և շրջանակներում պետական մարմիններից տեղեկություններ ստանալու երաշխավորված իրավունք.

10. Այլ է վիճակը, երբ տեղեկություններ ստանալու լրագրողի հարցումը վերաբերում է այլոց՝ օրենքով պաշտպանվող անձնական տվյալներին: Այստեղ է, որ առաջ է գալիս իրավական այդ երկու արժեքների հավասարակշռությունն ապահովելու խնդիր՝ հանրային գերակա շահի առկայության հավաստմամբ.

11. Այդպիսի իրավիճակում որքան բարձր է լրագրողի հարցման փաստարկվածությունը, որն անհրաժեշտ է հանրային գերակա շահի առկայությունը հավաստելու նպատակով անձնական տվյալների հասանելիության շեմը հաղթահարելու համար, այնքան ավելի մեծ է հարցումը մերժելու դեպքում հակառակը հիմնավորելու պետական մարմնի պատասխանատվության բեռը (առանձին դեպքերում նաև ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ).

12. Հետևաբար, այլոց անձնական տվյալներին վերաբերող տեղեկություններ ստանալու հարցման հանգամանքների ու նպատակի նկարագրությունը (հարցվող տեղեկությունների շրջանակը, դրանք ստանալու նպատակն ու հանրային նշանակությունը և այլն) ոչ այնքան կարևոր է նրանով, որ հնարավորություն է ընձեռում իրավասու մարմնին գնահատելու դրանց

տրամադրման իրավաչափությունը, այլև բարձրացնում է այդ մարմնի պարտավորվածությունն անդրադարձ կատարելու հարցմամբ ներկայացված փաստարկներին:

13. Անհրաժեշտ է, որ լրագրողի՝ անձնական տվյալներ պարունակող տեղեկությունների վերաբերյալ հարցումը, սույն իրավական վերլուծության մեջ արտահայտված իրավական դիրքորոշումներին համապատասխան, բովանդակի լրագրողական իրավաչափ գործունեության համար անհրաժեշտ այն տեղեկությունները, որոնք հնարավորություն կտան գնահատելու և հավասարակշռելու մրցակցող երկու շահերը և կվկայեն այդ տեղեկությունները տրամադրելու հարցում հանրային շահի առկայության մասին:

14. Հենց այսպիսի հարցումն է, որ տեղեկատվության տնօրինողի համար առաջացնում է առավել մեծ իրավական թեռ, այն է՝ պարտականություն գնահատելու, թե կոնկրետ իրավիճակում անձնական տվյալների պաշտպանության և տեղեկություններ ստանալու՝ երկու մրցակցող իրավունքներից որն է գերակա:

15. Արդյունքում, հայցվող տեղեկության տրամադրումը մերժելու վերաբերյալ մարմնի պատասխանը՝ ուղղված լրագրողին, չի կարող սահմանափակվել միայն անձնական տվյալների պաշտպանության ներպետական օրենսդրական դրույթներին պարզապես հղում կատարելով: Այդ պատասխանը պետք է պարունակի նաև հարցմամբ ներկայացված փաստերին՝ իբրև հանրային շահը հավաստող տվյալներին տրված գնահատական:

ԲԱԺԻՆ 9. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՆ ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔՐԵԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ³²

Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով բազմիցս ընդգծվել է, որ քրեական արդարադատության ոլորտի համակարգային բնույթի հարցերից մեկը վերաբերում էր ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի ընդունմանը:

ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի և քրեական դատավարության օրենսգրքի ընդունումը Պաշտպանը գնահատում է որպես դրական զարգացում քրեական արդարադատության ու իրավապահ մարմինների գործունեության ոլորտների բարեփոխման տեսանկյունից: Բայց այստեղ շատ կարևոր է, թե ինչպես են նոր կարգավորումները կյանքի կոչվելու պրակտիկայում:

2021 թվականի ընթացքում, դատական ու իրավապահ համակարգի մարմինների հետ Մարդու իրավունքների պաշտպանի համագործակցությունն, ընդհանուր առմամբ, արդյունավետ է եղել, նախորդ տարիներին ձևավորված համագործակցությունը շարունակել է ամրապնդվել: Լուծումներ են ստացել ինչպես Պաշտպանի բարձրացրած կոնկրետ դեպքերով, այնպես էլ համակարգային բնույթ ունեցող խնդիրներ:

³² Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 439-649, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

ԳԼՈՒԽ 1. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ³³

1. Անմեղության կանխավարկածի պահպանումը և ենթադրյալ հանցանք կատարած անձի կամ քրեական վարույթի վերաբերյալ հանրությանը տեղեկություններ տրամադրելու անհրաժեշտությունը

Քրեական արդարադատության համակարգում մարդու իրավունքների պաշտպանության համար հիմնարար նշանակություն ունի անմեղության կանխավարկածի երաշխավորումը և հանրային հաշվետվողականությունը: Այն պետք է խիստ պահպանվի ցանկացած գործով վարույթի ընթացքում՝ անկախ նրանից, թե ինչ արարքի մասին է խոսքը, հասարակության շրջանում ինչ վարկ ունի անձը և այլն: Իրենց հրապարակային դիրքորոշումներում կամ հայտարարություններում առանձնապես պետք է զգույշ լինեն այն մարմինները, որոնք պատասխանատու են քրեական հետապնդման համար և ում քաղաքացին ընկալում է պետության՝ իրավախախտումների, այդ թվում նաև հանցավորության դեմ պայքարի ոլորտի մարմին: **2021 թվականին արձանագրվել են հանցավորության դեմ պայքարի ոլորտի պատասխանատու պաշտոնատար անձանց կողմից այնպիսի հայտարարություններ, որոնք հասարակությունում ստեղծում էին կոնկրետ քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի մեղավորության մասին կանխակալ պատկերացումներ:** Համատարած պրակտիկա է գրեթե յուրաքանչյուր հայտարարության վերջում ծանուցման ձևով անմեղության կանխավարկածի մասին մեջբերումները: Մինչդեռ, ակնհայտ է, երբ հայտարարության տեքստն ինքնին պարունակում է անմեղության կանխավարկածը խախտող ձևակերպումներ, այդ ծանուցումները պարզապես կրում են ձևական բնույթ:

Բողոքների ուսումնասիրության և մշտադիտարկման արդյունքում արձանագրվել են անմեղության կանխավարկածի չպահպանման առնչվող մի շարք խնդիրներ՝ ինչպես իրավասու պետական մարմինների, այնպես էլ զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումներում: **Այս առումով Պաշտպանը վերահաստատում է բազմիցս ներկայացված դիրքորոշումն առ այն, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի պահպանման պահանջը վերաբերում է բոլորին:**

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ստացված բողոքներով վերհանված մեկ այլ խնդիրն այն է, որ իրավապահ մարմինը նախաքննության սկզբնական փուլում հանդես է գալիս հրապարակային հայտարարությամբ, որն իրական ռիսկեր է ձևավորում հասարակության մեջ անձի (առավել ևս նախկին բարձրաստիճան պաշտոնյայի) անունը վարկաբեկելու և հեղինակությունն ու բարի համբավն արատավորելու՝ անգամ վերջում նշված անմեղության կանխավարկածի պարագայում:

Պաշտպանը հարկ է համարում հատուկ արձանագրել, որ դատական ու իրավապահ մարմինների գործունեության, այդ մարմիններում քննվող գործերի վերաբերյալ տեղեկություններ

³³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 441-542, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

լրատվամիջոցներով ստանալը մարդու հիմնարար իրավունքներից է: Դա խոսքի ազատության կարևոր բաղադրիչ է: **Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ ցանկացած պարագայում լրատվամիջոցի հրապարակման կամ տեսանյութի ձևակերպումները պետք է լինեն այնպիսին, որ ինքնին չստեղծեն կանխակալ ազդեցություն անձի մեղավորության՝ որպես հաստատված փաստի վերաբերյալ՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի բացակայության պայմաններում: Խոսքը նաև վերաբերում է հրապարակմամբ օգտագործվող ձևակերպումներին ու բառապաշարին:**

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ պետական իրավասու մարմինները պետք է առավել ուշադիր լինեն անձի մեղավորության վերաբերյալ գնահատականներում՝ բացառելով մինչև իրավասու դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի առկայությունը նրա մեղավորության վերաբերյալ որևէ կանխակալ վերաբերմունք: Ասվածը հատկապես կարևորվում է պետական մարմինների, մասնավորապես իրավապահ առաքելություն իրականացնող մարմնի, պաշտոնական լրատվական միջոցներով որոշակի գնահատականի մասով:

Անհրաժեշտ է արձանագրել նաև, որ անմեղության կանխավարկածի օրենսդրական ձևակերպումը «վազող տողի» միջոցով հրապարակման վերջում տեղադրելը դեռևս բավարար երաշխիք չէ անմեղության կանխավարկածի պահպանման տեսանկյունից: Ուստի անհրաժեշտ է հետամուտ լինել, որ հրապարակումների բովանդակությունը, դրանում առկա ձևակերպումները լինեն այնպիսին, որ ընթերցողը հստակ գիտակցի, որ դրանք զուտ նախնական տեղեկություններ են և ենթակա են քննարկման դատարանի կողմից:

2. Հանցագործությունների վերաբերյալ ֆիզիկական անձանց հաղորդումները չքննարկելու և հաղորդումն ընդունող մարմնի հայեցողության պրակտիկան

2021 թվականին շարունակվել են ստացվել բողոքներ այն մասին, որ Ոստիկանության և իրավապահ այլ մարմինների աշխատակիցների կողմից հանցագործության մասին հաղորդումները քննարկելիս ոչ բոլոր դեպքերում է կայացվել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով կայացման ենթակա որոշումներից մեկը: Բողոքների մի մասը, մասնավորապես վերաբերել են Ոստիկանության ծառայողների գործողությունների առթիվ հանցագործության մասին հաղորդումները չընդունելուն: Ստացված բողոքները փաստում են, որ հանցագործության մասին հաղորդումը որպես ահազանգ դիտարկելու, ստուգման ընթացակարգը եզրակացությամբ ավարտելու, հաղորդում ներկայացրած անձին չպատասխանելու կամ գրությամբ պատասխանելու անընդունելի պրակտիկան շարունակվում է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ հաղորդումների քննարկման և լուծման դատավարական ընթացակարգի նախաձեռնումը պայմանավորված է ոչ թե հանցագործության մասին ներկայացված տեղեկության արժանահավատության և հավաստիության գնահատման արդյունքներով, այլ հիմնված է նախնական ստուգման արդյունքների, այսինքն՝ այն եզրահանգման վրա, որ ներկայացված հաղորդման մեջ առկա են տվյալներ, որոնք կարող են որևէ կերպ առնչվել քրեական օրենքով արգելված արարքին: Այս առումով, կարծում ենք, որ հաղորդումն ընդունող մարմնի հայեցողությունը պետք է սահմանափակվի միայն ներկայացված տեղեկության՝ ենթադրյալ հանցագործության հետ հնարավոր կապի ստուգմամբ՝ առանց իրավական գնահատական տալու դրանց ճշմարտացիությանն ու հիմնավորվածությանը:

Խնդրի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի իրավական գնահատականները, Քրեական դատավարության գործող և 2022 թվականին ուժի մեջ մտնող նոր օրենսգրքի պահանջները, կարծում ենք, ապահովում են բավարար որոշակիություն՝ հանցագործության մասին հաղորդման ստուգման և քրեադատավարական ընթացակարգերի կիրառման առումով: Այդուհանդերձ, «հանցագործության մասին հաղորդման» հասկացության օրենսդրական ամրագրումը՝ Վճռաբեկ դատարանի նախադեպային իրավունքով սահմանված տարրերի ու հատկանիշների արտացոլմամբ, կարող է նպաստել իրավակիրառ պրակտիկայում բարձրացված խնդիրների բացառմանը:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ անհրաժեշտ է.

1. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրել «հանցագործության մասին հաղորդման» հասկացությունը՝ օրենսդրական մակարդակում հստակեցնելով հաղորդման բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները՝ իբրև քրեական գործ հարուցելու առիթ դիտարկելու առումով,

2. հանցագործությունների վերաբերյալ քաղաքացիների հաղորդումները քննարկելիս գործնականում ապահովել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի պահանջները՝ Վճռաբեկ դատարանի կողմից տրված իրավամեկնաբանման հաշվառմամբ: Քրեադատավարական օրենքի դրույթները պետք է անվերապահորեն կիրառվեն հանցագործությունների վերաբերյալ հաղորդումների ընդունման հենց սկզբնական փուլից,

3. տարբեր եղանակներով հաղորդում ներկայացնող անձին իրազեկել Վճռաբեկ դատարանի որոշումներով հստակեցված՝ հանցագործության մասին հաղորդումներին առաջադրվող չափանիշների մասին (օրինակ՝ Ոստիկանության բաժիններում տեսանելի վայրերում փակցնել այդ մասին տեղեկատվական թերթիկներ):

3. Բացատրություն տալիս անձի իրավունքների երաշխավորումը և գործնական ապահովումը

Բացատրություն վերցնելն հատկապես քրեական վարույթի սկզբնական փուլերում է ռիսկային անձի իրավունքների տեսանկյունից: Բացատրությունները վերցվում են հարուցված քրեական գործի շրջանակներից դուրս և այն անձանցից, ովքեր դեռևս չունեն որևէ դատավարական կարգավիճակ, իսկ քրեական դատավարության գործող օրենսդրությամբ բացատրություն վերցնելու ընթացակարգ նախատեսված չէ: Բացակայում են անհրաժեշտ օրենսդրական լծակները, որոնք կպարտավորեցնեն վարույթն իրականացնող մարմնին անձին տեղեկացնելու իր իրավունքների և պարտականությունների (հատկապես՝ լռություն պահպանելու, բացատրություն չտալու սահմանադրական իրավունքների), համապատասխան գործողության արդյունքում վրա հասնող հնարավոր հետևանքների վերաբերյալ: Միևնույն ժամանակ, բողոքների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում նաև, որ երբեմն բացատրություն տալու նպատակով անձանց նրանց կամքին հակառակ բերման են ենթարկում: Թեև նյութերի նախապատրաստության ընթացքում անձի տված բացատրությունը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի տեսանկյունից ապացույցի ինքնուրույն տեսակ չէ, այնուամենայնիվ լինում են դեպքեր, երբ բացատրությունը ճանաչվում է որպես այլ փաստաթուղթ և օգտագործվում որպես ապացույց, ինչն անթույլատրելի է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հնարավոր է համարում, որ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելուց հետո ի սպառ կվերացվեն բացատրություն

տալիս անձի իրավունքների խախտման պրակտիկան, քանի որ վերացվում է բացառություն վերցնելու ինստիտուտը:

Մինչույն ժամանակ, նկատի ունենալով, որ նոր օրենսգրքի կարգավորումները կսկսեն գործել միայն 2022 թվականի հուլիսի 1-ից, իսկ խախտումները նշված ընթացակարգի բացակայությամբ պայմանավորված շարունակվում են՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ ենթաօրենսդրական ակտի կամ առնվազն հետաքննություն իրականացնող մարմինների ներքին կանոնակարգերի մակարդակում անհրաժեշտ են փոփոխություններ, որոնք ուղղված կլինեն բացառություն վերցնելու այնպիսի հստակ ընթացակարգ սահմանելուն, որը մինչև նոր օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելը կապահովի անձի՝ Սահմանադրությամբ և Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ պատշաճ կերպով իրազեկված լինելու, բացառության հնարավոր բացասական հետևանքների մասին տեղեկացվելու իրավունքի կենսագործումը:

4. Քրեական դատավարությանը մասնակցող, ինչպես նաև հանցագործության մասին հաղորդում տվող անձանց պաշտպանությունը

«Քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված են հստակ երաշխիքներ քրեական դատավարությանը մասնակցող, ինչպես նաև հանցագործության մասին հաղորդում տվող անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը պաշտպանելու համար:

Պաշտպանության միջոցների կիրառման հետ կապված Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են գրավոր և բանավոր բողոքներ քրեական գործով տարբեր դատավարական կարգավիճակներ ունեցող անձանց կողմից: Ընդ որում, քննության նպատակով դատարան ուղարկվելու փուլում ևս տուժողները մտավախություն ունեն, որ տվյալ անձանց դատապարտվելուց հետո էլ կարող են ունենալ անվտանգության խնդիր:

Բողոքների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրահանգել նաև, որ սովորաբար պաշտպանության միջոցները չեն կիրառվում պաշտպանության համար դիմող անձի կողմից հայտնած տեղեկությունների արժանահավատությունը ստուգելու գործնական խնդիրների պատճառով:

Անձի իրավունքների երաշխավորման տեսանկյունից առավել խնդրահարույց է առանց ինքնության մասին տեղեկություններ հրապարակելու դատարանում պաշտպանվող անձին հարցաքննելը: Այս առումով ինչպես միջազգային իրավունքը, այնպես էլ Վճռաբեկ դատարանը մատնանշել են, որ անհրաժեշտ է հավասարակշռել անձի անվտանգությունը և մեղադրյալի «զենքերի հավասարության» իրավունքի և արդյունավետ պաշտպանության հնարավորության միջև:

Վերը նշված դիրքորոշումների հաշվառմամբ Պաշտպանը մեկ անգամ ևս ընդգծում է, որ անհրաժեշտ է.

1. գործուն միջոցներ ձեռնարկել 2020 թվականի սեպտեմբերի 3-ին ընդունված Կառավարության N 1474-Ն որոշման պահանջները գործնականում արդյունավետ կիրառելու ուղղությամբ,

2. գործնականում մանրամասն ուսումնասիրման առարկա դարձնել պաշտպանության միջոց կիրառելու մասին միջնորդությունները, այդ թվում՝ դրա արժանահավատությունը ստուգելու միջոցով:

5. «Փաստացի քրեական հետապնդման» վրանգները և դրանից անձի պաշտպանության երաշխիքները

Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում «փաստացի քրեական հետապնդման» խնդիրը միշտ ներկայացվել է: Ընդ որում՝ այն քննարկվել է ինչպես սահմանադրաիրավական և միջազգային իրավական մոտեցումների վերլուծությամբ, այնպես էլ քրեադատավարական կարգավորումների լիարժեքության տեսանկյունից:

2021 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին շարունակվել են հասցեագրվել բողոքներ, այն մասին, որ անձինք, հարցաքննվելով որպես վկա, այնուհետև միևնույն գործով վարույթի շրջանակներում ներգրավվել են որպես մեղադրյալ: Նկարագրվածն առնվազն վկայում է անձի ազատությունից զրկված լինելու և քրեական հետապնդման ենթարկվելու մասին՝ առանց օրենքով պահանջվող կանոնների պատշաճ պահպանման: Շարունակում են ստացվել բողոքներ փաստաբաններից, ովքեր հայտնում են, որ չի ապահովվում իրենց մուտքը իրավապահ մարմին՝ պատճառաբանությամբ, որ գործով վկան հրաժարվել է փաստաբանի ներկայությամբ հարցաքննվելու իր իրավունքից, մինչդեռ, իրենց վստահորդներին վկայի դատավարական կարգավիճակով հարցաքննել են կասկածանքի շուրջ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է, որ անձի՝ միևնույն քրեական գործով վարույթի շրջանակներում կարգավիճակի փոփոխությունն ինքնին խնդրահարույց չէ, միայն եթե վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից ապահովվել են վերջինիս՝ սահմանադրական իրավունքներն ու համարժեք դատավարական երաշխիքները: Այլ է իրավիճակը, երբ «կասկածի» առկայությամբ անձի՝ վկայի դատավարական կարգավիճակով նրա մասնակցությամբ իրականացվում են քննչական և այլ դատավարական գործողություններ, որոնք նպատակ ունեն ձեռք բերելու այդ անձի կողմից հանցանքի կատարումը վկայող բավարար ապացույցներ: Այս դեպքում անձի իրավունքներն էականորեն սահմանափակվում են, իսկ երաշխիքների իմաստն էլ նենգափոխվում է: Բացի դրանից, հանցանք կատարած լինելու կասկածանքի առկայության պայմաններում անձին վկայի դատավարական կարգավիճակով հարցաքննելով՝ էականորեն սահմանափակվում է նրա փաստաբանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունքը:

Միևնույն ժամանակ, «փաստացի քրեական հետապնդման» դեմ արդյունավետ իրավական կառուցակարգերը պետք է ենթադրեն նաև դրա հետևանքները չեզոքացնելուն ուղղված օրենսդրական հնարավորություն: Օրենսդրական կարգավորումներից զատ անհրաժեշտ է ուժեղացնել գերատեսչական վերահսկողությունը «փաստացի քրեական հետապնդում» ենթադրող ոչ իրավաչափ դեպքերը բացառելու նպատակով, քանի որ նմանատիպ խախտումների դեպքում քրեական հետապնդման մարմինների նկատմամբ անբարենպաստ իրավական հետևանքների բացակայությունը կարող է հող նախապատրաստել խախտումների շարունակականության համար:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ.

1. անկախ անձի՝ քրեադատավարական օրենքի իմաստով կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ձեռք բերելուց՝ վերջինս պետք է օգտվի քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի վերաբերելի բոլոր իրավունքներից այն դեպքում, երբ վարույթն իրականացնող մարմնի գործողությունները (որոշումները) հիմք են տալիս ողջամտորեն ենթադրելու, որ առկա է տվյալ անձի կողմից հանցանք կատարած լինելու կասկածանք,

2. անհրաժեշտ է ուժեղացնել գերատեսչական վերահսկողությունը «փաստացի քրեական հետապնդում» ենթադրող ոչ իրավաչափ դեպքերի նկատմամբ,

3. «փաստացի քրեական հետապնդման» պրակտիկայի կանխարգելումը պետք է իրականացվի ոչ միայն գերատեսչական վերահսկողության շրջանակներում, այլև պետք է քննարկման առարկա դառնա կոնկրետ քրեական գործով վարույթի շրջանակներում դրա բացասական հետևանքների չեզոքացումը:

6. Մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքի ապահովման գործնական խնդիրները

Չնայած նրան, որ մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրականացման նպատակով առերեսումն իրականացնելը վարույթի արդյունավետության տեսանկյունից ունենում է կարևոր նշանակություն, սակայն գործնականում լինում են դեպքեր, երբ դա բացասական հետևանքներ է առաջացնում դատավարության մասնակիցների և մասնակցող անձանց համար: Օրինակ՝ դեռևս 2019 թվականին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով պնդում է արվել այն մասին, որ կնոջ նկատմամբ ֆիզիկական բռնություն գործադրելու դեպքի քննության ընթացքում իրականացվել է առերեսում մեղադրյալի և տուժողի միջև, որից հետո նախկին ամուսինը կատարել է հանրորեն վտանգավոր արարք՝ կնոջն առևանգելու ճևով:

Առանձնակի կարևորություն ունի նաև միևնույն քրեական գործի շրջանակում մեղադրյալի դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձանց առերեսումն իրականացնելու հարցը: Պրակտիկայում լինում են դեպքեր, երբ մեղադրյալներից մեկը հրաժարվում է մասնակցել քննչական գործողությանը: Ուստի, այս դեպքում հարց է առաջանում՝ արդյոք պետք է առերեսումն իրականացվի, թե ոչ:

Առերեսում քննչական գործողության իրականացման հետ կապված գործնականում արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ առերեսման ընթացքում փաստաբանը տարբեր պատճառներով հրաժարվել է շարունակել մասնակցել արդեն իսկ սկսված քննչական գործողությանը:

Մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքի ապահովման համատեքստում հարկ է անդրադառնալ մեկ այլ խնդրի ևս, որը բարձրացվել է փաստաբանների կողմից: Այսպես, Պաշտպանի աշխատակազմ տեղեկություններ են ստացվել այն մասին, որ առերես հարցաքննությունների ընթացքում վարույթն իրականացնող մարմինը թույլ չի տալիս փաստաբանին հարցեր տալ առերեսվող անձին: Փաստաբանները նշել են, որ այս առումով պրակտիկան միատեսակ չէ, քննչական որոշ ստորաբաժանումներում փաստաբանին թույլատրվում է հարցեր ուղղել առերեսվողին, որոշ ստորաբաժանումներում՝ չի թույլատրվում:

Վերը նշվածի համատեքստում Պաշտպանն ընդգծում է, որ առկա է տվյալ հարցը վերանայելու և միասնական պրակտիկա ձևավորելու կարիք:

Վերոնշյալ դրսևորումների հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է.

1. քննչական գործողությունները պլանավորելիս առանձնակի ուշադրության արժանացնել նաև քրեական գործի բնույթին և դատավարության խոցելի մասնակիցների ու մեղադրյալների օրինական շահերի արդարացի հակակշռմանը,

2. առավելագույն ջանքեր գործադրել, այդ թվում՝ մեղադրյալի լռելու պարագայում վերջինիս հակընդդեմ հարցման իրավունքի արդյունավետ իրացման համար: Վերը քննարկված իրավական պահանջները պետք է անվերապահորեն կատարվեն անկախ քրեական գործի բնույթից, ծավալից կամ այլ հանգամանքներից,

3. բացառել առերեսման ժամանակ փաստաբանի կողմից առերեսվողին հարցեր ուղղելը չթույլատրելու պրակտիկան:

7. Կալանավորված անձին մերձավոր ազգականների, այդ թվում՝ ընտանիքի անդամների և օրինական ներկայացուցչի հետ տեսակցություններն ու հեռախոսային խոսակցություններն արգելելու պրակտիկան

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը 2021 թվականի ընթացքում շարունակել է բողոքներ ստանալ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից կալանավորված անձին մերձավոր ազգականների, այդ թվում՝ ընտանիքի անդամների և օրինական ներկայացուցչի հետ տեսակցություններն ու հեռախոսային խոսակցություններն արգելելու մասին:

Քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի՝ կալանավորված անձի տեսակցություններն արգելող որոշումները ոչ միշտ են բավարար չափով պատճառաբանված:

Բողոքներից մեկով քաղաքացին հայտնել է, որ քրեական վարույթն իրականացնող քննիչը որոշում է կայացրել արգելել հեռախոսազանգերի և տեսակցությունների միջոցով արտաքին աշխարհի հետ իր շփումը, հավելելով, որ չի կարողանում տեսակցել կամ այլ եղանակով կապ հաստատել իր 4-ամյա դստեր հետ:

Մեկ այլ բողոքով փաստաբանը բարձրացրել էր հարց առ այն, որ քրեական գործը քննող քննիչը չի հիմնավորել, թե ինչպես կարող են իր պաշտպանյալի տեսակցություններն ու հեռախոսային խոսակցությունները մերձավոր ազգականների, հատկապես անչափահաս երեխաների հետ բացասական կերպով անդրադառնալ քրեական գործի քննության վրա:

Արտաքին աշխարհի հետ կապը պահպանելու և մերձավոր ազգականների հետ տեսակցելու իրավունքի իրացման օրենսդրական և գործնական ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ իրավակիրառ պրակտիկայում առաջ եկող խնդիրներն, ի թիվս այլնի, նաև օրենսդրական թերի և ոչ հստակ կարգավորումների արդյունք են:

Այսպիսով, միջազգային և ներպետական իրավական կարգավորումների լույսի ներքո մանրազնին վերլուծության ենթարկելով ազատությունից զրկված անձանց արտաքին աշխարհի հետ հաղորդակցվելն արգելելու հարցերը՝ կարելի է ենթադրել, որ.

1. ինքնին քրեական գործի քննության փաստը չի կարող հանդիսանալ ընտանիքի կամ մերձավոր ազգականների հետ տեսակցության իրավունքի սահմանափակման հիմք: Նման հաղորդակցման ցանկացած սահմանափակում պետք է ունենա հատուկ և անհատականացված հիմնավորում,

2. տեսակցելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակից պետք է առանձնացնել ազատությունից զրկվածի ընտանիքի անդամներին կամ մերձավոր ազգականներին ու նրանց հետ տեսակցելու իրավունքը սահմանափակելու հնարավորության համար նախատեսել ավելի խիստ պահանջներ.

3. ընտանիքի կամ մերձավոր ազգականների հետ ձերբակալվածի կամ կալանավորվածի տեսակցության իրավունքը սահմանափակելու լիազորությամբ չպետք է օժտված լինի վարույթն իրականացնող մարմինը,

4. այս իրավունքը սահմանափակող որոշումները պետք է լինեն հիմնավորված և պատճառաբանված,

5. դրանք պետք է անհապաղ հանձնվեն կալանավորվածին և/կամ նրա փաստաբանին՝ բողոքարկման իրավական հնարավորությունից լիարժեք օգտվելու նպատակով,

6. ընտանիքի կամ մերձավոր ազգականների հետ տեսակցության իրավունքը սահմանափակող որոշումը պետք է պարբերաբար վերանայվի՝ անկախ ազատությունից զրկված անձի ցանկությունից կամ վերաբերմունքից:

Պաշտպանն ընդգծում է, որ մինչև օրենսդրական փոփոխություններն ու ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի՝ 2022 թվականի հուլիսի 1-ին ուժի մեջ մտնելն *անհրաժեշտ է պրակտիկական զարգացնել այն ուղղությամբ, որ վարույթն իրականացնողի կողմից կայացված յուրաքանչյուր որոշմամբ հստակ ամրագրվի անձանց շրջանակ, որոնց հետ արգելվում են կալանավորված անձանց տեսակցությունների ու հեռախոսային խոսակցությունները: Միաժամանակ անհրաժեշտ է պարբերաբար վերանայել որոշումն ու արգելքի անհրաժեշտության վերացման դեպքում վերացնել կայացված որոշումը:*

Գործնականում արձանագրված մեկ այլ խնդիր, երբ դեռևս նախաքննության փուլում կալանավորված մեղադրյալի տեսակցությունների և հեռախոսային խոսակցությունների արգելք է սահմանվում վարույթն իրականացնող քննիչի որոշմամբ, այնուհետև քրեական գործը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվում է դատարան, բայց քրեակատարողական հիմնարկը շարունակում է չթույլատրել կալանավորված անձին տեսակցել ընտանիքի ու արտաքին աշխարհի հետ:

Անհրաժեշտ է պրակտիկական զարգացնել այն ուղղությամբ, որ քրեական գործով դատաքննության մեկնարկի դեպքում միջոցներ ձեռնարկվեն պարզելու համար մինչդարական վարույթում կիրառված արգելանքի վերաբերյալ վարույթն իրականացնող դատարանի դիրքորոշումը:

8. Խուզարկություն քննչական գործողությանն առնչվող գործնական խնդիրներ

Այս թեմայի շրջանակում քննարկված հարցերից մեկը վերաբերում է բնակարանի խուզարկություն և դեպքի վայրի զննություն քննչական գործողությունների հարաբերակցությանը՝ քրեական վարույթի շրջանակում մեկը մյուսով փոխարինելու անընդունելի դրսևորումներին:

Ստացված բողոքներում բարձրացված հիմնական մտահոգությունը վերաբերում է կոնկրետ տարածքն արհեստականորեն դեպքի վայր դիտարկելու և, ըստ այդմ, այնտեղ առանց դատարանի որոշման, քողարկված եղանակով խուզարկության իրականացումը:

Քրեական հետապնդման մարմինների կողմից դեպքի վայրի զննության ներքո խուզարկության իրականացումը խիստ անընդունելի է:

Քննարկման արժանի մյուս հարցը նախաքննության մարմնի կողմից խուզարկությանն անձի և նրա փաստաբանի մասնակցությունը (ներկայությունը) չթույլատրելն է: Նման բողոքներ ևս Պաշտպանի աշխատակազմը ստացել է:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ խուզարկությունը քրեական վարույթի ընթացքում հանրային իրավաչափ շահերի պաշտպանության համար կարևոր նշանակություն ունեցող քննչական գործողություն է: Դրա հետ միասին, կատարվող խուզարկությունը ցանկացած պարագայում մարդու անձնական կյանքին միջամտող քննչական գործողություն է, իսկ խուզարկությունն առհասարակ կարող է պարունակել քրեական հետապնդման տարրեր: Ուստի, քննչական տվյալ գործողության պարագայում կարևորագույն նշանակություն ունի այն, թե որոշակիության ինչ աստիճան ունեն քննիչի միջնորդության ու առավել ևս խուզարկությունը թույլատրող դատարանի որոշման մեջ առկա ձևակերպումները:

Քննարկված խնդիրների հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է.

1.գործնականում բացառել դեպքի վայրի զննություն քննչական գործողության ներքո քողարկված ձևով բնակարանի խուզարկության իրականացումը՝ նկատի ունենալով, որ անձի համապատասխան սահմանադրական իրավունքին անհամաչափ միջամտության ռիսկերը խիստ մեծանում են,

2. բնակարանի խուզարկության ընթացքում ապահովել անձի և նրա կողմից մատնանշված փաստաբանի մասնակցությունը (ներկայությունը), ինչպես նաև տրամադրվեն խուզարկության թույլտվության մասին դատարանի որոշման ու խուզարկության արձանագրության պատճենները,

3. վարույթն իրականացնող մարմնի միջնորդությամբ և խուզարկությունը թույլատրող դատական ակտով հստակեցնել թույլտվության սահմանները՝ խուզարկության իրականացման վայրի, ծավալի, փնտրվող առարկաների վերաբերյալ՝ նկատի ունենալով, որ դրանք ունեն կարևոր նշանակություն մարդու անձնական կյանքի միջամտության ու վարույթն իրականացնող մարմնի գործողությունների ծավալների տեսանկյունից,

4. գործնականում բացառել հետախուզվողին հայտնաբերելու ուղղությամբ «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվածի 4-րդ մասի դրույթների ուժով անձի բնակարանի անձեռնմխելիության խախտման դեպքերը:

9. Քրեական գործով վարույթի ընթացքում որպես իրեղեն ապացույց ճանաչված անձի սեփականության իրավունքին անհամաչափ միջամտությունը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2016, 2017, 2018, 2019 և 2020 թվականների տարեկան հաղորդումներով մանրամասն անդրադարձ է կատարվել անձի սեփականության իրավունքի և հանրային շահի ողջամիտ հավասարակշռության ապահովման, սեփականության իրավունքին միջամտության համաչափության խնդիրներին:

Թեև քրեադատավարական օրենքը վարույթն իրականացնող մարմնի՝ իրեղեն ապացույցները նախքան քրեական գործով վարույթի ավարտը վերադարձնելու պարտականության որևէ կոնկրետ դատավարական ժամկետ չի սահմանում, այդուհանդերձ, օրենսդրական այս պահանջի՝ սեփականության իրավունքի պաշտպանության կարևորությունից բխում է, որ վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է պատշաճ ջանասիրություն ցուցաբերի իրեղեն ապացույց ճանաչված անձի սեփականության հետ կապված քննչական և այլ դատավարական գործողությունները ողջամիտ ժամկետներում իրականացնելու և գույքը սեփականատիրոջ տիրապետմանը վերադարձնելու ուղղությամբ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով անձինք տեղեկացրել են, որ քրեական վարույթի շրջանակներում Ոստիկանության բաժնում պահվող կամ քրեական գործով իրեղեն ապացույց ճանաչված տրանսպորտային միջոցը քննչական կամ այլ դատավարական գործողություններ կատարելու կամ առանց պատճառաբանությամբ չի վերադարձվել սեփականատիրոջը կամ օրինական տիրապետողին: Մի քանի դեպքում անձինք նշել են, որ տրանսպորտային միջոցը խիստ անհրաժեշտ է, ամենօրյա աշխատանքի համար, ապրուստի միակ միջոցն է:

Պաշտպանը կարևորում է Քննչական կոմիտեի նախաձեռնողականությունը գործնականում առաջացող խնդիրների լուծման ուղղությամբ, ընդգծում, որ քրեական գործով վարույթի շրջանակում անձանց իրավունքների սահմանափակման վարույթն իրականացնող մարմնի ցանկացած գործողություն պետք է ունենա քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքեր:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ, կարելի է պնդել, որ.

1. քրեադատավարական օրենսդրությամբ սահմանված՝ իրեղեն ապացույցները քրեական գործի հետ պահելու ընդհանուր կանոնից բացառության առկայության դեպքում վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է քննարկել այդ գույքը սեփականատիրոջ կամ օրինական

տիրապետողի պահպանմանը թողնելու հարցը, իսկ չթողնելու պարագայում պետք է ներկայացնի պատշաճ հիմնավորում,

2. վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից պետք է ցուցաբերվի բավարար ջանասիրություն և բարեխղճություն՝ իրենց սպացույց ճանաչված՝ անձի սեփականության հետ կապված քննչական և այլ դատավարական գործողությունները ողջամիտ ժամկետներում իրականացնելու և գույքը սեփականատիրոջ տիրապետմանը վերադարձնելու պարտականության ապահովման ուղղությամբ,

3. պետք է բացառվի քրեական գործով վարույթի շրջանակներում գույքի վրա կալանքի կիրառությամբ անձանց սեփականության իրավունքին ցանկացած միջամտություն, որը հիմնված չէ փաստական և իրավական հիմքերի վրա:

10. Քրեական գործի շրջանակներում մեղադրյալին պատկանող գույքի և դրամական միջոցների վրա դրվող կալանքի պրակտիկան

2021 թվականի ընթացքում քրեական գործերի նախնական քննության վերաբերյալ Պաշտպանին շարունակվել են բողոքներ հասցեագրվել: Կրկին ստացվել են բողոքներ նախաքննության ընթացքում մեղադրյալին պատկանող ամբողջ գույքի և դրամական միջոցների վրա կալանք դնելու վերաբերյալ:

Խնդիրը վերաբերում է նրան, որ կալանք է դրվում արժեքով մի քանի անգամ ավելի դրամական միջոցների և այլ գույքի վրա, քան քրեական օրենսգրքով չթույլատրված արարքով պատճառված քրեական դատավարության կարգով հատուցման ենթակա գույքային վնասի, գույքի հնարավոր բռնագանձման կամ դատական ծախսերի չափն է:

Պաշտպանն ընդգծել է, որ անհրաժեշտ է միասնական պրակտիկայի ապահովման նպատակով խստորեն հետևել ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ որոշումներով ամրագրված դիրքորոշումներին և բոլոր հնարավոր միջոցների կիրառմամբ բացառել մեղադրյալին պատկանող ամբողջ գույքի վրա անհամաչափ կալանք դնելու՝ պրակտիկայում դեռևս շարունակվող դեպքերը:

Այսպիսով, վերը նշվածի հաշվառմամբ, կարելի է պնդել, որ անհրաժեշտ է բացառել քրեական գործով վարույթի շրջանակներում այնպիսի գույքի վրա կալանքի կիրառությունը, որն օրենքով ենթակա չէ բռնագանձման կամ կալանքը պետք է դնել այն չափով, որ չափով ենթակա է բռնագանձման:

11. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների օգտագործումը և դրանց չարաշահման վրանգը քրեական դատավարությունում

2021 թվականի ընթացքում շարունակվել է բացառապես օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների հիման վրա իրավունքի սահմանափակում ենթադրող դատավարական գործողություններ կատարելու և որոշումներ կայացնելու պրակտիկայի ուսումնասիրությունը:

Գործնականում ստացվում են իրավիճակներ, երբ վարույթն իրականացնող մարմնի գործողության հիմքում դրվում է բացառապես օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալը, ինչպես նաև օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների որպես ապացույց օգտագործելու հարցը:

Ստացվում է, որ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների արդյունքները որպես ապացույց ճանաչվում են քրեադատավարական տարբեր ընթացակարգերով: Առավել

խնդրահարույց են այն դեպքերը, երբ նույն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքները դիտարկվում են որպես տարբեր ապացույցներ:

2021 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքով փաստաբանը հայտնել է, որ քրեական գործերից մեկով, որով հանդիսացել է մեղադրյալի պաշտպանը, քննության ընթացքում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքում գաղտնալսվել է իր կողմից նաև աշխատանքային նպատակով օգտագործվող հեռախոսահամարը: Դատախազությունից ստացված պարզաբանման համաձայն՝ փաստաբանի հեռախոսային խոսակցությունների գննության արձանագրությունները քրեական գործով որպես ապացույց չեն ճանաչվել և մեղադրանքի հիմքում չեն դրվել, բացի այդ, որոշում է կայացվել դրանք ոչնչացնելու մասին:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է.

1. քրեական վարույթի ընթացքում օպերատիվ-հետախուզական տվյալներն օգտագործելիս առաջնորդվել Վճռաբեկ դատարանի կողմից առաջադրված չափանիշներով, կասկած հարուցող տվյալները գնահատման ենթարկելու հնարավորության բացակայության դեպքում դրանք համադրել ձեռք բերված այլ փաստական հանգամանքների, փաստական տվյալների հետ կամ դրանք բացառապես օգտագործել Քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով ստուգողական ընթացակարգերն ապահովելուց հետո,

2. նախքան ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելը միասնականացնել պրակտիկան կապված օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքներն ապացույց ճանաչելու քրեադատավարական ընթացակարգի հետ:

12. Մասնավոր անձանց կողմից հեռախոսային խոսակցություններ ձայնագրելու և որպես ապացույց օգտագործելու պրակտիկան քրեական գործով մարդու իրավունքների պաշտպանության համարեքստում

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում շարունակվում է մասնավոր սուբյեկտների կողմից կատարված ձայնագրությունները որպես ապացույց քրեական գործում օգտագործելու ընթացքում առկա խնդիրների ուսումնասիրությունը:

Հաշվի առնելով հարցի վերաբերյալ նախկինում գործող պրակտիկան անդրադարձել է խնդրո առարկային առնչվող մի քանի հարցի, այդ թվում՝ հաղորդակցության մասնավոր սուբյեկտների կողմից կատարված ձայնագրությունները որպես ապացույց քրեական գործում օգտագործելու թույլատրելիության հարցին:

Միջազգային իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը գտնում է, որ մասնավոր անձանց կողմից կատարված ձայնագրառումներն ինքնին անթույլատրելի չճանաչելը և դրանց՝ որպես ապացույց օգտագործելն ամբողջությամբ չբացառելը ողջամիտ է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը նաև առաջարկում է.

1. վերացնել մասնավոր անձանց կողմից քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ներկայացված ձայնագրությունները որպես ապացույց օգտագործելն ինքնին անթույլատրելի ճանաչելու պրակտիկան,

2. մասնավոր անձանց կողմից քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ներկայացված ձայնագրությունները որպես ապացույց օգտագործելու թույլատրելիության հարցը լուծել Վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ ներկայացված իրավական դիրքորոշումների, և հատկապես հակակշռող գործոնների լույսի ներքո,

3. մասնավոր անձանց կողմից քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ձայնագրություններ ներկայացնելիս՝ դրանց որպես ապացույց օգտագործելու թույլատրելիության

հարցի հետ մեկտեղ քննարկման առարկա դարձնել նաև ըստ անհրաժեշտության քրեական վարույթ նախաձեռնելու հարցը:

13. Կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու պրակտիկան

Կալանքը՝ որպես խափանման միջոց ընտրելու խիստ խնդրահարույց պրակտիկայի հարցը 2021 թվականի ընթացքում շարունակել է մնալ արդիական: Արդիականությունը պայմանավորված է ոչ միայն այն հանգամանքով, որ այն գործող օրենսդրությամբ սահմանված խափանման միջոցներից ամենախիստն է, այլ նաև, առանձին դեպքերում կրում է շարունակական բնույթ

Ազատությունից զրկելու հետ կապված խափանման միջոցների վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքները հիմնականում վերաբերում են դրա հիմքերի բավարարությանն ու արժանահավատությանը, իսկ ավելի հաճախ՝ դրա շարունակականությանը:

Կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու պրակտիկայի կապակցությամբ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների մի մասն առնչվել է նաև կալանքի շարունակականության հիմնահարցին:

Կալանքի տևականության հարցը նաև քննարկման առարկա է դարձել քրեական գործերի քննության ողջամիտ ժամկետի պահպանման համատեքստում:

Ընդհանուր առմամբ, դեռևս 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, արձանագրվել էր, որ Նախագիծը պարունակում է կարևոր իրավադրույթներ, որոնք էականորեն կարող են բարելավել խափանման միջոցների ընտրության պրակտիկան և դրա հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն ընդգծել էր սեղմ ժամկետներում Նախագծի ընդունման անհրաժեշտությունը: Ողջունելի է այն հանգամանքը, որ Նախագծով առաջարկվող լուծումները տեղ են գտել թե՛ գործող և թե՛ 2022 թվականի հուլիսի 1-ին ուժի մեջ մտնող Քրեական դատավարության օրենսգրքի իրավակարգավորումներում:

Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի լուծումներն առանցքային նշանակություն ունեն նաև շարունակական կալանքի պրակտիկայի բարելավման հարցում:

Միևնույն ժամանակ, կարևորում ենք ընդգծել, որ խափանման միջոցների կիրառման հարցը մշտապես արդիական է քրեական դատավարությունում և ունի ուղիղ առնչություն մարդու հիմնական իրավունքներին, ուստի պետք է հետամուտ լինել օրենսդրական կառուցակարգերի լիարժեք կենսագործմանը և կալանք խափանման միջոցի՝ որպես քրեադատավարական հարկադրանքի վերջին՝ բացառիկ միջոց կիրառելու իրավակիրառ պրակտիկայի ամրապնդմանը:

14. Քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու ժամկետներին և կարգին առնչվող գործնական խնդիրներ

Պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հատկապես մեծածավալ գործերի դեպքում դատավարության մասնակիցները բողոքում են, որ տրամադրված ժամանակը բավարար չէ գործին պատշաճ ու ողջ ծավալով ծանոթանալու համար: Քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու համար քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը չի տրամադրում ողջամիտ ժամկետ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է կատարելագործել պրակտիկան և ապահովել, որ հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անձին և շահագրգիռ մյուս սուբյեկտներին, այդ թվում՝ տուժողին բավարար ժամանակ տրամադրվի քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու և միջնորդություններ ներկայացնելու համար՝ հաշվի առնելով գործի առանձնահատկությունները և ծավալը:

15. *Գործերի քննության ողջամիտ ժամկետի պահպանումը: Դատարանակազմական և դատավարական կանոնակարգումների անլիարժեքությունը*

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում 2021 թվականի ընթացքում շարունակվել են ստացվել բողոքներ՝ քրեական գործերի քննության ձգձգման առնչությամբ:

Խնդիրը հատկապես սուր է դրված այն քրեական գործերով, որոնց շրջանակներում մեղադրյալի նկատմամբ խափանման միջոց է ընտրված կալանավորումը:

2021 թվականի ընթացքում ստացվել են նաև բողոքներ՝ դատարանների վարույթներում քննվող քրեական գործերի անհիմն ձգձգման, ողջամիտ ժամկետում գործի քննությունը չապահովելու արդյունքում անձանց իրավունքների ապահովմանն առնչվող հարցերի վերաբերյալ:

Վստահաբար կարելի է պնդել, որ ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքի ապահովման համար որպես Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոց կարող են հանդես գալ միայն կանխարգելիչ միջոցները, որպիսիք, սակայն բացակայում են մեր իրավական համակարգում:

Ի տարբերություն գործող օրենսգրքի՝ 2021 թվականի հունիսի 30-ին ընդունված Քրեական դատավարության օրենսգրքի 192-րդ հոդվածի առաջին մասն ամրագրում է մինչդատական վարույթում հանրային քրեական հետապնդման ժամկետներ: 2022 թվականի հուլիսի 1-ին ուժի մեջ մտնող Քրեական դատավարության օրենսգրքի լուծումները, փաստորեն, ամրագրում են անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու առավելագույն ժամկետները:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ՝ կարծում ենք, որ քրեական գործերի քննության ողջամիտ ժամկետների ապահովման հարցում դատական պրակտիկայի կատարելագործման նպատակով *անհրաժեշտ է՝*

1. *ապահովել «Դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի և Բարձրագույն դատական խորհրդի թիվ ԲԴԽ-65-Ո-165 որոշման՝ գործի քննության տևողության ողջամտության ապահովմանն առնչվող պահանջների պարզաճ կենսագործումը,*

2. *ուսումնասիրել ՀՀ քննչական կոմիտեի և քննչական մյուս մարմիններում քննիչների թվակազմը՝ գործերի քանակի համադրմամբ և ըստ անհրաժեշտության ավելացնել հաստիքներ կամ թափուր հաստիքների առկայության դեպքում՝ համալրել դրանք,*

3. *ներպետական օրենսդրությամբ ամրագրել արդյունավետ կառուցակարգեր, որոնք ուղղված կլինեն ինչպես գործերի քննության ողջամիտ ժամկետի խախտումները կանխելուն, այնպես էլ խախտված իրավունքների դեպքում դրանց լիարժեք վերականգնմանը:*

16. *Քրեական գործերով իրավական օգնության շրջանակում արձանագրված գործնական խնդիրներ*

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը պարբերաբար ստանում է ազատագրկման դատապարտված ՀՀ քաղաքացիներին պատժի մնացած մասը Հայաստանում կրելու նպատակով փոխանցելու վերաբերյալ խնդիրներին առնչվող բողոքներ: Բողոքների ճնշող մեծամասնությունը վերաբերում է Ռուսաստանի Դաշնությունում պատիժ կրող ՀՀ քաղաքացիներին: Պաշտպանն արձանագրում է, որ յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքով դատապարտյալի փոխանցման հարցը քննարկելիս առաջնահերթ ուշադրության պետք է արժանանա դատապարտյալի ընտանիքի՝ Հայաստանում բնակվելու հանգամանքը, քանի որ հենց ընտանիքի հետ կապի պահպանումն ունի առանցքային նշանակություն անձի ուղղման, կրկնահանցագործության ռիսկի նվազեցման հարցում: Ի վերջո, հարցը պետք է քննարկվի ոչ

միայն և ոչ այնքան պետության համար լրացուցիչ ծանրաբեռնվածության (այդ թվում՝ քրեակատարողական հիմնարկների բեռնվածության աստիճանը) ավելացման, այլ անձի նկատմամբ նշանակված պատժի նպատակների իրագործման տեսանկյունից: Հատկապես մտահոգիչ են այն դեպքերը, երբ օտարերկրյա իրավասու մարմինը դրական եզրակացություն է տալիս դատապարտյալի փոխանցման հարցին, իսկ Հայաստանի իրավասու մարմինը՝ ոչ:

Նշված հարցի լուծման կապակցությամբ օգտակար կարող է լինել Արդարադատության նախարարի՝ 2021 թվականի հոկտեմբերի 21-ին ընդունված թիվ N 536-Ն հրամանը, որով հաստատվել են Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերի համաձայն ազատագրված դատապարտված դատապարտյալների փոխանցման կարգը և համապատասխան չափորոշիչները:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմում վեր հանված մեկ այլ խնդիր վերաբերում է օտարերկրյա դատարանների կողմից անձանց նկատմամբ բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոց կիրառելու դեպքում նրանց բուժման մնացած մասը Հայաստանի Հանրապետությունում անցնելու նպատակով փոխանցման հարցին: Խնդիրն այն է, որ ըստ Արդարադատության նախարարության դիրքորոշման՝ «Հարկադիր բուժում անցկացնելու համար հոգեկան խանգարումներով տառապող անձանց փոխանցելու մասին» 1997 թվականի Մոսկվայի կոնվենցիայի շրջանակներում հարկադիր բուժում անցկացնելու համար հոգեկան խանգարումներով տառապող անձանց փոխանցումը Հայաստանի Հանրապետություն մինչ օրս չի իրականացվել, ինչը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ Կոնվենցիայի կիրառումը խնդրահարույց է, հոգեկան հիվանդություններով տառապող անձանց փոխադրումն անվտանգային առումով գործնականում հնարավոր չէ ապահովել: Ուստի, ըստ Արդարադատության նախարարության՝ խնդրանք է ներկայացվել Արտաքին գործերի նախարարությանը քննարկելու Կոնվենցիայի գործողության կասեցման նպատակահարմարության հարցը:

Պաշտպանն արձանագրում է.

1. Կարևորելով Արդարադատության նախարարի 2021 թվականի հոկտեմբերի 21-ին ընդունված թիվ N 536-Ն հրամանը՝ գործնականում ապահովել դրանում սահմանված չափանիշների իրագործումը՝ բացառելու համար ազատագրված դատապարտված դատապարտյալների փոխանցման դիմումների չհիմնավորված մերժման դեպքերը և քայլեր ձեռնարկել այդ դիմումների քննարկման ընթացակարգերի նկատմամբ պատշաճ վերահսկողություն իրականացնելու ուղղությամբ,

2. նկատի ունենալով, որ ներկայում «Հարկադիր բուժում անցկացնելու համար հոգեկան խանգարումներով տառապող անձանց փոխանցելու մասին» կոնվենցիան դեռևս գործում է՝ Հայաստանի Հանրապետության իրավասու մարմինը շարունակում է կրել միջազգային պայմանագրի կարգումն ապահովելու պարտավորություն:

1. Ազատությունից զրկելիս անձի իրավունքների ապահովման երաշխիքները

2021 թվականի ընթացքում ևս ազատությունից զրկելիս անձի նվազագույն իրավունքների ապահովման առնչությամբ ստացված մի շարք բողոքների և ահազանգերի արդյունքներով վեր են հանվել մի շարք խնդիրներ. բողոք ներկայացրած անձանց գերակշիռ մասը պնդել է, որ արգելանքի վերցնելիս (քրեական և վարչական վարույթներով) չեն տեղեկացվել ազատությունից զրկվելու հիմքերի և պատճառների մասին, չեն ծանուցվել իրենց իրավունքների մասին, ավելին արձանագրվել են դեպքեր, երբ վարչական ձերբակալման ենթարկված անձինք Ոստիկանության բաժնում պահվել են օրենքով սահմանված ժամանակից ավելի, բարձրացվել են նաև անհամաչափ ուժի կիրառությամբ անձանց վարչական ձերբակալման ենթարկելու հետ կապված խնդիրներ: **Պաշտպանը խնդրահարույց է համարում այն փաստը, որ հաշվեդու փարվա ընթացքում ազատությունից զրկելիս անձի նվազագույն իրավունքների չապահովման դեպքեր շատ են արձանագրվել: Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը հափուկ ընդգծում է, որ ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված ցանկացած ընթացակարգի շրջանակներում ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք (ազատությունից զրկելու փաստը պետք է դիտարկել վերը նշված չափանիշների շրջանակում), միջազգային պահանջների ձևակերպմամբ, պետք է ունենա առնվազն հետևյալ իրավունքները.**

1. անհապաղ տեղեկացվել ազատությունից զրկվելու պատճառների մասին՝ իրեն հասկանալի լեզվով,
2. պահպանել լուրջություն,
3. իրեն ազատությունից զրկելու մասին անհապաղ տեղեկացվի իր ընտրած անձը,
4. հրավիրել փաստաբան,
5. իր պահանջով ենթարկվել բժշկական զննման, այդ թվում՝ իր նախընտրած բժշկի կողմից,
6. իրեն ազատությունից զրկելու իրավաչափությունը վիճարկել և դատարանի կողմից ազատ արձակվել, եթե ազատությունից զրկելը ոչ իրավաչափ է:

2. Հանցանք կատարելու մեջ անմիջականորեն ծագած կասկածանքի հիման վրա անձին ձերբակալելու պրակտիկայում մարդու իրավունքների խնդիրները

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմում շարունակվել են բողոքներ ստացվել հանցանք կատարելու մեջ անմիջականորեն ծագած կասկածանքի հիման վրա անձանց ձերբակալելու ընթացքում արձանագրված խնդիրների վերաբերյալ: Այսպես, բողոքներ են ստացվել այն մասին, որ ձերբակալման արձանագրությունը չի պարունակել այնպիսի կոնկրետ փաստական տվյալներ, որոնք կհիմնավորեն անձի կողմից քրեորեն պատժելի արարք կատարած

³⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 543-565, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

լինելու հանգամանքը, ուստի որևէ կերպ չի հիմնավորվել ձերբակալված անձի առնչությունն արարքին: Մի շարք դեպքերում պնդումներ են ներկայացվել այն մասին, որ ձերբակալման արձանագրության մեջ որպես հիմք նշվել է միայն Ոստիկանության ծառայողի կազմած՝ անձին բերման ենթարկելու մասին զեկուցագրում առկա տվյալները, որը ձերբակալված անձի դիրքորոշմամբ հավաստիության տեսանկյունից կասկածելի է և հիմնավոր չի կարող համարվել: Արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ ձերբակալման արձանագրությամբ դրա նպատակը հանցագործությունը կատարելուց հետո անձի փախուստը կանխելն է եղել, մինչդեռ նշված նպատակը հիմնավորող որևէ տեղեկություն, փաստական տվյալ ձերբակալման արձանագրությունը չի պարունակել: Մի դեպքում անգամ անձը փաստացի արգելանքի է վերցվել իր աշխատավայրից, ինչից, ըստ անձի և նրա պաշտպանի, ակնհայտ է եղել փախուստի նպատակի բացակայությունը: Այս առումով, Պաշտպանի աշխատակազմը ևս դեպքեր է արձանագրել, որ ձերբակալման արձանագրությունները չեն պարունակել հանցավոր արարքի փաստական նկարագիրը, գործողությունները չեն անհատականացվել, վարույթն իրականացնող մարմինը բավարարվել է միայն օրենսդրական նորմի մեխանիկական շարադրմամբ: Ավելին, Պաշտպանի աշխատակազմ հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է այն մասին, որ ինչպես 2020, այնպես էլ 2021 թվականի ընթացքում արձանագրվել են նաև հատուկ միջոց ձեռնաշղթաների գործադրման խնդրահարույց պրակտիկա, մասնավորապես՝ դրանց անհարկի կիրառության դեպքեր:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ *անթույլատրելի է ձերբակալման արձանագրության մեջ ընդհանրական կամ զուտ օրենսդրական բնույթի ձևակերպումների ներառումը, ուստի*

1. անհրաժեշտ է դրանում հնարավորին հստակ տալ կասկածանքի փաստական ձևակերպումը և դրա իրավաբանական որակումը,

2. բացառել օրենքով սահմանված հիմքերի բացակայության դեպքում բերման ենթարկվող անձի նկատմամբ ձեռնաշղթաների գործադրման պրակտիկան:

3. Քրեական գործով վարույթի շրջանակներում անձի ոչ պատշաճ ծանուցված լինելու և դրանով պայմանավորված՝ բերման ենթարկելու ոչ իրավաչափությունը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի թեժ գծին ահազանգեր են ստացվել հարցաքննության կանչելու մասին ծանուցագրի ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող օրենսդրական պահանջները չպահպանելու մասին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված բողոքների ուսումնասիրության արդյունքներով վեր են հանվել հետևյալ խնդիրները՝

- անձին՝ որպես առանց հարգելի պատճառի քննության չներկայացող դատավարության մասնակցին բերման ենթարկելն այն դեպքում, երբ ծանուցագիրը սահմանված ժամկետում վերջինիս հանձնված չի եղել.

- հարցաքննության կանչելու մասին ծանուցագրի ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող օրենսդրական պահանջները չպահպանելը:

Այս առումով, հարկ է արձանագրել, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախորդ խմբագրությամբ հարցաքննության կանչելու խնդրահարույց կարգավորումների վերաբերյալ Պաշտպանի նկատառումները 2021 թվականին կատարված օրենսդրական փոփոխություններով ամրագրվել են, ուստի, Պաշտպանը դրսևորելու է բավարար հետևողականություն մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից ընդունելի պրակտիկա ձևավորելու ուղղությամբ:

Ասվածի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է.

1. պրակտիկան փոփոխել և հետևողականորեն ապահովել բացառապես Քրեական դատավարության օրենսգրքում արված փոփոխությունների կանոնները,

2. գործնականում բացառել դեպքերը, երբ անձը բերման է ենթարկվում առանց վարույթն իրականացնող մարմին ներկայանալու պատշաճ ծանուցման,

3. իրավապահ մարմինների համապատասխան ներկայացուցիչների համար կազմակերպել հատուկ դասընթացներ՝ ուղղված նշված խնդիրների լուծմանը:

4. Վարչական իրավախախտման վարույթով ազատությունից զրկելու թերի կարգավորումները և անձի համար ծագող գործնական խնդիրները

Հանցանքի կատարման կասկածանքի հիման վրա ազատությունից զրկելու դեպքերից բացի ՀՀ օրենսդրությամբ առկա է նաև անձին վարչական իրավախախտում կատարելու հիմքով ազատությունից զրկելու հնարավորություն: Մինչդեռ, վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործով վարույթի շրջանակներում անձին ազատությունից զրկելու՝ օրենքով ամրագրված հստակ կառուցակարգերը և ընթացակարգերը բացակայում են, իսկ ենթաօրենսդրական ակտով սահմանված պահանջները գործնականում չեն ապահովվում:

Խնդրի համակարգային բնույթի, ինչպես նաև օրենսդրական կարգավորումների անկատարության հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ներկայացված դիմումի հիման վրա Սահմանադրական դատարանը 2017 թվականի հունվարի 24-ի որոշմամբ ընդգծել է, որ «անձի ազատության իրավունքի ապահովման բնագավառում ձևավորվել է ոչ պատշաճ իրավակիրառ պրակտիկա՝ հնարավոր դարձնելով անգամ Սահմանադրական դատարանի կողմից Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչված իրավադրույթի՝ ոստիկանության կողմից շարունակական կիրառումը, ինչն իր հերթին երկրում սահմանադրական օրինականությանն ուղղված լուրջ սպառնալիք է»՝ ըստ այդմ երկրում սահմանադրական օրինականության հաստատման տեսանկյունից անհետաձգելի համարելով Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ նոր օրենսգրքի ընդունումը:

2020 և 2021 թվականների ընթացքում, արտակարգ դրության, կարանտինի և ռազմական դրության սահմանափակումներով պայմանավորված զգալիորեն աճեցին այդ սահմանափակումները չպահպանելու համար անձանց բերման ենթարկելու դեպքերը: Պաշտպանին ներկայացված բողոքներով, ինչպես նաև Ոստիկանության բաժին կատարված այցերի շրջանակներում արձանագրվել է, որ Ոստիկանության ծառայողներն անձանց արգելանքի վերցնելիս գրեթե բոլոր դեպքերում չեն պարզաբանում նրանց ազատությունից զրկելու հիմքերը: **Պաշտպանը ևս մեկ անգամ հատուկ արձանագրում է, որ անձին արգելանքի վերցնելիս իրավասու մարմինները պարտավոր են առաջին հերթին անհապաղ ներկայացնել ազատությունից զրկելու հիմքերը, նրանց իրավունքներն ու պարտականությունները:**

Պաշտպանի ներկայացուցիչների արագ արձագանքումների արդյունքները փաստում են, որ պրակտիկայում Ոստիկանության ծառայողի կողմից հաճախ չեն պահպանվում հնչեցվող օրինական պահանջի չափանիշները: Արգելանքի վերցված անձինք Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչներին մեծամասամբ հայտնել են, որ իրենց որևէ օրինական պահանջ չի ներկայացվել, որոշ դեպքերում պնդել են, որ պահանջը լսելի չի եղել, կամ Ոստիկանության ծառայողները հնարավորություն չեն տվել կատարել օրինական պահանջը: Արձանագրվել են դեպքեր, երբ արգելանքի վերցված անձինք հայտարարել են, որ Ոստիկանության ծառայողի

կողմից թեև պահանջ եղել է, սակայն այն օրինական չի եղել: **Պաշտպանը գտնում է, որ անձի համար ներկայացված պահանջը պետք է լինի որոշակի, անհատապես, լսելի և հասկանալի, ինչպես նաև պետք է պարզ լինի համապատասխան իրավահպատակ վարքագիծ չդրսևորելու դեպքում իր համար անբարենպաստ հետևանքների վրա հասնելու հնարավորությունը, այդ թվում՝ ազատությունից զրկվելու ձևով:**

Բացի դրանից, պետք է արձանագրել, որ ձերբակալման ենթարկելով հանդերձ, Ոստիկանության ծառայողները բավարար հետևողականություն չեն դրսևորում նրանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ: Տպավորություն է ստեղծվում, որ Ոստիկանության ծառայողների նպատակը ոչ թե ենթադրյալ իրավախախտում կատարած անձանց պատասխանատվության ենթարկելն է, այլ պարզապես վարչական ձերբակալման ենթարկելը կամ դրա միջոցով որոշակի ժամանակով անձին պատժելը:

2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում նաև արձանագրվել են դեպքեր, երբ Ոստիկանության բաժին կամովին կամ ոստիկանի այսպես կոչված «հրավերով» ներկայացած քաղաքացիները մի քանի ժամ պահվել են այնտեղ՝ առանց դուրս գալու հնարավորության: Բացի այդ, բողոքների ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս արձանագրելու, որ անձանց ոստիկանության բաժին «հրավիրելու» և վերջիններիս՝ ազատությունից փաստացի զրկմամբ պայմանավորված իրավունքները չապահովելու պրակտիկան իրավապահ մարմինների կողմից որոշ դեպքերում արդարացվում է այն հիմնավորմամբ, որ անձին բերման ենթարկելու մասին որոշում չի կայացվել, քանի որ նրան հրավիրել են բաժին օպերատիվ միջոցառում իրականացնելու շրջանակներում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն այս կապակցությամբ վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ **նման դեպքերը նույնպես պետք է համարվեն ազատությունից զրկում, և այդ անձինք պետք է օժտվեն անհրաժեշտ իրավունքներով ու դրանք ապահովող երաշխիքներով:** «Օպերատիվ միջոցառումներ իրականացնելու» պետական մարմնի արդարացումները չեն կարող ընդունելի լինել, իսկ նման պրակտիկան պետք է պարզապես բացառել:

«Ուստի, ազատությունից զրկված անձանց իրավունքների երաշխավորման առաջնահերթությամբ պայմանավորված՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել «Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումներին համապատասխան իրավակիրառում: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է օրենսդրորեն ամրագրել վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործով վարույթի շրջանակներում անձին ազատությունից զրկելու հստակ և որոշակի ընթացակարգեր,

2. «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 182-րդ հոդվածով նախատեսված օրինական պահանջն իրենից պետք է ներկայացնի անձին անհատապես, լսելի և հասկանալի ձևով ներկայացված օրինական պահանջ, որպեսզի անձի համար պարզ լինի համապատասխան իրավահպատակ վարքագիծ չդրսևորելու դեպքում իր համար անբարենպաստ հետևանքների վրա հասնելու հնարավորությունը,

3. *անհրաժեշտ է նաև համապատասխան փոփոխություններ կատարել Ոստիկանության գործունեության ներքին կանոնակարգման ակտերում, ինչպես նաև Ոստիկանության՝ քաղաքացիների հետ անմիջականորեն շփվող ծառայողների վերապատրաստումն իրականացնել այնպես, որ յուրաքանչյուր ոստիկան տիրապետի քաղաքացիների նվազագույն իրավունքներին ու դրանց թղթակցող իր պարտականություններին:*

4.

5. Հետախուզման մեջ գտնվող անձին արգելանքի վերցնելիս և օրենքով նախատեսված դեպքում ձերբակալված մեղադրյալին անհապաղ դատավորի մոտ փանելու իրավական պահանջի կատարման գործնական խնդիրները

Ազատությունից զրկված անձին դատավորի մոտ տանելու պահանջը Եվրոպական կոնվենցիայով և Սահմանադրությամբ նախատեսված կարևորագույն միջոցներից է ազատության իրավունքի ապահովման տեսանկյունից: Դատարանի առջև կանգնելու պահանջը կարևորագույն երաշխիքային հենք է ստեղծում ավելի բարձր մակարդակում անձին ազատությունից զրկելու հիմքերը ստուգելու համար: Միաժամանակ հարկ է ընդգծել, որ անձին ազատությունից զրկելու պահից մինչև նրան դատավորի մոտ տանելու ընթացքը չի կարող այնքան երկար տևել, որ դատավորի մոտ տանելու պահանջը կորցնի իր բուն իմաստը:

2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնց ուսումնասիրությունից պարզ է դարձել, որ անձանց նկատմամբ նրանց բացակայությամբ խափանման միջոց է ընտրվել կալանքը, հայտարարվել է հետախուզում, հայտնաբերելուց հետո տեղափոխվել են քրեակատարողական հիմնարկ, և 72 ժամվա ընթացքում չեն տարվել դատավորի մոտ:

Ստացվել են նաև բողոքներ, որ ձերբակալված մեղադրյալը 18 ժամվա ընթացքում դատարան չի տարվել: Պաշտպանն արձանագրում է, որ օրենքի իմպերատիվ պահանջն այն է, որ որպես ձերբակալված մեղադրյալ անձը պետք է արգելանքի վերցնելու պահից 18 ժամվա ընթացքում քննիչի կողմից Դատարան տարվի փաստացի: Այս առումով կարևոր է ընդգծել, որ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով նախատեսվում են առավել սեղմ ժամկետներ անձին դատարան ներկայացնելու համար:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը կրկին արձանագրում է, որ իրավասու մարմիններն իրենց գործունեության ընթացքում պետք է բավարարեն օրենքով սահմանված հստակ ժամկետները, և ապահովեն քննիչի որոշմամբ ձերբակալված մեղադրյալին կամ հետախուզման մեջ գտնվող անձին արգելանքի վերցնելուց հետո անհապաղ (և կոնկրետ ժամկետի սահմանում) դատավորի մոտ փանելու իրավունքը:

ԳԼՈՒԽ 3. ԱԶԱՏ ՏԵՂԱՇԱՐԺՎԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ³⁵

³⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 566-577, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

1. Կասկածյալի կամ մեղադրյալի ազատ տեղաշարժման իրավունքի սահմանափակման ոչ իրավաչափ պրակտիկան

2021 թվականի ընթացքում շարունակվում են արձանագրվել անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի ոչ համաչափ սահմանափակման դեպքեր: Մտահոգիչ է, որ այդ խնդիրներն արձանագրվում են նաև իրավասու պետական մարմինների գործունեության արդյունքում:

Մասնավորապես, արձանագրվել են դեպքեր, որ խափանման միջոցի վերացման կամ քրեական հետապնդման դադարեցման պարագայում համապատասխան գրառում ՍԷԿՏ համակարգում չի արվել, և պետական սահմանը հատելիս է միայն անձը տեղեկացվել, որ իր նկատմամբ դեռևս առկա է արգելք: Արձանագրվել են դեպքեր, երբ չնայած անձինք կրած են եղել դատարանի կողմից նշանակված պատիժը, սակայն վերջիններիս՝ հանրապետությունից դուրս գալու իրավունքի սահմանափակումը ՍԷԿՏ համակարգից չէր հանվել՝ դեռևս նախաքննության փուլում կիրառված արգելանքի հիման վրա: Բոլոր դեպքերը սեղմ ժամկետներում քննարկվել են իրավասու պետական մարմինների հետ և արդյունավետ համագործակցության արդյունքում լուծվել են:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը կրկին արձանագրում է, որ քանի դեռ օրենսդրական համապատասխան փոփոխություններ չեն նախաձեռնվել, իրավակիրառ պրակտիկան պետք է ընթանա այն սկզբունքով, որ խափանման միջոցի կիրառմամբ իրավասու մարմինն օրենսդրություններ տրամադրելու պարտականությանը զուգահեռ ապահովվի հակառակի՝ դրա վերացման վերաբերյալ օրենսդրություններ տրամադրելու պարտականությունը:

Շարունակում է խնդրահարույց մնալ այն հանգամանքը, որ Ոստիկանությանը ՍԷԿՏ համակարգը մուտքագրվող համապատասխան տեղեկատվությունը փոխանցվում է փոստային առաքման միջոցով, ինչն ինքնին բարդացնում է ընթացակարգը՝ խլում ավելորդ ռեսուրս և ժամանակ:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ խնդրի լուծումը պետք է տրվի օրենսդրական բացի հաղթահարման ճանապարհով՝ համապատասխան ընթացակարգերի ամրագրմամբ: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է նկատել, որ, եթե անձն ունի որևէ դատավարական կարգավիճակ, սակայն նրա նկատմամբ խափանման միջոց կիրառված չէ, ապա որևէ կերպ չի կարող սահմանափակվել հանրապետությունից դուրս գալու նրա իրավունքը:

Մեկ այլ խնդիր վերաբերում է օտարերկրյա պետության իրավապահ մարմնի կողմից հետախուզման մեջ գտնվող անձանց վերաբերյալ քրեական գործերը ՀՀ իրավապահ մարմիններին չփոխանցելուն և այդ հանգամանքով պայմանավորված ՍԷԿՏ համակարգում անձի նկատմամբ սահմանափակումների առկայության պայմաններում նրա ազատ տեղաշարժի իրավունքի ապահովման հարցին: Մասնավորապես, բազմաթիվ բողոքներ են ստացվել այն մասին, որ օտարերկրյա իրավապահ մարմինների կողմից անձի նկատմամբ հայտարարվել է հետախուզում: Հետախուզվող անձը հայտնաբերվել է Հայաստանի տարածքում, սակայն առկա է անձի հանձնումը բացառող հանգամանք, (օրինակ՝ անձը ՀՀ քաղաքացի է): Միևնույն ժամանակ նրա նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու նպատակով օտարերկրյա իրավապահ մարմինները ՀՀ իրավապահ մարմիններին չեն փոխանցում քրեական գործի նյութերը, սակայն նաև չեն դադարեցնում նրա նկատմամբ հայտարարված հետախուզումը: Արդյունքում՝ անձի իրավունքներն անորոշ ժամանակով սահմանափակվում են, օրինակ՝ նրա ելքը ՀՀ-ից արգելվում է, անձնագրային և նոտարական գործարքներ իրականացնելիս խնդիրներ են առաջանում և այլն: Նման իրավիճակները, ցավոք, փակուղային են նաև իրավական տեսանկյունից: Հասկանալի է

նաև, որ օտարերկրյա պետության իրավասու մարմնի հայտարարած հետախուզումը չի կարող դադարեցվել ՀՀ քրեական հետապնդման մարմինների կողմից:

Դրականորեն պետք է արձանագրել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ստացված բողոքների կապակցությամբ, Դատախազության և Ոստիկանության համագործակցության արդյունքում մշտապես գտնվել է իրավիճակային լուծում: Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի վերացման պահին այդպիսի սահմանափակման վերացման վերաբերյալ տեղեկությունների պարտադիր տրամադրումը ՍԷԿՏ համակարգը վարող իրավասու մարմին,

2. տեղեկությունները ՍԷԿՏ համակարգը վարող իրավասու մարմին տրամադրել էլեկտրոնային եղանակով՝ ապահովելով դրա անհապաղ փոխանցումն ու մուտքագրումը համակարգ,

3. հնարավորին սեղմ ժամկետում ընդունել օրենսդրական վերը նշված կարգավորումները՝ հստակ ամրագրելով իրավասու մարմնի կոնկրետ պարտականությունը նաև այն դեպքերում, երբ արգելանքը վերացվում է դատաքննության փուլում, ինչպես նաև պատժի կրումից հետո,

4. օտարերկրյա պետության կողմից հետախուզման մեջ գտնվող անձի վերաբերյալ քրեական գործը տևական ժամանակ ՀՀ իրավապահ մարմիններին չփոխանցելու դեպքերում հետախուզումը Հայաստանում դադարեցնելու հարցի վերաբերյալ սահմանել օրենսդրական կառուցակարգեր (այն դեպքերում, երբ առկա է անձի հանձնումը բացառող հանգամանք, օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացի է):

2. Դատարանի կողմից մեղադրյալի՝ Հայաստանից ելքը թույլատրելու դեպքում ՍԷԿՏ համակարգում տվյալներ չմուտքագրելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան

Մարդու իրավունքների պաշտպանը այս խնդրին անդրադարձել է նաև 2019 և 2020 թվականների տարեկան հաղորդումներում: Այնուամենայնիվ, 2021 թվականի ընթացքում այս խնդրի կապակցությամբ ևս ստացվել են բողոքներ, իրավապահ մարմինների հետ համագործակցության շրջանակներում խնդիրը հրատապ կարգով ստացել է լուծում:

Ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի իրավաչափության նշված պայմանը ենթադրում է, որ խախտում չի համարվի, եթե մեղադրյալն այլ տեղանք մեկնի վարույթն իրականացնող մարմնի թույլտվությամբ: Այդ թույլտվությունը պատշաճ իրավական հիմք է այն մարմինների համար, ում համար առաջանում է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի այդ ակտի պահանջի կատարման պարտականություն: Ընդ որում, օրենքը չի կոնկրետացնում, թե ինչ կոնկրետ ձև կամ ինչ բովանդակային բաղադրիչներ պետք է ունենա այդ թույլտվությունը: Ավելին, օրենքը տվյալները ՍԷԿՏ համակարգ մուտքագրող մարմնին չի վերապահում այդ ակտը վիճարկելու կամ կասկածի տակ դնելու հնարավորություն:

Պաշտպանն անդրադարձել է նաև դատարանի կողմից գրությամբ, այլ ոչ թե որոշմամբ անդրադառնալուն ու դրա հետ կապված դատական պրակտիկային: Մասնավորապես, քրեական գործը քննող դատարանի՝ մարդու իրավունքներին առնչվող ակտերը պետք է կայացվեն գրավոր որոշումների ձևով բոլոր այն դեպքերում, երբ դատարանն առնչվում կամ հաղորդակցվում է արտաքին աշխարհի, այսինքն՝ դատավարության մասնակից չհանդիսացող սուբյեկտների հետ:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ բոլոր այն իրավիճակներում, երբ ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի պայմաններում առկա է որոշակի վարքագիծ թույլատրելու մասին վարույթն իրականացնող

մարմնի դիրքորոշում, որն առերևույթ անօրինական չէ, այն պետք է կատարվի անհապաղ և առանց դրա հիմնավորվածությունը և իրավաչափությունը գնահատելու:

3. Ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի կիրառումը և կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձնագիրը վերցնելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան

Ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի կիրառման պարագայում կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձնագիրը վերցնելու և հետագայում չվերադարձնելու վերաբերյալ ինչպես նախկին տարիներին, այնպես էլ 2021 թվականի ընթացքում ստացվել են բողոքներ:

Պաշտպանը կրկին արձանագրում է, որ **անձնագիրը կասկածյալից կամ մեղադրյալից կարող է վերցվել բացառապես խափանման միջոցի կիրառման դեպքում: Եվ խափանման միջոցի վերացման պահին անձի անձնագիրը ենթակա է անհապաղ վերադարձման, հակառակ դեպքում խախտվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված՝ անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը:**

Հարկ է նշել, որ 2017 թվականին իրականացված փոփոխությունների արդյունքում, կասկածյալին կամ մեղադրյալին անձնագրի փոխարեն անձը հաստատող փաստաթուղթ տրամադրելու վերաբերյալ դրույթն ուղղակի հանվել է՝ առանց փոխարենը նոր կառուցակարգերի ամրագրման:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ **անհրաժեշտ է՝**

1. բացառել քրեական գործով վարույթի ընթացքում խափանման միջոցի կիրառման շրջանակներից դուրս կասկածյալի և մեղադրյալի անձնագիր վերցնելու կամ պահելու, ինչպես նաև խափանման միջոցը ժամանակավորապես կասեցման պարագայում անձնագիրը չվերադարձնելու պրակտիկան,

2 ամրագրել ստորագրություն չհեռանալու, ինչպես նաև անազատության հետ չկապված այլ խափանման միջոցի կիրառման շրջանակում կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձնագիրը վերցնելիս դրա փոխարեն անձը հաստատող փաստաթուղթ տրամադրելու օրենսդրական պահանջ և դրա ապահովմանն ուղղված ընթացակարգեր:

4. Քրեական վարույթով վկայի և տուժողի, ինչպես նաև դատավարության մասնակից չհանդիսացող անձանց անձնագրերը վերցնելը և նրանց նկատմամբ Հայաստանից դուրս գալու արգելք սահմանելու ոչ իրավակիրառ պրակտիկան

Անձի անձնագիրը վերցնելու և ազատ տեղաշարժվելու իրավունքին միջամտելու պրակտիկայի ոչ իրավաչափ դրսևորումներից է նաև այդպիսի սահմանափակումների կիրառումը քրեական վարույթի շրջանակում վկայի (կամ տուժողի դատավարական կարգավիճակ ունեցող, կամ առհասարակ դատավարական կարգավիճակ չունեցող) անձանց նկատմամբ՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ այդպիսի գործողության իրավական հիմքերի բացակայության պայմաններում: Այս մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրաձայնել է տարեկան հաղորդումներում: Նման պրակտիկան պետք է օր առաջ փոխվի:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ քրեական գործով որպես վկա կամ տուժող հանդես եկող անձանց նկատմամբ նման սահմանափակումների կիրառման պրակտիկան, անկախ հետապնդվող նպատակից, օրինական և հիմնավորված կարող է լինել միայն, եթե ունի քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքեր: Բացի դրանից գործնականում լինում են նաև համընկնող անձնական տվյալներով (սակայն քրեական գործին

չառնչվող) անձանց նկատմամբ սահմանափակումների կիրառման դեպքեր: 2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ևս ստացվել է այդպիսի բողոք, որը համագործակցության արդյունքում արագ լուծում է ստացել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է իր մոտեցումը և արձանագրում է, որ.

1. *պետք է ուժեղացնել վերահսկողությունը և գործնականում ապահովել, որ քրեական գործով վարույթին որպես վկա կամ տուժող հանդես եկող կամ դատավարական կարգավիճակ չունեցող անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը չսահմանափակվի՝ անձի անձնագիրը վերցնելու կամ ՍԷԿՏ համակարգում հանրապետությունից դուրս գալու արգելքի մասին տվյալ մուտքագրելու եղանակով. դրա օրենսդրական հիմքերը բացակայում են,*

2. *անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի նմանատիպ ցանկացած խախտում պետք է օրենսդրությամբ սահմանված կարգով առաջ բերի պատասխանատու պաշտոնատար անձի պատասխանատվության հարց:*

ԳԼՈՒԽ 4. ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԵՎ ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ³⁶

1. Փաստաբանի մասնագիտական գործունեությունը ու նրա դերի ճիշտ ընկալումը հասարակությունում

Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջնահերթ ուշադրության արժանի հարցերից են փաստաբանի կարգավիճակն ու նրա դերի ճիշտ ընկալումը հասարակությունում: Պետք է միշտ նկատի ունենալ, որ փաստաբանի մասնագիտական ու պատասխանատու աշխատանքը պետության իրավական անվտանգության երաշխիքներից է:

Սոցիալական ցանցերի նպատակային դիտարկումը վկայում է, որ հաճախակի են դարձել դեպքերը, երբ մասնագիտական աշխատանք կատարող փաստաբանը նույնացվում է իր վստահորդի հետ: Արձանագրվում են վիրավորանք և սպառնալիք պարունակող մեկնաբանություններ: Ագրեսիվություն է նկատվում հատկապես այն մեկնաբանություններում, որոնք արվում են առերևույթ կեղծ օգտատերերի կողմից: Ստեղծված իրավիճակը խնդրահարույց է հատկապես փաստաբանների մասնագիտական անկաշկանդ աշխատանքի տեսանկյունից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ փաստաբանը ներկայացնում ու պաշտպանում է անձի, ում պետությունը կասկածում կամ մեղադրում է կոնկրետ, բայց ենթադրյալ հանցանքի կատարման մեջ: Փաստաբանի առաքելությունն է այդ անձի համար քրեական վարույթի ընթացքում ապահովել որակյալ իրավաբանական օգնություն, իրավական պատշաճ պաշտպանություն մեղադրանքից: Սա որևէ կերպ չի նշանակում, թե փաստաբանն արդարացնում է հանցագործությունները կամ ապահովում անպատժելիություն: Փաստաբանի մասնագիտական գործունեությունն ուղղված է հնարավոր

³⁶ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 578-588, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

ապօրինի հետապնդումից կամ ապօրինի ազատագրկումից յուրաքանչյուրի պաշտպանությանը: Ուստի, Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ պետք է զերծ մնալ փաստաբաններին ուղղված վիրավորանք, ծաղրանք կամ ատելության խոսք պարունակող մեկնաբանություններից՝ փաստաբանի դերի և իրավապաշտպան աշխատանքի նկատմամբ հասարակական ճիշտ ընկալում ձևավորելու նպատակով:

2. Իրավաբանական օգնության իրավունքը և փաստաբանի մատչելիությունը՝ որպես քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի այլ իրավունքների ապահովման երաշխիք

Թե՛ նախորդ տարիներին, թե՛ 2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների շարունակականությունը վկայում է, որ իրավակիրառ պրակտիկայում դեռևս առկա են իր վստահորդին տեսակցելու նպատակով ազատությունից զրկման վայր փաստաբանի մուտքը խոչընդոտելու դեպքեր: Ընդ որում, Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2021 թվականի գործունեության ընթացքում արձանագրվել է նման դեպքերի աճ: Արձանագրվել են դեպքեր, երբ փաստաբանները տեղեկացրել են, որ իրենց վստահորդներին բերման են ենթարկել ՀՀ ոստիկանություն, ՀՀ քննչական կոմիտեի տարածքային բաժին, ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայություն, և իրենց չեն թույլատրում հանդիպել նրանց հետ:

Պաշտպանի 2020 թվականի Տարեկան հաղորդմամբ հատուկ նշվել էր, որ Փաստաբանի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելու արձանագրված դեպքերին զուգահեռ հարուցված քրեական գործերի բացակայությունը խիստ մտահոգիչ է: Դրա հետ մեկտեղ նշվել էր, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 332.3-րդ հոդվածը գործնականում չի կիրառվում, ինչը ևս փաստաբանների գործունեությունը խոչընդոտելու դեպքերի աճի պատճառ կարող է հանդիսանալ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ՝

1. անհրաժեշտ է բացառել փաստաբանի մուտքի արգելքի ցանկացած դրսևորում, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ այն ունի երկու հիմնարար բաղադրիչ՝ անձի պաշտպանության իրավունքի և փաստաբանի մասնագիտական օրինական աշխատանքի անխոչընդոտ, պատշաճ ապահովում,

2. ՀՀ քրեական օրենսգրքում կատարված օրենսդրական փոփոխությունների գործնական կիրառման միջոցով անհրաժեշտ է ուժեղացնել հսկողությունը փաստաբանի մասնագիտական գործունեության ավելի բարձր մակարդակի պաշտպանությունն ապահովելու համար:

3. Մեղադրյալի և փաստաբանի հեռախոսային խոսակցությունները լսելու և ձայնագրառելու, որպես ապացույց քրեական գործի շրջանակում օգտագործելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան

Քրեական վարույթի ընթացքում փաստաբանի և նրա պաշտպանյալի հեռախոսային խոսակցությունների գաղտնալսման խնդրի կապակցությամբ 2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմում շարունակել են ստացվել բողոքներ: Մեղադրյալի՝ իր պաշտպանի հետ խորհրդապահական կարգով հաղորդակցվելու իրավունքը պաշտպանության իրավունքի կարևոր բաղադրիչ է, որի վերաբերյալ միջազգային իրավաբանությունը կարևոր երաշխիքներ է նախատեսում:

Պաշտպանյալի հետ փաստաբանի հեռախոսային խոսակցությունների արձանագրությունները, առանձին դեպքերում, քրեական գործին կցելը (այն չոչնչացնելը) խիստ

մտահոգիչ է անձի պաշտպանության իրավունքի և փաստաբանների մասնագիտական գործունեության երաշխիքների ապահովման տեսանկյունից:

Փաստաբանական գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների անհապաղ ոչնչացման պահանջի պահպանումն արդար դատաքննության երաշխիք է և անթույլատրելի ապացույցների հիման վրա վարույթն իրականացնող մարմնի մոտ ներքին համոզմունք չձևավորելու անհրաժեշտ պայման: Ուստի, իրավաչափ նպատակով չպայմանավորված փաստաբան-վստահորդ հեռախոսային խոսակցությունները լսելու արդյունքում ձեռք բերված տեղեկություններն ամեն դեպքում պետք է ոչնչացվեն:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ՝

1. անհրաժեշտ է հատուկ մեխանիզմներ մշակել, որոնք հնարավորություն կտան առաջին հերթին կանխել փաստաբան-վստահորդ հեռախոսային խոսակցություններն անհրավաչափորեն վերահսկելու դեպքերը,

2. անհրաժեշտ է շարունակական քայլեր ձեռնարկել մեղադրյալի և նրա փաստաբանի հեռախոսային խոսակցությունները վերահսկելու արդյունքում ձեռք բերված տվյալները քրեական գործին կցելը և հատկապես այն որևէ ձևով դատարանին հասանելի դարձնելը բացառելու ուղղությամբ:

ԳԼՈՒԽ 5. ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID-19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՀԻՄՔՈՎ ԿԱՐԱՆՏԻՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓՈԿՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԴԻԱՆՑ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ³⁷

Երկրում համաճարակային իրավիճակի փոփոխություններից ելնելով նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի տարածմամբ պայմանավորված 2020 թվականի մարտի 16-ին Կառավարության հայտարարած արտակարգ դրությունը 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ին փոխարինվեց կարանտինով, որի ընթացքում սահմանվեցին մի շարք սահմանափակումներ: Գործնականում այդ գործընթացն առաջացրել էր մարդու իրավունքների ապահովման որոշակի ռիսկեր: Դիմակ կրելու պարտադիր պահանջ նախատեսվելուց հետո Մարդու իրավունքների աշխատակազմ ստացվել են մի շարք բողոքներ: Բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խնդիրները պայմանավորված են ոչ միայն թերի իրավակարգավորումներով, այլ նաև Ոստիկանության գործունեության անհստակությամբ, ոչ միասնական մոտեցումներով:

Միևնույն ժամանակ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ Ոստիկանության ծառայողները կոնկրետ դեպքերում չեն ցուցաբերել անհատական մոտեցում, հաշվի չեն առնվել յուրաքանչյուր դեպքի առանձնահատկությունները:

³⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 589-595, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր արձանագրումն առ այն, որ ոստիկանը պետք է ցուցաբերի անհատական մոտեցում իր գործողություններն իրականացնելիս՝ յուրաքանչյուր դեպքի առանձնահատկությունները հաշվի առնելով: Պաշտպանը կրկին արձանագրում է, որ դիմակ չկրելու կամ դիմակը ոչ պատշաճ կրելու համար վարչական տուգանքը չպետք է ստանա պատժիչ բնույթ, դա անընդունելի ու մարդու իրավունքների համակարգի տեսանկյունից վտանգավոր մոտեցում է: Այդ գործողությունների նպատակը պետք է լինի նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի կանխարգելմանն աջակցելը, երկրում համերաշխության մթնոլորտ ապահովելուն նպաստելը. սա է այն ղեկավար սկզբունքը, որով պետք է ղեկավարվել:

Բացի այդ, Պաշտպանի աշխատակազմն արձանագրել է, որ Ոստիկանության ծառայողների կողմից չի դրսևորվել միասնական մոտեցում: Մասնավորապես՝ որոշ դեպքերում դիմակը չկրելու համար անձին տրվել է բանավոր զգուշացում, իսկ որոշ դեպքերում նշանակվել է օրենսդրությամբ նախատեսված վարչական տույժը:

Բողոքների քննության ընթացքում Ոստիկանությունից ստացվել են պարզաբանումներ առ այն, որ մատնանշված դեպքերի կապակցությամբ անցկացվել են ծառայողական քննություններ: Սակայն ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հաճախ դրանք կրում են սահմանափակ իրավիճակային բնույթ: Այս կապակցությամբ հարկ է ընդգծել, որ *յուրաքանչյուր անգամ ոստիկանների գործողությունների առնչությամբ նշանակվող ծառայողական քննություններն առանց համակարգային խնդիրները լուծելու իրական արդյունք տալ չեն կարող: Նման պայմաններում այդ ծառայողական քննությունները պարզապես ձեռք են բերում դրվագային ու այն էլ ոչ արդյունավետ նշանակություն կոնկրետ միջադեպերով արձանագրվող խնդիրները լուծելու տեսանկյունից, և պատրանքային են դառնում կուտակված համակարգային խնդիրները լուծելու տեսանկյունից:*

Ոստիկանության ծառայողների համար պետք է առկա լինեն մանրամասն կանոններ կամ ուղեցույցներ, որոնք նախատեսված կլինեն հենց նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում նրանց աշխատանքի համար: Ոստիկանները պետք է անցնեն թիրախային վերապատրաստում, որպեսզի կարողանան քաղաքացուն բացատրել դիմակ չկրելու թե՛ իրավական, թե՛ առողջապահական հետևանքները, իսկ անհրաժեշտության դեպքում ցուցաբերեն անհրաժեշտ աջակցություն:

Կարանտին սահմանելու մասին որոշմամբ կիրառվող սահմանափակումների կապակցությամբ ստացվել են նաև այլ բողոքներ, այդ թվում՝ COVID-19-ի առկայության վերաբերյալ թեստի բացասական լինելու պարագայում ինքնամեկուսացման կանոնները խախտելու համար պատասխանատվության ենթարկելու, վարչական վարույթների ընթացքում լավաճ լինելու իրավունքի, վարչական վարույթի մասին իրավախախտումը կատարվելու օրվանից ոչ ուշ, քան երկու ամսվա ընթացքում ծանուցելու, վարչական տույժ նշանակելու և գրավոր վարչական ակտ ընդունելուց հետո այն եռօրյա ժամկետում վարույթի մասնակիցներին հանձնելու օրենսդրական պահանջների չապահովման վերաբերյալ:

Բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է նաև, որ առկա է եղել խնդիր վարչական վարույթի հիմքերի և հետևանքների մասին քաղաքացիներին իրազեկելու առնչությամբ:

Պաշտպանը վերստին արձանագրում է, որ Վարչական մարմիններն իրենց գործունեության ընթացքում պետք է իրական այլ ոչ թե պատրանքային հնարավորություն ստեղծեն անձին իր վերաբերյալ քննվող վարչական վարույթներին մասնակից դարձնելու

համար: Վարույթի մասնակիցը պետք է հնարավորություն ունենա իր փաստարկներով ազդելու գործի ելքի վրա:

Այս համարեքստում Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ .

1. անհրաժեշտ է օրենսդրության հստակությամբ ապահովել բավարար կանխատեսելիությունը թե՛ քաղաքացու, թե՛ Ոստիկանության ծառայողի համար,

2. միջոցներ ձեռնարկել անհատական պաշտպանության միջոցների կիրառման կանոնները խախտելու համար պատասխանատվություն ենթարկելու իրավասություն ունեցող մարմինների, փվյալ դեպքում՝ Ոստիկանության գործունեության համապատասխան չափանիշներ մշակելու ուղղությամբ,

3. ուժեղացնել վերահսկողությունը վերը նշված խնդիրներով ծառայողական քննությունների արդյունավետ իրականացման ուղղությամբ

4. վարչական վարույթների ընթացքում պետք է ոչ թե ձևական, այլ իրական հնարավորություն ստեղծել անձանց լավագույն լինելու իրավունքն ապահովելու համար,

5. Ոստիկանության ծառայողների հետ անցկացնել նվազագույն պահանջները բավարար թիրախային վերապատրաստումներ, որպեսզի արտակարգ իրավիճակների կամ կարանտինի ժամանակ առանձնահատկություններով պայմանավորված կարողանան համարժեք վարքագիծ դրսևորել քաղաքացիների հետ շփումներում:

ԳԼՈՒԽ 6. ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԱՅԼ ԽՆԴԻՐՆԵՐ³⁸

1. ՀՀ ոստիկանության համակարգի ճանապարհային ոստիկանության և Պարեկային ծառայության գործունեությանն առնչվող բողոքներով բարձրացված խնդիրներ

Մարդու իրավունքների պաշտպանին 2021 թվականին հասցեագրվել են մի շարք բողոքներ Ճանապարհային ոստիկանության և Պարեկային ծառայության գործունեության վերաբերյալ:

Ճանապարհային ոստիկանության գործունեությանն առնչվող խնդիրներից շարունակում է մնալ նշանակված վարչական տույժի մասին պատշաճ ծանուցման խնդիրը: Պաշտպանը վերահաստատում է այն դիրքորոշումը, որ Ճանապարհային ոստիկանությունը պետք է գործուն միջոցներ ձեռնարկի ծանուցման հետ կապված գործնական թերությունները կամ բացթողումները վերացնելու ուղղությամբ՝ հատկապես, որ պատշաճ չծանուցումը կարող է ստվերել նրա իրականացրած վարչարարության պատշաճության աստիճանը: Ընդ որում, հատկանշական է, որ դա կարևոր է ոչ միայն մասնավոր, այլև հանրային շահի տեսանկյունից:

Պարեկային ծառայության աշխատանքում առկա են մի շարք թերություններ, որոնց շտկման ուղղությամբ պետք է իրականացվի համակարգային աշխատանք: Ստացված բողոքների մի մասը վերաբերել է ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման համար վարչական արձանագրություն կազմելուց հետո կամ անգամ առանց արձանագրություն կազմելու անձանց տրանսպորտային միջոցները Ոստիկանության հատուկ պահպանվող տարածք տեղափոխելուն՝

³⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 596-611, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

համապատասխան իրավական հիմքի բացակայության պայմաններում: Ընդ որում, քաղաքացիներից շատերը նշել են, որ տևական ժամանակ անց, մինչև անգամ օրեր, իրենց չի տրամադրվել ոչ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրությունը, ոչ էլ ավտոմեքենան:

Պաշտպանը հափուկ ընդգծում է, որ անընդունելի է անձանց սեփականություն հանդիսացող տրանսպորտային միջոցները Ոստիկանության հափուկ պահպանվող տարածք տեղափոխելն օրենքով նախատեսված հիմքերի բացակայության պայմաններում:

Բողոքներից մի քանիսով էլ քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ Պարեկային ծառայողները, առանց հիմքերը ներկայացնելու, անհամաչափ ֆիզիկական ուժի կիրառմամբ իրենց բերման են ենթարկել Ոստիկանության բաժին: Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում ընդգծել, որ յուրաքանչյուր դեպքում, անկախ իրավախախտման բնույթից անձին ազատությունից զրկելը պետք է լինի վերջին միջոցն իրավախախտումն արձանագրելու տեսանկյունից: Ուստի պետք է պատշաճ և բավարար միջոցներ ձեռնարկվեն անձի ինքնությունը տեղում պարզելու և իրավախախտման առնչությամբ տեղում արձանագրություն կազմելու կամ անհրաժեշտ այլ գործողություններն իրականացնելու ուղղությամբ: Թեև օրենքը Ոստիկանությանը վերապահում է ֆիզիկական ուժ կամ հատուկ միջոց, այդ թվում՝ ձեռնաշղթա գործադրելու լիազորություն, սակայն դա պետք է լինի հետապնդվող նպատակին և կոնկրետ իրավիճակին համաչափ:

Վերը նկարագրվածի հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. գործնականում բացառել վարչական տույժի նշանակման և հատկապես տրանսպորտային միջոցներ վարելու իրավունքի կասեցման դեպքում անձին ոչ պատշաճ ծանուցելու դեպքերը,

2. բացառել անձանց նկատմամբ վարչական վարույթի շրջանակներում ոչ համաչափ ֆիզիկական ուժի կիրառման և անձանց իրավունքներն անհամաչափ սահմանափակելու դեպքերը:

2. Ոստիկանության անձնագրային և վիզաների գործունեության ոլորտի խնդիրներ

Անձնագրի բացակայությամբ հաճախ հնարավոր չէ իրականացնել անհրաժեշտ գործարքներ, ուստի, անձնագրային գործարքների պատշաճ իրականացումը հիմք է ստեղծում մի շարք ոլորտներում անձանց իրավունքների իրացման ապահովման համար: Ինչպես նախկինում, այնպես էլ 2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի հասցեագրվել են անձնագրավորման գործընթացի հետ կապված մի շարք բողոքներ:

Բողոքների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ հաճախ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում ստացած, կամ պարտադիր զինվորական ժամկետային ծառայությունից ազատված և պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները բախվում են խնդիրների՝ կապված նոր անձնագիր ձեռք բերելու կամ անձնագիրը փոխանակելու հետ:

2021 թվականի ընթացքում պաշտպանի աշխատակազմ ստացված որոշ բողոքներով քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ Ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչության ներկայացուցիչներն անհիմն մերժել են իրենց անձնագրի որևէ տեսակի տրամադրումը՝ այդ հանգամանքը պատճառաբանելով տեխնիկական կամ տպագրական խնդրով: Նմանօրինակ բողոքները Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի և Ոստիկանության համագործակցության արդյունքում ստացել են լուծում և հնարավոր է դարձել անհրաժեշտ տեսակի անձնագրի ստացումը:

Այնուամենայնիվ, Պաշտպանը հարուկ արձանագրում է, որ անընդունելի է անձանց ազատ փեղաշարժման իրավունքի սահմանափակումն օրենսդրական արգելքի բացակայության պարագայում՝ տեխնիկական կամ տրանսպորտային որևէ խնդրի պատճառաբանությամբ: Ստացվում է, որ վարչական մարմնի աշխատանքի պատճառով անհիմն և անհարկի սահմանափակվում են այդ անձանց այլ իրավունքները:

Շարունակում են ստացվել բողոքներ նաև բնակչության պետական ռեգիստրում հաշվառում չունենալու հիմքով անձնագիր չտրամադրելու վերաբերյալ: Նշված դեպքերում խնդիրը հիմնականում կապված է եղել փաստացի հաշվառման գործընթացի մասին քաղաքացիներին պատշաճ չիրազեկելու հետ:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ առկա է համակարգային խնդիրները փարբեր եղանակներով, այդ թվում՝ օրենսդրական փոփոխությունների ճանապարհով լուծելու անհրաժեշտություն: Տվյալ խնդիրները ցույց են տալիս, որ երբեմն գործնականում չի ապահովվում պետության պատասխանատվությունը մարդու ու նրա կոնկրետ խնդիրների նկատմամբ, ինչն ինքնին հանգեցնում է նաև պետական այս կամ այն մարմնի գործունեության նկատմամբ բացասական ընկալմանը:

Պաշտպանը ևս մեկ անգամ արձանագրում է, որ պրակտիկայում ոչ հազվադեպ հանդիպող չհիմնավորված ձգձգումները (քաշքշուկները) կամ մերժումները խաթարում են իրավունքի գերակայության գաղափարը և կոպտորեն ոտնահարում մարդու՝ բարձրագույն արժեք լինելու սահմանադրական սկզբունքը:

Նշվածի հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝ գործնականում առաջնորդվել գործող օրենսդրությամբ, և բացառել անձանց իրավունքներն օրենքով նախատեսված հիմքերի բացակայության պայմաններում անհիմն սահմանափակելու դեպքերը:

3. Ներխուժումը կանխելիս կամ վերացնելիս ՀՀ ոստիկանության լիազորությունների կատարման ընթացքում վեր հանված գործնական խնդիրներ

Անձի սեփականության իրավունքի լիարժեք իրացման ապահովումը պետության կարևորագույն պարտավորություններից մեկն է: Գործնականում այս կապակցությամբ առաջանում են մի շարք խնդիրներ: Այսպես, անշարժ գույքի տարածք մուտք գործելը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված Ոստիկանության գործողությունների իրավաչափության վերաբերյալ 2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են մի շարք բողոքներ:

Արձանագրված բազմաթիվ դեպքերում բողոքները վերաբերել են դատարանում Ոստիկանության գործողությունների վիճարկման պարագայում ներխուժումը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված գործողություններ իրականացնելու իրավաչափությանը: 2021 թվականի ընթացքում շարունակել են արձանագրվել դեպքեր, երբ անշարժ գույքի տարածքը լքելու համար անձին տրամադրվում է որոշակի ժամկետ, անձն այդ ընթացքում հայցադիմում է ներկայացնում ՀՀ վարչական դատարան՝ վտարելուն ուղղված գործողություններ կատարելուց ձեռնպահ մնալուն պարտավորեցնելու պահանջի մասին և միաժամանակ միջնորդում հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին, կամ Ոստիկանությունն իրականացնում է ներխուժումը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված գործողություններ՝ չսպասելով դատարանի կողմից որոշում կայացնելուն: Ստացվում է, որ ըստ էության, դատարանի կողմից որոշում կայացնելու արագությունից կախված դիմողները փաստացի կարող էին հայտնվել բարենպաստ կամ անբարենպաստ վիճակում: Հայցի ապահովման միջոցի առկայության պայմաններում Ոստիկանության կողմից անձին

վերաբնակեցնելու իրավական կառուցակարգերի բացակայությունն ավելի խոցելի է դարձնում հայցի ապահովման միջոց կիրառելու միջնորդությամբ դիմած անձի փաստացի վիճակը: Ավելին՝ նման կառուցակարգի բացակայությունը որոշ դեպքերում իմաստագրկում է հայցի ապահովման միջոցի ողջ ինստիտուտը:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ Ոստիկանության նախաձեռնած վարչական վարույթի բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ ուսումնասիրության իրականացման համար Ոստիկանությունը՝ որպես վարչական մարմին, պարտավոր է ձեռնարկել անհրաժեշտ և բավարար միջոցներ իր գործողությունների արգելք համարվող դեպքերի հնարավոր առկայությունը կամ բացակայությունը պարզելու ուղղությամբ:

Հարցը հատկապես սուր է այն իմաստով, որ երբ պետությունը՝ հանձին դատարանի, ուսումնասիրում է իրավական վեճին հնարավոր միջամտության անհրաժեշտության հարցը, այդ ընթացքում նույն պետությունը՝ իշխանության համակարգի մեկ այլ մարմնի միջոցով փաստացի ձեռնարկում է այնպիսի միջոցներ, որոնք ուղղակի անհնար են դարձնում դատարանի կողմից կայացվելիք որոշման կատարումը հետագայում ապահովելու հարցը:

Դեռևս 2020 թվականին քննարկվող ոլորտը կանոնակարգող ՀՀ կառավարության որոշման նախագծի վերաբերյալ Պաշտպանի կողմից ներկայացվել են մի շարք դիտարկումներ, որոնք այնուամենայնիվ չեն ներառվել փոփոխությունների նախագծում և փոփոխված որոշման վերջնական խմբագրության մեջ:

Վերը նշվածի հիման վրա՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ

1. *Ոստիկանության գործողությունները պետք է իրականացվեն միայն այն դեպքերում, երբ միանշանակ է անձի՝ գույքի օրինական տիրապետող լինելու իրավունքը, և ստուգվել է նման գործողությունների իրականացումը բացառող բոլոր հնարավոր հանգամանքների բացակայությունը,*

2. *Ոստիկանությունը պետք է պատշաճ ջանասիրություն դրսևորի դատարանի կողմից կայացված որոշման առկայությունը, առկայության դեպքում՝ դրա բովանդակությունը ստուգելու և դրանով պայմանավորված միայն՝ իր գործողությունները կատարելու համար: Ընդ որում՝ եթե դեռևս դատարանի կողմից առկա չի լինում որոշումը, ապա ժամկետի տրամադրմամբ Ոստիկանությունը կարող է ապահովել հետագայում դատարանի կողմից կայացվելիք որոշման պատշաճ կատարումը,*

3. *Անհրաժեշտ է պրակտիկական զարգացնել այն ուղղությամբ, որ նախքան ներխուժումը կանխելու կամ վերացնելուն ուղղված գործողությունների կատարումն անձի կողմից դատական իշխանություններին դիմած լինելու մասին հայտարարության դեպքում, անգամ եթե առկա չեն համապատասխան փաստաթղթեր, իրականացվի ստուգման ընթացակարգ՝ հետագա գործողությունների իրականացման հարցը որոշելու նպատակով,*

4. *Անհրաժեշտ է, որ փաստացի բոլոր դեպքերում Ոստիկանության ծառայողները, մինչև ներխուժումը վերացնելուն ուղղված գործողություններ իրականացնելը, պատշաճ կարգով ներկայացնեն քաղաքացիներին ինչպես վարույթի հիմքերը, այնպես էլ անհրաժեշտ իրավակարգավորումները:*

**ԳԼՈՒԽ 7. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՎՍՏԱՀՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ԲԱՂԱԴՐԻՉ ՈՒՆԵՑՈՂ ՔՐԵԱԿԱՆ
ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՎԱՐՈՒՅԹՆԵՐ³⁹**

2021 թվականը նույնպես առանձնացավ արդարադատության ոլորտին առնչվող գործընթացներով: Պաշտպանի աշխատակազմում իրականացված լրացուցիչ ուսումնասիրություններով արձանագրվել է, որ 2021 թվականի ընթացքում շարունակվել են քննվել նախկինում հարուցված քրեական գործեր և հարուցվել են նոր քրեական գործեր, որոնց շրջանակում իրականացվել են հանրային հետաքրքրության հարցերի առնչությամբ կամ հանրային ճանաչում ունեցող անձանց նկատմամբ քրեական հետապնդումները: Հանրային մեծ հետաքրքրություն ունեցող գործերով 2021 թվականին շարունակված, ինչպես նաև դրանց թվին ավելացած քննությունները մշտապես գտնվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի անմիջական ուշադրության ներքո:

1.2008 թվականի մարտի 1-ի 10 զոհերի մահվան վերաբերյալ և դրան փոխկապակցված մյուս քրեական գործերի քննությունը

2008 թվականի մարտի 1-ի իրադարձություններին առնչվող դատական վարույթի հետ կապված գործընթացները շարունակում են մնալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի անմիջական ուշադրության կենտրոնում:

Այս գործերը, դրանց առնչվող հարցերը հասկանալի պատճառներով ունեն հանրային մեծ նշանակություն և զգայուն ընկալում հասարակությունում: Դրանք սկզբունքային նշանակություն ունեն նաև մեր երկրում իրավունքի գերակայության և մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգի կայացման տեսանկյունից:

Դատական արդյունավետ իշխանությունը պահանջում է ինչպես դատարանի և դատավորի լիարժեք անկախություն օրենսդիրից ու գործադիրից, ցանկացած այլ մարմնից կամ պաշտոնատար անձից, այնպես էլ միջամտության բացարձակ արգելք դրանցից դուրս որևէ այլ մեկից կամ անձից:

Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում անընդհատ նշվել է, որ անհրաժեշտ է արագացման սկզբունքով ապահովել հարուցված քրեական գործերի լրիվ, օբյեկտիվ և բազմակողմանի քննությունը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը, ձեռնպահ մնալով քրեական վարույթի ընթացիկ գործով որևէ գնահատական փայտաց, արձանագրում է, որ հանրային բարձր հեղափոխություն ունեցող քրեական գործեր քննելիս պետությունը ստանձնում է առավել պարասխանաբարձրություն հեղափոխականորեն երաշխավորելու քրեորեն հետապնդելի արարքում մեղադրվող ցանկացած անձի անմեղության կանխավարկածը: Դա միայն ցույց է փայլիս՝ որքան բարձր է պետությունը գնահատում հանցավորության դեմ պայքարի իր

³⁹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 612-649, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

**հանձնառությունը՝ այդ պայքարի արդյունքների կայուն հավաստիությունն ապահովելու
փեսանկյունից:**

**2. 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների կապակցությամբ քննվող քրեական
գործերը և դրանցում ներգրավված անձանց մասնակցությամբ այլ գործեր**

2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունները մարդու իրավունքների տեսանկյունից լուրջ մարտահրավերների առաջ կանգնեցրին մեր երկիրը: Դրա հետ միասին, այդ իրադարձությունները լրացուցիչ ազդակ էին հասկանալու երկրում առկա համակարգային խնդիրները, դրանց նպաստող պատճառներն ու պայմանները: Տարեկան հաղորդմամբ ևս անդրադարձ է կատարվել 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների ընթացքում Ոստիկանության գործողությունների առնչությամբ հարուցված քրեական գործերի քննությանը:

Հուլիսյան իրադարձություններին առնչվող քրեական գործերի հիմնական մասը գտնվում է դատաքննության փուլում: Առկա են նաև դատական ակտեր:

**Դատարանի շենքում ամբաստանյալների նկատմամբ ֆիզիկական բռնություն
գործադրելու ենթադրյալ դեպքի առթիվ քննվող քրեական գործը.** Հուլիսյան իրադարձությունների շրջանակներում անհրաժեշտ է անդրադարձ կատարել հանրային նշանակության մեկ այլ՝ 2017 թվականի հունիսի 28-ին Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի Ավան նստավայրի շենքում Ոստիկանության ծառայողների կողմից ամբաստանյալներին ենթադրաբար ծեծի ենթարկելու տեղեկությունների առնչությամբ հարուցված քրեական գործի քննությանը:

Պաշտպանին ներկայացված տեղեկության համաձայն՝ պաշտոնատար անձանց կողմից բռնություն գործադրելով զուգորդված պաշտոնեական լիազորություններն անցնելու ենթադրաբար տեղի ունեցած վերոնշյալ դեպքի առթիվ 2017 թվականի հուլիսի 3-ին Հատուկ քննչական ծառայությունում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի 2-րդ մասով հարուցվել է քրեական գործ:

Պաշտպանը մշտապես ուշադրության ներքո է պահել հարուցված քրեական գործի ընթացքը:

**3. 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի լույս 10-ի գիշերը Երևանում տեղի ունեցած
իրադարձությունները**

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանի ուշադրություն ներքո շարունակել են մնալ 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարության մասին հայտարարելուց անմիջապես հետո Երևանում տեղի ունեցած բռնությամբ զուգորդված իրադարձությունները, երբ մի խումբ անձինք մուտք էին գործել ՀՀ կառավարության վարչական շենք, այդ թվում՝ ՀՀ վարչապետի ընդունարան և կառավարության նիստերի դահլիճ, Ազգային ժողովի վարչական շենք, այդ թվում՝ նիստերի դահլիճ, կառավարական ամառանոց, նաև բռնություն գործադրվել Ազգային ժողովի նախագահի նկատմամբ:

2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի լույս 10-ի գիշերը Երևանում տեղի ունեցած իրադարձությունների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանն անմիջապես հանդես եկավ իրողությունը դատապարտող հայտարարությամբ՝ առաջնային հրամայական համարելով միմյանց նկատմամբ բռնության որևէ դեպքի, անգամ բռնության որևէ կոչի կամ հնարավորության բացառումը:

**Անհրաժեշտ է այս համատեքստում ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ Մարդու իրավունքների
պաշտպանի իրավասությունը հստակ է՝ ուղիղ ազդեցությամբ պաշտպանել մարդուն**

պետական կամ ցանկացած այլ հանրային մարմնից կամ պաշտոնյայից: Հետևաբար, պաշտոնյաներն իրենց լիազորությունների իրականացման կամ չիրականացման, դրանց հետևանքների կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունն ակնկալել չեն կարող:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատկապես կարևորում է այս իրադարձությունների կապակցությամբ նախաձեռնված քրեական վարույթների արդյունավետ քննության իրականացումը, ինչպես նաև այդ վարույթների մասին պարբերաբար հանրության իրազեկումը՝ կասկածվող ու մեղադրվող անձանց անմեղության կանխավարկածի անվերապահ ապահովմամբ:

2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի լույս 10-ի գիշերը Երևանում տեղի ունեցած իրադարձությունների վերաբերյալ իրականացվող վարույթների հանրային հնչեղության և կարևորության հաշվառմամբ՝ ինչպես վերը թվարկված բոլոր քրեական վարույթները, այն ևս լինելու է Մարդու իրավունքների պաշտպանի անմիջական ուշադրության կենտրոնում ու վերահսկողության ներքո՝ իրավական կարգավիճակի առավելագույն հնարավորություններով:

4. Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների գործունեության երաշխավորումը՝ որպես պետության պոզիտիվ պարտավորություն

Ինչպես 2020, այնպես էլ 2021 թվականի ընթացքում շարունակվեցին արձանագրվել իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպություններին և նրանց անդամներին թիրախավորելու դեպքեր, նրանց հանդեպ հնչող վիրավորանքների ծավալների ու աճի վտանգավոր միտումներ, ինչպես նաև հարուցվեց և շարունակվեց իրավապաշտպան կազմակերպության նախագահի նկատմամբ քրեական հետապնդումը, ինչը խիստ մտահոգիչ երևույթ է:

Պաշտպանն անթույլատրելի է համարում իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպություններին և նրանց անդամներին թիրախավորելը, նրանց հանդեպ հնչող վիրավորանքների ծավալներն ու աճի վտանգավոր միտումները: Մտահոգիչ է, որ սոցիալական մեդիայի տիրույթներում թիրախավորումը նաև անձնավորված է ու առանձնանում է ատելության խոսքով:

Պաշտպանը պարբերաբար հրապարակային մտահոգություն է հայտնել իրավապաշտպանների դերով պայմանավորված՝ նրանց նկատմամբ բռնության կոչերի, սպառնալիքների անթույլատրելիության մասին: Բազմիցս ընդգծվել է այս հարցում պետության՝ համարժեք քայլեր ձեռնարկելու պարտականությունը:

Իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպությունների անխոչընդոտ աշխատանքի ընթացքում ծագած խնդիրների առնչությամբ Պաշտպանը գրավոր բողոք էր ստացել նաև «Բաց հասարակության հիմնադրամներ-Հայաստան» կազմակերպությունից:

Անհրաժեշտ ենք համարում հատուկ անդրադարձ կատարել «Մարդու իրավունքների եզրիական կենտրոն» ՀԿ նախագահ Սաշիկ Սուլթանյանի նկատմամբ խիստ խնդրահարույց կերպով իրականացվող քրեական հետապնդմանը, որը սկսվել է 2021 թվականին և շարունակվում է մինչ օրս:

Մտահոգիչ է նաև այն, որ Պաշտպանի աշխատակազմում 2021 թվականի ընթացքում իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպություններին և նրանց անդամներին թիրախավորելու վերաբերյալ, ընդհանուր առմամբ, բողոքների աճ է արձանագրվել: Բողոքներից մեկով բարձրացվել է նաև ՄԱԿ-ի Մանկական հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակի ղեկավարի, «Եվրասիա» համագործակցություն հիմնադրամի Մարդու իրավունքների ծրագրի

տնօրեն Իզաբելլա Սարգսյանի, Դանիել Իօաննիսյանի ու Արթուր Սաքունցի հասցեին հնչեցված սպառնալիքների, վիրավորանքների, ատելության խոսքի ու բռնության կոչեր տարածելու դեպքեր:

Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների գործունեության երաշխավորման տեսանկյունից Պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում ևս մեկ անգամ նշել, որ մեծ կարևորություն ունի յուրաքանչյուր վարույթի արդյունավետ քննության հարցն, առավել ևս, երբ այն ուղղակիորեն առնչվում է իրավապաշտպան գործունեություն իրականացնող անձանց իրավունքների ապահովմանը:

Նման քրեական վարույթները գտնվում են Պաշտպանի անմիջական ուշադրության ներքո, այդ իսկ պատճառով քննության վերաբերյալ պարբերաբար տեղեկություններ են պահանջվում քրեական հետապնդման մարմիններից:

5. Զանգվածային լրատվության միջոցների գործունեության երաշխիքների ապահովումը

Թե՛ 2020, թե՛ 2021 թվականներին նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակը մամուլի ու լրագրության համար առաջացրեց անսպասելի մարտահրավերներ. արտակարգ դրություն, արագ փոփոխվող սահմանափակումներ և այլն: Լրագրողական աշխատանքի համար լուրջ մարտահրավերներ էր առաջացրել նաև Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմը: Լրագրողները հաճախ էին կատարում հերոսական աշխատանք՝ վտանգելով սեփական կյանքը, սակայն ունենալով հանրային բարձր գիտակցում, որ իրենք նպաստում են ադրբեջանական զինված ուժերի խախտումների վեր հանմանը: Այս առումով, պատերազմի ժամանակ լրագրողների իրավունքների խախտումների վերաբերյալ հարցերը վերլուծությամբ տեղ են գտել առանձին արտահերթ զեկույցում, որտեղ և ներկայացվում են մանրամասները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի անմիջական ուշադրության ներքո են մշտապես գտնվում լրատվամիջոցների ու լրագրողների մասնագիտական աշխատանքի, նրանց գործունեությանը ցանկացած տեսակի միջամտության հետ կապված հարցերը:

Դեռևս 2019 թվականի ընթացքում Պաշտպանի անմիջական ուշադրությանն արժանացավ 2019 թվականի մարտի 16-ին «Ժողովուրդ» օրաթերթում հրապարակված հոդվածի հետ կապված հարց, որի կապակցությամբ Հատուկ քննչական ծառայությունում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 342-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշներով հարուցվել էր քրեական գործ: 2019 թվականին տեղի ունեցած մեկ այլ դեպք ևս արժանացել էր Պաշտպանի ուշադրությանը: Զանգվածային լրատվության միջոցներով տեղեկություններ էին հրապարակվել այն մասին, որ չորս անձ ի նշան բողոքի ձվեր են նետել «Հայելի» մամուլի ակումբի դռան ուղղությամբ, փակցրել են պաստառներ: Պաշտպանի ուշադրության ներքո էր եղել նաև քրեական գործը, որի շրջանակում «Yerevan.Today» լրատվական կայքի խմբագրության գրասենյակում կատարվել էր խուզարկություն:

Հաշվի առնելով, որ խոսքը վերաբերում էր լրատվամիջոցի խմբագրությունում իրականացված խուզարկությանը, Պաշտպանի սեփական նախաձեռնությամբ սկսվել էր քննարկման ընթացակարգ, որի շրջանակում քրեական վարույթի ընթացքում լրատվամիջոցի լրատվական գործունեության բնականոն ընթացքի ապահովման կապակցությամբ, այդ թվում՝ լրագրողական գործունեության համար անհրաժեշտ առգրավված իրերը վերադարձնելու հարցի քննարկման նպատակով գրություն էր հասցեագրվել Գլխավոր դատախազություն:

Այն պահից, երբ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետևանքով առաջացած արտակարգ իրավիճակի հիմքով Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ

հայտարարվեց արտակարգ դրություն, լրագրողական մասնագիտական աշխատանքի, խոսքի ազատության ապահովման հարցերը դարձան Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջնահերթ ուշադրության առարկա:

Բողոքների ամփոփմամբ մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես եկավ արտահերթ հրապարակային զեկույցով: Արտահերթ զեկույցում տեղ են գտել առաջարկներ, որոնք վերաբերում են փոփոխություններին ինչպես օրենսդրական մակարդակում, այնպես էլ գործնականում:

Բացի դրանից, 2021 թվականի ընթացքում «Tert.am» և «Yerevan.Today» լրատվամիջոցների լրագրողներ Անի Գևորգյանի և Սյուզի Բադոյանի կողմից Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել այն մասին, որ Արարատի մարզում տարբեր անձինք առաջացրել են մասնագիտական աշխատանքի խոչընդոտներ, սակայն տեղում ծառայություն իրականացնող ոստիկանները չեն ապահովել իրենց անվտանգությունը: Մասնագիտական գործունեության կապակցությամբ սոցիալական ցանցի կեղծ ու իրական մի շարք օգտատերերից ստացված սպառնալիքների կապակցությամբ Պաշտպանին դիմել է նաև լրագրող Նանե Արզումանյանը՝ տեղեկացնելով, որ ստացել է վիրավորանքներ, արժանապատվությունը նվաստացնող նամակներ, դրանցով թիրախավորվել են նաև ընտանիքի անդամները: 2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին դիմել է նաև փաստաբան՝ տեղեկացնելով «5-րդ ալիք» հեռուստաընկերության լրագրող Լարա Առաքելյանի՝ որպես լրագրողի մասնագիտական գործունեության խոչընդոտման դեպքի, ինչպես նաև նրա նկատմամբ տարածված ատելության խոսքի, վիրավորանք և զրպարտանք պարունակող արտահայտությունների կապակցությամբ:

2021 թվականի ընթացքում լրագրողները Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրել են նաև մի շարք բողոքներ ՀՀ Ազգային ժողովում լրագրողների մասնագիտական աշխատանքի սահմանափակումների և լրագրողների նկատմամբ հանրային պաշտոնյաների անթույլատրելի արարքների առնչությամբ, որոնք վերհանված խնդիրների հետ մեկտեղ ամփոփված են ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության համար լրագրողի պաշտպանված մասնագիտական աշխատանքն ունի ռազմավարական նշանակություն:

ԲԱԺԻՆ 10. ՀԱՎԱՔՆԵՐԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԵՎ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՂ ԽՆԴԻՐՆԵՐ⁴⁰

1. Հավաքի մասնակիցներին ազատությունից զրկելու հիմքերի և պատճառների չներկայացումը

Անձանց վարչական ձերբակալման ենթարկելիս անհապաղ չեն ներկայացվում նրանց վարչական ձերբակալման ենթարկելու հիմքերն ու պատճառները: Դիտարկված որոշ դեպքերում,

⁴⁰ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 650-693, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

երբ անձանց վարչական ձեռքարկումն ենթարկելու հիմքերը ներկայացվել են, դրանք կրել են ընդհանրական բնույթ, անհատականացված չեն եղել, ինչը հնարավորություն չի տվել անձանց հասկանալու, թե կոնկրետ ինչ հիմքով և պատճառաբանությամբ են հենց իրենց վարչական ձեռքարկումն ենթարկվում:

Դեպքերի ընդհանուր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ անձինք վարչական ձեռքարկումն են ենթարկվում Ոստիկանության օրինական պահանջը չկատարելու համար: Ընդ որում, շատ դեպքերում անձանց համար այդպես էլ պարզ չի եղել, թե որն է եղել այդ «օրինական պահանջը», քանի որ վարչական ձեռքարկումն ենթարկելու որոշ դեպքերում, ըստ Պաշտպանին դիմած կամ առանձնազրույցներին մասնակցած անձանց պնդումների, անձանց առհասարակ որևէ պահանջ չի էլ ներկայացվել, այլ նրանք վարչական ձեռքարկումն են ենթարկվել զուտ հավաքի անցկացման վայրում գտնվելու փաստի ուժով:

2. Սահմանված ժամկետից ավելի անձին անազատության մեջ պահելը. ազատությունից զրկելու սկզբնական պահի որոշակիացումը

Բերման ենթարկված անձանց օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետից ավելի են Ոստիկանության բաժիններում պահում: Մտահոգիչ է Ոստիկանությունում ձևավորված այն պրակտիկան, երբ վարչական ձեռքարկումն ենթարկված անձանց անազատության մեջ պահելու ժամկետի հաշվարկի պահ է ընդունվում ոչ թե անձին ազատությունից փաստացի զրկելու, այլ այդ կապակցությամբ համապատասխան արձանագրություն կազմելու կամ նրան Ոստիկանության համապատասխան բաժին բերելու պահը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ ազատությունից զրկելու մեխանիզմի գործադրման սկզբնական պահ պետք է համարել անձին փաստացի արգելանքի վերցնելը՝ անկախ նրա նկատմամբ կիրառվող ներգործության միջոցի ֆորմալ անվանումից կամ անձի կարգավիճակից:

3. Ազատությունից զրկված անձի նախընտրած անձին տեղյակ պահելու իրավունքն անհապաղ չապահովելը

Վարչական իրավախախտման վարույթի շրջանակներում վարչական ձեռքարկումն ենթարկված անձը պատշաճ չի տեղեկացվում այդ մասին անհապաղ իր ընտրած անձին տեղեկացնելու սահմանադրական իր իրավունքի մասին:

Էլ ավելի մտահոգիչ է այն, որ իրենց այդ իրավունքի մասին տեղյակ պահվելուց կամ այդ մասին այլ աղբյուրներից տեղեկանալուց հետո անգամ Ոստիկանության ծառայողների կողմից միջոցներ չեն ձեռնարկվել վարչական ձեռքարկումն ենթարկված անձանց քննարկվող իրավունքի պատշաճ իրացումն ապահովելու ուղղությամբ:

4. Ոչ համաչափ ուժի գործադրում և վերաբերմունքն ազատությունից զրկված անձանց նկատմամբ

2021 թվականի ընթացքում կազմակերպված հավաքների ընդհանուր դիտարկման արդյունքներով արձանագրված թերևս ամենատարածված խնդիրը վերաբերում է ազատությունից զրկելիս անձանց նկատմամբ ոչ համաչափ ուժի գործադրմանը և ոչ բարեկիրթ վերաբերմունք ցուցաբերելուն:

Ազատությունից զրկելիս անձանց նկատմամբ ոչ համաչափ ուժի գործադրումը դրսևորվել է տարբեր կերպ: Օրինակ՝ Ոստիկանության ծառայողներն անձին ոստիկանական մեքենան են

նստեցրել քաշելով և գետնին զցելով, անձին Ոստիկանության բաժին տեղափոխելու ամբողջ ճանապարհի ընթացքում նրա ձեռքը պահել են ոլորած դիրքում, ծնկով հարվածել են անձի ողնաշարին, ոտքերով հարվածներ են հասցրել անձի ոտքերին, անչափահաս (16-ամյա) երեխայի որովայնին, պառկեցրել են գետնին և Ոստիկանության շուրջ 5 ծառայողներ սկսել են ոտքերով հարվածներ հասցնել անձի մարմնի տարբեր մասերին, վարչական ձերբակալման ենթարկելիս պատռել են անձի տաբատը և նման՝ արժանապատվությունը նվաստացնող վիճակով տեղափոխել Ոստիկանության բաժին, Ոստիկանության ծառայողներն անձին տարել են աշխատասենյակ, զցել գետնին և ոտքերով հարվածել, որից հետո գետնին զցած վիճակում քարշ են տվել մեկ սենյակից մյուսը և այս ողջ գործընթացը տեսանկարել, զուգահեռ հայիոյել, մի քանի անգամ հարվածել են անձի գլխին, ուսին, գլուխը հարվածել պատին և այլն:

Անձանց վարչական ձերբակալման ենթարկելու ընթացքում որոշ քաղաքացիներ նաև նյութական կորուստներ են կրել՝ մեկի բջջային հեռախոսն է կոտրվել, մեկ ուրիշի՝ անձրևանոցը, շատերի հագուստն է պատռվել, դեպքերից մեկով էլ վարչական ձերբակալման ենթարկված անձի «Մարշալ Բաղրամյան» շքանշանն է պոկվել ու կորել և այլն:

5. Հավաքների մասնակիցներին ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի իրավաչափ նպատակի չպահպանումը

2021 թվականի ընթացքում կազմակերպված հավաքների ընդհանուր դիտարկման շրջանակներում արձանագրվել է խնդիր, երբ անձը վարչական ձերբակալման է ենթարկվում իբրև հավաքի մասնակից այն պարագայում, երբ վերջինս պնդում է, որ հավաքի մասնակից չի եղել: Անձանց վարչական ձերբակալման ենթարկելը հիմնականում կազմակերպված հավաքը կամ ցույցը ցրելու նպատակ է հետապնդել:

Նման եզրահանգման հիմք են հանդիսացել հետևյալ օրինակների դիտարկումը: Անձը վարչական ձերբակալման է ենթարկվել՝

- մայթեզրին կանգնած՝ իրականացվող բողոքի ակցիային հեռվից հետևելու համար,
- բողոքի ակցիայի իրականացման վայրում իր ավտոմեքենայով երթևեկելու համար,
- կատարվող իրադարձությունները սոսկ տեսանկարահանելու համար,
- հեռախոսով ուղիղ եթեր են մտնելու և կատարվող իրադարձություններն այդպես լուսաբանելու համար,
- Ոստիկանության ծառայողներից իր հորը տանից վարչական ձերբակալման ենթարկելու հիմքերը պարզել փորձելու համար,
- անհամաձայնության ակցիայի ավարտից հետո,
- հավաքի անցկացման վայրում գտնվող իր պաշտպանյալին որպես փաստաբան իրավաբանական օգնություն տրամադրելու համար և այլն:

6. Հավաքների ազատության երաշխավորման հարցում ռազմավարական փոփոխությունների անհրաժեշտությունը, իրավունքահեն մոտեցումը և մարդու իրավունքների կրթության առանցքային դերը հավաքների ազատության երաշխավորման ուսրիկանական պրակտիկայում

Հավաքների ազատության թեմայով թիրախային և շարունակական դասընթացներն ու վերապատրաստումները պետք է դիտարկվեն որպես ոլորտի բարեփոխման կարևորագույն ուղղություն:

ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի թիվ 1978-Լ որոշմամբ հաստատվել է մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունը և դրանից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը: Նույն որոշմամբ հաստատված հավելված 2-ի 56-58-րդ կետերն են վերաբերել հավաքներին:

Ընդ որում, ՀՀ կառավարության 2021 թվականի հունիսի 24-ի թիվ 1030-Լ որոշմամբ նշված կետերը նոր խմբագրությամբ են շարադրվել: Մասնավորապես, հավելվածի 56-րդ կետով նախատեսված «Փոփոխություններ կատարել «Հավաքների ազատության մասին» օրենքում՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխան» գործողությունը փոխարինվել է ««Հավաքների ազատության մասին» օրենքով նախատեսված և միջազգային չափանիշներին համապատասխան գործելակերպերի բարելավում» գործողությամբ, 57-րդ կետով նախատեսված «Վերապատրաստումներ իրականացնել հավաքների ազատության թեմայով՝ միջազգային չափանիշների վերաբերյալ» գործողությունը լրացվել է «Վերանայել ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի հավաքների ազատության թեմայով վերապատրաստման ծրագրերը միջազգային չափորոշիչներին համապատասխան» գործողությունով: Ընդ որում՝ նախատեսվել է վերապատրաստել ոստիկանների 24%-ը: Մինչդեռ, մարդու իրավունքների ազգային ռազմավարության e-rights.am հարթակում այդ ռազմավարությունից բխող գործողությունների ծրագրով 2021 թվականի ընթացքում կատարված աշխատանքների վերաբերյալ կիսամյակային հաշվետվության ուսումնասիրությամբ պարզ է դառնում, որ Ոստիկանության կողմից հավաքների մասնակիցների իրավունքների խախտման դեպքերը նվազեցնելու նպատակ հետապնդող վերոնշյալ 57-րդ կետով նախատեսված գործողությունը կատարվել է մասամբ (ընդհանուր առմամբ վերապատրաստվել է ոստիկանության 119 ծառայող)⁴¹:

7. Հավաքների իրականացման ընթացքում առանց պատշաճ համազգեստի կամ փարբերանշանի Ոստիկանության ծառայողների կողմից անձանց վարչական ձերբակալման ենթարկելու կամ ձերբակալելու խնդրահարույց պրակտիկան

Արձանագրվել են Ոստիկանության գործողությունների այնպիսի ոչ իրավաչափ դրսևորումներ, ինչպիսիք են՝ անձանց վարչական ձերբակալման ենթարկելը Ոստիկանության ծառայողների կողմից՝ առանց համազգեստի կամ տարբերանշանի:

Օրինակ՝ դեպքերից մեկով անձին վարչական ձերբակալման է ենթարկել քաղաքացիական հագուստով անձինք, մեկ այլ դեպքով՝ Ոստիկանության դաշտային համազգեստով ծառայողները, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ Ոստիկանության բաժնում անձին վարչական ձերբակալման ենթարկելու պատճառները փորձել է պարզել քաղաքացիական սևազգեստ հագուստով տղամարդ:

8. Վարչական ձերբակալման կամ բերման ենթարկելու շրջանակներում անձանց լուսանկարելու իրավաչափությունը

Վարչական ձերբակալման ենթարկված անձանց օրենսդրության խախտմամբ լուսանկարելը մտահոգիչ և խնդրահարույց է: Անգամ ձերբակալված անձի համաձայնության գործոնը որոշիչ չէ, քանի որ Ոստիկանության ծառայողը չունի օրենսդրական հիմք նման գործողություններ

41

Հասանելի

է

http://www.e-rights.am/file.php?class_name=company_document_file&file_uniq_id=4448610bd359774646280&size_mode=1 հղումով:

կատարելու համար. դա Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով չնախատեսված ընթացակարգ է:

9. Հավաքներին երեխաների մասնակցության իրավաչափության դիտարկումը երեխայի լավագույն շահի ապահովման տեսանկյունից

Տարիներ շարունակ Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներով բարձրացրել է երեխաների՝ հավաքների ազատության իրական երաշխավորման և վերջիններիս գիտակցված մասնակցության ապահովման խնդիրը:

2021 թվականի ընթացքում նախընտրական քարոզարշավների ընթացքում երեխաները մասնակցել են այն հավաքներին, որտեղ հնչում են ատելություն ու վիրավորանք, բռնության հետ առցանցվող խոսքեր: Դպրոցների տնօրենները, ուսուցիչները և երեխաները կազմակերպված խմբերով և հատկապես դասերի ժամերին մասնակցում են քաղաքական բնույթ ունեցող հավաքներին: Արձանարգվել են երեխաների կողմից քարոզչական բնույթ ունեցող գրություններով հագուստով, պաստառներով շրջելու, պաստառներ փակցնելու կամ պատռելու, տարբեր կուսակցությունների թուփերը բաժանելու, քարոզարշավի ընթացքում երեխաներին ծափ տալ, ինչպես նաև քաղաքական բնույթի որոշակի վանկարկումներ անել հորդորելու, կուսակցություններից մեկի քարոզչական գրությամբ գլխարկն այրելու, դա տեսանկարահանելու և համացանցում տարածելու դեպքեր:

10. Հավաքների ազատությունն ամրագրող ներպետական օրենսդրության համապատասխանությունը միջազգային մոտեցումներին

2021 թվականի ընթացքում իրականացված հավաքների ընդհանուր դիտարկման արդյունքները վկայում են ներպետական օրենսդրության՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխանության հարցի արդիականության մասին:

«Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենքում առկա օրենսդրական խնդիրները ներկայացվել են հակադարձ ուղղվածությամբ հավաքների երաշխավորման, հավաքների ազատության իրավունքին առնչվող ընդհանուր արգելքի և հավաքների իրազեկման ընթացակարգային պահանջների տեսանկյունից:

ԲԱԺԻՆ 11. ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ⁴²

Գործարարության ոլորտում Մարդու իրավունքների պաշտպանի գերակայություններից է տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը ոչ պատշաճ վարչարարությունից, սեփականության իրավունքի, ձեռնարկատիրական գործունեության ազատության և տնտեսական մրցակցության

⁴² Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 693-752, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

երաշխավորումը, սպառողների շահերի պաշտպանությունը: Գործարարության ոլորտում Մարդու իրավունքների պաշտպանն իրականացնում է ինչպես անհատական դեպքերով իրավունքների պաշտպանությունը, այնպես էլ՝ համակարգային հարցեր լուծելով: Անհատական իրավիճակներում աշխատանքները տարվում են թե՛ գծի հեռախոսահամարին ստացվող ահազանգերին արագ արձագանքելով, բանավոր ու գրավոր բողոքներ քննարկելով և այլն: Համակարգային խնդիրների դեպքում աշխատանքները տարվում են՝ օրենքների նախագծեր, ուղեցույցներ մշակելով, Սահմանադրական դատարան դիմում ներկայացնելով և այլն: Գործարարների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության երաշխավորման նպատակով Պաշտպանի ներկայացուցիչը մասնակցում է գնումների հետ կապված բողոքների քննությանը:

ԳԼՈՒԽ 1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ⁴³

1. Հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության կանոնների խախտման համար տուգանքների անհամաչափությունը և անհատական մոտեցման բացակայությունն օրենքով

ՀՀ հարկային օրենսգրքի 416-րդ հոդվածի 1-5.1 մասերի վերլուծությունը վկայում է, որ հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության և (կամ) հսկիչ դրամարկղային մեքենաների միջոցով դրամական հաշվարկների կանոնները չպահպանելու համար ամրագրված են տուգանքների կոնկրետ չափեր: Տուգանքները անհատականացված չեն, իսկ տուգանելիս էլ հաշվի չեն առնվում կոնկրետ իրավախախտման հանգամանքները և չափերը:

Նշված հարցի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմել է Սահմանադրական դատարան:

Նշված խնդրի կարգավորման համար անհրաժեշտ է վերանայել հարկային իրավախախտումների, մասնավորապես՝ հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության կանոնների խախտման համար սահմանված տուգանքների չափերը համաչափության սկզբունքի տեսանկյունից և սահմանել տուգանքների նվազագույն և առավելագույն չափեր: Ընդ որում, դա պետք է անել այնպես, որ հնարավոր լինի ցուցաբերել անհատական մոտեցում՝ հաշվի առնելով կոնկրետ իրավիճակում իրավախախտման կոնկրետ հանգամանքները:

2. Սեփականության իրավունքի երաշխավորումը հարկային պարտավորությունների կատարմանն ուղղված հարկադրանքի միջոցներ կիրառելիս

ՀՀ հարկային օրենսգրքով հարկային մարմինն վերապահված է առանց դատարան դիմելու հարկ վճարողների գույքի վրա արգելանք դնելու լիազորություն: Ընդ որում, հարկ վճարողը զգուշացվում է արգելանքի տակ դրված գույքը կամ դրա առանձին բաղադրամասերը վատնելու, օտարելու, թաքցնելու կամ ապօրինաբար մեկ ուրիշին հանձնելու դեպքում վարչական կամ քրեական պատասխանատվության ենթարկվելու մասին:

⁴³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 694-739, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի արձանագրմամբ՝ արգելանք դնելու որոշման հիմքում ընկած է հարկային պարտավորությունների ապահովման նպատակը: Այս նպատակին հասնելու համար սեփականատիրոջ իրավունքը չպետք է սահմանափակվի: Պարտապանը հարկային մարմնի թույլտվությամբ պետք է հնարավորություն ունենա արգելանքի տակ գտնվող գույքը հարկային մարմնի համաձայնությամբ օտարել և գումարն ուղղել պարտավորությունների մարմանը:

3. Ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի երաշխավորումը գնումների գործընթացում

Գնումների գործընթացում առկա են համակարգային խնդիրներ, որոնք վերաբերում են «Գնումների մասին» օրենքով սահմանված «համարժեք» տերմինի տարակերպ մեկնաբանմանը և բողոքարկելու իրավասություն ունեցող անձանց շրջանակին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի արձանագրմամբ՝ **անհրաժեշտություն է առաջացել «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի համապատասխան կարգավորումները համապատասխանեցնել իրավական որոշակիության սկզբունքի պահանջներին:** Մասնավորապես, **անհրաժեշտ է սահմանել, որ այն դեպքերում, երբ գնման առարկայի հատկանիշները հղում են պարունակում որևէ առևտրային նշանի, ֆիրմային անվանմանը, արտոնագրին, էսքիզին կամ մոդելին, ծագման երկրին կամ կոնկրետ աղբյուրին կամ արտադրողին, հատկանիշների բնութագիրը պետք է պարունակի «կամ համարժեք» բառերը, սակայն այս դեպքում կոնկրետ պետք է նկարագրվեն գնման առարկային ներկայացվող նվազագույն չափորոշիչները:** Այսինքն, մրցույթին «համարժեք» գնման առարկայով ներկայացող մասնակցին հասկանալի և կանխատեսելի պետք է լինեն իրավերով պահանջվող «համարժեք» գնման առարկային ներկայացվող պահանջները: Գնումների գործընթացն անհարկի կասեցնելու կամ հետաձգելու դեպքերը կանխելու համար **անհրաժեշտ է «Գնումների մասին» օրենքով հստակեցնել բողոքարկելու իրավասություն ունեցող անձանց շրջանակը:**

4. Ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի իրացման խոչընդոտներ շինարարության թույլտվություն փրամադրելու գործընթացում

Շինարարության թույլտվություն տրամադրելու ոլորտում ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի իրացման խոչընդոտ է վարչական մարմինների իրականացրած ոչ պատշաճ վարչարարությունը:

Օրինակ՝ բողոքներից մեկով գործարարը տեղեկացրել է, որ Երևանի քաղաքապետարանը, արհեստական խնդիրներ առաջացնելով, չի երկարաձգում շինարարության թույլտվության ժամկետը և ավարտական ակտ չի տրամադրում: Մեկ այլ բողոքով՝ գործարարը նշել է, որ համայնքի ղեկավարի կողմից համաձայնեցված շինարարություն իրականացնելու նախագծային փաստաթղթերի փոփոխությունը ոչ իրավաչափ վարչարարության արդյունքում իրեն է ուղարկվել ամիսներ անց ուշացումով: Ստացվում է, որ համաձայնեցված նախագծային փաստաթղթերի փոփոխությունները գործարարին օրենքով սահմանված ժամկետում չտրամադրելու արդյունքում վերջինս հնարավորություն չի ունեցել օրինական կարգով իրականացնելու շինարարական աշխատանքները և իրագործել իր ներդրումային ծրագիրը: Այս գործով Պաշտպանը կայացրել է «Մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտման առկայության մասին» որոշում:

Պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել և հրապարակվել է նաև ուղեցույց շինարարության թույլտվության տրամադրման վերաբերյալ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի արձանագրմամբ՝ **վերը բերված օրինակների համընդհանուր դիտարկումը բերում է այն համոզման, որ անհրաժեշտ է՝ գործարարների ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի իրացումն ապահովելու նպատակով շինարարության թույլտվությունների տրամադրման գործընթացում իրականացնել օրենսդրությամբ սահմանված պահանջներին համապատասխան վարչարարություն:**

5. Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի և կարանտինի պայմաններում փնտեսվարողների գործունեությունն արգելելու որոշումների վարչական բողոքարկման արդյունավետ մեխանիզմների բացակայություն

Կարանտինի պայմաններում օրենքով սահմանված միջոցառումների կիրառման շրջանակներում ընդունված ակտերի իրավաչափության վերաբերյալ դատական կարգով բողոք ներկայացնելու և բողոքի քննության համար հատուկ ժամկետներ օրենսդրությամբ սահմանվել են, իսկ վարչական կարգով բողոք ներկայացնելու դեպքերի համար գործում են օրենսդրությամբ սահմանված ընդհանուր կարգն ու ժամկետները:

Հետևաբար, Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ **անձի տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու և պատշաճ վարչարարության իրավունքների երաշխավորման նպատակով պետությունը պետք է սահմանի արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի և կարանտինի պայմաններում կիրառվող միջոցառումների շրջանակներում վարչական մարմինների կայացրած ակտերը, գործողությունները (անգործությունը) վարչական կարգով բողոքարկելու և բողոքը քննելու համար հատուկ մեխանիզմներ և երաշխիքներ:**

6. ՀՀ ապրանքներ ներմուծելիս ավելացված արժեքի հարկի վճարման պահանջը որպես գործարարների ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի իրացման խոչընդոտ

Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել ԵԱՏՄ անդամ պետություններից ՀՀ ապրանքներ ներմուծելիս սահմանին մաքսային ծառայողների կողմից ԱԱՀ վճարելու պահանջներ ներկայացնելու, հարկային պարտավորությունների հիմքով ապրանքը բաց չթողնելու վերաբերյալ:

Բանն այն է, որ գործարարները, վստահելով գործող կարգավորումներին, ապրանք են ներմուծում այն իրացնելու, այնուհետև հարկային պարտավորությունները կատարելու նպատակով, սակայն սահմանին ԱԱՀ վճարելու պահանջը նրանց համար առաջացնում է ֆինանսական խնդիրներ: ՊԵԿ մարմինների նման գործելակերպի հետևանքով կարող են տուժել նաև բարեխիղճ գործարարները:

Իհարկե, հասկանալի է, որ հարկային հսկողության նպատակն է հարկային մարմնին հսկողության լիազորություններ վերապահող իրավական ակտերի պահանջներին դրանց կատարման համապատասխանությունը պարզելը, այդ պահանջների խախտումները կանխելն ու խափանելը, դրանց հայտնաբերելը, հարկային մարմնին հսկողության լիազորություններ վերապահող իրավական ակտերով սահմանված դեպքերում ու կարգով հարկային պարտավորությունները ճշգրտելը և այլն: Սակայն, տնտեսվարող սուբյեկտներին պատասխանատվության ենթարկելու քաղաքականությունը պետք է առավելապես ունենա

կանխարգելիչ, այլ ոչ պատժիչ ուղղվածություն: Հետևաբար, ապրանք ներմուծելիս ԱԱՀ վճարելու պահանջը պետք է համաչափ լինի հանգամանքներին և չսահմանափակի գործարարների սեփականության և ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքները:

Հետևաբար, Մարդու իրավունքների պաշտպանը կարևոր է համարում **սահմանել հարկային պարտավորությունների կատարմանն ուղղված գործողությունների հստակ չափորոշիչներ և ընթացակարգեր, որոնք չեն սահմանափակի գործարարների սեփականության և ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքները և կլինեն կանխատեսելի:**

7. Խաղահրապարակների սարքավորումների, զբոսայգիների և մարզահրապարակների արտադրության ոլորտում պատշաճ վերահսկողության մեխանիզմների բացակայությունը որպես ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի իրացման խոչընդոտ

Խաղահրապարակների սարքավորումների, զբոսայգիների և մարզահրապարակների արտադրության ոլորտում պատշաճ վերահսկողության մեխանիզմների բացակայությունը խոչընդոտներ է ստեղծում ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվող սուբյեկտների համար:

Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի խորհուրդը դեռևս 2017 թվականի մայիսի 17-ին ընդունել է «Մանկական խաղահրապարակների համար նախատեսված սարքավորումների անվտանգության մասին» Եվրասիական տնտեսական միության տեխնիկական կանոնակարգը: Այս կանոնակարգի պահանջների պահպանման նկատմամբ պետական վերահսկողություն իրականացնող լիազոր մարմին է սահմանվել ՀՀ քաղաքաշինության, տեխնիկական և հրդեհային անվտանգության տեսչական մարմինը: Բանն այն է, որ տեսչական մարմինը չի իրականացրել ստուգումներ՝ անհրաժեշտ օրենսդրական հիմքերի, մասնավորապես, համապատասխան ստուգաթերթի բացակայության պատճառով:

Ուստի, Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ **խաղահրապարակների սարքավորումների, զբոսայգիների և մարզահրապարակների անվտանգության ապահովմանն ու առողջության պահպանմանն ուղղված պաշտպանիչ միջոցների առկայության, պահպանման և շահագործման նկատմամբ անհրաժեշտ է իրականացնել պատշաճ պետական վերահսկողություն: Անհրաժեշտ է հնարավոր սեղմ ժամկետում մշակել և ընդունել տեխնիկական կանոնակարգերին վերաբերող ստուգաթերթերը, ապահովել տեխնիկական կանոնակարգի պահանջների պահպանման նկատմամբ պետական պատշաճ վերահսկողությունը:**

8. Վճարովի ավտոկայանատեղերի կազմակերպմանը ներկայացվող պահանջների պահպանման նկատմամբ պատշաճ հսկողության բացակայություն

2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել Երևան քաղաքում վճարովի ավտոկայանատեղերի կազմակերպմանը ներկայացվող պահանջների պահպանման վերաբերյալ:

Երևանում ավտոկայանատեղերի կազմակերպումն իրականացվում է Երևանի քաղաքապետարանի հետ կնքված պայմանագրի հիման վրա և ավտոկայանատեղերի կազմակերպման ծառայությունների մատուցման պարտականությունները, պահանջները և վերահսկման մեխանիզմները սահմանված են պայմանագրով: Վճարովի ավտոկայանատեղերը կազմակերպվում են համայնքային սեփականություն հանդիսացող ընդհանուր օգտագործման տարածքներում, ինչը ենթադրում է, որ Երևանի քաղաքապետարանը պետք է ապահովի պատշաճ վերահսկողությունը դրանց կազմակերպման նկատմամբ:

Հարցի առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ ավտոկայանատեղ կազմակերպելու յուրաքանչյուր դեպքում անհրաժեշտ է ուսումնասիրել քաղաքաշինական, շինարարական և այլ նորմերի պահանջների, ինչպես նաև տարածքի առանձնահատկությունների և ավտոկայանատեղ կազմակերպելու նպատակահարմարության պահանջների պահպանումը, ներդնել արդյունավետ վերահսկողության մեխանիզմներ նշված պահանջների պահպանման նկատմամբ:

9. Ապրանքը մաքսազերծելիս գործարքի գնի մեթոդը չկիրառելը

«Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվում է, որ եթե մաքսային մարմինները հիմքեր ունեն համարելու, որ հայտարարատուի ներկայացրած փաստաթղթերը հավաստի չեն կամ կեղծ են, ապա նրանք այդ փաստաթղթերի հավաստիության ստուգման նպատակով օգտվում են նույն օրենքի 79-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված տեղեկատվությունից՝ նշյալ օրենքի 86-րդ հոդվածով նախատեսված մերժման ժամանակ գրավոր ներկայացնելով մերժման հիմք համարվող տեղեկատվությունը և դրա աղբյուրները:

Նշված կարգավորումը գործնականում հնարավորություն է տալիս մաքսային մարմիններին հայտարարատուի ներկայացրած փաստաթղթերը ոչ հավաստի կամ կեղծ համարելու դեպքում որոշելու ապրանքի մաքսային արժեքը:

Հարցի առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը կարևորում է **համապատասխան մեխանիզմների սահմանումը, որոնք կբացառեն անհիմն պատճառներով գործարքի գնի մեթոդով մաքսազերծման մերժման դեպքերը:**

10. Մտավոր սեփականությանը պաշտպանվող ապրանքների ներմուծման գործընթացում իրավապերերի իրավունքների երաշխավորումը

Դեռևս 2019 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել է «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը:

Այս նախագծով Պաշտպանն առաջարկում է նախատեսել, որ մտավոր սեփականության օբյեկտներ հանդիսացող կամ պարունակող (կրող) ապրանքների ներմուծման գործընթացի վերաբերյալ գործերով դատարանը, հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը կայացնում է եռօրյա ժամկետում: Հայցադիմումը վերադարձնելու դեպքում այն կրկին ստացվելուց հետո դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հարցը լուծում է ոչ ուշ, քան այն կրկին ստացվելու հաջորդ օրը:

Առաջարկվում է նաև սահմանել, որ դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հետ մեկտեղ որոշում է մտավոր սեփականության օբյեկտներ հանդիսացող կամ պարունակող (կրող) ապրանքների ներմուծման բաց թողնումը մաքսային մարմինների կողմից ժամանակավորապես՝ մինչև գործով վերջնական դատական ակտի կայացումը, կասեցնելու հարցը: Պետք է նաև սահմանել, որ պատասխանողի շահերի ապահովման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հետ մեկտեղ դատարանը որոշում է կայացնում կասեցված ապրանքների մաքսային արժեքի հինգ տոկոսի չափով ապահովված գումարը պետական գանձապետական հաշվից դատարանի դեպոզիտ փոխանցելու մասին:

11. Գրքերի բոլոր տեսակների օտարումն ավելացված արժեքի հարկի գրոյական դրույքաչափով հարկելը

Պաշտպանի աշխատակազմում դեռևս 2019 թվականին մշակվել է «ՀՀ հարկային օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծ:

Նախագծով առաջարկվում է գրքերի (այդ թվում՝ էլեկտրոնային) բոլոր տեսակների օտարումը հարկել ԱԱՀ-ի 0 տոկոս դրույքաչափով:

12. Հակամենաշնորհային կոմպլանսի ինստիտուտի ներդրումը որպես գործարարության պաշտպանության երաշխիք

Պաշտպանի աշխատակազմում մշակված օրենսդրական նախագծերի փաթեթով առաջարկվում է գործարարների շահերի պաշտպանության նպատակով ներդնել նոր ինստիտուտ՝ հակամենաշնորհային կոմպլանս:

Այն հակամենաշնորհային օրենսդրության պահանջներին համապատասխանության ներքին ապահովման համակարգ է, որը սահմանվում է տնտեսվարող սուբյեկտի ներքին ակտով: Հակամենաշնորհային կոմպլանսն ուղղված է հակամենաշնորհային օրենսդրության պահանջների պահպանմանը և խախտումների կանխարգելմանը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ կոմպլանսի՝ որպես հակամենաշնորհային քաղաքականության գործիքի ներդրումը մեր իրավական համակարգում հնարավոր է, օրինակ՝ Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի համապատասխան նոր լիազորության օրենսդրական ամրագրմամբ՝ սահմանելով հակամենաշնորհային պահանջների պահպանման արտաքին կանոններ, որոնք տնտեսվարողի համար իբրև հիմք կծառայեն արդեն ներքին միջոցառումներ սահմանելու համար՝ ուղղված հակամենաշնորհային քաղաքականության պահանջների պահպանման ընթացիկ վերահսկողությանը:

13. Անձնական օգտագործման ապրանքները ՀՀ ներմուծելիս մաքսապուրք վճարելու խնդիր

2021 թվականին շարունակվել են Պաշտպանին բողոքներ հասցեագրվել անձնական օգտագործման ապրանքները ՀՀ ներմուծելիս մաքսային ծառայողների կողմից մաքսատուրք վճարելու պահանջ ներկայացնելու վերաբերյալ:

Բանն այն է, որ ԵԱՏՄ մաքսային օրենսդրությունը թեև նախատեսում է մաքսային մարմինների կողմից ռիսկերի կառավարման համակարգի միջոցով ֆիզիկական անձանց կողմից անձնական օգտագործման ապրանքների տեղափոխման հաճախականության հսկողություն, սակայն անորոշ է, թե ի՞նչ հաճախականությամբ ՀՀ ապրանք ներմուծելիս ֆիզիկական անձինք պարտավորված կլինեն վճարել մաքսատուրք:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ **անհրաժեշտ է սահմանել ֆիզիկական անձանց կողմից ապրանքներն առանց մաքսատուրքի ՀՀ ներմուծելու հաճախականության որոշման հստակ չափորոշիչներ և դրանց վերաբերյալ իրականացնել պատշաճ իրազեկման աշխատանքներ:**

14. ՀՀ մշտական բնակության տեղափոխվող անձանց կողմից մաքսային վճարների արդյունություններից չօգտվելու խնդիր

ՀՀ մշտական բնակության տեղափոխվող ճանաչված անձինք հաճախ ծանոթ չեն լինում մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելու իրենց իրավունքներին և ընթացակարգին: Նշվածի հետևանքով հաճախ խնդիրներ են ունենում այդ իրավունքներն իրացնելիս:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների աշխատակազմում մշակվել և 2021 թվականին հրապարակվել է ՀՀ մշտական բնակության տեղափոխվող ֆիզիկական անձանց համար օրենսդրությամբ նախատեսված մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելու վերաբերյալ ուղեցույց:

«Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքով անձնական օգտագործման ապրանքները ներմուծելու արտոնությունից օգտվելու համար ՀՀ մշտական բնակության տեղափոխվող ճանաչված անձը պետք է ներկայացնի մինչև ՀՀ ժամանումն օտարերկրյա պետությունում բնակության փաստը հաստատող փաստաթուղթ: Խնդիրն այն է, որ օրենսդրությամբ նշված փաստաթղթի հասկացությունը սահմանված չէ, ինչը գործնականում կարող է կամայական մոտեցումների տեղիք տալ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ **օրենսդրությամբ անհրաժեշտ է հստակ սահմանել օտարերկրյա պետությունում բնակության փաստը հաստատող փաստաթղթի հասկացությունը:**

15. ՊԵԿ հարկային և մաքսային բողոքարկման հանձնաժողովի գործունեության թափանցիկությունն ու հրապարակայնությունը՝ որպես իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոց

ՊԵԿ հարկային և մաքսային մարմինների բողոքարկման հանձնաժողովը դիմում-բողոքների քննության արդյունքում կայացնում է որոշում, որն ուժի մեջ է մտնում ընդունման հաջորդ օրվանից, իսկ դիմում-բողոք բերած անձին տրամադրվում է երեք աշխատանքային օրվա ընթացքում: Ստացվում է, որ հանձնաժողովի որոշումներն ուժի մեջ են մտնում մինչև այդ որոշումների ընդունման մասին դիմումատուներին իրազեկելը:

Պաշտպանը դեռևս 2019 թվականին առաջարկել էր Հանձնաժողովում հարուցված վարչական վարույթի եզրափակիչ փուլում նաև նախատեսել կայացրած որոշման հրապարակման փուլ և սահմանել, որ Հանձնաժողովի որոշումն ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից:

2021 թվականին Պաշտպանին կարծիքին էին ներկայացվել «ՀՀ հարկային օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» և «Մաքսային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքների նախագծերը: Պաշտպանը ներկայացված կարծիքում նշել էր, որ հարկային և մաքսային մարմինների բողոքարկման հանձնաժողովի կայացրած որոշումներն անհրաժեշտ է ուժի մեջ մտած համարել այդ որոշումների մասին դիմումատուներին պատշաճ ծանուցելու հաջորդ օրվանից:

Ողջունելի է, որ Պաշտպանի առաջարկը նախագծերը շրջանառող մարմինը՝ ՊԵԿ-ը, ընդունել է և նախագծի համապատասխան հոդվածները խմբագրվել են: Մասնավորապես, սահմանվել է, որ հարկային մարմնի բողոքարկման հանձնաժողովի կայացրած որոշումներն ուժի մեջ են մտնում իրազեկելուն հաջորդող օրվանից:

Պաշտպանը դեռևս 2019 թվականին առաջարկել էր նաև սահմանել Հանձնաժողովի նիստերի առցանց հեռարձակման պահանջ՝ բացառություն նախատեսելով այն դեպքերի համար, երբ դիմում-բողոք բերած անձը նիստն առցանց չհեռարձակելու միջնորդություն է ներկայացնում, օրինակ՝ առևտրային գաղտնիքի պահպանման նկատառումներով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ **նշված առաջարկն ընդունվելու դեպքում կապահովվի և կամրապնդվի Հանձնաժողովի որոշումների օբյեկտիվության ու անկողմնակալության, ինչպես նաև արտադատական կարգով վեճերի լուծման նկատմամբ**

վստահությունը և կապահովի դիմում-բողոք բերած անձանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունքի իրացումը:

16. Պետական եկամուտների կոմիտեի հեռախոսազանգերի կենտրոնի մշտական հիմունքներով գործելը որպես անձի իրավունքների իրացման ապահովման արդյունավետ միջոց

Շարունակվում է չլուծված մնալ ՊԵԿ-ի հեռախոսազանգերի կենտրոնի մշտական հիմունքներով չգործելու խնդիրը: Բանն այն է, որ ՊԵԿ հեռախոսազանգերի կենտրոն-բաժինն աշխատում է յուրաքանչյուր աշխատանքային օր՝ ժամը 09:00-ից 18:00-ն: Մինչդեռ, ՊԵԿ-ի մաքսային ծառայության աշխատանքը շուրջօրյա է, քանի որ օրվա տարբեր ժամերին Հայաստանի Հանրապետություն են ներկրվում և արտահանվում ապրանքներ: Գործնականում սահմանային անցակետերում մարդիկ հաճախ, համաձայն չլինելով մաքսային ծառայության աշխատակիցների պահանջների հետ, փորձում են ՊԵԿ-ի հեռախոսազանգերի կենտրոնից իրենց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ ստանալ տեղեկատվություն: Սակայն չեն կարողանում, քանի որ այն գիշերային ժամերին չի գործում: Հեռախոսազանգերի կենտրոնի շուրջօրյա չգործելու պատճառով արագ արձագանքում պահանջող բողոքները տեղ չեն հասնում և ողջամիտ ժամկետում չեն լուծվում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ **ՊԵԿ-ի հեռախոսազանգերի կենտրոնի աշխատանքն անհրաժեշտ է դարձնել մշտական հիմունքներով:**

17. Ստուգումներ իրականացնող պետական մարմինների ծառայողների գործունեության թափանցիկության ապահովման խնդիր

2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը կրկին բողոքներ է ստացել ստուգումներ իրականացնող անձանց, մասնավորապես՝ հարկային և մաքսային ծառայողների անհարգալից և անօրինական վարքագծի վերաբերյալ:

Վերոնշյալ խնդրահարույց դեպքերի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ **անհրաժեշտ է քաղաքացիների հետ անմիջական շփում ունեցող ստուգումներ իրականացնող անձանց հանդերձանքին դյուրակիր տեսախցիկների ամրացումը կբարձրացնի նրանց գործունեության թափանցիկությունը, կնպաստի կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը, ինչպես նաև բողոքներում բարձրացված հարցերի արդյունավետ լուծմանը:**

18. Գործարարների իրավունքների խախտումներ կատարողական վարույթի շրջանակներում

Արձանագրվել են դեպքեր հարկադիր կատարողի գործողությունների (անգործության) հետևանքով գործարարների իրավունքների խախտումների վերաբերյալ:

Օրինակ՝ բողոքներից մեկով գործարարը տեղեկացրել է, որ դատարանը քաղաքացիական գործով կիրառել է հայցի ապահովման միջոց և արգելանք է դրել գործարար կազմակերպության գույքի վրա: Գործարարը հարկադիր կատարողին ներկայացրել է նաև ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալության «Շարժական գույքի նկատմամբ ապահովված իրավունքների վերաբերյալ» գրանցամատյանից քաղվածքը կազմակերպությանը պատկանող այլ գույքի վերաբերյալ ծանրաբեռնում, սահմանափակում չլինելու վերաբերյալ և ներկայացրել միջնորդություն դրամական միջոցների վրա դրված արգելանքը հանելու և այլ գույքի վրա դնելու վերաբերյալ: Հարկադիր կատարողը դրամական

միջոցների վրայից արգելանքը չի հանել՝ պատճառաբանելով, որ կազմակերպության անշարժ, շարժական գույքն այլ կատարողական վարույթների շրջանակներում գտնվում է արգելանքի տակ:

Հարկադիր կատարողը, իր գործողություններով (անգործությամբ) սահմանափակել է գործարարի սեփականության և ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը: Արդյունքում հարկադիր կատարողի ոչ իրավաչափ վարչարարությամբ կազմակերպությանը պատճառվել է վնաս: Գործարար կազմակերպությունը վերոգրյալի արդյունքում չի կարողացել կատարել իր հարկային պարտավորությունները, վճարել աշխատակիցների աշխատավարձերը և այլն: Այս գործով Պաշտպանը կայացրել է «Մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտման առկայության մասին» որոշում:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ կատարողական վարույթի կողմերին ոչ պատշաճ վարչարարությամբ վնաս հասցնելու հնարավոր դեպքերը բացառելու նպատակով անհրաժեշտ է ուժեղացնել հարկադիր կատարողների՝ օրենքի պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը:

ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ⁴⁴

1. Անձնական տվյալների պաշտպանությունը փոստային կապի ոլորտում

2021 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել «Հայփոստ» ՓԲ ընկերության կողմից ծառայությունների մատուցումը հաճախորդների նույնականացումն իրականացնելու պայմանով կատարելու վերաբերյալ:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ շատ դեպքերում բողոքի առիթ է դարձել «Հայփոստ» ՓԲ ընկերության աշխատակիցների անձնական տվյալների մասին օրենսդրությանը և հաճախորդների անձնական տվյալների տրամադրման նպատակներին իրազեկված չլինելը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի արձանագրմամբ՝ քաղաքացիների անձնական տվյալները մշակելու յուրաքանչյուր դեպքում անհրաժեշտ է պահպանել օրինականության և համաչափության սկզբունքները, բարձրացնել անձնական տվյալների մշակման վերաբերյալ աշխատակիցների գիտելիքների մակարդակը և ներդնել իրազեկման գործուն մեխանիզմներ:

2. Տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության դեպքում էլեկտրական էներգիայի, խմելու ջրի, գազի մատակարարման դադարեցումներ

Գործող կարգավորումներով մատակարարը դադարեցնում է ջրի, գազի, էլեկտրական էներգիայի մատակարարումը տարածքի նկատմամբ իրավունք ունեցող անձի գրավոր պահանջի և առաջարկվող ժամկետի ներկայացման դեպքում, եթե բաժանորդը չունի տարածքի նկատմամբ իր իրավունքները կամ իրավունքների ձեռքբերումը հավաստող փաստաթուղթ՝ լուծելով պայմանագիրը:

⁴⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 739-752, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Խնդրահարույց են այն դեպքերը, երբ անձը ներկայացնում է ծառայությունների մատուցման տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության փաստը հաստատող փաստաթուղթ, սակայն ծառայությունների մատուցումն արդեն իսկ դադարեցված է, մատակարարը պարտավոր է վերականգնել այն, թե՛ ոչ: Բացի այդ, դատարան հայցադիմում ներկայացնելը, առանց դատարանի կողմից հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշման, հաստատում է ծառայությունների մատուցման տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության փաստը, թե՛ ոչ:

Ներկայում ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովը նախաձեռնել է խնդրո առարկա իրավանորմերի կատարելագործման գործընթաց:

Վերոնշյալ խնդրահարույց դեպքերի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ **իրավական որոշակիության կամ կանխատեսելիության պահանջների հաշվառմամբ բացի վեճի մասին տեղեկանալուց հետո ծառայությունների մատակարարումը վերականգնելու պարտավորության սահմանումը, անհրաժեշտ է հստակեցնել նաև, թե ո՞ր դեպքում է հաստատվում սեփականության իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության փաստը:**

3. Մատակարարված ծառայությունների համար չվճարելու դեպքում բաժանորդին ջրի նվազագույն քանակով չապահովելը

Գործող կարգավորումներով մատակարարին որպես հայեցողական լիազորություն է տրված մատուցված ծառայությունների կամ մատուցված ծառայության վերահաշվարկված քանակի դիմաց վճարման ենթակա գումարի կամ հաշվարկված տուժանքի չվճարման դեպքում բաժանորդի ջրամատակարարման դադարեցումը:

Մատուցված ծառայությունների դիմաց վճարման ենթակա գումարի չվճարման դեպքում անձն ամբողջովին չպետք է զրկվի ջրի իրավունքից, փոխարենը կարող է կրճատվել ջրամատակարարման տևողությունը: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է սոցիալապես անապահով անձանց, երեխաներին, տարեցներին, հաշմանդամություն ունեցող անձանց ջրի հասանելիությունն ապահովելուն:

Ուստի, Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ **անհրաժեշտ է սպառած ջրի դիմաց սահմանված գումարը չվճարելու դեպքում անձին նվազագույն ջրի քանակով ապահովելու գործուն կառուցակարգեր սահմանել օրենսդրական մակարդակում:**

4. Խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի կառուցումը ներդրումային ծրագրերում ներառելը

Խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի կառուցման խնդիրը կրում է համակարգային բնույթ և տարիներ շարունակ լուծում չի ստանում: Մարդիկ տարիներ շարունակ բնակվում են ջրամատակարարման կամ կոյուղատար համակարգերի բացակայությամբ, զրկված են անձնական հիգիենայի կանոնները պահպանելու հնարավորությունից: Դրանից բացի, կոյուղատար համակարգի բացակայությունը նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում համաճարակների և հիվանդությունների տարածման համար:

Վերոնշյալ խնդրահարույց դեպքերի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ **անհրաժեշտ է առաջնահերթության կարգով միջոցներ ձեռնարկել**

բնակելի թաղամասերում խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի կառուցման ուղղությամբ:

5. Խմելու ջրի մատակարարման խափանումներ

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել ըստ սահմանված ժամանակացույցի ջրամատակարարում չիրականացնելու, ջրամատակարարման ընդհատումների, խմելու ջրի որակի փոփոխության, ջրանջատումների վերաբերյալ պատշաճ չձանուցելու վերաբերյալ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ մատակարար ընկերության մատուցած ծառայությունների որակի և սահմանված պահանջների նկատմամբ պատշաճ վերահսկողությունը և հետևողականությունը հնարավորություն կտան խուսափել հաճախակի ջրանջատումներից և կնպաստեն նաև սպառողների պատշաճ իրազեկման ապահովմանը: Անհրաժեշտ է ուսումնասիրել վթարային ընդհատումների պատճառները և աշխատանքներ իրականացնել դրանք նվազագույնի հասցնելու ուղղությամբ, խստացնել վերահսկողությունը խմելու ջրի մատակարարման ծառայությունների կանոնների, ինչպես նաև ջրամատակարարման ընդհատումների վերաբերյալ պատշաճ ծանուցումների կատարման նկատմամբ:

6. Առևտրային հաշվառքի սարքի խափանման կամ վնասման դեպքում առանց մեղքի ապացուցման բաժանորդին պատասխանատվության ենթարկելը

Առևտրային հաշվառքի սարքերի խախտման դեպքում բաժանորդին պատասխանատվության ենթարկելու հարցը շարունակում է խնդրահարույց մնալ:

Ջրամատակարարում իրականացնող ընկերությունը փոխարինել է բաժանորդների ներքին ցանցում տեղադրված առևտրային հաշվառքի սարքերը, որից հետո դրանք ստուգաչափվել են չափագիտական մարմնի կողմից: Փորձագիտական եզրակացությամբ պարզվել է, որ օրինակ՝ բացակայում է, վնասվել կամ կեղծվել է առևտրային հաշվառքի սարքի կապարակնիքը: Առևտրային հաշվառքի սարքի խախտման հիմքով իրականացվել է վերահաշվարկ և այն վճարելու պարտավորությունը դրվել է բաժանորդի վրա: Մինչդեռ, հնարավոր է առևտրային հաշվառքի սարքը վնասվեր, օրինակ, ջրամատակարարում իրականացնող ընկերության աշխատակցի կողմից այն ապահավաքակցելու ընթացքում: Հետևաբար, խնդրահարույց է իրականացված վերահաշվարկի արդյունքում գումարը վճարելու պահանջը, առանց մեղքի ապացուցման, բաժանորդին ներկայացնելը:

ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի կարգավորումներով բաժանորդը պատասխանատվություն է կրում այնպիսի գործողությունների համար, որոնք ուղղված են իր սեփականություն հանդիսացող կամ այլ իրավական հիմքով տիրապետվող տարածքում տեղակայված առևտրային հաշվառքի սարքի խախտմանը:

Նմանօրինակ է իրավիճակը գազահաշվիչի փոխարինման դեպքերում: Բազմաբնակարան շենքերի և առանձնատների առևտրային հաշվառքի սարքերը տեղակայվում են բաժանորդի սեփականության տարածքից դուրս: Սակայն, գազահաշվիչի խափանման դեպքում, եթե ըստ մատակարարի այն պայմանավորված է բաժանորդի միտումնավոր գործողություններով, պատասխանատվությունը դրվում է բաժանորդի վրա:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ առևտրային հաշվառքի սարքերի՝ բաժանորդների սեփականության և վերահսկողության տարածք տեղափոխելու կամ

մատակարարի կողմից առևտրային հաշվառքի սարքերի անվտանգությունն ապահովող շուրջօրյա վերահսկողության համապատասխան մեխանիզմներ կիրառելու դեպքում հնարավոր կլինի խուսափել բաժանորդին անհարկի պատասխանատվության ենթարկելու դեպքերից: Խիստ վերահսկողություն սահմանել մատակարար ընկերությունների կողմից ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի որոշումների կատարման նկատմամբ Դրանից բացի, անհրաժեշտ է խիստ վերահսկողություն սահմանել մատակարար ընկերությունների կողմից ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի որոշումների կատարման նկատմամբ:

7. Ոռոգման ջրի մատակարարման խափանումներ

Հայաստանի Հանրապետության մի շարք համայնքներում արձանագրվել են ոռոգման ջրի մատակարարման խափանումներ: Մի շարք համայնքների օրեր շարունակ ոռոգման ջուր չի մատակարարվել, դաշտերը չեն ոռոգվել, ինչի հետևանքով բերքը վնասվել է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ ոռոգման ջրի մատակարարման հարաբերությունները պետք է գտնվեն պետության ուշադրության կենտրոնում: Ջրային ռեսուրսների կառավարումը պետք է ընդգրկի համապատասխան տնտեսական և ֆինանսական ծրագրերի մշակման և իրականացման, ոլորտում համապատասխան ներդրումների ներգրավման միջոցառումներ: Ոռոգման ջրի մատակարարման ոլորտը կանոնակարգելու ուղղությամբ պետք է իրականացվեն շարունակական գործողություններ և պետք է միջոցներ ձեռնարկել ոռոգման ջրի անխափան մատակարարումն ապահովելու ուղղությամբ:

ԲԱԺԻՆ 12. ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԱՅԼ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ⁴⁵

1. Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման նկատմամբ պատշաճ վերահսկողության մեխանիզմների բացակայությունը

Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման նկատմամբ պատշաճ վերահսկողության մեխանիզմներ չկան: Այդ մեխանիզմների բացակայության արդյունքում գործնականում առաջանում է ոչ միայն Բարձր դատարանի որոշումների առհասարակ պատշաճ կատարման երաշխավորման, այլ այդ որոշումների բովանդակության ճիշտ ընկալման ու կիրառման հարց:

Խնդրահարույց է Սահմանադրական դատարանի որոշմանը գործնականում այդ որոշման էությանը չհամապատասխանող մեկնաբանություն տալը: Թեև ենթադրելի է, որ Սահմանադրական դատարանի որոշումների պատճառաբանական մասերում տրված

⁴⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 753-799, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

մեկնաբանություններն ինքնին պետք է բավարար լինեն Բարձր դատարանի դիրքորոշումն ամբողջությամբ ընկալելու և դրան համապատասխան նախագծեր մշակելու համար, սակայն Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրություններն այլ բանի մասին են վկայում: Սահմանադրական դատարանի որոշումները կարող են տարակերպ մեկնաբանման տեղիք տալ, և ըստ այդմ՝ նախաձեռնված օրենսդրական լուծումները կարող են ամբողջությամբ չբխել Բարձր դատարանի կոնկրետ որոշման էությունից: Օրինակ՝ Սահմանադրական դատարանի որոշումներից մեկի հիման վրա կազմվել և շրջանառվել են միմյանցից լիովին տարբերվող և Սահմանադրական դատարանի որոշման էությունից չբխող լուծումներ բովանդակող բազմաթիվ նախագծեր (խոսքը Սահմանադրական դատարանի 2019 թվականի հունիսի 18-ի թիվ ՍԴՈ-1463 որոշման մասին է):

Սահմանադրական դատարանի նույն որոշումից բխող, սակայն միմյանցից էապես տարբերվող նախագծերի սուկ գոյությունն իսկ ապացույցն է այն բանի, որ **անհրաժեշտ է Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման գործուն մեխանիզմներ ներդնել թե՛ օրենսդրական և թե՛ գործնական մակարդակում:**

2. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածով նախատեսված բողոքարկումը՝ որպես արդյունավետ պաշտպանության միջոց, այդ բողոքների քննության ժամկետների առումով

Դեռևս 2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին են ներկայացվել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 4-րդ մասի հետ կապված օրենսդրական և դրանով պայմանավորված իրավակիրառ պրակտիկայի խնդիրներ: Բանն այն է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 4-րդ մասով ամրագրված դրույթի ձևակերպման արդյունքում չի ապահովվում անձի՝ հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների անօրինական և անհիմն որոշումների և գործողությունների վերաբերյալ բողոքի քննությունը ողջամիտ ժամկետներում՝ դրանով վտանգելով այդ բողոքի քննության արդյունավետությունը:

Խնդրի դիտարկումը ցույց է տալիս, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածով նախատեսված բողոքները սահմանված 10-օրյա ժամկետում պետք է քննվեն և խախտված իրավունքների ու ազատությունների դատական պաշտպանությունն ու դրանց վերականգնումը պետք է իրականացվեն մինչդատական վարույթի ընթացքում: Այնինչ, գործնական իրավիճակներից բխում է, որ նշված բողոքներով քննությունը ոչ միայն չի իրականացվում սահմանված ժամկետում, այլև մինչդատական վարույթի ընթացքում: **ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ նշված բողոքները տասնօրյա ժամկետում քննելու պահանջն ամրագրող դրույթը՝ դրա ձևակերպման իրավական անորոշությամբ պայմանավորված՝ իրավակիրառ պրակտիկայում ստանում է այլ (տարակերպ) մեկնաբանություն. արդյունքում էլ քննարկվող դրույթը կարող է հանգեցնել իրավական պաշտպանության միջոցի անարդյունավետության՝ առաջացնելով անձի սահմանադրական իրավունքների լիարժեք երաշխավորման խնդիր:**

Անհրաժեշտ է անձի սահմանադրական իրավունքների լիարժեք երաշխավորման նպատակով քայլեր ձեռնարկել՝ ուղղված ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 4-րդ մասի իրավական լիարժեք որոշակիության, ինչպես նաև իրավակիրառ պրակտիկայում դրա միանշանակ մեկնաբանության ապահովմանը:

3. Դատական գործերի «ձեռքով» մակագրումը և անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի քննության յուրաքանչյուր մարդու սահմանադրական իրավունքի խորթային վրանգները

2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմել է Սահմանադրական դատարան՝ բարձրացնելով դատական գործերի «ձեռքով» մակագրման հարցերը՝ կապված դատական գործերի «ձեռքով» մակագրման հետ, որով խաթարված է դատավորների միջև գործերի բաշխման օբյեկտիվությունը և առաջին հերթին վտանգված է անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի քննության յուրաքանչյուր մարդու սահմանադրական իրավունքը: Դիմումով ներկայացված խնդիրները ամփոփվել են նաև արտահերթ հրապարակային զեկույցում⁴⁶:

Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումով վիճարկվում են անհաղթահարելի ուժի առկայության պարագայում դատական գործերի ավտոմատացված կարգով բաշխման փոխարեն «ձեռքով» մակագրումն ամրագրող դրույթները, քանի որ **չկան դատական գործերի «ձեռքով մակագրման» չափանիշներ ու միասնական ամրագրված մոտեցումներ, դատական գործերի բաշխման ավտոմատացված համակարգի չգործարկման տևականությունը և իրավիճակի հանգուցալուծման ժամկետները անորոշ են, իսկ ձեռքով մակագրման համար հիմք հանդիսացող «անհաղթահարելի ուժ» եզրույթի բովանդակությունը բացահայտված չէ:**

Նշվածի արդյունքում չեն ապահովվում դատական գործընթացի շրջանակներում հայեցողականության ու կամայականության բացառման երաշխավորման նկատմամբ հանրային ընկալումն ու բարձր վստահությունը, մարդու իրավունքների պաշտպանության և օրենքի գերակայության սկզբունքները, անկախ դատարանի երաշխիքը, ինչն էլ անխուսափելիորեն ոտնահարում է անձի արդար դատաքննության և սահմանադրական այլ իրավունքներ: Դիմումով բարձրացված է նաև այն խնդիրը, որ առկա են օրենսդրական անորոշ կանոններ ու այդ կանոնները գործնականում ստացել են այնպիսի մեկնաբանություն ու այդ մեկնաբանությամբ կիրառություն, որ հանգեցրել են լուրջ խնդիրների մարդու սահմանադրական իրավունքների հարցում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ Սահմանադրական դատարան ներկայացրած դիմումի հիման վրա Սահմանադրական դատարանի 2022 թվականի փետրվարի 8-ի ՍԴԱՈ-26 որոշմամբ ««ՀՀ դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի 41-րդ հոդվածի 4-րդ մասի և բարձրագույն դատական խորհրդի «դատավորների միջև գործերի հավասարաչափ բաշխման չափանիշները և կարգը, գործերի վերաբաշխման, կոլեգիալ դատական կազմերը ձևավորելու կարգը և դատավորներին հանձնվող գործերի տոկոսաչափեր սահմանելու մասին» թիվ ԲԴԽ-16-Ն-6 որոշման 4-րդ կետի և դրա հավելված 1-ի 19-րդ կետի՝ սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ» գործն ընդունվել է քննության:

4. Քրեակադարողական ծառայողների իրավունքների ապահովման օրենսդրական խնդիրը՝ սահմանային փարիքը լրանալու հիմքով աշխատանքից ազատվելու դեպքում

⁴⁶ <https://ombuds.am/images/files/f163711f002aec2584d22d45d2d40d47.pdf>

«Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածով նախատեսված ծառայողի սահմանային տարիքը լրանալու հիմքի հայեցողական կիրառությամբ քրեակատարողական ծառայությունից ազատելու խնդիրը համակարգային առումով շարունակել է լուծված չմնալ նաև 2021 թվականի ընթացքում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը խնդրին անդրադարձ էր կատարել նաև 2020 թվականի տարեկան հաղորդման շրջանակներում: Այսպես, ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական հիմնարկների մի խումբ ծառայողներ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած դիմումներով տեղեկացրել էին, որ ազատվել են քրեակատարողական ծառայությունից՝ «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածով նախատեսված ծառայողի սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով:

Մի խումբ քրեակատարողական ծառայողներ էլ քրեակատարողական ծառայությունից ազատվել էին օրենքով նախատեսված՝ ծառայողի սահմանային տարիքը լրանալուց մի քանի տարի անց: Արդյունքում, «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումները կիրառվել են հայեցողաբար և գործող կարգավորումներով նախատեսված ժամկետները լրանալուն պես չազատվելու արդյունքում՝ նշված անձինք ակնկալիք են ունեցել, որ քրեակատարողական ծառայությունից ազատվելու են «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի նախկին կարգավորումներով սահմանված քրեակատարողական ծառայողների համար պաշտոն զբաղեցնելու սահմանային տարիքը լրանալուն պես:

Բանն այն է, որ համաձայն «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 2009 թվականի նոյեմբերի 17-ին կատարված փոփոխությունների՝ քրեակատարողական ծառայողների համար պաշտոն զբաղեցնելու սահմանային տարիք է համարվում կրտսեր խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար 50 տարեկանը, միջին և առաջատար խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 55 տարեկանը, գլխավոր խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 60 տարեկանը, իսկ բարձրագույն խմբերի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 65 տարեկանը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմած քրեակատարողական ծառայողները ծառայության էին անցել մինչև «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածում տարիքային սահմանափակումների վերաբերյալ առաջին փոփոխություններ կատարելը, այսինքն՝ մինչև 2009 թվականի նոյեմբերի 17-ը, երբ քրեակատարողական ծառայողների համար պաշտոն զբաղեցնելու սահմանային տարիք է համարվել կրտսեր խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար 55 տարեկանը, միջին և առաջատար խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 60 տարեկանը, իսկ գլխավոր և բարձրագույն խմբերի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 65 տարեկանը:

Այսպես, բողոքներից մեկում քաղաքացին Քրեակատարողական ծառայությունում զբաղեցրել է գլխավոր մասնագետի հաստիք (ծառայության էր անցել 2002 թվականից), որից, քրեակատարողական ծառայության պետի հրամանով ազատվել է խնդրո առարկա օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում՝ սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով: Մինչդեռ, վերջինիս նկատմամբ կիրառելի չէին 2009 թվականի և դրանից հետո կատարված օրենսդրական փոփոխությունները, քանի որ անձի իրավական վիճակը վատթարացնող իրավական ակտերը հետադարձ ուժ չունեն: Արդյունքում, քրեակատարողական ծառայությունից ազատվելով՝ քաղաքացին զրկվել է իր աշխատանքը պահպանելու և զինվորական ծառայության ավել ստաժ ունենալու հնարավորությունից:

Կոնկրետ դեպքով ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գրությանն ի պատասխան՝ ՀՀ արդարադատության նախարարությունից նշել են հետևյալը.

1) ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայության տրամադրած տեղեկանքի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկի սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների բաժնի նախկին գլխավոր մասնագետը (սոցիալական աշխատողը), արդարադատության մայրը՝ Քրեակատարողական ծառայությունում զբաղեցրել է տարբեր խմբերի պաշտոններ և Քրեակատարողական ծառայության պետի հրամանի համաձայն՝ ազատվել է Քրեակատարողական ծառայությունից քրեակատարողական ծառայողների համար պաշտոն զբաղեցնելու սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով («Քրեակատարողական ծառայության մասին» օրենքի 39-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի և 41-րդ հոդվածի համաձայն):

Համաձայն ՀՀ արդարադատության նախարարության դիրքորոշման՝ բողոք ներկայացրած անձին քրեակատարողական ծառայողների համար պաշտոն զբաղեցնելու սահմանային տարիքը լրանալու կապակցությամբ Քրեակատարողական ծառայությունից ազատելու համար հիմք է հանդիսացել այն հանգամանքը, որ չնայած նա Քրեակատարողական ծառայությունում պաշտոնի է նշանակվել մինչև «Քրեակատարողական ծառայության մասին» 2009 թվականի նոյեմբերի 17-ի ՀՕ-218-Ն օրենքով 41-րդ հոդվածում կատարված փոփոխությունները, սակայն հետագայում զբաղեցրել է տարբեր պաշտոններ (նախ՝ 02.10.2012 թվականին զբաղեցրել է գլխավոր մասնագետի (քաղաքացիական հատուկ ծառայության) պաշտոն, այնուհետև՝ 16.12.2013թ. և 10.07.2015թ.՝ գլխավոր մասնագետի (քրեակատարողական ծառայության) պաշտոն):

Արդարադատության նախարարության դիրքորոշմամբ՝ նշված դեպքում նույնպես քրեակատարողական ծառայողի համար ծագել են նոր իրավահարաբերություններ, և վերջինս ենթակա է եղել ազատման քրեակատարողական ծառայողների համար պաշտոն զբաղեցնելու սահմանային տարիքը լրանալու կապակցությամբ՝ «Քրեակատարողական ծառայության մասին» օրենքի 41-րդ հոդվածի համաձայն:

ՀՀ արդարադատության նախարարության այն դիրքորոշմամբ, ըստ որի, ծառայության նույն խմբի այլ պաշտոնում նշանակվելը իրենից ենթադրում է իրավահարաբերության դադարում և նոր իրավահարաբերության ձևավորում, ձևավորել է իրավակիրառ այնպիսի պրակտիկա, որը չի համապատասխանում Սահմանադրության 73-րդ հոդվածի տրամաբանությանը և ոգուն:

5. Մարտական գործողությունների ժամանակ սրացած վնասվածքի կամ խեղման հետևանքով 3-րդ խմբի հաշմանդամություն սրացած զինծառայողների վնասի հատուցման հարցերը

2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին է ներկայացվել խնդիր առ այն, որ 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողները «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ժամանակ զինծառայողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի շրջանակներում չեն դիտարկվում որպես շահառու և ըստ այդմ, վերջիններիս համար վնասի հատուցման որևէ կառուցակարգ և ընթացակարգ նախատեսված չէ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ և հաշվի առնելով հաշմանդամություն ուղղորտում հայեցակարգային փոփոխությունները՝ նաև հաշմանդամության կարգերի սահմանման առումով, սոցիալական քաղաքականության ուղղորտում պետության հայեցողության շրջանակը, ինչպես նաև կարևորելով հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողների սոցիալական երաշխիքների շարունակական

բարելավման հարցերը՝ կարծում ենք, որ օրենսդրական փոփոխությունները պետք է թիրախավորեն նաև խնդրո առարկա օրենսդրական խնդիրը:

6. Պաշտպանության գործընթացի կազմակերպման օրենսդրական և գործնական խնդիրները

2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված մի շարք դիմումներով բարձրացվել է պատվաստման գործընթացում մարդու իրավունքների ապահովման խնդիրը՝ մասնավորապես, դրանց պարտադիրությունը աշխատանքային իրավունքների համատեքստում: Ուստի, բարձրացված հարցերը իրավական վերլուծության առարկա են դարձել Պաշտպանի աշխատակազմում՝ միջազգային մոտեցումների ու պրակտիկայի, ինչպես նաև սահմանադրական երաշխիքների ապահովման տեսանկյունից:

Նշվածի շրջանակներում Պաշտպանն անդրադարձել է պատվաստման պարտադիրությունն ամրագրող նախագծային կարգավորումներին՝ ընդգծելով, որ հաշվի առնելով, որ նախագծով առաջարկվող փոփոխությունների և լրացումների հիմքում ընկած էր հանրային առողջության պահպանության գերակա նպատակը, Մարդու իրավունքների պաշտպանի կարծիքում հստակ նշվել էր, որ հանրային ծառայության համակարգի մյուս աշխատողների համեմատությամբ խտրականության բացառման ու նախագծի իրավաչափ նպատակից չհեղվելու համար պետք է հիմնավորել նշված սուբյեկտների չվարակվելու կամ վերջիններիս կողմից քաղաքացիների հետ պարբերաբար շփումների հատուկ պայմանների առկայությունը կամ բացակայությունը:

Ավելին, Օրենքի նախագծի վերաբերյալ Պաշտպանի աշխատակազմի կարծիքում անդրադարձ էր կատարվել ՊՇԲ հետազոտության բացասական արդյունքը հավաստող սերտիֆիկատ ներկայացնելու պահանջով՝ աշխատողների վրա լրացուցիչ անհամաչափ ֆինանսական բեռ դնելու խնդիրին:

Այս առումով, օրենսդրական խնդրո առարկա փոփոխությունների վերաբերյալ կարծիքում Պաշտպանն ընդունելի չի համարել, որ նախատեսվող պարտադրանքով փորձ էր արվում լրացնելու պատվաստումների հարցում հանրային անվտանգություն առաջացնելու բացթողումները, որոնք պայմանավորված են մի շարք հանգամանքներով՝

- Տեղեկատվական ոչ բավարար աշխատանքներ պատվաստանյութերի՝ վարակից պաշտպանելու արդյունավետության, դրանց հնարավոր այլ ազդեցությունների, պատվաստվելու/չպատվաստվելու հնարավոր առողջական հետևանքների վերաբերյալ:

- Պատվաստանյութերի ընտրության հարցում առկա վերապահումները ու սահմանափակ հնարավորությունը:

- Անձին պատվաստելիս վերջինիս առողջական վիճակի ոչ լիարժեք գնահատումը, բժշկական հետազոտության չիրականացումը՝ հավասարակշռելու համար անձի առողջական վիճակով պայմանավորված՝ վերջինիս վրա պատվաստման հնարավոր հետևանքներն ու վարակից պաշտպանվելու շահը:

Փաստորեն, պետությունը համավարակի դեմ պայքարում իր պարտավորությունների՝ իրազեկման, ամբողջական և ճշգրիտ տեղեկատվության պարբերական տրամադրման, հանրության հետ համագործակցային միջավայր ձևավորելու, պատվաստումների հետ կապված բոլոր մտահոգություններին համարժեք արձագանքի և այլ միջոցառումների ձախողման կամ թերացումների հետևանքով անցում կատարեց մարդու իրավունքներին ուղղակի միջամտության քաղաքականության:

Այսպիսով, հարկ է նշել նաև, որ մեր դիտարկմամբ պատվաստման ընթացքի, Covid-19 հետ կապված սահմանափակումների հարցերում պետության ձեռնարկած միջոցների նկատմամբ վստահության պակասի պատճառ էր նաև կառավարության պասիվությունը հանրային իրազեկման հարցերում և մասնագիտական մոտեցումների փոխարեն, դրանց քաղաքականացումը:

Պատվաստման որոշում կայացնելու համար մարդիկ պետք է ունենան պատվաստանյութերի վերաբերյալ համարժեք և բավարար տեղեկատվություն, իսկ համապատասխան տեղեկատվությունը պետք է ապահովվի պետության կողմից, քանի որ վերջինս պարտավոր է իրականացնել վարակվածների, հետպատվաստումային բարդությունների ու հետևանքների վերաբերյալ պարբերական հետազոտություններ, հանրությանը ներկայացնել այդ արդյունքները և հնարավոր զարգացումները:

COVID-19-ի դեմ պատվաստումների համաշխարհային ռազմավարության անմիջական նպատակն է նվազագույնի հասցնել մահերը, ծանր հիվանդությունները և ընդհանուր հիվանդությունների ծանրաբեռնվածությունը, նվազեցնել առողջապահական համակարգի ազդեցությունը, լիարժեք վերսկսել սոցիալ-տնտեսական գործունեությունը և նվազեցնել նոր տարբերակներով վարակվելիս մահացության ռիսկը:

Վիրուսի նոր շտամների ի հայտ գալու պայմաններում, այս նպատակին հասնելու համար էական է բնակչության բարձր իմունիտետի առկայությունը, ինչը նշանակում է համատարած պատվաստման պահանջի կատարում: Ելնելով ներկայիս տվյալներից՝ սա նշանակում է, որ աշխարհի բնակչության առնվազն 70%-ը պետք է պատվաստվի՝ հաշվի առնելով մեծահասակների մեծ մասի և բնակչության որոշ խմբերի լուրջ հիվանդությունների առկայությունը, որը նրանց դարձնում է ավելի խոցելի:

7. Խտրականությունը սեռական կողմնորոշման հիմքով

Բավարար օրենսդրական հիմքերի, մասնավորապես՝ իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ կառուցակարգերի առկայությունը խտրականության բացարձակ արգելքի գործնական ապահովման համար առաջնային կարևորության նշանակություն ունի: Իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, խտրականության կանխարգելման ներպետական օրենսդրությամբ ամրագրված լիարժեք կարգավորումները, սակայն, բացակայում են:

Մասնավորապես, ներպետական օրենսդրության պայմաններում անձի սեռական կողմնորոշմամբ պայմանավորված ատելության հիմքով կատարված հանցագործությունները չեն ազդում հանցագործության որակման և պատժի չափի որոշման վրա:

Օրենսդրական կարգավորումների ամբողջականության առումով առանցքային է խախտված իրավունքների վերականգնման արդյունավետ կառուցակարգերի առկայությունը:

Իրավահավասարության ոլորտի մարմնի ստեղծման հարցը իրավունքների պաշտպանության և պահպանության, ինչպես նաև խնդիրների կանխարգելման առումով կարևոր նշանակություն ունի: Ոլորտում օրենսդրական կանոնակարգվածության ապահովմանն ուղղված է «Իրավահավասարության ապահովման մասին» օրենքի նախագիծը, որով հավասարության մարմնի կարգավիճակը վերապահվում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտին:

Բարձրացված խնդիրների համակարգային լուծումը պահանջում է խտրականության դեմ պայքարի և դրա կանխարգելման օրենսդրական արդյունավետ կառուցակարգերի ամրագրում՝ միջազգային չափանիշներին համահունչ:

8. Արտաքին լուսավորությամբ ապահովելու անհրաժեշտություն

2021 թվականին շարունակում է կարևոր հիմնախնդիրներից համարվել հանրապետության մարզերի համայնքների ճանապարհները և փողոցները, ինչպես նաև մայրուղային ավտոճանապարհներն արտաքին լուսավորության ցանցով ապահովելու հարցը: Երևան համայնքում չնայած համեմատաբար բարվոք վիճակին, դեռևս առկա է բոլոր վարչական շրջանների փողոցները, բակային և հանրային օգտագործման բոլոր տարածքներն արտաքին լուսավորության ցանցով ապահովելու անհրաժեշտություն: Հանրապետության մյուս համայնքների փողոցներում և ներհամայնքային ճանապարհներին, միջպետական, հանրապետական և մարզային նշանակության ճանապարհներին ևս արտաքին լուսավորության առակյությունը առաջնահերթություն է, քանի որ հաճախ վերջիններիս բացակայության պատճառով նաև արագաչափ սարքերն ու զգուշացնող նշաններն ընդհանրապես չեն երևում⁴⁷: Պաշտպանին այս խնդրի առնչությամբ պարզաբանումներ են ներկայացրել Երևանի քաղաքապետարանից և Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից և պարզվել է, որ չնայած իրականացված աշխատանքներին՝ արտաքին լուսավորության ցանցի բարելավման և զարգացման խնդիրը շարունակում է արդիական մնալ: Համայնքների զարգացման կարևոր նախապայմաններից է արտաքին լուսավորության էներգախնայող համակարգի ներդրումը (LED), ինչպես նաև գոյություն ունեցող մալուխային ցանցերի ստորգետնյա խրամուղիներով անցկացումը և արտաքին լուսավորության ավտոմատ կառավարման կենտրոնների ստեղծումը :

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1.

շարունակաբար

կաբար ավելացնել ինչպես մայրաքաղաքի, այնպես էլ հանրապետության այլ քաղաքների և գյուղերի արտաքին լուսավորության ցանցով ամբողջովին ապահովված փողոցներն ու հանրապետության մայրուղային և այլ ճանապարհները,

2.

նվազեց

նել էլեկտրաէներգիայի ծախսումները, այն է՝ այլ լամպերի փոխարեն հանրապետության ամբողջ տարածքում ասփոճանաբար ներդնել շրջակա միջավայրի ու հանրային առողջության համար անվտանգ արդիական ու էներգախնայող լուսատուների (LED) լուսատուների համակարգեր,

3.

գոյություն

ն ունեցող մալուխային ցանցերն անցկացնել ստորգետնյա խրամուղիներով:

4.

ստեղծել

լուսավորության ավտոմատ կառավարման կենտրոններ:

9. Աղմուկի հետևանքով համակեցության կանոնների խախտումը

2021 թվականին ևս Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ հանրային սննդի ծառայություն կամ ժամանց կազմակերպելու (ռեստորան, բար-սրճարան և այլն) հետևանքով մարդկանց

⁴⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի հայտարարությունը, հասանելի է՝ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/2079> հղումով:

իրավունքների խախտման վերաբերյալ, առավելապես պայմանավորված բազմաբնակարան շենքերում վերը նշված գործունեություն իրականացնելու հանգամանքով:

Կառավարության որոշմամբ⁴⁸ հաստատված է բազմաբնակարան շենքերում բնակարանների գործառնական նշանակության փոփոխման կարգը, համաձայն որի հասարակական գործառնական նշանակությունը կարող է փոփոխվել միայն որպես գրասենյակ օգտագործելու դեպքում, իսկ բազմաբնակարան շենքերի պարագայում բնակարանների սեփականատերերի կեսից ավելի կողմից համայնքի ղեկավարին ներկայացված համաձայնության հիման վրա:

Հաճախ քաղաքացիները դիմելով Երևանի քաղաքապետարան փոխում են գնված բնակարանի կամ նկուղի նպատակային նշանակությունը՝ դարձնելով այն հասարակական: Ըստ վերոնշյալ կարգավորման այն կարող է փոխվել միայն որպես գրասենյակ օգտագործելու համար, սակայն շատ դեպքերում դրանք վերածվում են բառ-ռեստորան-սրճարանների՝ առաջացնելով աղմուկ:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով արձանագրվում են քաղաքացիների իրավունքների խախտումների այնպիսի դեպքեր ինչպիսիք են բնակարանի սեփականատիրոջ կողմից Երևանի քաղաքապետարանի տրամադրած շինարարության թույլտվության հիման վրա բնակարանի որպես ռեստորանի տարածք վերակառուցումը առանց շենքի բնակիչների համաձայնության, կամ տնտեսվարողների կողմից գիշերային ժամանակ (ժամը 22.00-02.00) երաժշտական գործիքների և (կամ) կենդանի բարձր երաժշտության գործարկումը, և կամ Երևանի կենտրոնական փողոցներում թափառաշրջիկ երաժիշտների երաժշտական գործունեությունը:

Նշված մարդու իրավունքների խախտումների կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանվել է, որ գործադրվում են հնարավոր բոլոր ջանքերը նման դեպքերը կանխելու նպատակով:

Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնից պարզաբանվել է, որ 2021 թվականի ընթացքում ներկայացվել են դիմումներ, որոնց հիման վրա հարուցվել են վարչական վարույթներ և կազմակերպվել են վարչական լուսմներ, ինչպես նաև տրվել են կարգադրագրեր՝ տնտեսվարողների գործունեությունը ՀՀ առողջապահության նախարարի հրամանով⁴⁹ սահմանված սանիտարական նորմերին համապատասխանեցնելու նպատակով:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ օրենսդրությամբ անհրաժեշտ է սահմանել «համակեցության կանոն» հասկացությունը, ինչպես նաև հսկողական մեխանիզմները և համակեցության կանոնները չպահպանելու համար պատասխանատվության միջոցները, ինչը խնդիրը համակարգային առումով կարգավորելու համար կարևոր նշանակություն կունենա:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1.

ընդունել

հանրային սննդի կազմակերպությունների և (կամ) թափառաշրջիկ երաժիշտների կողմից հարակից շենքերի բնակիչների հետ հարաբերվելու կանոններ սահմանող իրավական ակտեր՝

⁴⁸ Կառավարության 2002 թվականի փետրվարի 2-ի N 88 որոշում

⁴⁹ ՀՀ առողջապահության նախարարի 2002 թվականի մարտի 06-ի N 138 հրամանով հաստատված «Աղմուկն աշխատատեղերում, բնակելի և հասարակական շենքերում և բնակելի կառուցապատման տարածքներում» N2-III-11.3 սանիտարական նորմերի 5.3-րդ կետի աղյուսակ 3-ի 4-րդ կետ

նախատեսելով համակեցության կանոնների որոշակի շրջանակ դրանց պահպանման համար վերահսկողական մեխանիզմներ և պատասխանատվության միջոցներ:

2. գործող
կարգավորումների շրջանակում աղմուկի թույլատրելի մակարդակի խախտման դեպքերով խնդիրները կարգավորելու ուղղությամբ ձեռնարկել պարզաճ հսկողություն:

10. Թափառող շների վնասազերծման խնդիր

2021 թվականին Պաշտպանին շարունակել են հասցեագրվել բողոքներ Երևան համայնքում և ՀՀ մարզերի այլ համայնքներում թափառող շների վնասազերծման և թվաքանակի կանոնակարգման խնդրի վերաբերյալ: Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների և զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումների ուսումնասիրությունները վկայում են, որ Երևան քաղաքի տարբեր վարչական շրջաններում արձանագրվել են թափառող շների մարդկանց վրա հարձակվելու դեպքեր: Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանել են, որ 2021 թվականի ընթացքում «ԹԿՎԿ» ՀՈԱԿ-ի թեժ գծին թափառող շների վնասազերծման և ստերջացման հարցերով ստացվել է 4299 ահազանգ: Հարձակումների դեպքերի հետ կապված տեղում կատարվել են ուսումնասիրություններ, հնարավորության դեպքում շները տեղափոխվել են «ԹԿՎԿ» ՀՈԱԿ-ի կլինիկա՝ նրանց վարքը ուսումնասիրելու, վտանգավոր հիվանդությունները բացահայտելու և ստերջացնելու նպատակով:

Խնդիրն առավել զգայուն է հանրապետության այլ համայնքներում, քանի որ բացի Երևան համայնքից այլ համայնքներում չկան կենդանիների վնասազերծման հատուկ կազմակերպություններ, իսկ առկաները մատչելի չեն ֆինանսական անհամեմատ բեռ հանդիսանալու հանգամանքով պայմանավորված:

Այսպիսով, թափառող շների վնասազերծման և թվաքանակի կանոնակարգման հարցը շարունակում է մտահոգիչ մնալ ինչպես Երևան համայնքում, այնպես էլ ՀՀ մարզերի այլ համայնքներում, քանի որ ագրեսիվ շներն իրական վտանգ են դարձել բնակիչների համար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և խնդրի կարգավորման հրատապությունը՝ անհրաժեշտ է՝

1. Երևան
համայնքում և ՀՀ այլ մարզերի համայնքներում իրականացնել թափառող կենդանիների (շներ) վնասազերծման և դրանց թվաքանակի կանոնակարգման պարզաճ միջոցառումներ,

2. ստեղծել
համապատասխան իրավական հիմքեր հանրապետությունում առկա թափառող շների վնասազերծման և թվաքանակի կանոնակարգման գործընթացի կարգավորման համար,

3. ՀՀ
մարզերի համայնքներում ստեղծել թափառող շների վնասազերծման և թվաքանակի կանոնակարգմամբ զբաղվող համապատասխան կազմակերպություններ և գործընթացն այնպես կազմակերպել, որպեսզի համայնքները հնարավորություն ունենան իրենց բյուջեում առկա միջոցների հաշվին օգտվել այդ ծառայություններից կամ դրանք իրականացնել պետական համաֆինանսավորմամբ:

11. Հանրային ուղևորատար տրանսպորտի գերծանրաբեռնվածության, սպասարկման որակի և այլ խնդիրներ

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2021 թվականին արդիական են հասարակական ուղևորատար տրանսպորտի գերծանրաբեռնվածության, տրանսպորտի սպասարկման որակի և այլ խնդիրները: Առողջապահության նախարարի 2020 թվականի հրամանով⁵⁰ սահմանվել է, որ ուղևորատար տրանսպորտին ներկայացվող պահանջները **կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) տարածման կանխարգելման նպատակով**: 2021 թվականին սակայն քաղաքացիները բազմիցս արտահայտել են դժգոհություններ Երևանի հասարակական տրանսպորտի, հատկապես՝ ավտոբուսների ու միկրոավտոբուսների ոչ պատշաճ աշխատանքի և սանիտարակն ոչ պատշաճ վիճակի վերաբերյալ: Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանվել է, որ Երևան քաղաքի հանրային տրանսպորտի բարեփոխումների շրջանակներում ընթացիկ տարում մայրաքաղաք է ներկրվելու փոքր և միջին դասի քաղաքային ավտոբուսներ: Ընթացիկ տարում նշված համակարգային խնդրի կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանը պարզաբանել է, որ Երևան քաղաքի հասարակական ուղևորատար տրանսպորտի բարեփոխումների ամբողջ ծրագիրը (դրա շրջանակներում նոր երթուղային ցանցի ներդրման աշխատանքները) նախատեսվում է իրականացնել 2-4 տարվա ընթացքում:

Հանրային ուղևորատար տրանսպորտի կարևոր խնդիրներից է մետրոպոլիտենի արդիականացման հարցը: Ցանցի ծածկույթը սահմանափակ է, ինչի հետևանքով մետրոպոլիտենը երթևեկության զգալի մասը զիջում է վերգետնյա ուղևորատար տրանսպորտին: Մետրոպոլիտենը բնապահպանության տեսակետից ևս հարմար ու մատչելի հանրային տրանսպորտի տեսակ է, որը համարվում է Երևանի քաղաքային տրանսպորտի համակարգի ողնաշարը, ուստի անհրաժեշտ է գործուն քայլեր ձեռնարկել այն անընդհատ արդիականացնելու:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. *բարձրա*
ցնել հասարակական տրանսպորտի սպասարկման որակը՝ սահմանելով վերահսկողության մեխանիզմներ հանրային ուղևորատար տրանսպորտով ուղևորների կանոնավոր փոխադրումներն իրականացնող կազմակերպությունների մատուցած ծառայությունների որակի նկատմամբ,
2. *միջոցներ*
ը ձեռնարկել Երևան քաղաքի հասարակական տրանսպորտի (երթուղային ցանցի) բարեփոխման ծրագիրն առավել սեղմ ժամկետում իրականացնելու ուղղությամբ,
3. *Երևան*
քաղաքի հասարակական տրանսպորտի բարեփոխման ծրագիրն իրականացնելիս առաջին հերթին նոր շարժակազմով սպահովել այն վարչական շրջանները, որտեղ առավել ակնառու է խնդրի կարգավորման անհրաժեշտությունը,
4. *պատշա*
ճ վերահսկողություն իրականացնել հանրային ուղևորատար տրանսպորտում հակահամաճարակային կանոնները պահպանելու ուղղությամբ:

⁵⁰ Առողջապահության նախարարի 2020 թվականի օգոստոսի 4-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) տարածման կանխարգելման նպատակով կիրառվող ՍԿ N 3.1.2-001-20 սանիտարական կանոնները հաստատելու մասին» N 17-Ն հրաման

5. Երևան
քաղաքը բեռնաթափելու նպատակով պարբերաբար միջոցներ ձեռնարկել Երևանի մեթրոպոլիտենը արդիականացնելու, վերազինելու և մեթրոպոլիտենի աշխատանքն առավել արդյունավետ կազմակերպելու ուղղությամբ,

6. միջոցներ
որ ձեռնարկել հանրապետության բոլոր մարզերում հասարակական տրանսպորտի որակի բարելավման և պատշաճ սպասարկումն ապահովելու ուղղությամբ:⁵¹

ԲԱԺԻՆ 13. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ⁵²

Զինված ուժերում մարդու իրավունքների ապահովմանն ուղղված գործունեությունը Պաշտպանն իրականացնում էրեք հիմնական ուղղություններով՝ (1) աջակցել զինծառայողներին և նրանց ընտանիքների անդամներին, ներառյալ՝ վեր հանելով նրանց հուզող խնդիրներն ու առաջարկելով դրանց համար լուծումներ, (2) աջակցել պետությանը, կոնկրետ դեպքում զինված ուժերին՝ նպաստելով զինված ուժերի բոլոր անդամների իրավունքների պաշտպանությանը (protection) և խթանմանը (promotion), (3) վերահսկել պետական մարմիններին՝ երաշխավորելու համար իրավունքի գերակայության սկզբունքի անվերապահ ապահովումը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը ընդգծում է, որ ժողովրդավարական պետությունը, և առավելապես Հայաստանն այսօր, իր անվտանգության ապահովման հիմնարար գործոն պետք է համարի մարդու իրավունքների ու նրա օրինական շահերի հուսալի պաշտպանությունը՝ մշտապես կատարելագործելով պաշտպանական ներպետական մեխանիզմները: Կարևոր է նշել, որ ինչպես միջազգային հանրությունն ու մարդու իրավունքների հարցերով զբաղվող միջազգային կազմակերպությունները, այնպես էլ պետական մարմինները պարտավոր են իրենց վարքագծով և հետևողական քայլերով կոտրել մարդկանց մոտ կարծրացած նման համոզմունքը և հստակ ցույց տալ, որ առանց զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության, առանց զինված ուժերում իրավունքի գերակայության երաշխավորման՝ հնարավոր չէ ապահովել երկրի անվտանգությունը:

Պաշտպանի սույն տարեկան հաղորդման մեջ արտացոլվել են զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող և ոլորտում առկա տարբեր հարցեր և խնդիրներ, միաժամանակ, Պաշտպանը չի սահմանափակվել միայն հիմնական խնդիրների մատնանշմամբ, այլ ներկայացրել է նաև դրանց լուծմանն ուղղված կոնկրետ առաջարկներ:

⁵¹ Առավել մանրամասն տե՛ս 2021 տարեկան հաղորդման մեջ, էջեր 787-801

⁵² Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 804-1058, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Տարեկան հաղորդման սույն բաժինն առանձնանում է նաև մեկ այլ կարևոր մասով. հատուկ ուշադրություն է դարձվել ճգնաժամային կամ արտակարգ իրավիճակներում Պաշտպանի՝ որպես մարդու իրավունքների ազգային հաստատության դերի ընդգծմանը:

ԳԼՈՒԽ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ⁵³

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության անկախ մեխանիզմ

Պաշտպանի առաջնահերթություններից է զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, ներառյալ՝ զինճառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների ապահովումը: Այդ պաշտպանության համար Պաշտպանն ունի մասնագիտացված և անհրաժեշտ ու բավարար կարողություններ՝ հետևելու զինված ուժերում իրավասու մարմինների և պաշտոնատար անձանց կողմից մարդու իրավունքների ապահովմանը:

Զինված ուժերի անձնակազմի համար կարևոր է, որ նրանք ծառայության ընթացքում իրենց խախտված իրավունքները վերականգնելու նպատակով ունենան անկախ մարմիններին բողոք ներկայացնելու հնարավորություն: Չնայած զինված ուժերում գանգատարկման ընթացակարգերի գոյությանը՝ զինվորական աստիճանակարգության վերահսկողության ներքո չգտնվող անկախ օմբուդսմանի ինստիտուտների նպատակն է քննության առնել զինված ուժերում ոչ պատշաճ վարքագծի դրսևորումների վերաբերյալ գանգատները, ինչպես նաև զինվորական քաղաքականության բացերը և զինված ուժերի համակարգային հիմնախնդիրները: Օմբուդսմանի դերը կարևորվում է մի քանի առումներով՝

1. նրա անկախ վերահսկողությունը բարձրացնում է վստահությունը զինված ուժերի նկատմամբ՝ վարչարարության գործընթացում ավելի մեծ թափանցիկություն ստեղծելով և չվնասելով ենթակայության աստիճանակարգը:

2. որպես վերահսկող անկախ մարմին՝ խթանում է զինված ուժերի նկատմամբ ժողովրդավարական և քաղաքացիական վերահսկողությունը:

3. զինված ուժերում ուժեղացնում է պատշաճ կառավարման, քաղաքացիական վերահսկողության, իրավունքի գերակայության և մարդու իրավունքների սկզբունքները:

4. զինճառայողներին պաշտպանում է նրանց իրավունքների խախտումներից, չարաշահումներից և անարդարացի որոշումներից:

5. զինվորական հրամանատարներին օգնում է հասնել ներքին բարեփոխումների և կատարելագործել զինված ուժերի ներքին ծառայությունը:

Արդյունքում, օմբուդսմանը դրական ներգործություն է ունենում զինճառայողների կյանքի որակի, նրանց մարտական ոգու և զորքերի մարտական համախմբվածության վրա:

⁵³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 801-815, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է 3 գլխավոր ուղղություններով՝ 1) մինչև զինվորական ծառայության անցնելը զինապարտների իրավունքների պաշտպանություն, 2) զինվորական ծառայության ընթացքում զինծառայողների իրավունքների պաշտպանություն, 3) զինվորական ծառայության ավարտից հետո նախկին զինծառայողների իրավունքների պաշտպանություն: Միաժամանակ, Պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում են ոչ միայն զինապարտների, այլ նաև նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանությունը:

2. Հանրային մարմինների և քաղաքացիական հասարակության հետ զինված ուժերում մարդու իրավունքների հարցերով համագործակցությունը

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերում ակտիվ համագործակցել է ՀՀ պաշտպանության նախարարության և Զինված ուժերի գլխավոր շտաբի, ՀՀ գլխավոր դատախազության, ՀՀ քննչական կոմիտեի, ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության և մի շարք այլ մարմինների հետ: Կարևոր է նաև համագործակցությունը ՀՀ ազգային ժողովի իրավասու մշտական հանձնաժողովների հետ: Պաշտպանն Ազգային ժողով է հասցեագրել գրություններ՝ ներկայացնելով ոլորտային տարբեր խնդիրներ և դրանց լուծման առաջարկներ (այդ թվում՝ զինապարտ քաղաքացիների բուժօգնության, զինծառայողների առողջական վիճակի, բնակարանային ապահովության և այլ հարցերի կապակցությամբ): Կոնկրետ առաջարկներով գրություններ են ուղարկվել նաև մյուս իրավասու պետական մարմիններին: Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության տեսանկյունից հատուկ կարևորություն ունի համագործակցությունը փաստաբանների հետ, ինչը կրում է պարբերական և մասնագիտական բնույթ:

Լինելով կամուրջ հանրային մարմինների և քաղաքացիական հասարակության միջև՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի համար կարևոր է միասնական հարթակ ստեղծել բանակում առկա խնդիրները վեր հանելու, դրանք քննարկելու և անհրաժեշտ լուծումներ գտնելու ուղղությամբ: Այստեղ կարևոր է հասարակական կազմակերպությունների կարողությունների զարգացումը, որը հնարավորություն կտա արդյունավետ և պրոֆեսիոնալ կերպով իրականացնել ոլորտի մշտադիտարկումն ու առկա թերությունների մասին իրազեկումը: Հանրապետությունում հայտարարված արտակարգ և ռազմական դրությունը է՛լ ավելի ընդգծեցին զինված ուժերի և ընդհանրապես անվտանգության ոլորտի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության, և մասնավորապես՝ խորհրդարանական վերահսկողության կարևորությունը: Պաշտպանը գտնում է, որ խորհրդարանական վերահսկողությունը նվազագույնի է հասցնում պետության սխալների ռիսկերը, ուստի անհրաժեշտ է, որ հատկապես խորհրդարանական կառավարման պայմաններում խորհրդարանը պրոակտիվ քաղաքականություն ցուցաբերի ոլորտի խնդիրների վերհանման և դրանց լուծման ուղղությամբ:

3. Միջազգային համագործակցությունը զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության բնագավառում

Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության համար կարևոր է միջազգային մասնագիտացված կառույցների հետ համագործակցության կատարելագործումը:

Մարդու իրավունքների իրավական չափանիշների ներդրման գործում կարևոր է «Մարդու իրավունքների Եվրոպական չափանիշների կիրառման ամրապնդումը Հայաստանի զինված ուժերում» Եվրոպայի Խորհրդի ծրագիրը, որին 2019 թվականի մարտին հաջորդել և 2020, 2021 թվականներին շարունակել է «Մարդու իրավունքները և կանայք Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում» ծրագիրը: Ծրագրի շրջանակում մշակվել է «Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանություն. Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման իրավական շրջանակ» ձեռնարկը, որը վերաբերում է Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը և կարևոր ու պրակտիկ գործիք է Պաշտպանի կողմից զինծառայողների իրավունքների և ազատությունների, զինված ուժերում կանանց իրավունքների մշտադիտարկման համար: Եվրոպայի Խորհրդի նշված ծրագրի շրջանակներում նախատեսված և իրականացվող միջոցառումներից կարևոր է ընդգծել «Համազգեստով քաղաքացի» հեռախոսային հավելվածի մշակումը: Նախատեսվում է ստեղծել այնպիսի ճկուն և հարմարավետ գործիք (User friendly), որի օգտագործմամբ մեր քաղաքացիները հեշտությամբ կկարողանան ստանալ զինվորական հարաբերություններին վերաբերող իրենց հարցերի պատասխանները:

2020 թվականին մեկնարկ տրվեց նաև Եվրոպայի Խորհրդի HELP (Human Rights Education for Legal Professionals) հարթակի ներքո մի նոր կրթական դասընթացի, որը մինչ այդ օրինակը չի ունեցել ԵԽ անդամ երկրների շրջանակում: Խոսքը «Մարդու իրավունքները զինված ուժերում» մոդելային դասընթացի մասին է:

Անվտանգության ոլորտի վերահսկողության վերաբերյալ միջազգային չափանիշների ներդրման գործում չափազանց կարևոր է Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության «Անվտանգության ոլորտի կառավարումը Հայաստանում» ծրագիրը, որի հիմնական շահառուներից է Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի համար կարևոր քայլ էր սկիզբ առած գործունեության նոր ուղղությունը, այն է՝ Եվրոպայի Խորհրդի Նախարարների կոմիտե հատուկ դիրքորոշումներ (Rule 9 communications) ներկայացնելը՝ կապված Հայաստանի վերաբերյալ ՄԻԵԴ վճիռների կատարման հետ:

ԳԼՈՒԽ 2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԵՎ ԶՈՐԱԿՈՉԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ⁵⁴

1. Զինվորական հաշվառման և զորակոչի կազմակերպման գործընթացը

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչին քաղաքացու ներկայությունն ապահովելու նպատակով համապատասխան զինվորական կոմիսարիատը քաղաքացուն փաստաթղթային կամ էլեկտրոնային եղանակով ծանուցում է զինվորական կոմիսարիատ ներկայանալու պարտավորության մասին: Նմանատիպ կարգավորում է

⁵⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 816-828, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

նախատեսված նաև ՀՀ կառավարության 2018 թվականի հոկտեմբերի 4-ի թիվ 1132-Ն որոշման 1-ին հավելվածով հաստատված կարգի 8-րդ կետով: Կառավարության նշված որոշման կարգավորումներից, սակայն, պարզ չէ, թե ինչ գործողություններ պետք է իրականացնի զինվորական կոմիսարիատը այն դեպքերում, երբ ծանուցագիրը քաղաքացուն առձեռն հանձնել չի հաջողվել, և բացակայում է նրա էլեկտրոնային հասցեն: Ծանուցման խնդիրների հետ կապված Պաշտպանին են դիմել նաև վարժական հավաքների մասնակիցները:

Կարևոր է ընդգծել «Պատիվ ունեմ» և «Ես եմ» ծրագրերի առկայությունը: Դեռևս 2020 թվականի ձմեռային զորակոչին ստացվել էր տեղեկություն «Ես եմ» ծրագրի իրականացումը դադարեցվելու վերաբերյալ:

2021 թվականին Պաշտպանության նախարարությունից Պաշտպանի կարծիքին է ներկայացվել Կառավարության 2021-2026 թվականների գործունեության ծրագրի կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկի նախագիծը և հիմնավորումները, որոնց ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ ներկայացված միջոցառումների հիմնավորումներում չկա անդրադարձ ո՛չ «Ես եմ» ծրագրի շարունակականությանը, ո՛չ այդ ծրագրի դադարեցման պատճառներին:

Նախագծի կապակցությամբ ներկայացված կարծիքով Պաշտպանը հատուկ ընդգծել է, որ թե՛ Պաշտպանի աշխատակազմում իրականացվող քննարկման վարույթների, թե՛ զորամասեր իրականացվող այցերի, թե՛ առանձին քննարկումների ընթացքում «Ես եմ» ծրագրի կապակցությամբ ստացվել են քաղաքացիների միայն դրական արձագանքներ:

Դրա հետ մեկտեղ, քաղաքացիները Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքների շրջանակներում ներկայացնում են դժգոհություններ այն մասին, որ նման ծրագրերի (այդ թվում՝ «Ես եմ» ծրագրի) վերաբերյալ իրազեկվածության ցածր մակարդակի պատճառով զրկվել են դրանցից օգտվելու հնարավորությունից:

Ուստի, առաջարկվում է՝

1. հրապարակված տեղեկատվական նյութերն էլեկտրոնայնացնել և տեղադրել Պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայքում, որի շնորհիվ մինչև զորակոչային տարիքի հասնելը քաղաքացիները կկարողանան իրազեկված լինել զինծառայողների իրավունքներին և պարտականություններին,

2. մշակել ծանուցագիրը քաղաքացուն առձեռն հանձնելու անհնարինության, ինչպես նաև էլեկտրոնային հասցե տրամադրված չլինելու դեպքերում՝ քաղաքացուն ծանուցված համարելու նպատակով զինվորական կոմիսարիատի կողմից իրականացվող գործողությունների հաջորդականություն,

3. բացառել զորավարժություններին և վարժական հավաքներին կանչելու նպատակով օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ քաղաքացիներին ծանուցելու պրակտիկան,

4. բացառել առանց բժշկական հետազոտությունների և փորձաքննությունների քաղաքացիներին վարժական հավաքների ներգրավելու պրակտիկան, յուրաքանչյուր նման միջոցառման պլանավորումն իրականացնել այնպես, որ հետազոտությունները կատարվեն մինչև կոնկրետ միջոցառումները սկսվելը,

5. մշակել և իրականացնել զինվորական ծառայության տարբեր ծրագրերով անցնելու հնարավորությունների վերաբերյալ իրազեկվածության բարձրացմանն ուղղված աշխատանքներ՝ ներգրավելով ինչպես զինվորական կոմիսարիատները, այնպես էլ այլ հաստատությունները,

6. քննարկել «Ես եմ» ծրագրի իրականացումը շարունակելու կամ այն զինվորական ծառայության գրավչությունը բարձրացնող այլ ծրագրով փոխարինելու հնարավորության հարցը:

2. Զորակոչված քաղաքացիներին ծառայության վայրեր նշանակելու գործընթացը (այդ թվում՝ «Ես եմ», «Պատիվ ունեմ» և այլ ծրագրերի հետ կապված խնդիրներ)

Պաշտպանի հաղորդումներով ներկայացվել է իրավիճակ, երբ զորակոչիկները զինվորական նվազախմբում ծառայության նշանակվելու նպատակով զորակոչի ընթացքում անցկացվող մրցույթին մասնակցող անձանց մեծաթիվ լինելու պատճառով քննությունը հանձնել են գիշերային ժամի: Նշվածի հաշվառմամբ՝ նախորդ տարեկան հաղորդմամբ առաջարկվել էր Պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 25-ի թիվ 8-Ն հրամանում բացի լումներին մասնակից անձանց առավելագույն քանակից՝ նախատեսել նաև մեկ օրվա համար լումների անցկացման առավելագույն տևողություն, սակայն առաջարկը դեռևս չի իրացվել:

Արձանագրվել են նաև առանձին վայրերում ծառայություն անցնելու հետ կապված խնդիրներ. օրինակ, կարգապահական որևէ խախտում չկատարած և տեխնոլոգիական (գիտական) վաշտում ծառայության պայմաններին համապատասխանող զինծառայողներին ծառայության ընթացքում այլ զորամաս տեղափոխելու դեպքեր:

Պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 25-ի թիվ 8-Ն հրամանով նախատեսված առանձին վայրերում ծառայողներին այլ վայր տեղափոխելու հնարավորություն է նախատեսված՝ նշված վայրերում ծառայության համար անհրաժեշտ պայմանները չբավարարելու դեպքում: Այդ պարագայում, զինծառայողները կարող են այլ վայր տեղափոխվել ծառայողական անհրաժեշտությունից ելնելով:

Պաշտպանն ընդգծում է, որ նման ձևակերպումը իրավական որոշակիության տեսանկյունից չափազանց լայն է և տարաբնույթ մեկնաբանությունների տեղ տվող, քանի որ, ինչպես պարզվեց Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների քննարկման արդյունքում, հնարավոր են նաև դեպքեր, երբ զինծառայողներն այլ վայրեր տեղափոխվեն առանց որևէ հիմնավորման, թե կոնկրետ վայրում ծառայության հստակ որ պայմանին չեն բավարարում:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել նաև «Ես եմ», «Պատիվ ունեմ» և այլ ծրագրերին վերաբերող խնդիրների կապակցությամբ:

Բողոքներով բարձրացվող հիմնական խնդիրներից է եղել «Ես եմ» ծրագրով ծառայությունն ավարտելուց հետո տրամադրվող պատվովճարը Կառավարության վերաբերելի որոշմամբ սահմանված նպատակներից դուրս օգտագործելու անհնարինությունը: Կառավարության որոշմամբ նախատեսված չէ որոշակի բացառիկ պայմաններում, այդ թվում նաև օբյեկտիվ անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ թեկուզև պետական մարմնի հայեցողությամբ բացառություն իրականացնելու հնարավորություն: Նշված խնդիրը հատկապես ընդգծվեց 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած ռազմական գործողությունների ավարտից հետո:

Պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում ընդգծել, որ «Ես եմ» ծրագրի ներդրման նպատակը, ի թիվս այլնի, միտված է եղել զինվորական ծառայության գրավչության բարձրացմանը: Հասկանալի է նման հարցերում պետության հայեցողության և վարվող քաղաքականության ուղղություններում որոշումների կայացման սահմանը, սակայն իրավիճակով կամ հասարակական պահանջների փոփոխություններով պայմանավորված՝ կարող է առաջանալ որոշակի իրավակարգավորումների փոփոխության, զարգացման կամ քաղաքականության վերանայման հնարավորությունը քննարկելու անհրաժեշտություն: Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքներով առավել հաճախակի այս հարցի բարձրացումը վկայում է, որ «Ես եմ» ծրագրով ծառայություն անցած նախկին զինծառայողներին տրամադրվող պատվովճարի ուղղությունների վերանայման կամ որոշակի

օբյեկտիվ պայմաններում բացառություններ իրականացնելու իրավական հնարավորությունների ստեղծման հարցը քննարկման կարիք ունի:

2021 թվականին արձանագրվել է նաև «Ես եմ» ծրագրով ծառայություն անցնող անձի կողմից պայմանագիրը լուծելու ցանկության դեպքում՝ բուժման մեջ գտնվող անձին պայմանագիրը լուծելու նպատակով ծառայության վայրի զորամաս կանչելու խնդիր, որը թեև անհատական մակարդակում լուծվել է, սակայն տեխնիկական խնդրի պատճառով զինծառայողին ծառայությունից արձակելու գործընթացն անհարկի ձգձգվել է: Ընդ որում, այսպիսի խնդիրների առաջացումը հնարավոր է կանխել Պաշտպանության նախարարության և Զինված ուժերի ստորաբաժանումների (այդ թվում՝ զորամասային և հոսպիտալային օղակների) միջև առավել օպերատիվ կապ ապահովելու դեպքում:

Արձանագրվել է նաև դեպք, երբ քաղաքացին Պաշտպանության նախարարության հետ կնքված պայմանագրով ստացել է կոնկրետ մասնագիտացում, սակայն Նախարարությունը, չնայած քաղաքացուն իր մասնագիտությանը համապատասխան պաշտոնի նշանակելու պարտավորությանը, քաղաքացուն ծառայության է նշանակել իր ստացած գիտելիքներից էապես տարբերվող պաշտոնում:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ, նախ, զինծառայողն ուսումնառություն է անցել կոնկրետ մասնագիտությամբ և Պաշտպանության նախարարության հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ է մտել հենց նշված մասնագիտությամբ հետագա ծառայությունն իրականացնելու ակնկալիքով, երկրորդ, հենց Պաշտպանության նախարարությունը մտնելով պայմանագրային հարաբերությունների մեջ և գնահատելով իր կարիքները՝ պետական միջոցներն օգտագործել է կոնկրետ մասնագիտություն ունեցող անձին հետագայում ծառայության ներգրավելու նպատակով, սակայն ներկայում փորձում է վերապատրաստումների կամ այլ դասընթացների, այսինքն՝ ոչ ամբողջական կրթության միջոցով համապատասխանեցնել զինծառայողի գիտելիքներն իր զբաղեցրած պաշտոնին: Սա խնդրահարույց է թե՛ արհեստավարժ զինծառայողի պատրաստման, թե՛ պետական միջոցներն ի սկզբանե ոչ նպատակային օգտագործելու տեսանկյունից: Ի վերջո, դրանով Պաշտպանության նախարարությունը դուրս է գալիս իր պայմանագրային պարտավորությունների շրջանակից:

Ուստի, առաջարկվում է՝

1. նվազախմբերում զինվորական ծառայության նշանակելու նպատակով զորակոչի ենթակա քաղաքացիների մրցույթի ժամանակ, բացի լուսնների մասնակից անձանց առավելագույն քանակից՝ նախատեսել նաև մեկ օրվա համար լուսնների անցկացման առավելագույն տևողություն,

2. Պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 25-ի թիվ 8-Ն հրամանում կատարել փոփոխություններ՝ հստակեցնելով, թե կոնկրետ որ պայմաններին չբավարարելն է հիմք զինծառայողին այլ վայր տեղափոխելու համար, անհրաժեշտության դեպքում նախատեսել նաև բարձր չափանիշներ ունեցող և կամայականության հնարավորությունները բացառող այլ հիմքեր,

3. քննարկել օբյեկտիվ, ծանրակշիռ փաստերի առկայության պայմաններում և բացառիկ դեպքերում «Ես եմ» ծրագրով ծառայություն անցած զինծառայողներին զինվորական ծառայությունից արձակելիս հաշվարկվող պարվովճարի տնօրինման երեք ուղղություններից տարբերով նպատակով պարվովճարը հատկացնելու հնարավորությունը դիտարկելու մեխանիզմ մշակելու հարցը,

4. զինծառայողների իրավունքների իրացման գործընթացի ձգձգումներից խուսափելու նպատակով առավել օպերատիվ դարձնել Պաշտպանության նախարարության և Զինված ուժերի

(Գլխավոր շտաբի) ստորաբաժանումների (այդ թվում՝ զորամասային և հոսպիտալային օղակների) միջև կապը:

3. Զինվորական հաշվառման փաստաթղթեր ստանալու իրավունքը

Զնայած իրավական կոնկրետ մեխանիզմների առկայությանը՝ քաղաքացու զինվորական հաշվառման փաստը հաստատող փաստաթղթերը ստանալու իրավունքն ապահովելու հարցում գործնականում 2021 թվականի ընթացքում արձանագրվել են խնդիրներ:

Օրինակ, քաղաքացին տեղեկացրել է, որ մասնակցել է մարտական գործողություններին, «Մարտական խաչ» 2-րդ աստիճանի շքանշանակիր է: Նշել է, որ զինվորական ծառայությունից արձակվելուց հետո ներկայացել է զինկոմիսարիատ և խնդրել տրամադրել զինվորական գրքույկը: Մինչդեռ, տարածքային ստորաբաժանումում իրենց հայտնել են, որ զինվորական գրքույկը մնացել է զորամասում: Քաղաքացին դժգոհություններ է ներկայացրել այն մասին, որ զինվորական գրքույկ կամ հաշվառման փաստը հաստատող այլ փաստաթուղթ չունենալու պատճառով չի կարողանում անձնագիր ստանալ: Հավելել է, որ տարածքային ստորաբաժանումն անընդհատ ձգձգում է զինվորական գրքույկի տրամադրումը: Պաշտպանի աշխատակազմի արագ արձագանքման արդյունքում քաղաքացուն տրամադրվել է զինվորական գրքույկ՝ ապահովելով անձնագիր ստանալու հնարավորությունը:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ պետք է ուժեղացնել հսկողությունը՝ բացառելու համար բոլոր այն դեպքերը, երբ խոչընդոտներ են առաջանում քաղաքացու հաշվառման վերցված լինելու հանգամանքը հաստատող փաստաթղթերը տրամադրելիս:

ԳԼՈՒԽ 3. ԶԻՆԱՊԱՐՏ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՊԱՏՇԱՃ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ⁵⁵

1. Առողջական վիճակի պատշաճ բժշկական հետազոտության և փորձաքննության խնդիրները

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են զինապարտներին պատշաճ բժշկական հետազոտության ենթարկելու, բժշկական և ռազմաբժշկական փորձաքննություն իրականացնող հանձնաժողովների որոշումների (եզրակացության) արդյունքների հիմնավորվածությամբ պայմանավորված՝ այդ որոշումների բողոքարկման և պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից առողջական վիճակի պատճառով տարկետման իրավունքների տրամադրման խնդիրների վերաբերյալ բողոքներ:

2021 թվականին կրկին արձանագրվել են դեպքեր, երբ ինչպես պարտադիր ժամկետային, այնպես էլ պայմանագրային որոշ զինծառայողներ առողջական վիճակի պատճառով ոչ պիտանի էին ճանաչվել զինվորական ծառայության համար, սակայն տևական ժամանակ չէին արձակվում Զինված ուժերից:

⁵⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 830-851, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Պաշտպանի աշխատակազմում կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ խնդիրը պայմանավորված է նաև օրենսդրական անհրաժեշտ կարգավորումների բացակայությամբ: Մասնավորապես, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքը զինվորական ծառայությունից արձակման առավելագույն ժամկետ է նախատեսում միայն պայմանագրային զինծառայողների համար, սակայն նմանատիպ կարգավորում նախատեսված չէ շարքային և սպայական կազմերի պարտադիր զինծառայողների համար, ինչն էլ պրակտիկայում հանգեցնում է նմանատիպ խնդիրների:

Զորակոչիկների առողջական օբյեկտիվ վիճակը պարզելու տեսանկյունից խնդրահարույց է նաև նրանց կողմից սեփական նախաձեռնությամբ ու միջոցներով անցած հետազոտությունների և ուղեգրով կատարված հետազոտությունների միջև էական հակասությունների առկայության դեպքում զորակոչիկներին լրացուցիչ հետազոտության չուղեգրելը: Խնդիրն ավելի արդիական է դառնում այն դեպքերում, երբ զորակոչիկների միջոցներով իրականացված հետազոտությունների արդյունքներով պայմանավորված՝ կարող է փոփոխվել նաև նրանց զինվորական ծառայության համար պիտանիության աստիճանը:

2021 թվականին կրկին արձանագրվել է դեպք, երբ զորակոչիկը համաձայն չի եղել պիտանիության աստիճանի վերաբերյալ եզրակացության հետ, ցանկացել է փորձաքննվել Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի կողմից, սակայն մերժում է ստացել:

Բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների կողմից իրականացվող փորձաքննությունների օբյեկտիվության ապահովումն, ի թիվս այլ հանգամանքների, կախված է հանձնաժողովների կազմում ընդգրկված անդամների պրոֆեսիոնալիզմից և անաչառությունից: Զինապարտ քաղաքացիները պետք է վստահ լինեն, որ բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովներն իրենց պիտանիության վերաբերյալ կայացրել են օբյեկտիվ որոշում: Այդ նպատակով նրանք պետք է հնարավորություն ունենան որպես խորհրդատու փորձաքննությանը ներգրավել նաև իրենց հրավիրած մասնագետների: Մինչդեռ, ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշմամբ այդպիսի իրավունք նախատեսված չէ:

Մեկ այլ խնդիր է առանց տարկետում տալու զորակոչիկի պիտանիության որոշումը հաջորդ զորակոչին թողնելը:

Բացի այդ, նախորդ տարիներին Պաշտպանի ներկայացուցիչներն արձանագրել են, որ մեկ օրվա ընթացքում փորձաքննվում են մեծ թվով զորակոչիկներ, ինչը կարող է ազդել փորձաքննության որակի և զորակոչիկների պիտանիության աստիճանը որոշելիս հանգեցնել որոշակի սխալների: Պաշտպանն առաջարկել է նախատեսել մեկ օրվա ընթացքում փորձաքննվողների հստակ թվաքանակ, սակայն այս առաջարկը դեռևս չի իրացվել:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ առաջարկվում է.

1. *փորձաքննությունները պատշաճ իրականացնելու նպատակով բժշկական հետազոտություններն անցկացնել առավել թիրախային գործիքակազմով՝ ապահովելով զինապարտների առողջական վիճակի վերաբերյալ մանրամասն և հստակ տեղեկությունների ստացումը,*

2. *ուժեղացնել հսկողությունը զինծառայողների կողմից առողջական խնդիրների կապակցությամբ ներկայացվող գանգառների պատշաճ հետազոտությունների, բուժօգնության և փորձաքննությունների իրականացման նկատմամբ,*

3. *«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում կարարել փոփոխություններ՝ հիմքերի ծագման դեպքում զինվորական ծառայությունից*

արձակման հստակ ժամկետ նախատեսելով նաև շարքային և սպայական կազմերի պարտադիր զինծառայողների համար,

4. զորակոչիկներին ուղեգրել լրացուցիչ հեղափոխությունների, երբ զորակոչիկների սեփական նախաձեռնությամբ և միջոցներով իրականացված հեղափոխությունների արդյունքներում առկա են ուղեգրով կատարված հեղափոխությունների արդյունքներից էապես փարբերվող և պիտանիության աստիճանի հնարավոր փոփոխության հանգեցնող տվյալներ,

5. զինվորական ծառայության պիտանիության վերաբերյալ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության (զինկոմիսարիատի) բժշկական հանձնաժողովի կողմից ներկայացված եզրակացության հետ համաձայն չլինելու բոլոր դեպքերում զորակոչիկներին ներկայացնել Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի փորձաքննությանը՝ ապահովելով գործող իրավակարգավորումների պահանջը,

6. Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշմամբ սահմանել, որ փորձաքննվողը բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների նիստերին որպես խորհրդարու կարող է ներգրավել համապատասխան մասնագետի,

7. վերանայել Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման կարգավորումը և ամրագրել, որ լրացուցիչ, ստուգիչ կամ հսկողական հեղափոխությունը հայտարարված զորակոչի ընթացքում ավարտված չլինելու դեպքում զորակոչիկները ճանաչվում են բուժման կարիք ունեցող, և նրանց տրվում է տարկետում մինչև հաջորդ զորակոչ,

8. սահմանել մեկ օրվա ընթացքում առողջական վիճակի փորձաքննություն իրականացնելու զինապարտ քաղաքացիների առավելագույն թվաքանակը,

9. Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություններ՝ Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողով կամ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայություն ներկայացված փաստաթղթերի հիման վրա փորձաքննություն կատարելու հնարավորություն նախատեսելով նաև պահեստազորում հաշվառված, Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս բուժում ստացող և բժիշկների անմիջական հսկողության տակ գտնվող կամ տեղափոխումը հակացուցված անձանց համար:

2. Մի շարք հիվանդություններով զինվորական ծառայությանը սահմանափակումով պիտանի ճանաչված զինապարտների տարկետման իրավունքը

Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2016-2020 թվականների տարեկան հաղորդումներում նշել է, որ բացակայում են «**հիվանդությունների որակական փունջ**» (այլ ոչ թե որոշակի քանակի հիվանդություններ) ունենալու դեպքում անձին զինվորական ծառայության զորակոչելու գնահատման մեխանիզմը և իրավական հիմքերը: Բժշկական հանձնաժողովը «հիվանդությունների որակական փունջ» չունենալու դեպքում այդ հիվանդությունները գնահատում է առանձին-առանձին՝ այլ ոչ թե ընդհանուր վերցրած, և արդյունքում ստացվում է, որ անձը ենթակա է զինվորական ծառայության: Սակայն, զորակոչվելու դեպքում հնարավոր է զինապարտի փաստացի առողջական վիճակը թույլ չտա լիարժեք կերպով կատարել զինվորական պարտականությունները, և նույնիսկ մեծ հավանականություն կա, որ ծառայության ընթացքում ավելի կխորանան առկա հիվանդությունները:

Մեկ այլ խնդիր վերաբերում է մի քանի առողջական խնդիրներ ունեցող զինծառայողներին:

ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 8-ի թիվ 405-Ն որոշման համաձայն՝ այն **զորակոչիկները**, որոնք հայտարարված զորակոչի ընթացքում հետազոտությունների արդյունքում ճանաչվում են պիտանի զինվորական ծառայությանը սահմանափակումով հինգ և ավելի տարբեր

հիվանդություններով, ճանաչվում են բուժման կարիք ունեցող և նրանց տրվում է տարկետում մինչև մեկ տարի ժամկետով՝ բուժման նպատակով:

Մինչդեռ, որոշմամբ սահմանված չէ զինվորական ծառայությունից ազատելու հնարավորություն այն դեպքերի համար, երբ, օրինակ, հինգերորդ հիվանդությունն անձը ձեռք է բերում ծառայության ընթացքում: Արդյունքում ստացվում է, որ նույն առողջական վիճակն ունեցող զորակոչիկներին պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տրվում է, իսկ այն պարտադիր ժամկետային զինծառայողները, որոնց առողջական վիճակը վատթարանում է ծառայության ընթացքում, տարկետում չեն ստանում:

Նախորդ տարիների հաղորդումներով Պաշտպանն անդրադարձել է նաև բժշկական փորձաքննություն իրականացնող հանձնաժողովների հայեցողության սահմանի հետ կապված որոշ խնդիրների: Արձանագրվել են դեպքեր, երբ զորակոչիկների փորձաքննությունն իրականացնող հանձնաժողովները մի քանի առողջական խնդիրների կապակցությամբ եզրակացություն են ներկայացրել ոչ բոլոր խնդիրների մասով:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ առաջարկվում է.

1. *հիվանդությունների քանակական փնջի հետ միասին քննարկել «հիվանդությունների որակական փունջ», ինչպես նաև անձին զինվորական ծառայության զորակոչելիս նրա առողջական վիճակի գնահատման մեխանիզմ սահմանելու հարցը,*

2. *նախատեսել, որ զինվորական ծառայության ընթացքում հինգերորդ հիվանդության ձեռքբերումը հիմք է զինծառայողի պիտանիության վերանայման համար,*

3. *մի քանի առողջական խնդիրներ ունեցող զինապարտի առողջական վիճակի վերաբերյալ եզրակացություն ներկայացնել առողջական բոլոր խնդիրների վերաբերյալ, նույնիսկ եթե առողջական խնդիրներից մեկով հիմքեր կան քաղաքացուն տարկետում տրամադրելու համար,*

4. *«անգիտորոշումները» ախտորոշում ունեցող զորակոչիկների փաստացի առողջական վիճակը պարզելու համար նրանց բժշկական հետազոտություններն ու փորձաքննությունը կազմակերպել ձմեռային զորակոչին (տարկետման ժամկետը որոշելիս պարտադիր հաշվի առնել, որ կախված եղանակից արդյունքներն էականորեն կարող են տարբերվել)՝ նկատի ունենալով, որ Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովն ունի «մինչև մեկ տարի» ժամկետով տարկետում տրամադրելու հայեցողություն և հաշվի առնելով, որ նշված առողջական խնդիրն առավել արտահայտվում է ցուրտ եղանակին,*

5. *«Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշումը փոփոխելիս հստակ նշել «անգիտորոշումները» պատճառ հանդիսացող հիվանդությունները, հակառակ պարագայում՝ պահպանել «անգիտորոշումները» ախտորոշման դեպքում տարկետման հնարավորությունը:*

3. Զինապարտ քաղաքացիների պիտանիության աստիճանը որոշող հիվանդությունների ցանկի վերանայման անհրաժեշտությունը

2020 թվականին Պաշտպանության նախարարությունը մշակել և շրջանառել է «Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն և 405-Ն որոշումներում փոփոխություններ կատարելու նախագծեր, որոնցով նախատեսվում է կատարել համակարգային և սկզբունքային փոփոխություններ: Պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդումներում արձանագրված որոշ խնդիրներ ևս շրջանառված փոփոխությունների նախագծերով լուծում են ստանալու (առնվազն ֆորմալ հարթության մեջ): Այդպիսի օրինակ է Պաշտպանի նախորդ

տարեկան հաղորդումներում կոնկրետ հանգամանքների հաշվառմամբ ներկայացված՝ «գիշերամիզություն» հիվանդություն ունեցող քաղաքացիներին Ջինված ուժեր զորակոչելու աննպատակահարմարության հարցը:

Դրականի հետ մեկտեղ, որոշ հիվանդությունների համար առաջարկվող նախագծով նախատեսվում են նաև խստացումներ, որոնց կապակցությամբ Պաշտպանը ևս դիրքորոշումներ է ներկայացրել:

Բացի դրանից, առաջարկվող նախագծի վերաբերյալ ներկայացված կարծիքով արձանագրվել է նաև, որ նախագծով կարգավորվում է, թե ցանկի որ սյունակներով են փորձաքննվում քաղաքացիները: Մինչդեռ նշված չէ, թե որ սյունակով են փորձաքննվելու զորահավաքին ներգրավվող պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները:

Մեկ այլ խնդիր կապված է զինապարտ քաղաքացիների պիտանիության աստիճանը որոշող հիվանդությունների ցանկում ընդգրկված հիվանդությունների տեսակով պայմանավորված՝ քաղաքացիներին առհասարակ փորձաքննելու պահանջի վերանայման հետ:

Այսպես, «Ջինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ առողջական վիճակի պատճառով պարտադիր զինվորական ծառայությունից արձակված և պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները երեք տարին մեկ ենթակա են բժշկական վերափորձաքննության, որի արդյունքներով պարտադիր զինվորական ծառայության համար պիտանի կամ սահմանափակումով պիտանի ճանաչվելու դեպքում նախկին զինծառայողները ենթակա են օրենքով սահմանված կարգով զորակոչի միջոցով ուղարկվելու շարունակելու պարտադիր զինվորական ծառայության չճանաչած ժամկետը, եթե նրանց չճանաչած ժամկետը գերազանցում է վեց ամիսը:

Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշմամբ սահմանված ցանկում, ի թիվս այլնի, առկա են հիվանդություններ, որոնցով փորձաքննվող անձի առողջական վիճակը հետագայում բարելավվել չի կարող:

Հետևաբար, անհրաժեշտ է.

1. *հաշվի առնելով առանձին հիվանդությունների հետ կապված խնդրահարույց դեպքերի առկայությունը՝ օր առաջ ընդունել Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշման անհրաժեշտ փոփոխությունների նախագիծը, ինչը գործնականում կարող է բազմաթիվ խնդիրների լուծման հանգեցնել,*

2. *Կառավարության նշված որոշմամբ նախատեսել այն առողջական խնդիրները, որոնց առկայության դեպքում առողջական վիճակի դրական փոփոխություն այլևս հնարավոր չէ, և դրանով պայմանավորված էլ «Ջինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով նման առողջական խնդիրներ ունեցող անձանց ազատել վերափորձաքննության պարտականությունից:*

4. Բժշկական փաստաթղթերը ստանալու իրավունքը

Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2021 թվականի ընթացքում շարունակել է ստանալ բողոքներ առողջական վիճակի և բժշկական հետազոտությունների արդյունքների, հիվանդության ախտորոշման և բուժման մեթոդների վերաբերյալ տեղեկություն, ինչպես նաև ռազմաբժշկական ու բժշկական փորձաքննության արդյունքներով կայացված որոշումները և այլ բժշկական փաստաթղթերը չտրամադրելու վերաբերյալ:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ նշված փաստաթղթերի տրամադրման պարտադիր կարգ սահմանելը կարևոր է ինչպես անձի՝ իր առողջական վիճակի վերաբերյալ ամբողջական տեղեկություններ ստանալու և դրանով պայմանավորված՝ առողջության պահպանման իրավունքի իրացման, այնպես էլ տրված եզրակացությունների բողոքարկման տեսանկյունից:

Հաշվի առնելով, որ տարիներ շարունակ Պաշտպանը բարձրացնում է այս հարցը, սակայն խնդիրը չի վերանում՝ Պաշտպանը 2021 թվականի ձմեռային զորակոչի ընթացքում հրապարակել է իրազեկող տեսանյութ զորակոչիկի՝ առողջական վիճակի հետազոտության և բժշկական փորձաքննության ընթացքին ծանոթանալու, եզրակացություններ ու այլ փաստաթղթեր ստանալու իրավունքի վերաբերյալ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ բժշկական փաստաթղթերը ստանալու քաղաքացիների իրավունքն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է խստացնել հսկողությունը Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության փարածքային ստորաբաժանումների, բժշկական հաստատությունների, զինվորական հոսպիտալների, բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների գործունեության նկատմամբ:

ԳԼՈՒԽ 4. ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻՑ ԵԼՆԵԼՈՎ ԶՈՐԱԿՈՉԻՑ ՏԱՐԿԵՏՈՒՄ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ⁵⁶

1. Անընդհատ և շարունակական կրթության իրավունքը

Կրթության իրավունքի իրացման հետ կապված դեռ նախորդ տարիներին արձանագրվել էին որոշակի խնդիրներ: ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 451-Ն որոշման 10-րդ կետի համաձայն՝ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացուն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ տարկետում տրվում է համապատասխան կրթական ծրագրով ուսումնառության ժամկետով՝ սակայն ոչ ավելի, քան մինչև քաղաքացու 26 տարին լրանալու օրը:

Հարկ է նկատել, որ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացու՝ զինվորական ծառայությունից տարկետման իրավաչափ նպատակի իրագործումը (խնդրո առարկա ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի N 451-Ն որոշման 10-րդ կետի սահմանափակման պատճառով) գործնականում չի երաշխավորվում:

Մինևույն ժամանակ, դիտարկվել է ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության հետևյալ պարզաբանումը. խնդրո առարկա կարգավորումն ուղղված է նրան, որ չստացվի, թե անձին տրվել է ոչ թե տարկետում, այլ կայացվել է պարտադիր զինվորական ծառայությունից ազատելու որոշում, ինչը կհակասի վերը նշված իրավական ակտերով ամրագրված սկզբունքներին:

⁵⁶ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 852-861, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Ընդունելի է, որ նախատեսվող կարգավորումներով պետք է բացառվեն այն իրավիճակները, երբ քաղաքացին, տարկետման տևողությամբ պայմանավորված, ինքնաբերաբար ազատվի պարտադիր զինվորական ծառայությունից՝ տարիքը լրանալու հիմքով: Նշվածի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն առաջարկել էր ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի N 451-Ն որոշման 10-րդ կետում կատարել փոփոխություն՝ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացիներին պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տրամադրելով մինչև 26,5 տարեկանը: Այնուամենայնիվ, առաջարկը դեռևս չի իրացվել. սա անընդունելի է և պետք է անհապաղ լուծում ստանա:

Մեկ այլ խնդիր. Կառավարության տվյալ որոշմամբ նշվում է, որ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացիներին պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տալու վերաբերյալ եզրակացություն տվող հանձնաժողովի նիստին կարող են մասնակցել նաև դիմում ներկայացրած քաղաքացին կամ նրա ծնողները կամ նրա կողմից նշված այլ անձինք, սակայն յուրաքանչյուր քաղաքացու մասով՝ մեկ անձից ոչ ավելի: Նման կարգավորումն իրավաչափ համարվել չի կարող՝ հատկապես նկատի ունենալով, որ **վարչական վարույթի ընթացքում անձը չպետք է կաշկանդված լինի իր ներկայացուցիչների քանակով**: Բացի այդ, սահմանված չեն այն դեպքերը, երբ հանձնաժողովի անդամը, շահերի բախման կամ այլ հանգամանքներով պայմանավորված, չի կարող մասնակցել հանձնաժողովի նիստին (օրինակ՝ դիմորդն իր ընտանիքի անդամն է կամ աշակերտը):

Հետևաբար, ևս մեկ անգամ առաջարկվում է.

1. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի N 451-Ն որոշման 10-րդ կետում կատարել փոփոխություն՝ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացիներին պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տրամադրելով մինչև 26,5 տարեկանը,

2. վերացնել Հանձնաժողովի նիստերին յուրաքանչյուր քաղաքացու կողմից մեկ անձ ներկա գտնվելու սահմանափակումը,

3. սահմանել այն դեպքերը, երբ հանձնաժողովի անդամը չի կարող մասնակցել հանձնաժողովի նիստին:

2. Նպատակային ուսումնառության համար տարկետում ստանալու իրավունքը

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված է պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից նպատակային ուսումնառության համար տարկետման իրավունքը («Պատիվ ունեն» ծրագիր):

Ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ 18 տարին չլրացած անձանց հետ վերը նշված պայմանագիրը կնքելիս նրանց օրինական ներկայացուցիչների համաձայնությունը չի ստացվում: ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 430-Ն որոշմամբ հաստատված պայմանագրի ձևում նախատեսված չէ անչափահասի հետ պայմանագրի կնքման դեպքում նրանց օրինական ներկայացուցիչների համաձայնության ստացման հնարավորություն, ինչի հետևանքով պրակտիկայում նշված համաձայնությունը չի ստացվում:

Մինչդեռ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ տասնչորսից մինչև տասնութ տարեկան անչափահասները կարող են գործարքներ կնքել իրենց օրինական ներկայացուցիչների՝ ծնողների, որդեգրողների կամ հոգաբարձուի գրավոր համաձայնությամբ:

Մեկ այլ խնդիր վերաբերում է նպատակային ուսումնառություն անցնող և առողջական վիճակի պատճառով տարկետում ստանալու հետևանքով պայմանագիրը դադարեցնելուց հետո քաղաքացիաիրավական բնույթի պայմանագիրը վերակնքելու հնարավորության բացակայությանը:

Հետևաբար, առաջարկվում է.

1. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 430-Ն որոշմամբ նախատեսել, որ անչափահասի հետ պայմանագիր կնքելիս նրա օրինական ներկայացուցչի (ներկայացուցիչների) համաձայնությունը պարտադիր է,

2. Կառավարության որոշմամբ սահմանել որոշակի դեպքերում քաղաքացիական բնույթի պայմանագիրը վերակնքելու հնարավորություն,

3. բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսումնառության ընթացքում համապատասխան ռազմաուսումնական հաստատությունում զինվորական պատրաստություն անցնող անձանց կողմից ռազմաուսումնական հաստատության ներքին կարգուկանոնը չպահպանելու (անկարգապահության) դեպքում նախատեսել ծառայողական քննության անցկացում: Այդ նպատակով համապատասխան փոփոխություն կատարել նաև «Ծառայողական քննություն նշանակելու իրավունք ունեցող հրամանատարների (պետերի) անվանացանկը և ծառայողական քննության անցկացման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի թիվ 991-Ն հրամանում:

3. Ընտանեկան պայմաններից ելնելով զորակոչից տարկետում ստանալու իրավունքը

2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին շարունակվել են հասցեագրվել ընտանեկան պայմաններից ելնելով զորակոչից տարկետում տրամադրելու վերաբերյալ բողոքներ:

Դեռևս 2020 թվականին պատգամավորական նախաձեռնությամբ ներկայացվել էր օրենքում լրացումներ կատարելու վերաբերյալ նախագիծ, որում առաջարկվում էր ընտանեկան պայմաններից ելնելով 6 ամիս ժամկետով տարկետում տրամադրել զորակոչի ենթակա այն քաղաքացուն, ում ընտանիքի անդամը մահացել է տվյալ զորակոչի ընթացքում: Մինչդեռ, նախագիծը չի ընդունվել: Ընտանիքի անդամի մահվան դեպքում զորակոչիկին ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետում տրամադրելու օրենսդրական հիմք սահմանելը կարևոր է նախևառաջ այն առումով, որ ընտանիքի անդամի մահվան դեպքում անձը դառնում է հոգեպես ճնշված: Տվյալ հոգեվիճակում քաղաքացիական կյանքից զինվորական միջավայրի անցմամբ խնդիրներ կարող են առաջանալ ոչ միայն հարմարվողականության, այլև զինվորական ծառայության մեջ ներգրավվելու հարցերում: Մինչդեռ, որոշակի ժամկետով տարկետում տրամադրելու դեպքում զորակոչիկը կարող է վերականգնել հոգեկան հավասարակշռությունը՝ հարմարվելով ընտանիքի անդամի կորստի փաստին: Այս հարցին անդրադարձ էր կատարվել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Մեկ այլ խնդիր: Նախկինում «Զինապարտության մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի (հոդվածն ուժը կորցրել է 2017 թվականի նոյեմբերի 15-ին) 1-ին մասի «դ» կետի համաձայն՝ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից ընտանեկան դրության բերումով տարկետում էր տրամադրվում զորակոչիկին, ով ուներ **1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող կին:** «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետում տրամադրելու նշված հիմքը չի նախատեսվել:

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետումը վերաբերում է ոչ միայն (նույնիսկ ոչ այնքան) զորակոչիկներին, այլ նախևառաջ, նրանց ընտանիքների անդամներին: Ուստի, տվյալ պարագայում տարկետում տրամադրելը կարող է հետապնդել զորակոչիկի 1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող կնոջն առանց խնամքի չթողնելու իրավաչափ նպատակ:

Ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետման հարցի վերաբերյալ խնդրահարույց տարրեր կան նաև այլ իրավակարգավորման մեջ: Օրինակ, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի 6-րդ մասն ամրագրում է, որ ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետման հիմք ստացած քաղաքացին իր դիմումի համաձայն կարող է հրաժարվել տարկետման իրավունքից և զորակոչվել զինծառայության: Ստացվում է, որ միայն նրա ցանկությունը (իրավունքից հրաժարվելը) բավարար է և գերակշռում է այլ անձանց շահերի նկատմամբ, մասնավորապես՝ նրանց, ում կարգավիճակով պայմանավորված պետությունը տրամադրում է զինվորական ծառայության չանցնելու արտոնություն: Ավելին, որևէ կերպ չի շոշափվում այն հարցը, թե արդյոք կարևոր չէ ընտանիքի տվյալ անդամի կարծիքը: Ուշադրության է արժանի նաև այն հարցը, թե տարկետումից հրաժարվելուց և զորակոչվելուց հետո՝ զինծառայողն արդյոք կարող է ցանկություն հայտնել և արձակվել զինված ուժերից: Սրանք հարցեր են, որոնք ևս լրացուցիչ ուսումնասիրության կարիք ունեն:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ առաջարկվում է.

1. օրենսդրական փոփոխությամբ սահմանել, որ հայտարարված զորակոչի ընթացքում ընդանիքի անդամի մահվան դեպքում զորակոչի ենթակա քաղաքացուն տրամադրվում է տարկետում մինչև հաջորդ զորակոչ,

2. քննարկել 1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող կին ունեցող զորակոչիկների (եթե համարեղ են բնակվում) տարկետում տրամադրելու հնարավորության հարցը:

ԳԼՈՒԽ 5. ՊԱՏՇԱՃ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԵՎ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ⁵⁷

1. Առողջության պահպանումը զինվորական ծառայության ընթացքում

2021 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրության և քննարկման արդյունքում արձանագրվել են դեպքեր, երբ պարտադիր ժամկետային զինծառայողին պատշաճ բժշկական օգնություն չի տրամադրվել: Նման խնդիրները Պաշտպանության նախարարության հետ արդյունավետ համագործակցության արդյունքում հիմնականում լուծվել են:

Ստացվել են մի շարք բողոքներ պլանային վիրահատությունների ձգձգումների վերաբերյալ: Այս խնդրին անդրադարձ է եղել նաև Պաշտպանի 2018, 2019 և 2020 թվականների տարեկան

⁵⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 862-890, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

հաղորդումների մեջ: Մասնավորապես, նշվել էր, որ պլանային վիրահատությունների ձգձգումը կարող է պայմանավորված լինել նաև այն հանգամանքով, որ **առկա չէ պլանային վիրահատությունների ժամանակացույց, ինչպես նաև զինծառայողների հաշվառման կարգ:**

Պաշտպանի գնահատմամբ՝ խնդրին անհրաժեշտ է տալ համակարգային լուծում (մշակել պլանային վիրահատությունների և բուժման ժամանակացույցի կազմման կարգ, իրավասու ստորաբաժանումների պարտականություններ և այլն): Սա կարևոր է այդ ընթացակարգը հստակեցնելու, հետագայում պլանային բուժօգնության տրամադրման գործընթացի ձգձգումները, ինչպես նաև այդ ուղղությամբ ձեռնարկվող միջոցների հարցում սուբյեկտիվ գործոնները բացառելու տեսանկյունից:

Մեկ այլ խնդիր է պարտադիր զինծառայողներին հիվանդության պատճառով (վերականգնողական) արձակուրդ տրամադրելու գործընթացի հետ կապված հարցը: «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն՝ շարքային կամ սպայական կազմերի պարտադիր զինծառայողներին հիվանդության պատճառով (վերականգնողական) արձակուրդ տրվում է զորամասի (զինվորական կառավարման մարմնի) հրամանատարի (պետի) կողմից՝ բուժման մեջ գտնվելու կամ վերականգնողական ժամանակահատվածի համար՝ բուժում իրականացնող համապատասխան ռազմաբժշկական հաստատության կամ Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի տեղեկանքի հիման վրա:

Ստացվում է, որ յուրաքանչյուր դեպքում զինծառայողին հիվանդության պատճառով արձակուրդ տրամադրելու նպատակով Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովը զորամասի հրամանատարին պետք է ուղարկի տեղեկանք, որի հիման վրա՝ զորամասի հրամանատարը պետք է տա արձակուրդ տրամադրելու հրաման:

Մեկ այլ խնդիր. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 87-րդ կետի համաձայն՝ ընդհանուր առմամբ, հիվանդության պատճառով բուժման և հիվանդության պատճառով բուժական (վերականգնողական) արձակուրդում անընդմեջ գտնվելու ժամանակահատվածը չի կարող գերազանցել **120 օրը**՝ զորամասից ուղեգրվելու օրվանից հաշված:

Նշված ժամկետային սահմանափակումը պրակտիկայում կարող է հանգեցնել խնդիրների, քանի որ որոշակի դեպքերում, զինծառայողի առողջական խնդիրների բարդությամբ պայմանավորված, ավելի երկար ժամանակահատվածով բուժում իրականացնելու անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ:

Նախորդ տարեկան հաղորդմամբ բարձրացվել էր նաև հետևյալ հարցը: Ուսումնական զորամասերի զինծառայողները տեղեկացրել են, որ բուժման նպատակով զինվորական հոսպիտալ տեղափոխվելու, որոշակի ժամանակահատված բուժման մեջ գտնվելու և ուսումնական պարապմունքները բաց թողնելու դեպքում զրկվում են քննություններին մասնակցելու և սերժանտի կոչում ստանալու հնարավորությունից: Զինծառայողների տեղեկացմամբ՝ լինում են դեպքեր, երբ զինծառայողները, իմանալով իրենց մոտ առողջական խնդրի առկայության և բուժման անհրաժեշտության մասին, քննություններին մասնակցությունից չզրկվելու նպատակով չեն բարձրաձայնում առողջական խնդիրները:

Հեղինակը, անհրաժեշտ է.

1.առողջական վիճակի վերաբերյալ գանգաղի բոլոր դեպքում անհապաղ իրականացնել զինծառայողի պարզաճ հետազոտություն և բուժում,

2. միջոցներ ձեռնարկել, որպեսզի զինվորական ծառայության ընթացքում զինծառայողի նկատմամբ նշանակված բուժումը փաստացի իրականացվի,

3. մշակել պլանային վիրահատությունների ժամանակացույց, ինչպես նաև պլանային վիրահատության կարիք ունեցող զինծառայողների հաշվառման կարգ,

4. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 8-րդ մասում կատարել փոփոխություն՝ շարքային կամ սպայական կազմերի պարտադիր զինծառայողներին հիվանդության պատճառով (վերականգնողական) արձակուրդ տրամադրելու լիազորությունը զորամասի հրամանատարի փոխարեն տրամադրելով բուժում իրականացնող համապատասխան ռազմաբժշկական հաստատությանը կամ Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովին,

5. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություն՝ վերանայելով զինծառայողի 120 օր առավելագույն բուժման ժամկետի պարտադիր պահանջը,

6. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում, ինչպես նաև Կառավարության վերոնշյալ որոշման մեջ կատարել փոփոխություն՝ Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովին տրամադրելով զինվորական ծառայությունից արձակված անձին ավելի սեղմ ժամկետ անց վերափորձաքննություն նշանակելու հայեցողական լիազորություն:

2. Զինծառայողների առաջնահերթ հետազոտման, փորձաքննության և բուժման իրավունքը

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քաղաքացիներին **զինվորական հաշվառման վերցնելու, պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչի, ներառյալ՝ զորահավաքային զորակոչի, պայմանագրային զինվորական ծառայության և վարժական հավաքի ներգրավելու դեպքերում** քաղաքացիների հետազոտումը, փորձաքննությունը և բուժումը կատարվում են **առաջնահերթ** ու անվճար՝ պետության երաշխավորած բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում:

Առաջնահերթ բժշկական օգնություն և սպասարկում այսպիսի արտոնություն նախատեսված չէ զինծառայողների պարագայում, և զինծառայողների հետազոտությունն իրականացվում է ընդհանուր հիմունքներով: Արդյունքում, զինծառայողների հետազոտությունները ձգձգվում են, որի հետևանքով զինվորական հոսպիտալներում նրանց մնալը երկարացվում է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է, որ խնդրի համակարգային կարգավորման համար զինծառայողների առաջնահերթ բժշկական օգնության և սպասարկման իրավունքն անհրաժեշտ է ամրագրել օրենքի մակարդակով:

Այս խնդիրը հատուկ լրացուցիչ քննարկվել է նաև զինվորական հոսպիտալների ղեկավար կազմի հետ, և կրկին հաստատվել է դրա առկայությունը, ավելին ընդգծվել է, որ խնդիրը համակարգային է. հիմնականում հետազոտությունները ձգձգվում են և շատ քիչ դեպքերում է, որ իրականացվում են սեղմ ժամկետում: Բացի դրանից այդպիսի բողոքներ են ստացվել նաև Պաշտպանության նախարարության թեժ գծին:

Հետևաբար, առաջարկվում է.

1.«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում ամրագրել, որ զինծառայողների հետազոտումը, փորձաքննությունը և բուժումը կատարվում են

առաջնահերթ՝ պետության երաշխավորած բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում,

2. մինչև վերը նշված օրենսդրական փոփոխությունը միջոցներ ձեռնարկել զինծառայողներին անհրաժեշտ հեղափոխությունները հնարավորին սեղմ ժամկետներում իրականացնելու ուղղությամբ,

3. զինվորական հոսպիտալներն ապահովել զինծառայողների հեղափոխությունների համար անհրաժեշտ գործիքային ախտորոշիչ սարքավորումներով:

3. Չինծառայողների հոգեբուժական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում շարունակում են մնալ զինծառայողների հոգեբուժական օգնության և սպասարկման ոլորտի հետ կապված հարցերը: 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանը մանրամասն անդրադարձ է կատարել ոլորտում առկա խնդիրներին և բացերին՝ ներկայացնելով դրանց լուծման հստակ առաջարկներ: Նախորդ տարվա տարեկան հաղորդմամբ ներկայացված հանգամանքների և Պաշտպանի առաջարկների իրացման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների հետ կապված մանրամասները պարզելու նպատակով Պաշտպանի ներկայացուցիչներն այցելել են Պաշտպանության նախարարության Երևանի կայազորային հոսպիտալի հոգեբուժական բաժանմունք, ուսումնասիրել պայմանները, զինծառայողների իրավունքների ապահովման վիճակը, հոսպիտալի և բաժանմունքի ղեկավար կազմի հետ քննարկել առկա խնդիրները և դրանց լուծման ուղիները:

Արձանագրվել են մի շարք դրական փոփոխություններ, ինչը կարևոր է ընդգծել: Դրա հետ մեկտեղ վեր հանված խնդիրները հիմնականում պահպանվում են:

Կատարված այցի և ուսումնասիրությունների արդյունքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել է հետևյալ առաջարկները՝

1. հնարավորին սեղմ ժամկետում բարելավել Երևանի կայազորային հոսպիտալի հոգեբուժական բաժանմունքի շենքային պայմանները, այդ թվում՝ նոր շենքային պայմաններ ապահովելու միջոցով,

2. բացառել հոգեբուժական օգնության ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենսդրության պահանջներից դուրս գործող պրակտիկան, այն է՝ առանց զինծառայողների գրավոր համաձայնության կամ դատարանի որոշման զինծառայողներին հոգեբուժական բաժանմունք ընդունելու, ինչպես նաև նրանց հոգեբուժական օգնություն և սպասարկում տրամադրելու դեպքերը,

3. ապահովել հոգեբուժական բաժանմունքում գտնվող զինծառայողների հասանելիությունը բանկոմատին և խանութին (թեյարանին),

4. ապահովել հոգեբուժական բաժանմունքում գտնվող զինծառայողների ամենօրյա առնվազն մեկ ժամ զբոսանքի իրավունքը,

5. հոգեբուժական բաժանմունքում բուժման կամ փորձաքննության ավարտից հետո լուծել զինծառայողներին բաժանմունքից դուրս գրելու հարցը,

6. զինծառայողներին հնարավորություն ընձեռնել սեփական միջոցների հաշվին ենթարկվել իրենց նախընտրած բժշկի կողմից զննության,

7. զինծառայողներին ապահովել տեսազանգի միջոցով ընտանիքի անդամների հետ կապ հաստատելու հնարավորությամբ:

4. Զինվորական ծառայության ավարտից հետո բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքը

Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ որոշակի դեպքերում ծառայության ընթացքում հիվանդություն ձեռք բերած նախկին զինծառայողները չեն օգտվում անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման իրավունքից:

Պետք է արձանագրել, որ թեև կոնկրետ բողոքների քննարկման արդյունքում զորացրված նախկին զինծառայողները ստացել են անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում, սակայն խնդիրը շարունակում է մնալ, և այն պահանջում է հստակ և միասնական լուծումներ:

Արձանագրված խնդիրների հաշվառմամբ առաջարկվում է.

1. Կառավարության որոշմամբ սահմանել, որ ժամկետը լրանալու կապակցությամբ զինվորական ծառայությունից արձակվելիս պարտադիր ժամկետային զինծառայողների մոտ բուժման կարիք պահանջող հիվանդության հայտնաբերման դեպքում նրանց տրամադրել անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում,

2. սահմանել, որ այն դեպքում, երբ զինվորական ծառայության ժամկետում չեն լուծվում պլանային բուժման կամ վիրահատության կարիք ունեցող զինծառայողների առողջական խնդիրները, ցուցված բուժումը կամ վիրահատությունն անվճար հիմունքներով պետք է իրականացվի զինվորական ծառայությունից արձակվելուց հետո,

3. օրենսդրական փոփոխությամբ ամրագրել, որ զինվորական ծառայության ընթացքում ստացած խեղման, վնասվածքի, հիվանդության պատճառով զորացրված անձինք օգտվում են հիվանդանոցային բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքից՝ անկախ հաշմանդամության ձեռք բերելու հանգամանքից,

4. օրենսդրական փոփոխությամբ ամրագրել, որ նախկին պայմանագրային զինծառայողներն օգտվում են զինվորական ծառայության ընթացքում ստացած խեղման, վնասվածքի, հիվանդության կապակցությամբ անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքից՝ անկախ զինվորական ծառայությունից արձակվելու հիմքից:

5. Առողջական վիճակին հակացուցված ծառայության պայմանները պահպանելու իրավունքը

2021 թվականին նույնպես ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը զինծառայողներից ու նրանց ընտանիքների անդամներից ստացել է բողոքներ պարտադիր զինվորական ծառայության ընթացքում առողջական վիճակին հակացուցված պայմանները չպահպանելու վերաբերյալ:

Պարտադիր զինվորական ծառայության ընթացքում առողջական վիճակին հակացուցված պայմանները չպահպանելու խնդիրն արձանագրվել է նաև զորամասեր կատարված այցերի և զինծառայողների հետ առանձնազրույցների ժամանակ: Զինծառայողը տեղեկացրել է, որ չնայած սահմանափակումով պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար, սակայն որևէ ֆիզիկական վարժությունից ազատված չէ:

Չնայած զորամասի հրամանատարությունը պատրաստակամություն է հայտնել խնդիրը կարգավորել, այնուամենայնիվ, նմանատիպ դեպքերի առկայությունը մտահոգիչ է: Պետությունը պետք է հնարավորին բացառի ծառայողական պայմանների հետ կապված զինծառայողների առողջությանը սպառնացող ռիսկը:

Մեկ այլ խնդիր բարձրացրել են զորամասերից մեկի հրամանատարությունը: Այսպես, հայտնել են, որ զորամասի պահպանությանը ենթակա բոլոր մարտական դիրքերը 2500 մետրից բարձր են, իսկ զորամասում ծառայության են նշանակված նաև պարտադիր ժամկետային

զինծառայողներ, ում բարձրադիր գոտիներում ծառայության ընդգրկելը հակացուցված է: Հրամանատարությունը նշել է, որ տվյալ զինծառայողներին իրենց առողջական վիճակին համապատասխան զորամասեր տեղափոխելու հարցով ըստ վերադասության զեկուցագրեր են ներկայացվել: Բարձրացված հարցով Պաշտպանը գրություն է հասցեագրել Պաշտպանության նախարարություն, խնդիրը շարունակվում է գտնվել Պաշտպանի ուշադրության ներքո:

Հեղինակ, անհրաժեշտ է խստացնել հսկողությունը պարտադիր ժամկետային զինծառայողների առողջական վիճակին հակացուցված զինվորական ծառայության պայմանները հեղինակականորեն պահպանելու, ինչպես նաև զինծառայողներին իրենց առողջական վիճակին համապատասխան զորամասեր ծառայության նշանակելու նկատմամբ:

ԳԼՈՒԽ 6. ԶԻՆԱՊԱՐՏ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ, ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼՈՒ ԵՎ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՐՁԱԿԵԼՈՒ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ⁵⁸

1. Պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնելու իրավունքը

Դեռևս նախորդ տարեկան հաղորդմամբ բարձրացրել էր պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնելու ցանկություն հայտնած քաղաքացիների անվճար բժշկական հետազոտությունների իրականացման մեխանիզմների հստակեցման հարց: 2021 թվականին նույնպես արձանագրվել են նմանաբնույթ բողոքներ: Օրինակ, քաղաքացին տեղեկացրել է, որ ցանկանում է անցնել պայմանագրային զինվորական ծառայության և այդ նպատակով Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումից ստացել է անվճար բժշկական հետազոտություններ անցնելու ուղեգիր: Մինչդեռ, պոլիկլինիկայում տեղեկացել է, որ անվճար հիմունքներով իրականացվում են միայն նախազորակոչային և զորակոչային տարիքի անձանց բժշկական հետազոտությունները: Նշված հարցը Պաշտպանության նախարարության հետ քննարկմամբ ստացել է լուծում:

Պայմանագրային զինվորական ծառայության ներգրավելու, ծառայությունն ավելի գրավիչ դարձնելու, այդ գործընթացում անձանց իրավունքների ապահովման հարցերին անդրադարձ է կատարվել Մարդու իրավունքների պաշտպանին առընթեր զինծառայողների իրավունքների հարցերով փորձագիտական խորհրդի ընդլայնված նիստերի ընթացքում: Պարբերաբար անդրադարձ է կատարվել նաև «Պատիվ ունեմ» և «Ես եմ» ծրագրերով զինված ուժեր ներգրավման հետ կապված պրակտիկ խնդիրներին, այդ ծրագրերի արդյունավետության բարձրացմանը:

Նաև այդ նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրվել են զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամներին վերապահված ոչ ֆինանսական և այլ արտոնությունների վերաբերյալ մի շարք երկրների փորձը: Արդյունքում,

⁵⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 891-922, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

ներկայացվել են կոնկրետ առաջարկներ, որոնց ներդրման արդյունքում բանակում ծառայությունը կդառնա ավելի գրավիչ: Արտոնություններ տրամադրելու վերաբերյալ մշակած նախագծերի փաթեթն ուղարկվել է Ազգային ժողով և Պաշտպանության նախարարություն: 2021 թվականին հրապարակվել է նաև արտահերթ գեկույց:

2021 թվականի ընթացքում զինվորական հաստատություններ այցերի ընթացքում զինծառայողները նշել են, որ նախկինում զինված ուժերում ծառայությունն առավել գրավիչ էր: Ըստ զինծառայողների՝ պատճառներից մեկն էլ այն էր, որ զինծառայողի դրամական ապահովությունն ավելի բարձր էր, քան, օրինակ, քաղաքացիական ծառայողինը կամ մասնավոր ոլորտի աշխատողինը: Ըստ զինծառայողների՝ ներկայում գրեթե հավասարաչափ են վարձատրվում և հաշվի չի առնվում զինվորական ծառայության առանձնահատկությունները: Սա ևս խոչընդոտ է զինված ուժեր ներգրավման համար և նվազեցնում է զինվորական ծառայության գրավչությունը:

Հետևաբար առաջարկվում է.

1. նպաստել պաշտպանության բնագավառի կատարելագործմանն ու արդիականացմանը նպատակաուղղված ծրագրերի, բարեփոխումների վերաբերյալ հանրության տեղեկացվածության աստիճանի բարձրացմանը, այդ թվում՝ հաճախակի իրազեկելով զինծառայողներին տրվող սոցիալական արտոնությունների մասին,

2. բարձրացնել հանրության շրջանում իրազեկվածությունը պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնելու ընթացակարգերի վերաբերյալ,

3. զինվորական ծառայությունն ավելի գրավիչ դարձնելու նպատակով քննարկել զինծառայողների աշխատավարձերի բարձրացման հարցը, ինչը, ըստ Պաշտպանի իրականացրած մշտադիտարկման այցերի արդյունքների՝ այսօր ձինված ուժերում ամենահրատապ լուծում պահանջող առաջնահերթ խնդիրներից է,

4. խստացնել հսկողությունը զինված ուժեր մուտք գործող անձանց իրավունքների երաշխավորման, հավասար հնարավորությունների ապահովման հարցերում՝ բացառելով զինվորական ծառայության ընդունելն անհիմն մերժելու դեպքերը,

5. բարձրացնել ռազմական կրթության որակը, ռազմակրթական ոլորտն ապահովել ժամանակակից կրթական ու մեթոդական ծրագրերով՝ առավել գրավիչ դարձնելով ռազմական կրթությունը,

6. զինված ուժեր ներգրավելիս վերանայել մոտեցումները: Սա նշանակում է, որ զինված ուժերը պետք է արդյունավետորեն մրցակցեն աշխատանքի շուկայում բարձր մակարդակի մասնագետներին ներգրավելու համար՝ առավելապես շեշտը դնելով որակական ցուցանիշների վրա:

2. Պայմանագրային զինծառայողներին շաբաթ օրը ծառայության ներգրավելը, այլ զորամաս տեղափոխելը և գործուղելը

Դեռևս նախորդ տարեկան հաղորդմամբ զինծառայողներից ստացված բողոքների հաշվառմամբ Պաշտպանն առաջարկել էր միջոցներ ձեռնարկել զինծառայողների օրական և (կամ) շաբաթական աշխատաժամանակը պահպանելու ուղղությամբ: Ճիշտ է, 2021 թվականի ընթացքում այդ խնդրի մասին Պաշտպանին գրավոր բողոք չի հասցեագրվել, սակայն զորամասեր այցերի ընթացքում պայմանագրային զինծառայողները տեղեկացրել են, որ շաբաթ օրերին ներգրավվում են ծառայության, սակայն հաջորդ շաբաթվա մեջ դրա փոխարեն հանգստյան օր չեն ստանում: Իհարկե, այսպիսի բողոքները եզակի են, ինչը խոսում է

Պաշտպանության նախարարության կատարած աշխատանքի արդյունավետության մասին: Միաժամանակ, խնդիրը ի սպառ բացառելու համար աշխատանքները պետք է կրեն շարունակական բնույթ:

Անհրաժեշտ օրենսդրական իրավակարգավորումների վերլուծության արդյունքում գործերից մեկով Պաշտպանն արդեն կայացրել է Մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության որոշում, որով արձանագրել է, որ **զինծառայողների համար սահմանված է հնգօրյա աշխատանքային շաբաթ՝ երկու հանգստյան օրով: Զինծառայողների աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը չի կարող անցնել շաբաթական 40 ժամից: Բացի այդ, գործատուն պարտավոր է ստույգ հաշվառել յուրաքանչյուր զինծառայողի օրական և (կամ) շաբաթական աշխատաժամանակը, որպեսզի ապահովվի զինծառայողների հանգստի իրավունքը: Հանգստյան օրերին զինծառայողի կատարած արտաժամյա աշխատանքի դեպքում զինծառայողին մեկ ամսվա ընթացքում պետք է տրամադրվի վճարովի հանգստյան օր, կամ այդ օրը պետք է ավելացվի ամենամյա արձակուրդին: Հակառակ դեպքում, անհրաժեշտ է զինծառայողին տրամադրել համապատասխան չափի դրամական հավելում: Եթե զինվորական ծառայության ընթացքում հանգստյան օրերին կատարած արտաժամյա աշխատանքի դեպքում զինծառայողին վճարովի հանգստյան օր չի տրամադրվել կամ այն չի ավելացվել ամենամյա արձակուրդին, ինչպես նաև դրամական հավելում չի տրամադրվել, անհրաժեշտ է այն փոխհատուցել զինվորական ծառայությունից արձակվելիս՝ վերջնահաշվարկի ժամանակ:**

Պաշտպանը ևս մեկ անգամ է ընդգծում պայմանագրային զինվորական ծառայությունը կազմակերպելու գործընթացը պատշաճ իրականացնելու համար օրենսդրական փոփոխություններ կատարելու կարևորությունը: Օրենսդրությամբ սահմանված է հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայող սպայական կազմի պայմանագրային զինծառայողներին ծառայության նոր վայր տեղափոխելու հնարավորություն: Պաշտպանության նախարարությունից նախկինում ստացված պարզաբանման համաձայն՝ սպայական կազմի **պլանային տեղափոխման կարգը սահմանված է ՀՀ պաշտպանության նախարարի գաղտնի հրամանով**, քանի որ պարունակում է զորամասերի տեղակայման վայրերի և կարգայնության տվյալներ: Այստեղ կա խնդիր, քանի որ զորամասերի տեղակայման վայրերը և կարգայնությունը, ինչպես նաև հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայության տևողությունն ու տեղափոխման կարգը չհիմնավորված ներառվել են մեկ ակտում, ինչը առաջացրել է դրանք հրապարակայնացնելու խնդիր:

Զինծառայողների իրավունքների վերաբերյալ տվյալները պետք է հասանելի լինեն նրանց, որպեսզի կարողանան արդյունավետ կերպով իրականացնել իրենց իրավունքների պաշտպանությունը: Վերը նշված տեղեկությունների հրապարակային չլինելը կարող է պատճառ հանդիսանալ, որ հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայող զինծառայողները սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո չտեղափոխվեն ծառայության նոր վայր:

Մեկ այլ օրենսդրական խնդիր: Այսպես, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքը նախատեսում է զինծառայողներին Հայաստանի կամ այլ պետության ռազմաուսումնական կամ այլ հաստատությունում մինչև վեց ամիս ժամկետով վերապատրաստման գործուղելու հնարավորություն: Մինչդեռ, սահմանված չէ գործուղումից վերադառնալիս զինծառայողին մինչև գործուղվելը զբաղեցրած պաշտոնին կամ հավասարազոր պաշտոնի կամ ավելի բարձր պաշտոնի նշանակելու օրենսդրական պահանջ: Վերապատրաստման նպատակը զինծառայողների մասնագիտական կարողությունների

զարգացումն է, ուստի տրամաբանական կլինի վերապատրաստումը հաջողությամբ անցնելու դեպքում գործուղումից վերադառնալիս նրանց նշանակել ավելի բարձր կամ առնվազն հավասարազոր պաշտոնի:

Հեղինակը, անհրաժեշտ է.

1. շարունակել աշխատանքները զինծառայողների օրական և (կամ) շաբաթական աշխատաժամանակը պահպանելու ուղղությամբ: Հանգստյան օրերին զինծառայողների կատարած արտաժամյա աշխատանքի դեպքում զինծառայողներին տրամադրել այլ հանգստյան օր կամ այդ օրը ավելացնել նրանց ամենամյա արձակուրդին կամ զինծառայողներին վճարել համապատասխան չափի դրամական հավելում,

2. հրապարակայնացնել հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայության տևողության և տեղափոխման կարգի վերաբերյալ տեղեկությունները,

3. հսկողություն իրականացնել պլանային տեղափոխման գործընթացի նկատմամբ,

4. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում ամրագրել, որ վերապատրաստման գործուղված զինծառայողները գործուղումից վերադառնալիս նշանակվում են մինչև գործուղվելը զբաղեցրած պաշտոնին կամ հավասարազոր պաշտոնի կամ զբաղեցրած պաշտոնից ավելի բարձր պաշտոնի:

3. Զինվորական արհմիություններ կամ ընկերակցություններ կազմելու և դրանց անդամակցելու իրավունքը

Պաշտպանը 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ բարձրացրել էր օրենսդրական փոփոխություններով զինծառայողների համար վերացնել արհեստակցական կազմակերպությանը մասնակցելու արգելքը, ինչպես նաև ստեղծել զինծառայողների արհեստակցական միություններ: Հատկանշական է, որ դեռևս 2020 թվականին Զինված ուժերի գլխավոր շտաբում նախաձեռնվել է զինծառայողների արհմիության ձևավորմանը նպատակաուղղված գործընթաց: Պաշտպանն, ընդհանուր առմամբ, ընդունելի է համարել զինծառայողների արհմիություն ձևավորելու գաղափարը, միևնույն ժամանակ նշել, որ գաղափարի իրացման համար առաջին հերթին պետք է անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարել օրենքում:

Պաշտպանի գնահատմամբ՝ կոլեկտիվ մարմինները կարող են ստեղծել լավ հնարավորություն իրենց անդամների շահերը պատշաճ ներկայացնելու, ներառյալ՝ նրանց իրավունքներն արդյունավետ պաշտպանելու գործում:

Հեղինակը, ևս մեկ անգամ առաջարկվում է.

1. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» և «Արհեստակցական միությունների մասին» ՀՀ օրենքներում կատարել անհրաժեշտ փոփոխություններ՝ Զինված ուժերի ծառայողների համար վերացնելով արհեստակցական կազմակերպությանը մասնակցելու (անդամակցելու) արգելքը,

2. ստեղծել զինծառայողների արհեստակցական միություններ և աջակցել դրանց գործունեությանը:

4. Զինվորական ծառայությունից արձակվելու իրավունքը

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանը շարունակել է ստանալ բողոքներ պայմանագրային զինվորական ծառայությունից չարձակվելու վերաբերյալ:

Պաշտպանն առաջարկել է կատարել ուսումնասիրություններ ու վերլուծություններ և վեր հանել պայմանագրային զինծառայողների՝ պայմանագրից հրաժարվելու և զինվորական

ծառայությունից արձակվելու պատճառները: Նշվել էր, որ միայն այդ պատճառների վերհանման և դրանց լուծման միջոցով հնարավոր կլինի ՀՀ զինված ուժերում ծառայությունը դարձնել գրավիչ, ինչն իր հերթին կավելացնի զինված ուժերում ծառայություն անցնելու ցանկություն հայտնող անձանց քանակը և կնվազեցնի զինված ուժերից արձակվող զինծառայողների թիվը: Ստացված բողոքները, զորամասեր այցելը, զինծառայողների հետ առանձնազրույցները ևս փաստում են, որ սոցիալական համակարգի ամրապնդումը, այդ թվում՝ վարձատրության բարձրացումը, զինված ուժերում կարևորագույն, հրատապ լուծում պահանջող և առաջնահերթ հարցերից է, որի լուծումը պետք է օր առաջ ապահովվի, հակառակ պարագայում մեծանալու է փոխկապակցված այլ խնդիրների խորացման ռիսկը:

Հետևաբար, առաջարկվում է.

1. ձգձգումները բացառելու նպատակով խստացնել հսկողությունը պայմանագրային զինծառայողների կողմից ծառայությունից արձակվելու գործընթացի նկատմամբ,

2. լրացուցիչ մեխանիզմների ներդրմամբ (օրինակ՝ սոցիալական) առավել բարձրացնել զինծառայողի կարգավիճակը, ինչը կնվազեցնի զինված ուժերից արձակվող զինծառայողների քանակը:

5. Առողջական վիճակով պայմանավորված պայմանագրային զինվորական ծառայությունից արձակելը

2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանն անդրադարձել էր առողջական վիճակի պատճառով պայմանագրային զինվորական ծառայությունից արձակվելու հետ կապված մի խնդրի: Հարցը կայանում է նրանում, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշման 1-ին հավելվածով սահմանված ցանկով նախատեսված են որոշակի հիվանդություններ, որոնց առկայության դեպքում զորամասի (ՊՆ, ԶՈՒ ԳՇ կառուցվածքային միավորի) հրամանատարի (պետի) միջնորդությամբ, պարտադիր հաշվի առնելով փորձաքննվողի՝ ծառայությունը շարունակելու անձնական ցանկությունը, կարող է անհատապես կայացվել որոշում՝ «Սահմանափակումով պիտանի է զինվորական ծառայության համար»:

Նշված կարգավորման վերաբերյալ անհրաժեշտ է նշել, որ դրանով զորամասերի հրամանատարներին տրվում է հայեցողական լիազորություն, սակայն, կարևոր է, որ այդպիսի հայեցողությունը չհանգեցնի չարաշահումների կամ սխալ կիրառելիության: Բացի այդ, վերոնշյալ միջնորդության վերաբերյալ կարգավորումից պարզ չէ, թե այդպիսի հնարավորություն նախատեսված է զինծառայողի անմիջական, թե նաև վերադաս հրամանատարության համար, ինչը կարող է տարակերպ մեկնաբանությունների առիթ հանդիսանալ: Թեև վերադաս հրամանատարության կողմից նույնպես ներկայացվում են միջնորդություններ, սակայն այս գործընթացն իրավական հստակ մեխանիզմների տեսանկյունից կարգավորված չէ, ինչի պատճառով էլ գործնականում առաջանում են անհարկի ձգձգումներ:

Գործընթացի ձգձգումը խնդրահարույց է նաև Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի կողմից զինծառայողին փորձաքննելու ժամկետների հետ կապված: Պրակտիկայում խնդրի կարգավորման նպատակով Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովը գտնում է միջանկյալ լուծումներ, օրինակ, զինծառայողին տրամադրում է վերականգնողական արձակուրդ մինչև վերադաս հրամանատարության կողմից միջնորդության ստացվելը:

Հասկանալի է հիվանդության և զինվորական ծառայության անհամատեղելիության պայմաններում հրամանատարի կողմից միջնորդություն չներկայացնելը, սակայն մտահոգիչ է այն,

որ առողջական վիճակով պայմանավորված միջնորդություն ներկայացնելու անհրաժեշտությունն առաջանալիս կարող է նաև հիմք ընդունվել զինծառայողի նախկինում կարգապահական խախտումներ կատարած լինելու հանգամանքը: Հենց սա էլ հանդիսանում է հայեցողության այն սահմանը, որը չպետք է խախտվի զորամասերի հրամանատարների կողմից: Որոշակի հիվանդությունների առկայության դեպքում զորամասի հրամանատարի միջնորդություն ներկայացնելը **պետք է դիտարկվի բացառապես զինծառայողի առողջական վիճակի, նրա մոտ առկա հիվանդության և զինվորական ծառայության հետ համատեղելիության տեսանկյունից:** Հակառակ դեպքում՝ զինծառայողի կարգապահությունը առողջական վիճակով պայմանավորված միջնորդություն չներկայացնելու համար հիմք ընդունելը կարող է դիտարկվել որպես **ծառայությունից արձակելու քողարկված հիմք:**

Զինվորական ծառայության համար առողջական վիճակի պատճառով ոչ պիտանի ճանաչված զինծառայողին սահմանափակումով պիտանի ճանաչելու միջնորդության ներկայացումը կարող է կապված լինել բացառապես զինծառայողի առողջական վիճակի հետ: Հետևաբար, այն դեպքում, երբ Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովը գտնում է, որ զինծառայողը կարող է շարունակել հետագա ծառայությունը և առկա է զինծառայողի ցանկությունը, ապա զորամասի հրամանատարի կողմից միջնորդության ներկայացումը կամ կորցնում է իր նշանակությունը, կամ կամայականությունների դրսևորման (անցանկալի զինծառայողներին ծառայությունից արձակելու) հիմք է դառնում:

Հետևաբար, առաջարկվում է՝ զինվորական ծառայության համար զինծառայողին սահմանափակումով պիտանի ճանաչելը պայմանավորել ոչ թե զորամասի հրամանատարի միջնորդագրով, այլ մշակել առողջական վիճակով պայմանավորված՝ հետագա ծառայությունը շարունակելու հնարավորությունը Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի կողմից գնահատելու և նրան առողջական վիճակին համապատասխան այլ զորամաս տեղափոխելու մեխանիզմներ:

6. Զինծառայողների իրավունքների պաշտպանությունը գործատուի նախաձեռնությամբ պայմանագիրը լուծելիս

Պայմանագրային զինծառայողների իրավունքների պաշտպանությունը մշտապես առաջնային է Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության ոլորտում: Այստեղ խոսքը նաև այն խնդրի մասին է, որն առնչվում է զինծառայողների՝ գործատուի նախաձեռնությամբ պայմանագիրը լուծելուն:

Օրինակ՝ նախկին զինծառայողներին չի տրամադրվում չօգտագործված բոլոր արձակուրդների համար դրամական հատուցում: Այս խնդրի մասին տարիների շարունակ բարձրաձայնել է Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ արտահայտելով իր հստակ դիրքորոշումը:

2021 թվականին արձանագրվել են զինվորական ծառայությունից արձակելու ընթացքում զինծառայողների իրավունքների պահպանման հետ կապված այլ խնդիրներ ևս: Մասնավորապես, 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած մարտական գործողությունների ընթացքում պայմանագրային զինծառայողն ազատվել էր զբաղեցրած պաշտոնից առանց ծառայողական քննության անցկացման կամ կարգապահական տույժ կիրառելու:

Պաշտպանն ընդգծել է պետական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միայն Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով լիազորված գործողություններ կատարելու իրավասությունը, միջազգային և այլ պարտավորություններից: Պաշտպանի աջակցությամբ, քաղաքացին նշանակվել է հավասար զինվորական պաշտոնի:

Բացի զինծառայողներից, գործատուի նախաձեռնությամբ պայմանագիրը լուծելիս իրավունքները չպահպանելու հետ կապված խնդիրներով Մարդու իրավունքների պաշտպանին են դիմել նաև Չինված ուժերի այլ անդամներ, ովքեր բարձրացրել են Աշխատանքային օրենսգրքի խախտումներով իրենց աշխատանքից ազատելու վերաբերյալ բողոքներ: Պաշտպանի աջակցությամբ ներկայացված խնդիրները լուծվել են:

Հետևաբար, առաջարկվում է.

1. խստացնել հսկողությունը ծառայության ընթացքում պայմանագրային զինծառայողներին իրենց հասանելիք արձակուրդները տրամադրելու ուղղությամբ,

2. միջոցներ ձեռնարկել ծառայությունից արձակվելիս նախկին զինծառայողների կողմից չօգտագործված բոլոր արձակուրդների դիմաց հատուցում տրամադրելու ուղղությամբ: Ընդ որում, օրենսդրական փոփոխություն իրականացնելիս կարգավորումները համապատասխանեցնել Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ներկայացված դիտարկումներին,

3. ՀՀ կառավարության 2002 թվականի դեկտեմբերի 13-ի թիվ 2043-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություններ՝ 2-րդ հավելվածից հանելով կադրերի ռեզերվում ծառայողին գրանցելու օրենքով չնախատեսված հիմքը,

4. ծառայության այն համակարգերում, որտեղ պաշտոնից ազատվելիս անձինք հաստիքների կրճատման կամ ստորաբաժանման լուծարման հիմքով գրանցվում են կադրերի ռեզերվում, նախատեսել, որ հաստիքի առկայության դեպքում ծառայողին առաջարկվում է իր նախկին պաշտոնին համարժեք և որակավորմանը համապատասխանող պաշտոն, իսկ այդպիսի հաստիքի բացակայության պարագայում, ծառայողի համաձայնությամբ, յուրաքանչյուր դեպքում մեկական աստիճանով ցածր պաշտոն,

5. ուժեղացնել հսկողությունը գործատուի նախաձեռնությամբ զինծառայողներին և Չինված ուժերի այլ անդամներին արձակելիս (աշխատանքից ազատելիս) նրանց իրավունքների ապահովման ուղղությամբ:

ԳԼՈՒԽ 7. ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ⁵⁹

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես կարգապահական վարույթի մասնակիցների բողոքներ քննող անկախ մեխանիզմ

Չինծառայողների իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելիս հատկապես կարևորվում է զինվորական կարգապահության ամրապնդումը, ինչպես նաև ծառայողական քննությունների ընթացքում զինծառայողների իրավունքների պաշտպանությունը:

Որպես զինված ուժերի նկատմամբ արտաքին վերահսկողություն իրականացնող մարմին՝ առանցքային է օմբուդսմանի ինստիտուտի դերը, որը, ի թիվս այլ գործառույթների, օժանդակում է զինված ուժերում իրավունքի գերակայության պահպանմանը, նպաստում զինված ուժերի կառույցների թափանցիկությանն ու պատասխանատվությանը, ուշադրություն է հրավիրում

⁵⁹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 923-945, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

զինվորական պրակտիկայում առկա այն հիմնախնդիրների վրա, որոնք ենթակա են կարգավորող միջամտության:

Արդյունքում, օմբուդսմանը դրական ներգործություն է ունենում զինծառայողների կյանքի որակի, նրանց մարտական ոգու և զորքերի մարտական համախմբվածության վրա:

Պաշտպանի աշխատանքի հիմնական ուղղություններն են զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության վիճակի, ոլորտում առկա խնդիրների, այդ թվում՝ գործնական և օրենսդրական թերությունների հետ կապված հարցերը: Դրանք վեր են հանվում ստացված բողոքների, զինվորական հաստատություններ չհայտարարված այցերի, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների և լրատվամիջոցների հրապարակումների հիման վրա:

Վերը շարադրվածով պայմանավորված՝ Պաշտպանը ներկայացրել է հետևյալ առաջարկները.

1. ուժեղացնել հսկողությունը Պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանի պահանջները, այդ թվում՝ կարգապահական կանոնագրքով խախտումը նախատեսող կոնկրետ հոդվածները, ինչպես նաև կարգապահական փուլի փախու հրամանատարի իրավասությունը սահմանող կարգավորում նշելը պահպանելու ուղղությամբ,

2. ծառայողական քննությունների անցկացման գործընթացում առկա խնդիրները նվազագույնի հասցնելու նպատակով միջոցներ ձեռնարկել Պաշտպանության նախարարի վերոնշյալ հրամանում փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ նախագիծը հնարավորին սեղմ ժամկետում ընդունելու ուղղությամբ,

3. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում կատարել փոփոխություն՝ որպես զինվորական ծառայության կազմակերպման սկզբունք սահմանված «օրենքի գերակայություն» եզրույթը դարձնելով «իրավունքի գերակայություն»,

4. միջոցներ ձեռնարկել Մարդու իրավունքների պաշտպանի «Իրավունքի գերակայության վրա հիմնված ամուր կարգապահությունը՝ որպես Հայաստանի զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիք» արտահերթ զեկույցում ներկայացված առաջարկների պատշաճ կատարման ուղղությամբ:

2. Իրավունքի գերակայության վրա հիմնված կարգապահությունը՝ որպես զինված ուժերում մարդու իրավունքների երաշխիք

Զինված ուժերում կարգապահության ամրապնդման անհրաժեշտությունը շարունակում է մնալ առաջնային խնդիր:

2021 թվականին Պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել է «Իրավունքի գերակայության վրա հիմնված ամուր կարգապահությունը՝ որպես Հայաստանի զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիք» արտահերթ հրապարակային զեկույցը, որի ուղերձն է՝ «Իրավունքի գերակայության վրա հիմնված ամուր կարգապահությունը մարտունակ բանակի հիմքն է»:

Կարևորելով բանակում կարգապահության ամրապնդման հարցերում նոր մոտեցումներ ցուցաբերելու անհրաժեշտությունը, զեկույցում բարձրացված խնդիրներին բազմակողմանի, ճկուն ու խորքային մոտեցում ցուցաբերելու հրամայականը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը 27 առանձին առաջարկ է ներկայացրել, որոնցից յուրաքանչյուրը միտված է բանակում կարգապահության բարձրացմանը:

2021 թվականին մի շարք զորամասեր կատարած մշտադիտարկման այցերի ընթացքում մշտապես հատուկ ուշադրություն է դարձվել կարգապահական հարցերին, առանձնազրույցներ են տեղի ունեցել պարտադիր ժամկետային ու սպայական կազմի զինծառայողների հետ,

ուսումնասիրվել ծառայողական քննությունների նյութերը, տեղում լուծում պահանջող հարցերը քննարկվել են զորամասերի հրամանատարության հետ, իսկ համակարգային խնդիրները վերացնելու նպատակով առաջարկներ են ներկայացվել Պաշտպանության նախարարություն:

Որոշ զորամասերում առկա չեն սպա-հոգեբանների հաստիքներ, իսկ մի քանիսում՝ հաստիքները թափուր են: Մինչդեռ, ամենօրյա ռեժիմով խիստ մասնագիտական մոտեցում և հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել զինծառայողների հոգեբանական վիճակին: **Այստեղ խոսքը հավասարապես վերաբերում է ինչպես շարքային և ենթասպայական, այնպես սպայական կազմերի զինծառայողներին:** Նրանց հետ անհատական հոգեբանական աշխատանքների իրականացումը պետք է կրի պարբերական բնույթ: Հատկապես մարտական գործողությունների մասնակից զինծառայողներին պարբերաբար հոգեբանական աջակցության տրամադրումը սկզբունքային կարևորություն ունի առողջ զինվոր և մարտունակ բանակ ունենալու տեսանկյունից:

Հատուկ պետք է ընդգծել, որ հրամանատարի, և ընդհանրապես՝ սպայի վարքը կոլեկտիվում ձևավորում է բարոյական արժեհամակարգ և համարժեք մթնոլորտ: **Սպան և ընդհանրապես հրամանատարը արժեք է, որի հեղինակությունը պետք է մաքսիմալ անխոցելի պահել:** Իսկ դրա համար հրամանատարը (սպան) պետք է լինի պրոֆեսիոնալ ու գրագետ:

Մտահոգիչ է նաև կոնկրետ խումբ զինծառայողների շրջանում իրավագիտակցության ոչ բավարար մակարդակը:

Զինվորական կարգապահության և կանոնադրական կարգի ամրապնդման գործում սկզբունքային է նաև իրավախախտումներից տուժած անձանց պաշտպանությունը: Իրավախախտումներից տուժած անձանց հետ անհրաժեշտ է ամենօրյա ռեժիմով անցկացնել հոգեբանական աջակցման աշխատանքներ և պահել հատուկ ուշադրության ներքո:

Ինչպես սպայական, այնպես էլ սերժանտական անձնակազմը, լինելով կայուն կարգապահության երաշխիքն ապահովողներ, պետք է հանդես գան զորամասերում տեղի ունեցող իրավախախտումների պայքարի առաջին գծում:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ առաջարկվում է՝

1. *ուսումնասիրել ԶՈւ ամբողջ համակարգում մարդու իրավունքների խախտումների միտումները՝ նպատակ ունենալով որոշել, թե որքանով է գիտելիքների հնարավոր անբավարարությունը հանգեցնում մարդու իրավունքների խախտումների,*

2. *էլ ավելի հերևողական դարձնել զինծառայողների շրջանում իրավագիտակցության բարձրացման աշխատանքները՝ նրանց տրամադրելով իրավունքների իրազեկման ձեռնարկներ, ուղեցույցներ, տեղեկատվական թերթիկներ, կազմակերպել դասընթացներ,*

3. *ուսումնասիրել Ռազմաուսումնական հաստատությունների կուրսանտների դասերի պլանը և կատարել զինված ուժերի կարիքներից բխող անհրաժեշտ լրացումներ ու փոփոխություններ (որպես ապագա սպաներ՝ զինված ուժերում մարդու իրավունքներին վերաբերող հարցերին նրանց իրազեկվածությունն առավել կարևոր է),*

4. *կատարելագործել Ռազմական ոստիկանության ծառայողների գիտելիքներն ու կարողությունները, որպեսզի նրանք կարողանան զորամասերում համապատասխան աշխատանքներ իրականացնել, ներառյալ՝ բռնության կանխարգելման աշխատանքներ, և արդյունավետ համագործակցել զորամասի հրամանատարության հետ,*

5. *բոլոր զորամասերն ապահովել սպա-հոգեբաններով և սպա-իրավաբաններով, ամենօրյա ռեժիմով ուշադրություն դարձնել զինծառայողների հոգեբանական վիճակին, սպա-*

հոգեբանների և սպա-իրավաբանների համար պարբերաբար իրականացնել վերապատրաստման դասընթացներ,

6. բարձրացնել հսկողությունը դպրոցների տնօրենների և ուսուցիչների ծառայողների կողմից զորակոչային տարիքի քաղաքացիների վերաբերյալ օբյեկտիվ ու ամբողջական տեղեկությունների (բնավորություն, վարք, սոցիալ-հոգեբանական մի շարք գործոններ, գիտելիք և այլն)՝ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներ տրամադրելու ուղղությամբ,

7. իրավախախտումների կանխարգելման, զինվորական կարգապահության մակարդակի անընդհատ բարձրացման ու կարգուկանոնի ապահովման համար զարգացնել խրախուսանքի միջոցներ կիրառելու ինստիտուտը, քանի որ խրախուսանքը զինվորական կարգապահության ամրապնդման և զինծառայողների դաստիարակման հայտնի միջոց է:

3. Հրաման չկատարելու և զինգրքույկը կորցնելու համար կարգապահական տույժ կիրառելու պրակտիկան

2021 թվականի ընթացքում զորամասեր իրականացված այցերի արդյունքում Պաշտպանը արձանագրել է, որ զինծառայողների կողմից զինվորական գրքույկը կորցնելու դեպքերի հանգամանքները պարզելու նպատակով իրականացվում են ծառայողական քննություններ, որոնց արդյունքում զինծառայողներին տրվում են կարգապահական տույժեր:

Վերոնշյալը խնդրահարույց է, քանի որ Կարգապահական կանոնագրքով նախատեսված իրավախախտումների շարքում **առկա չէ զինծառայողի կողմից զինվորական գրքույկը կորցնելը, հետևաբար՝ չկա նաև պատասխանատվություն դրա համար:**

Մեկ այլ խնդիր վերաբերում է հրաման չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար տույժերի խնդրահարույց պրակտիկային, ինչի մասին խոսվել է Պաշտպանի 2018, 2019 և 2020 թվականների տարեկան հաղորդումներում նույնպես:

Մասնավորապես, նախկինում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով պարզվել էր, որ սպան, ով ծառայության վայր էր ներկայացել ոչ սթափ վիճակում, ենթարկվել է «զինվորական ծառայությունից արձակում» կարգապահական պատասխանատվության, քանի որ, Պաշտպանության նախարարության մեկնաբանությամբ, այդ կերպ խախտել էր ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի սպայի պատվի կանոնները հաստատելու մասին» թիվ 992-Ն հրամանի պահանջները:

Պաշտպանն ընդգծում է, որ այս պարագայում, էական նշանակություն ունի այն հանգամանքը, թե արդյոք ՀՀ պաշտպանության նախարարի նորմատիվ հրամանով սահմանված վարքագծի կանոնները խախտելը կարող է որակվել Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով, և թե արդյոք հրամանը պետք է ուղղված լինի անորոշ շրջանակի, թե՛ կոնկրետ զինծառայողների:

Որպեսզի հրամանը համարվի օրինական և սահմանված կարգով տրված, ի թիվս այլ պահանջների, այն պետք է ուղղված լինի մեկ զինծառայողի, զինծառայողների խմբին կամ զորամասին (ստորաբաժանմանը):

Հետևաբար, Պաշտպանության նախարարի նորմատիվ հրամանի պահանջները չկատարելը չի կարող հանգեցնել Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով սահմանված զանցանքի կատարմանը, քանի որ դրանով վարքագծի կանոններ են սահմանվում բոլոր զինծառայողների համար:

Հետևաբար, առաջարկվում է.

1. բացառել օրենքով չնախատեսված արարք կատարելու, մասնավորապես՝ զինվորական գրքույկը կորցնելու համար զինձառայողներին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու պրակտիկան,

2. բացառել Պաշտպանության նախարարի նորմատիվ հրամանները խախտելու համար զինձառայողներին Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով նախատեսված զանցանք (Հրաման չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը) վերագրելու պրակտիկան,

3. Կարգապահական կանոնագրքում սպայի պատվի կանոնները խախտելու համար սահմանել առանձին զանցանք:

4. Պարտադիր զինձառայողին մշտական տեղակայման զորամասից այլ զորամաս տեղափոխելու պրակտիկան

Չնայած օրենսդրական կարգավորումներին՝ շարունակում է խնդրահարույց մնալ զինձառայողին մշտական տեղակայման վայրի զորամասից Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժին տեղափոխելու պրակտիկան: Խնդիրն այն է, որ զինձառայողը տևականորեն գտնվում է այնտեղ՝ ներգրավված չլինելով քրեական գործում, չունենալով որևէ կարգավիճակ կամ ունենալով, օրինակ, վկայի դատավարական կարգավիճակ: Երբեմն բաժին են բերվում զինձառայողներ նույնիսկ նյութերի նախապատրաստման ընթացքում:

2021 թվականին զորամասեր այցերի ընթացքում հրամանատարությունը հայտնել է, որ զինձառայողների նկատմամբ հարուցված քրեական գործերը ձգձգվում են և այդ ընթացքում նրանք հանձնվում են հրամանատարության հսկողությանը, ազատվում են մարտական հերթապահությունից, չեն կրում զենք: Ըստ հրամանատարության՝ քրեական գործերն այնքան են ձգձգվում, որ զինձառայողն արձակվում է զինված ուժերից: Հետևաբար, հրամանատարության դիրքորոշմամբ՝ ձառայության շահերին այսօր չի ծառայում որպես խափանման միջոց հրամանատարության հսկողության հանձնելը:

Մեկ այլ խնդիր: Քրեական գործով տարբեր դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձինք, ինչպես նաև որևէ կարգավիճակ չունեցող զինձառայողներ պահվում են Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժնում միասին, նրանց օրվա կարգացուցակում չկան տարբերություններ: Չնայած իրավասու մարմինների պնդմանը, որ զինձառայողները Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժնում գտնվում են զորանոցային պայմաններում՝ այնուամենայնիվ, թե՛ բողոքների ուսումնասիրությունը և թե՛ այցերը ցույց են տվել, որ առկա են զորամասերում և ընդունիչ-բաշխիչ բաժիններում զինվորական ձառայության տարբերություններ:

ՀՀ կառավարության 2017 թվականի դեկտեմբերի 21-ի թիվ 1675-Ն որոշմամբ («Ես եմ» ծրագիր) սահմանվում է, որ որպես պաշտպանության միջոց ձառայության վայրը փոխելու դեպքում ծրագրի շահառու զինձառայողի հետ կնքված պայմանագիրը լուծվում է: Ստացվում է, որ, օրինակ, հանցագործության մասին հաղորդում ներկայացնելու դեպքում զինձառայողի նկատմամբ կարող է կիրառվել պաշտպանության միջոց, փոխվել զորամասը, և վաղաժամկետ լուծվել պայմանագիրը:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է.

1. «Ես եմ» ծրագրով ձառայություն անցնողի նկատմամբ պաշտպանության միջոց կիրառելիս չլուծել պայմանագիրը և նրան մշտական ձառայության զորամասից տեղափոխել այլ զորամաս՝ հնարավորություն ընձեռելով ներգրավելու մարտական հերթապահության,

2. մշտական ծառայության վայրի զորամասից այլ զորամաս տեղափոխելիս, ի թիվս այլնի, առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել նոր զորամասում զինծառայողի առողջական վիճակին համադրելի ծառայողական պայմանների ապահովմանը,

3. Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժինների պայմանները և այնտեղ ծառայության պայմանները համապատասխանեցնել զորամասերի զորանոցային պայմաններին,

4. Ռազմական ոստիկանությունում գտնվող դատավարական կարգավիճակ ունեցող (օրինակ՝ վկա, հրամանատարության հսկողությանը հանձնված և այլն) և կարգավիճակ չունեցող (օրինակ՝ ծառայության վայրի զորամասը փոխելու նպատակով) զինծառայողներին պահել անջար,

5. իրավասու մարմինների կողմից (Պաշտպանության նախարարություն, Դատախազություն, Քննչական կոմիտե) խստացնել հսկողությունը Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժնում զինծառայողների գտնվելու ժամկետների նկատմամբ՝ բացառելով փրկական ժամանակ զինծառայողների այնտեղ գտնվելը:

ԳԼՈՒԽ 8. ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ԿՅԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԳԵԼՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ⁶⁰

1. Զինված ուժերում մահվան և ինքնավնասման դեպքերը և դրանց վերաբերյալ հանրային իրազեկումը

2021 թվականին ադրբեջանական շարունակվող ագրեսիայի հետևանքով արձանագրվել են մեր զինծառայողների կյանքի իրավունքի խախտման մի շարք դեպքեր (Երասխում, Գեդարքունիքում, Սյունիքում): Մարդու իրավունքների պաշտպանը բազմիցս, այդ թվում՝ հրապարակայնորեն, հայտարարել է, որ ադրբեջանական իշխանությունները գործում են միջազգային կանոնների բացահայտ խախտումներով և պատասխանատվություն են կրում հայ զինծառայողներին սպանելու, նրանց կյանքի իրավունքը դիտավորությամբ խախտելու համար: Պաշտպանը նաև անդրադարձել է նշված հետևության համար հիմք հանդիսացած կոնկրետ փաստերին:

Ըստ Պաշտպանության նախարարության տվյալների՝ 2021 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ ՀՀ զորամասերում արձանագրվել է 58 զինծառայողների մահվան ելքով 56 դեպք, որից 29 զինծառայող մահացել է ոչ մարտական պայմաններում, 29-ը՝ մարտական պայմաններում: Այդ թվում՝ սպանություն (5), ինքնասպանություն (6), հակառակորդ (16), զենքի օգտագործման կանոնների խախտում (3), ականի պայթյուն (1), ավտովթար (10), դժբախտ պատահար (4), ինքնասպանություն հասցնել (1), հիվանդություն (12): Դատախազությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ 2021 թվականի ընթացքում զինծառայողների մահվան դեպքերով հարուցվել է 29 քրեական գործ: Հարուցված 29 քրեական գործերով մահացել են 33 զինծառայողներ, որոնցից 23-ը ժամկետային զինծառայողներ են, 9-ը՝ պայմանագրային, 1-ը՝

⁶⁰ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 946-956, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

պահեստագորային: 2021 թվականի ընթացքում արձանագրվել է ինքնավնասում (ինքնախեղում) կատարելու 77 դեպք:

Մտահոգիչ է, որ 2020 թվականի համեմատությամբ զինված ուժերում ավելացել է և՛ ինքնավնասումների դեպքերի (2020 թվականին արձանագրվել է ինքնավնասումների 65 դեպք) և՛ մահվան դեպքերի քանակը (2020 թվականի հունվարի 1-ից մինչև սեպտեմբերի 27-ն արձանագրվել է զինձառայողների մահվան 54 դեպք):

Իհարկե, անհրաժեշտ է ընդգծել իրավասու մարմինների կատարած կարևոր աշխատանքը, սակայն, ինչպես ցույց է տալիս նաև վերը նշված վիճակագրությունը, դա դեռ բավարար չէ բանակում մահվան և ինքնավնասման դեպքերը կանխելու համար:

Այս առումով, չափազանց կարևոր և հրատապ է ունենալ բանակում մահվան և ինքնավնասման դեպքերը կանխարգելելու միասնական հայեցակարգ (ծրագիր, քայլերի հերթականություն), որի շնորհիվ յուրաքանչյուր դեպքի հանգամանքների ուսումնասիրության և այլ դեպքերի հետ համադրության արդյունքում հնարավոր կլինի հասնել խնդրի համակարգային լուծման: **Չինված ուժերում կյանքի իրավունքի պաշտպանության պետության պոզիտիվ պարտականություններից է զինված ուժերում կարգապահության ամրապնդումը, որի համար առանցքային է իրավախախտումներ ծնող պատճառների և պայմանների վերհանումը, կանխարգելման նպատակով կոնկրետ գործողությունների ծրագրի մշակումը:**

Չինձառայողի կյանքից զրկվելու դեպքում առաջ է գալիս պետության **ընթացակարգային պարտականությունը՝** զինձառայողների մահվանը հանգեցրած հանգամանքները պարզելու նպատակով իրականացնել **արդյունավետ քննություն (effective investigation):** Քննությունն արդյունավետ համարելու համար անհրաժեշտ է, որ այն բավարարի հետևյալ չորս միաժամանակյա պահանջները՝ 1) **անկախություն (independence)**, 2) **պատշաճություն (adequacy)**, 3) **անհապաղ և ողջամիտ ժամկետ (promptness and reasonable expedition)** և 4) **հանրային վերահսկողություն, ներառյալ՝ տուժողի իրավահաջորդի ներգրավվածություն (public scrutiny and the participation of the next-of-kin):**

Չինված ուժերում մահվան դեպքի վերաբերյալ տեղեկությունների տրամադրման ցանկացած հապաղում կարող է հիմք հանդիսանալ չստուգված աղբյուրներից տեղեկության հրապարակման, ինչն իր հերթին կարող է բացասաբար ազդել հանրային վստահության վրա: Չինված ուժերում մահվան յուրաքանչյուր դեպքի վերաբերյալ տեղեկությունների ճշգրիտ և ժամանակին հրապարակումն ունի նաև հանրության շրջանում լարվածության մթնոլորտի ձևավորումը կանխարգելող նշանակություն:

Այստեղ հատուկ պետք է ընդգծել, որ պաշտպանության և ընդհանրապես անվտանգության ոլորտում պետությունը պետք է հստակ և կշռադատված քաղաքականություն իրականացնի՝ համաչափ կառավարելով տեղեկատվական հոսքերը: Պետության անվտանգության հետ կապված հարցերը բնույթով այնպիսին են, որ պետությունն ինքը պետք է իրադրությունը վերցնի իր ձեռքում՝ թույլ չտալու համար ապատեղեկատվության որևէ դրսևորում: Բանակում տեղի ունեցող դեպքերի հետ կապված պետությունը պետք է լինի հատկապես ուշադիր և գործի օպերատիվ: Մարդու իրավունքների պաշտպանն անդրադարձել է այդ զգայուն խնդրին հրապարակային իր խոսքում և նշել. «Երբ ինֆորմացիայի հրապարակումը պետական իրավասու մարմինների կողմից հապաղում կամ ուշանում է, ապա առաջանում է վակուում, բաց տարածք, և դա լցվում է ապատեղեկատվությամբ, այսպես ասած՝ «տեղեկատվական աղբով»: Դրա համար շատ կարևոր է, որ պետությունը ճիշտ քաղաքականություն տանի: Դա կնպաստի պետության

մարմինների նկատմամբ վստահության բարձրացմանը: Ճիշտ է որ պետությունն իր ձեռքը վերցնի նախաձեռնությունը, և ապատեղեկատվության զոհը չդառնա և հետագայում ստիպված չլինի հերքում տարածել»:

Հերևաբար, անհրաժեշտ է՝

1. զինված ուժերում մահվան և ինքնավնասման դեպքերի կանխարգելման և ընդհանուր իրազեկվածության բարձրացման ուղղությամբ ձեռնարկել գործուն միջոցներ, այդ թվում՝ զինձառայողների հետ փարվող անհատական հոգեբանական աշխատանքների իրականացման միջոցով,

2. մշակել բանակում մահվան և ինքնավնասման դեպքերը կանխարգելելու միասնական հայեցակարգ (ծրագիր, քայլերի հերթականություն), որի շնորհիվ յուրաքանչյուր դեպքի հանգամանքների ուսումնասիրության և այլ դեպքերի հետ համադրության արդյունքում հնարավոր կլինի հասնել խնդրի համակարգային լուծմանը,

3. բանակում յուրաքանչյուր մահվան դեպքի մասին հանրությանը առաջնային աղբյուրից տրամադրել ճշգրիտ տեղեկություններ: Տեղեկատվական անվտանգության հարցերում ցուցաբերել նախաձեռնողականություն՝ կանխելով ապատեղեկատվական հոսքերը, առանձնակի ուշադրություն դարձնելով ճիշտ ժամանակին անհրաժեշտ ծավալի տեղեկատվության տրամադրմանը:

2. Զինված ուժերում բռնության արգելքը

Զինված ուժերում բռնության հետ կապված հարցերը վեր են հանվում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների, ահազանգերի, զանգվածային լրատվության միջոցների իրապարակումների կամ մոնիթորինգային այցերի արդյունքներով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը բռնության ցանկացած դրսևորում համարում է անընդունելի: Պետք է նկատի ունենալ, որ ի տարբերություն մարդու շատ այլ իրավունքների՝ այս արգելքը չի ենթադրում որևէ բացառություն: Այս արգելքից չի թույլատրվում շեղվել նույնիսկ արտակարգ իրավիճակներում՝ պատերազմների կամ դրանց անմիջական վտանգի ժամանակ:

Պետությունը պոզիտիվ պարտականություն ունի կանխել զինված ուժերում բռնության և ոչ պատշաճ վերաբերմունք դրսևորելու դեպքերը, իսկ այդպիսիք լինելու դեպքերում՝ իրականացնել արդյունավետ հետաքննություն, հայտնաբերել մեղավորներին և պատժել: Պետության ձեռնարկած միջոցառումները պետք է արդյունավետ լինեն և ծառայեն իրենց նպատակին:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանը ստացել է բողոքներ զինձառայողների նկատմամբ ենթադրյալ բռնություն և ոչ պատշաճ վերաբերմունք դրսևորելու վերաբերյալ: Մասնավորապես, Հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչը ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկություններ է տրամադրել պարտադիր ժամկետային զինձառայողին ծեծի ենթարկելու ու մարմնական վնասվածքներ պատճառելու վերաբերյալ: Նշել է, որ զինձառայողի նկատմամբ զորամասում ցուցաբերվում է խտրական վերաբերմունք: Հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչը խնդրել է Պաշտպանի աջակցությունը նշված դեպքով քրեական գործ հարուցելու և զինձառայողի անվտանգությունն ապահովելու նպատակով նրան այլ զորամաս տեղափոխելու հարցերում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը անմիջապես գրություններ է հասցեագրել ՀՀ պաշտպանության նախարարություն և ՀՀ գլխավոր դատախազություն: Բարձրացված հարցի կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարությունը մանրամասն պարզաբանումներ է ներկայացրել՝ տեղեկացնելով, որ զինձառայողը հետագա ծառայությունը շարունակելու

նպատակով տեղափոխվել է այլ զորամաս: Գլխավոր դատախազությունից ստացվել է տեղեկություն այն մասին, որ զինծառայողի նկատմամբ ենթադրյալ հանրորեն վտանգավոր արարքներ կատարելու համար հարուցվել է քրեական գործ, մեղադրանք է առաջադրվել 4 անձի, իրականացվում է բազմակողմանի, օբյեկտիվ ու լրիվ քննություն:

Բռնության, վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների առկայությունն արդեն իսկ մտահոգիչ է: Մտահոգիչ է հատկապես այն առումով, որ պրակտիկայում չեն դադարում բանակում բռնության և (կամ) ոչ պատշաճ վերաբերմունքի դրսևորումները: Այս չարիքի դեմ հարկավոր է պայքարել կոշտ միջոցներով և օրենքին համապատասխան: Բռնությունը և ոչ պատշաճ վերաբերմունքի դրսևորումները պետք է տեղ չունենան մեր բանակում: Նման արարքները պետք է ունենան զրո հանդուրժողականություն:

Հետևաբար, անհրաժեշտ է՝

- 1. մեծացնել զինված ուժերում զինծառայողներին բռնություններից և ոչ պատշաճ վերաբերմունքից պաշտպանելու համար կանխարգելիչ միջոցների ձեռնարկման ծավալները,*
- 2. բոլոր զորամասերում սպա-հոգեբանի ինստիտուտի զարգացման ներքո գործուն քայլերն ավելացնել զորքերում բռնության դեպքերի նախականիսման, կանխման և խափանման նպատակով,*
- 3. զինված ուժերում բռնության վերաբերյալ ցանկացած տեղեկություն դարձնել օբյեկտիվ, լրիվ և բազմակողմանի քննության առարկա:*

ԳԼՈՒԽ 9. ԿԱՆԱՅՔ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ⁶¹

1. Կանանց մասնակցության կարևորությունը զինված ուժերում

Կանանց և տղամարդկանց հավասար պայմանների ապահովումը Զինված ուժերում հատկապես կարևոր է, քանի որ պաշտպանության և ընդհանրապես անվտանգության բնագավառում կանայք խոցելի են: Դրան նաև նպաստում է այն, որ հանրության մոտ ձևավորվել է կարծրատիպ, թե բանակը միայն տղամարդկանց միջավայր է, հետևաբար զինվորական ծառայությունն էլ հենց տղամարդկանց համար է: Իրականում, իհարկե դա այդպես չէ:

Զինված ուժերում կանանց մասնակցությունը նախևառաջ վերաբերում է կանանց՝ զինվորականի մասնագիտության մատչելիության իրավունքին: Պետության պաշտպանությանը մասնակցելը և զինված ուժերին անդամակցելը քաղաքացիությունից բխող իրավունքների և պարտականությունների բաղկացուցիչ մասն է: Զինված ուժերի նման կարևոր պետական ինստիտուտում ներգրավվելու իրավունքից զրկված լինելու պարագայում կանայք և տղամարդիկ կհայտնվեն անհավասար պայմաններում: **Զինված ուժերում ներգրավվածության փորձի բացակայության պարագայում կանայք ավելի քիչ հնարավորություն կունենան արտահայտելու իրենց կարծիքը անվտանգությանն առնչվող խնդիրների վերաբերյալ:**

⁶¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 957-968, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Մինչդեռ, Ջինված ուժերում կանանց մասնակցությունը մեծ նշանակություն ունի հակամարտությունների կարգավորմանն ու լուծմանը նրանց մասնակցության տեսանկյունից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2020 թվականից մեկնարկել է «Դարձիր օրինակ» իրազեկման արշավը, որի շրջանակում տեսանյութեր են պատրաստվել ինչպես կուրսանտների, այնպես էլ զինվորական ծառայությունն ընտանիքի հետ հաջողությամբ համատեղող կանանց մասին, որոնք ցուցադրվել են նաև հեռուստատեսությամբ: Պաշտպանը հրապարակել է «Ջինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանություն. Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման իրավական շրջանակ» ձեռնարկը: Ձեռնարկը վերաբերում է Ջինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը և կարևոր ու պրակտիկ գործիք է Պաշտպանի կողմից զինծառայողների իրավունքների և ազատությունների, զինված ուժերում կանանց իրավունքների մշտադիտարկման համար:

Ջինված ուժերում կանանց դերի բարձրացմանը խթանող գործիք է նաև «Մարդու իրավունքները և կանայք Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում» 2019-2022 թվականների ԵԽ ծրագիրը, որի հիմնական նպատակն է ապահովել, որ Հայաստանի զինված ուժերում մարդու իրավունքները հարգվեն և խթանվեն, ինչպես նաև ընդլայնվի կանանց դերը բանակում: Այս ծրագրի շրջանակում 2021 թվականի ընթացքում շարունակվել է Պաշտպանության նախարարության և Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների անմիջական մասնակցությամբ պատրաստվել և հրապարակվել են տեղեկատվական անիմացիոն տեսահոլովակներ՝ զինծառայողների սոցիոլական աջակցության, բժշկական օգնության, զինվորական ծառայության գրավչության, զինվորական կրթության հավասար հնարավորությունների ապահովման և զինծառայողների իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոցների վերաբերյալ: Տեսահոլովակներում հատուկ շեշտադրվում է զինված ուժերում կանանց ներգրավման, առաջխաղացման և հավասար հնարավորությունների ապահովման անհրաժեշտությունը:

2. Ջինված ուժերի գործունեությանը կանանց ներգրավվածության և առաջխաղացման խնդիրները

«Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով, ինչպես նաև միջազգային ու հասարակական կազմակերպությունների կողմից տարիներ շարունակ բարձրաձայնվում է կանանց՝ հասարակական և քաղաքական կյանքում լիարժեք ներգրավման անհրաժեշտության հարցը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես է եկել զինված ուժերում կին զինծառայողների ներգրավման և առաջխաղացման խնդիրների վերաբերյալ հատուկ հայտարարությամբ, կոնկրետ առաջարկներով պաշտոնական գրություններ ուղարկել Ազգային Ժողով ու Պաշտպանության նախարարություն: Առկա ուսումնասիրությունները վկայում են, որ Հայաստանում կանայք իրենց կրթությամբ չեն զիջում տղամարդկանց, սակայն դեռևս առկա է զինվորական ծառայության պաշտոններում կանանց ցածր ներգրավվածության խնդիր: Կանայք բարդություններ են ունենում թե՛ զինվորական ծառայության անցնելիս (այդ թվում՝ զինվորական մասնագիտություն ընտրելիս), թե՛ աշխատանքը երեխայի ծննդյան պարագայում պահպանելիս, թե՛ զինվորական ծառայությունում առաջխաղացման տեսանկյունից:

Ջինված ուժերում ներգրավվածության փորձի բացակայության պարագայում կանայք ավելի քիչ են հնարավորություն ունենանում արտահայտելու իրենց կարծիքը անվտանգությանն առնչվող խնդիրների վերաբերյալ: Շատ ժամանակ նրանք ներգրավված չեն զինվորական

ստորաբաժանումներում որոշումների կայացմանը: Դրանից բացի, հասարակությունում կա կարծրատիպային վերաբերմունք կին զինծառայողների նկատմամբ, և կանայք բավարար կերպով ներկայացված չեն զինվորական բարձր պաշտոններում:

Ավելին՝ կին զինծառայողները հիմնականում զրկված են առաջխաղացման հնարավորությունից: Կանայք առավել մեծ թիվ են կազմում միայն շարքային կազմի և ավագ ենթասպայական կազմի պաշտոններում, մինչդեռ սպայական կազմում կին զինծառայողների հարաբերակցությունը բավական ցածր է: Կին զինծառայողները բախվում են խոչընդոտների նաև սպայական կոչում ստանալիս: Այս մտահոգության մասին զորամասեր այցերի և առանձնազրույցների ընթացքում մեզ հայտնել են հենց կին զինծառայողները:

Ըստ Պաշտպանության նախարարության ներկայացրած տեղեկությունների՝ 2021 թվականի դրությամբ ՀՀ զինված ուժերի պայմանագրային զինծառայողների ընդհանուր թվաքանակի 9.5%-ը կազմում են կին զինծառայողները: Կին զինծառայողների ընդհանուր թվաքանակում, ըստ պաշտոնային խմբերի դասակարգման, կին զինծառայողների քանակական բաշխվածությունը հետևյալն է. սպայական կազմ՝ 14.3%, ավագ սպայական կազմ՝ 4.7%, կրտսեր սպայական կազմ՝ 9.6%, ավագ ենթասպայական կազմ՝ 34.9%, պայմանագրային կրտսեր ենթասպայական և շարքային կազմերը՝ 50.8%: Կին զինծառայողների թվաքանակը Երևանում տեղաբաշխված զորամասերում կազմում է 34.6%, իսկ մարզերում՝ 65.4%:

Ուշագրավ է, որ 2019 թվականին Զինված ուժերի պայմանագրային զինծառայողների ընդհանուր թվաքանակի 9.1 %-ը կազմել են կին զինծառայողները, իսկ 2020 թվականին կին զինծառայողները կազմել են 8.5%-ը: Վերոնշյալ վիճակագրությունը վկայում է, որ ՀՀ զինված ուժերում կին զինծառայողների տոկոսային հարաբերակցությունը՝ տղամարդ զինծառայողների համեմատությամբ, շարունակում է մնալ բավական ցածր:

Ուստի, հաշվի առնելով վերոգրյալը, անհրաժեշտ է.

1. հանրային իրազեկումներով ընդգծել կնոջ դերն ու կարևորությունը Զինված ուժերում (ներառյալ՝ զանգվածային լրատվության միջոցներով կանանց զորամասային առօրյան լուսաբանող տեղեկատվության ավելացմամբ), փոխել մտածողությունը հրամանատարական մակարդակներում և այլն,

2. կատարել ուսումնասիրություններ (այդ թվում՝ հարցումների միջոցով)՝ ՀՀ զինված ուժերում ընդգրկված իգական սեռի ներկայացուցիչների՝ ծառայության անցնելու, այն շարունակելու կամ դադարեցնելու դրդապատճառները պարզելու նպատակով,

3. կանանց համար հասանելի դարձնել ՀՀ զինված ուժերի բոլոր պաշտոնները բոլոր տեսակի զորքերում,

4. միջոցներ ձեռնարկել կանանց հավաքագրելու և նրանց այն դերերում ներգրավելու ուղղությամբ, որոնցից նրանք նախկինում դուրս են թողնվել, դիտարկել այդ մասնագիտությունների համալրման ժամանակ կիրառված ֆիզիկական չափանիշները և փորձնական ծրագրերի նպատակահարմարությունը՝ կանանց համալրումն այդ մասնագիտություններում խթանելու նպատակով,

5. հասկանալու համար օրենսդրական բացերը և խնդիրները՝ իրականացնել գենդերային տվյալների հավաքագրում ու վերլուծություն ըստ խմբերի, սահմանել գենդերային զգայունության ցուցիչներ, կատարել գործնական կարիքների գնահատում և մասնակցության տվյալների հավաքագրում, մշակել կին զինծառայողներ իրավունքների խախտումների վերաբերյալ վաղ նախազգուշացման ցուցիչներ,

6. *աջակցել զորամասերի կին զինծառայողների խորհուրդների գործունեությանն ու կարողությունների զարգացմանը:*

3. Զինված ուժերում կանանց իրավունքների օրենսդրական երաշխիքները

Պաշտպանի աշխատակազմի Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության բաժնի ամենօրյա աշխատանքի կարևոր մասն են կազմում կին զինծառայողների իրավունքների հետ կապված հարցերը: Կանանց իրավունքների պաշտպանությունը զինված ուժերում երաշխավորելու ամենակարևոր քայլերից մեկը զինվորական օրենսդրությամբ համապատասխան երաշխիքների ամրագրումն է: Նախ, օրենսդրությունը հիմնականում սեռով պայմանավորված չեզոք (gender-neutral) է, սակայն հստակ երաշխիքների պակասը (նաև բացակայությունը) բերում է նրան, որ գործնականում ոչ միշտ են հաշվի առնվում սեռային առանձնահատկությունները Զինված ուժերում: Սա կին զինծառայողներին հաճախ է կանգնեցնում խոչընդոտների առջև:

Արձանագրվել է օրենսդրական խնդիր, որը կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ իգական սեռի ներկայացուցիչների զինվորական հաշվառման համար: Որևէ իրավական ակտում **հրապարակված չեն, թե որոնք են իգական սեռի քաղաքացիներին հասանելի զինվորական հաշվառման ենթակա մասնագիտությունները**, ինչը կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ զինվորական հաշվառման նպատակով իգական սեռի քաղաքացիների դիմելու և հետագայում զինվորական ծառայություն անցնելու համար:

Կանանց զինվորական ծառայության խրախուսման տեսանկյունից կարևոր կլինի նաև ընդհանրապես ընտանեկան կյանքի առանձնահատկությունների հաշվառմամբ օրենսդրության վերանայումը: Օրինակ՝ համատեղ ծառայության բավարար օրենսդրական երաշխիքներ առկա չեն զինծառայող և քաղաքացիական ծառայող, ինչպես նաև տարբեր համակարգերում ծառայող ամուսինների համար:

Միևնույն ժամանակ, առկա չեն օրենսդրական երաշխիքներ պայմանագրային զինծառայողին ծառայության նոր վայր տեղափոխելու դեպքում նույն զորամասում քաղաքացիական հաստիք զբաղեցնող նրա ամուսնուն (կնոջը) նրա հետ ծառայության նոր վայր տեղափոխելու, ինչպես նաև տարբեր համակարգերում ծառայող ամուսիններից մեկին ծառայության նոր վայր տեղափոխելու դեպքում մյուս ամուսնուն հնարավորին մոտ զորամասում ծառայության տեղափոխելու վերաբերյալ:

Նախատեսված չէ նաև զինծառայողին մինչև վեց ամիս ժամկետով վերապատրաստման գործուղելու դեպքում զինծառայող հանդիսացող նրա ամուսնուն (կնոջը) նրա հետ գործուղելու կամ դրա անհնարինության դեպքում՝ չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու հնարավորություն:

Ամուսինները ստիպված են ընտրություն կատարել՝ կամ հրաժարվել վերապատրաստման գործուղումից, կամ վերապատրաստման գործուղման ժամանակահատվածում բնակվել առանձին կամ վերապատրաստման գործուղվող զինծառայողի ամուսինը (կինը) ստիպված է ազատվել զինվորական ծառայությունից, որպեսզի ամուսնու (կնոջ) հետ միասին բնակվի:

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված չեն բավարար երաշխիքներ վերապատրաստման գործուղվող զինծառայողի և նրա ամուսնու (կնոջ) համատեղ բնակվելու համար: Խնդիրն այն է, որ օրենքով սահմանված չէ նշված դեպքերում զինծառայողի հետ զինծառայող ամուսնուն (կնոջը) վերապատրաստման գործուղելու հնարավորության դիտարկումը, ինչպես նաև սահմանված չէ դրա անհնարինության դեպքում՝

գործուղվող զինծառայողի ամուսնուն (կնոջը) չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու հնարավորություն:

Ձինվորական օրենսդրության ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ **առկա չեն խրախուսական նորմեր այն կին զինծառայողների համար, ովքեր ունեն մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի համար տրամադրվող արձակուրդից օգտվելու հնարավորություն, սակայն ծառայելու նպատակով այդ արձակուրդից իրենց ցանկությամբ չեն օգտվել:** Խրախուսական նորմերի բացակայությունը կին զինծառայողների ծառայության վերադառնալու որոշում կայացնելու համար կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ: Մինչդեռ, պետության քաղաքականություններից է նաև մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի արձակուրդում գտնվող անձանց աշխատանքի վերադարձնելը, որի նպատակով նաև նախատեսված է մինչև երեխայի երկու տարին լրանալը աշխատանքի վերադառնալու դեպքում երեխայի խնամքն աշխատանքին զուգահեռ կազմակերպելու համար աջակցության իրավունք:

Մեկ այլ խնդիր. «**Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին**» ՀՀ օրենքը հնարավորություն չի տալիս երեխայի խնամքի համար արձակուրդի ժամանակահատվածը հաշվի առնել հերթական զինվորական կոչում շնորհելու համար:

Սա այն խոչընդոտներից է, որի պատճառով կին զինծառայողները բավարար ներկայացված չեն բարձր պաշտոններում և հիմնականում զրկված են առաջխաղացման հնարավորությունից: Բացի այդ, նշված սահմանափակման հետևանքով կին զինծառայողները կարող են կանգնել մի կողմից՝ ընտանիք և երեխաներ, մյուս կողմից՝ աշխատանք և աշխատանքում առաջընթաց ունենալու երկրնտրանքի առաջ:

Հղի կին ծառայողների համար հատուկ հանդերձանք նախատեսված չէ: Մինչդեռ, հղի կանանց համազգեստի հարմարավետության տեսանկյունից, հաշվի առնելով նաև այլ երկրների փորձը (օրինակ՝ Միացյալ Թագավորության) ճիշտ կլինի նրանց համար նախատեսել հատուկ համազգեստ:

Ուստի, հաշվի առնելով վերագրյալը, առաջարկվում է՝

1. *հրապարակել զինվորական հաշվառման ենթակա մասնագիտությունները, որոնք ունեցող իգական սեռի ներկայացուցիչները կարող են դիմել զինվորական հաշվառման համար,*

2. *Օրենքում սահմանել, որ զինծառայողին ծառայության նոր վայր տեղափոխելու դեպքում նրա հետ ծառայության նոր վայր է տեղափոխվում նաև նույն զորամասում քաղաքացիական հաստիք զբաղեցնող նրա ամուսինը (կինը): Դրա անհնարինության դեպքում ծառայության նոր վայր տեղափոխումը չի կատարվում: Սահմանել նաև, որ փարբեր համակարգերում ծառայող ամուսինները ծառայության են նշանակվում միմյանց հնարավորինս մոտ զորամասերում, որպեսզի կարողանան միասին բնակվել,*

3. *Օրենքում սահմանել, որ զինծառայողին վերապատրաստման գործուղելիս հնարավորության դեպքում նրա հետ վերապատրաստման է գործուղվում նրա զինծառայող ամուսինը (կինը), անհնարինության դեպքում՝ վերջինիս տրամադրվում է չվճարվող արձակուրդ ստանալու հնարավորություն,*

4. *զինվորական օրենսդրությամբ խրախուսական նորմեր նախատեսել մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի համար տրամադրվող արձակուրդից օգտվելու հնարավորություն ունեցող, սակայն ծառայելու նպատակով այդ արձակուրդից իրենց ցանկությամբ չօգտված կին զինծառայողների համար, որպեսզի նրանք կարողանան ծառայությունը համատեղել երեխայի խնամքի հետ,*

5. օրենսդրական փոփոխությամբ վերացնել «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածի 4-րդ մասի կարգավորմամբ սահմանված՝ երեխայի խնամքի համար արձակուրդի ժամանակահատվածը հերթական զինվորական կոչում չնորհելու համար հաշվի չառնելու սահմանափակումը,

6. հղի կին ծառայողների համար նախատեսել հատուկ հանդերձանք:

ԳԼՈՒԽ 10. ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ⁶²

1. Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների բնակարանային ապահովումը

2021 թվականի ընթացքում բնակարանային ապահովման վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները հիմնականում վերաբերել են 1) ծառայողական բնակարանների կամ բնակելի տարածության վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցման հետ կապված խնդիրներին, 2) նախկին զինծառայողներին բնակելի տարածությունից հանելուն, 3) որպես բնակարանային պայմանների կարիքավոր հաշվառված նախկին զինծառայողների և զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների բնակարանային գործերի «համապատասխանեցման» արդյունքում հերթացուցակից դուրս մնալուն, 4) հիփոթեքային վարկավորման հետ կապված խնդիրներին, 5) բնակարանային պայմանների բարելավման հերթացուցակում հաշվառված անձանց գործերը քննարկելիս բնակարանի տրամադրումը մերժելուն, 6) այլ զորքերի և ծառայությունների (օրինակ՝ քրեակատարողական) անդամների բնակարանային ապահովման խնդիրներին, 7) վարժական հավաքների մասնակիցներին վարձակալության փոխհատուցում տրամադրելու գործընթացում առաջացող բարդություններին և այլն: Միևնույն ժամանակ, կան նաև այնպիսի հարցեր, որոնց վերաբերյալ թեև նոր բողոքներ չեն ստացվել, սակայն նախկինում արձանագրված խնդիրները մնում են չլուծված:

Բնակարանային ապահովման խնդիրների հետ կապված Պաշտպանը ներկայացրել է հետևյալ առաջարկները.

1. շարունակական աշխատանքներ իրականացնել Պաշտպանության նախարարության հաշվեկշռում առկա բնակարանները բարեկարգելու, նոր շենքեր կառուցելու և դրանք կոմունալ ենթակառուցվածքներով ապահովելու ուղղությամբ,

2. Կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություն և նախատեսել, որ վարձակալության գումարի փոխհատուցում նշանակելիս վարձակալած բնակարանում հաշվառված զինծառայողների նկատմամբ չի տարածվում մշտական բնակության հաշվառում չունենալու պայմանը,

3. նախատեսել պայմանագրային զինծառայողներին սեփականության իրավունքով ֆորմալ պարկանող բնակելի տարածություններում կամ հաշվառման վայրի բնակարաններում

⁶² Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 969-1012, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

բնակվելու իրական հնարավորությունը պարզելու և դրանով պայմանավորված էլ վարձակալության գումարի փոխհատուցում տրամադրելու հարցը քննարկելու կառուցակարգ (մեխանիզմ)՝ անհրաժեշտության դեպքում կատարելով նաև օրենսդրական փոփոխություններ,

4. զինծառայողներին անհատույց օգտագործման իրավունքով բնակարան կամ բնակարանի վարձակալության դիմաց փոխհատուցում տրամադրելու աջակցության շահառու լինելու հարցը քննարկելիս և ծառայության վայրի վարչական տարածքից առնվազն 30 կիլոմետր հեռավորությամբ սեփականության իրավունքով բնակելի տարածություն կամ նույն հեռավորությամբ մշտական (փաստացի) հաշվառման վայր չունենալու հանգամանքը որոշելիս հիմք ընդունել ոչ թե փոստային կենտրոնների, այլ զինծառայողի բնակության վայրի և զորամասի միջև առկա փաստացի հեռավորությունը,

5. քննարկել 30 կիլոմետրից ավելի հեռավորությամբ բնակվող և վարձակալության գումարի փոխհատուցում չստացող անձանց բնակության վայրից մինչև զորամասից 30-րդ կիլոմետրն ընկած ճանապարհաձախսի փոխհատուցում տրամադրելու հարցը,

6. միջոցներ ձեռնարկել պայմանագրային զինծառայողներին բնակարանի վարձակալության դիմաց հատուցվող գումարի չափերը բարձրացնելու ուղղությամբ, իսկ վարձակալության գումարի փոխհատուցման փոխարեն հավելվածար տրամադրելու պարագայում՝ ի սկզբանե սահմանել զինծառայողների նշված կարիքները օբյեկտիվորեն բավարարող գումարի չափ,

7. բացառել առողջության, տարիքի, երկարամյա ծառայության կենսաթոշակի անցնելու պարճառով զորացրված զինծառայողներին, ինչպես նաև ծառայողական պարտականությունները կատարելիս զոհված (մահացած) կամ հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողների ընտանիքներին այլ բնակելի տարածությամբ ապահովված չլինելու դեպքում ծառայողական բնակարաններն ազատելու պահանջ ներկայացնելու պրակտիկան,

8. Կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություն՝ նախատեսելով, որ առողջության, տարիքի, երկարամյա ծառայության կենսաթոշակի անցնելու պարճառով զորացրված զինծառայողները շարունակում են վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցում ստանալ, եթե ՀՀ տարածքում ապահովված չեն բնակելի տարածությամբ,

9. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում կատարել փոփոխություն և երկարաժամկետ հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագրերից օգտվելու հնարավորություն նախատեսել նաև կրտսեր ենթասպայական և շարքային կազմերի պայմանագրային զինծառայողների համար,

10. երկարաժամկետ հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագրերից օգտվելու հնարավորություն նախատեսել նաև Ազգային անվտանգության ծառայության, Քրեակատարողական ծառայության և Ոստիկանության ծառայողների համար՝ ապահովելով «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով նրանց տրված արտոնությունից օգտվելու հնարավորությունը,

11. քննարկման առարկա դարձնել երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակի իրավունք ձեռք բերած սպաների մտահոգությունը հիպոտեկային ծրագրի նպատակահարմարության հետ կապված՝ անհրաժեշտության դեպքում նրանց համար մշակելով հատուկ կարգավորումներ,

12. Կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություն՝ նախատեսելով, որ ֆինանսական աջակցություն տրամադրելու համար հասանելիք

սենյակների թիվը որոշելիս բնակարանային պայմանների բարելավման հաշվառման ցուցակում ընդգրկված անձինք հաշվի են առնվում՝ անկախ հաշվառումից հետո նրանց մահվան կամ կարգավիճակի փոփոխություններից,

13. կատարել ուսումնասիրություններ՝ հավաստիանալու, որ Երևան քաղաքում բնակարանային հաշվառման մեջ գտնվող նախկին զինծառայողները Կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշմամբ նախատեսված աջակցության չափի շրջանակներում իրական հնարավորություն ունեն ձեռք բերել բնակության համար նվազագույն պայմաններ ունեցող բնակարան,

14. շահառուների բնակարանային գործերը քննարկելիս բացառել նրանց հաշվառման վերցնելու վարչական ակտն ընդունման օրվանից 10 օրի անց փաստացի անվավեր ճանաչելու պրակտիկան՝ ապահովելով «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի դրույթի կիրարկումը,

15. բացառել Պաշտպանության նախարարության կենտրոնական բնակարանային հանձնաժողովի կողմից Կառավարության որոշմամբ չնախատեսված գործառույթի՝ համայնքի կողմից ներկայացված բնակարանային գործերի «մերժում» իրականացնելու պրակտիկան,

16. միջոցներ ձեռնարկել ծառայության ընթացքում հաշվառված մյուս համակարգերի զինծառայողների բնակարանային ապահովման ուղղությամբ,

17. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 1419-Ն որոշմամբ հստակեցնել բնակարան չունեցող և բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող անձանց
հերթականությունը:

2. Զինծառայողների կենսաթոշակային իրավունքի ապահովումը

Զինծառայողների կենսաթոշակային իրավունքի պատշաճ ապահովումը սերտորեն կապված է նաև արժանապատիվ կենսամակարդակի իրավունքի հետ: Չնայած կենսաթոշակային ոլորտը կարգավորող միջազգային և ներպետական իրավական կարգավորումներին՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը շարունակում է ստանալ կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված բողոքներ:

Բողոքները հիմնականում վերաբերել են զինվորական կենսաթոշակի նշանակման գործընթացի ձգձգումներին, զինվորական կենսաթոշակի չափը սխալ հաշվարկելուն, երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակի չափը հաշվարկելիս զինվորական ծառայություն չհամարվող աշխատանքային ստաժը հաշվի չառնելուն և այլն:

Արձանագրված խնդիրների հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է.

1. օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում զինծառայողներին երկարամյա ծառայության կենսաթոշակ նշանակելու համար անհրաժեշտ զինվորական ծառայության սրաժում օրացուցային հաշվարկում ներառել նաև հաստիքների կրճատման, այդ թվում՝ սպորաբաժանման լուծարման կամ հիվանդանոցային բուժման մեջ գտնվող պայմանագրային զինծառայողի՝ զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչվելու կամ պայմանագրային զինծառայողին այլ պետական մարմիններ տեղափոխելու ժամանակահատվածները: Զինվորական ծառայության սրաժում օրացուցային հաշվարկում ներառել նաև արձակուրդում (բացառությամբ երեխայի խնամքի համար արձակուրդի) կամ գործուղման մեջ գտնվող զինծառայողների, ինչպես նաև սույն օրենքով սահմանված կարգով վեց ամիսը գերազանցող ժամկետով ռազմաուսումնական (կամ առկա ուսուցմամբ ուսիականական ուսումնական) հաստատություններ, համապատասխան սպայական կամ սերժանտական դասընթացներ, ասպիրանտուրա, դոկտորանտուրա,

կլինիկական օրդինատորա կամ ինֆերնատորա ընդունվելու կամ ՀՀ կամ այլ պետության ռազմատուսումնական կամ այլ հաստատությունում վերապատրաստման գործողվելու պատճառով զինվորական պաշտոնից ազատված լինելու և կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ժամանակահատվածները,

2. կատարել համապատասխան օրենսդրական փոփոխություն, որի շնորհիվ հնարավոր կլինի երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակի չափը հաշվարկելիս զինվորական ծառայության ստաժի որոշակի տրոսի չափով հաշվի առնել նաև անձանց՝ զինվորական ծառայության ժամանակահատված չհամարվող աշխատանքային ստաժը,

3. խստացնել հսկողությունը զինվորական կենսաթոշակ նշանակելու գործընթացի, ինչպես նաև կենսաթոշակ նշանակելիս այն սահմանված չափերին համապատասխան հաշվարկելու նկատմամբ՝ բացառելու համար գործնականում հանդիպով թե՛ ձգձգումները, թե՛ հասանելիք չափերով հաշվարկներից շեղումները:

3. Մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տրամադրելու պրակտիկան

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են, որ մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ ստանալու հարցում մարդիկ բախվում են խնդիրների:

Մասնավորապես, գործող օրենսդրությամբ՝ մարտական գործողության մասնակցի կարգավիճակ հնարավոր է տրամադրել բացառապես 1989-1994 թվականների ընթացքում և ոչ պակաս, քան 3 ամիս ընդհանուր տևողությամբ մարտական գործողությունների մասնակցած անձանց: Քանի որ 3 ամսից ոչ պակաս մասնակցության կանոնն ընդհանուր է, ստացվում է, որ 2016 թվականի ապրիլի, 2020 թվականի հուլիսի, նույն թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների մարտական գործողություններին մասնակցած քաղաքացիներին գործող իրավակարգավորումներով մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ չի կարող տրամադրվել:

Նշված խնդրի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես է եկել հրապարակային հայտարարությամբ, ինչպես նաև գրություններ հասցեագրել Ազգային ժողովի պաշտպանության և անվտանգության հարցերի մշտական հանձնաժողով և Պաշտպանության նախարարություն: Պաշտպանության նախարարությունը հայտնել է, որ հարցը քննարկման փուլում է, դեռևս վերջնական որոշում չի կայացվել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ խնդրի խորքային լուծման, սոցիալական արդարության ապահովման, մարտական գործողություններին մասնակցած քաղաքացիների իրավունքների ապահովման տեսանկյունից անհրաժեշտ է գտնել արագ ու կոնկրետ լուծումներ, քանի որ անձին մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տրամադրելն ինքնանպատակ չէ. այն ունի որոշակի սոցիալական ուղղվածություն և, ըստ էության, նշված կարգավիճակն անձի համար հիմք է որոշակի արտոնություններից և սոցիալական ապահովության միջոցներից օգտվելու համար: Նրանք պետական բյուջեի միջոցների հաշվին ապահովվում են որակյալ բժշկական օգնությամբ, ունեն բնակարանային ապահովության, քաղաքային ուղևորատար տրանսպորտի բոլոր տեսակներից՝ անկախ սեփականության ձևից (բացի տաքսիից), անվճար երթևեկելու, դրամական աջակցության, զինվորական կենսաթոշակի իրավունք:

Մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տրամադրելու հետ կապված առկա են այլ խնդիրներ ևս:

Արձանագրված խնդիրների հաշվառմամբ անհրաժեշտ է.

1. օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով սահմանել, որ եթե անձը նախկինում արդեն իսկ ներկայացրել է հրամանատարի կողմից տրված մարտական ուղի, սահմանված կարգով գրանցված կամավորական ջոկատների կազմում գտնվելու մասին փաստաթուղթ, մարտական գործողություններին մասնակցելու հետևանքով կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի պատճառակալ կապը հաստատող փաստաթուղթ, և դրանք իրավական հետևանք են առաջացրել, ապա մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ ստանալու համար նա այլևս չի ներկայացնում նույն փաստաթղթերը,

2. 2016 թվականի ապրիլին, 2020 թվականի հուլիսին և նույն թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին մարտական գործողություններին, ինչպես նաև 2021 թվականին տեղի ունեցած սահմանային միջադեպերի ընթացքում հակառակորդի հետ շփման գծում ծառայություն իրականացրած քաղաքացիներին համապատասխան կարգավիճակ տրամադրելու համար մշակել կոնկրետ մեխանիզմներ ու չափորոշիչներ:

4. Չինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ապահովումը

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի կարևոր ուղղություններից է զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների անխոչընդոտ իրացումն ապահովելը: Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությամբ վեր հանված խնդիրները ևս մեկ անգամ փաստում են, որ զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձինք իրենց իրավունքների իրացման դժվարությունների առաջ են կանգնում: Արձանագրված հիմնական խնդիրները վերաբերում են՝ 1) զինվորական ծառայության հետ հաշմանդամության պատճառակալ կապը չհաստատելուն, 2) բնակարանային պայմանների բարելավման հերթացուցակում հաշվառված հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողներին բնակարան չտրամադրելուն, 3) զորամասային պայմանները հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարմարեցված չլինելուն, 4) զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց միջև տարբերակված մոտեցում դրսևորելուն և այլն:

2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին շարունակել են հասցեագրվել բողոքներ զինծառայողների, ՀՀ սահմանների պաշտպանությանը մասնակցած անձանց ստացած հիվանդությունների, վնասվածքների, խեղումների՝ զինվորական ծառայության հետ պատճառակալ կապը որոշելու գործընթացի ձգձգումների վերաբերյալ:

Պետական իրավասու մարմիններից ստացված պարզաբանումների համաձայն՝ զինծառայողների ստացած վիրավորումների կապակցությամբ բոլոր դեպքերով քրեական վարույթի շրջանակներում իրականացվում է քննություն՝ պարզելու համար, թե արդյոք վնասվածքը կամ խեղումը կամ դրանց հետևանքով ստացած հիվանդությունը զինծառայողի կողմից կատարված կանխամտածված օրինազանցության հետևանք է: Միայն այդ հանգամանքների պարզումից հետո ՀՀ ՊՆ կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովը կարող է պատճառակալ կապի վերաբերյալ որոշում կայացնել:

Ստացվում է, որ պետական մարմինները առաջնորդվում են «մեղավորության կանխավարկածով»՝ դրանով սահմանափակելով զինծառայողի հիվանդության, վնասվածքի, խեղման կապակցությամբ պատճառակալ կապի տրամադրման հնարավորությունը, ինչը խոչընդոտում է, օրինակ, հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակի իրավունքի ձեռքբերման գործընթացին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը ևս մեկ անգամ ընդգծում է, որ հիվանդության, խեղման, վնասվածքի պատճառակալ կապը զինվորական ծառայության հետ հաստատված լինելու պարագայում անձի նկատմամբ հաշմանդամության խումբ սահմանելն ինքնանպատակ է: Դրանով պետությունը հստակեցնում է ստանձնած պարտավորությունների շրջանակը իր քաղաքացու հանդեպ՝ նրան տրամադրելով սոցիալական ու իրավական լրացուցիչ պաշտպանության երաշխիքներ:

2021 թվականի ընթացքում բազմաթիվ զորամասեր այցերը ևս մեկ անգամ փաստում են, որ զորամասային պայմանները հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարմարեցված չեն:

Հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողի համար պետք է ապահովել ծառայողական այնպիսի պայմաններ, այդ թվում՝ կենցաղային, որոնք ֆիզիկական միջավայրը նրա համար կդարձնեն առավելագույն մատչելի և կբացառեն ծառայողական պայմաններով պայմանավորված առողջական վիճակի վատթարացումը:

Շարունակում է արդիական մնալ հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողների բնակարանային պայմանների բարելավման հարցը: Հատկանշական է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից մշակվել են զինծառայողներին ու նրանց ընտանիքների անդամներին ոչ ֆինանսական բնույթի արտոնություններ տրամադրելու առաջարկներ, որոնց իրական շահառուներ կարող են լինել նաև հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողները: Առաջարկները ներկայացվել են Ազգային ժողով և Պաշտպանության նախարարություն: Այս հարցով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել և հրապարակվել է նաև արտահերթ զեկույց:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է.

1. *հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողների համար ապահովել առողջական վիճակի համադրելի այնպիսի ծառայողական պայմաններ (օրինակ՝ սանհանգույց, թեքահարթակ և այլն), որոնք ֆիզիկական միջավայրը նրա համար մատչելի դարձնելուն զուգահեռ՝ կբացառեն ծառայողական պայմաններով պայմանավորված առողջական վիճակի վատթարացումը,*

2. *ապահովել նոր կառուցվող կամ հիմնովին վերանորոգվող զորամասերի, ենթակառուցվածքների մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողների համար,*

3. *հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողների բարձրացրած առողջական վիճակի վերաբերյալ խնդիրներին (այդ թվում դեղորայք տրամադրելու վերաբերյալ) յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում ցուցաբերել անհատական, բազմակողմանի ու առավել ճկուն մոտեցում՝ չսահմանափակվելով զուտ ֆորմալ օրենսդրական կարգավորումներով և իրավական ակտերի մեխանիկական վկայակոչմամբ,*

4. *ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 4-ի թիվ 141-Ն որոշման մեջ լրացումներ կատարելու միջոցով պարզևավճար սահմանել նաև ԽՍՀՄ զինված ուժերի կազմում զինվորական ծառայության ընթացքում 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց համար:*

5. Արտոնություններ զինծառայողների և նրանց ընտանիքների համար

Նախորդ տարեկան հաղորդումներում և այլ ձևաչափերով Մարդու իրավունքների պաշտպանը բազմիցս խոսել է զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների համար արտոնություններ նախատեսելու հարցի մասին: Պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել է զինծառայողներին ու նրանց ընտանիքների անդամներին ոչ ֆինանսական արտոնություններ

տրամադրելու առաջարկների մասին: Պաշտպանի առաջարկած արտոնություններից են, օրինակ՝ աշխատանքի պահպանման նախապատվության իրավունքը, չվճարվող արձակուրդի տրամադրման պարտադիր կարգը, ամենամյա արձակուրդի ժամանակի ընտրության արտոնությունը, զբաղվածության պետական ծրագրերում ընդգրկվելու առաջնահերթության իրավունքը և այլն:

Ներկայացվող առաջարկությունների իրական շահառուներ կարող են լինել տարբեր կատեգորիայի զինծառայողներ և (կամ) նրանց ընտանիքների անդամներ, այդ թվում՝ ա) ժամկետային պարտադիր և պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցած կամ անցնող շարքային, ենթասպայական, սպայական կազմի զինծառայողները և նրանց ընտանիքների անդամները, բ) ՀՀ պաշտպանության մարտական գործողությունների մասնակիցներ, գ) ՀՀ պաշտպանության ժամանակ հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողներ, նրանց և զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների անդամներ, դ) ՀՀ կամ պաշտպանության ոլորտում պետական լիազոր մարմնի հետ ռազմական փոխօգնության պայմանագրերի հիման վրա այլ երկրների պաշտպանության մարտական գործողություններին մասնակցած կամ մասնակցող անձինք կամ նրանց ընտանիքների անդամներ և այլն:

Մեր երկիրը ներկայում առավել քան կարիք ունի զինվորական ծառայությունն արժևորելու, իսկ նշված արտոնությունների ներդրման արդյունքում բանակում ծառայությունը կդառնա ավելի գրավիչ նաև հենց ծառայության մեջ գտնվողների և նրանց ընտանիքների համար:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ *անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել ոչ ֆինանսական բնույթի արդոնությունները զինծառայողներին և նրանց ընտանիքների անդամներին վերապահելու նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մշակված օրենսդրական նախագծերի փաթեթն ընդունելու ուղղությամբ, ինչը կարևոր նշանակություն կարող է ունենալ զինծառայողի կարգավիճակի և զինվորական ծառայության գրավչության բարձրացման գործում:*

ԳԼՈՒԽ 11. ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՎԱՔՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՎԱՐՏԻՑ ՀԵՏՈ ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԽՆԴԻՐՆԵՐ⁶³

1. Զինված ուժերում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետ կապված խնդիրներ

Պաշտպանին նախկինում հասցեագրված բողոքները վկայում էին Նոր կորոնավիրուսային հիվանդություն ունեցողների թվի աճին զուգահեռ զինվորական հոսպիտալների ծանրաբեռնվածությամբ պայմանավորված՝ այլ առողջական խնդիրներ ունեցող զինծառայողներին պատշաճ բժշկական օգնություն չտրամադրելու, զինվորական ծառայության ընդունվելու ցանկություն ունեցող քաղաքացիների փորձաքննությունները չկազմակերպելու և այլ նման խնդիրների մասին:

⁶³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1013-1058, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Պաշտպանն ընդգծում է, որ արձանագրված խնդիրները վկայում են համաճարակային իրավիճակներում զինվորական հոսպիտալների ստանդարտացված գործողությունների միասնական ընթացակարգ (հաջորդականություն) մշակելու անհրաժեշտության մասին, որի իրագործմամբ չի սահմանափակվի և կապահովվի ցանկացած պայմաններում (օրինակ՝ կարանտինային) զինծառայողների բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքի իրացումը:

2021 թվականին Պաշտպանը շարունակել է ստանալ Նոր կորոնավիրուսային համավարակի հետ կապված բողոքներ: Օրինակ՝ մեծ թվով բողոքներ են հասցեագրվել զինծառայողներին օրենքով սահմանված արձակուրդների չտրամադրման հետ կապված:

Հասկանալի է, որ մարդու որոշ իրավունքներ և ազատություններ Սահմանադրության 76-րդ և 120-րդ հոդվածների լույսի ներքո արտակարգ դրության ժամանակ կարող են սահմանափակվել. նշվածի հաշվառմամբ էլ Կառավարությունը 2020 թվականի մարտի 16-ից զորամասերում արգելել է շաբաթային և կրտսեր ենթասպայական կազմերի պարտադիր զինծառայողների արձակուրդը: Հասկանալի է նաև, որ արտակարգ դրության որոշակի ժամանակահատվածում, երբ Հայաստանի ամբողջ տարածքում հայտարարված էր խիստ կարանտինային դրություն, զինծառայողների արձակուրդների տրամադրման արգելքը կարող էր կրել իրավաչափ նպատակ:

Միևնույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ նշված արգելքը պահպանվել է նույնիսկ այն ժամանակ, երբ առերևույթ Հայաստանի ամբողջ տարածքում սահմանափակումների շեմն իջեցվել է: Անհրաժեշտ է նշել, որ Սահմանադրության 76-րդ հոդվածի համաձայն՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները, բացառությամբ հստակ թվարկվածների, կարող են օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես կասեցվել կամ լրացուցիչ սահմանափակումների ենթարկվել միայն այնքանով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակը՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ պարտավորություններից շեղվելու վերաբերյալ ստանձնված միջազգային պարտավորությունների շրջանակներում:

Արտակարգ դրության ժամանակ ավելի մեծ է պետության իրավական բեռը մարդու նկատմամբ, սահմանափակումներ պետք է լինեն անհրաժեշտ, իրավաչափ և կոնկրետ իրավիճակին համաչափ, այս դեպքում՝ պետք է ծառայեն համավարակի կանխարգելմանը:

Զինծառայողներին արձակուրդներ չտրամադրելու խնդիրը հատկապես ընդգծվում է «Ես եմ» ծրագրով ծառայություն անցնող և ռազմաուսումնական համալսարաններում սովորող անձանց մասով: Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ «Ես եմ» ծրագրով ծառայություն անցնող գրեթե բոլոր բողոքաբերները բարձրացրել են այն հարցը, թե արդյոք հնարավոր է քննարկել չօգտագործված արձակուրդների օրերի քանակով զինվորական ծառայությունից շուտ արձակելու հնարավորությունը:

Գիտակցելով գործող օրենսդրական կարգավորումների պարագայում զինծառայողներին այդպիսի հիմքով ծառայությունից շուտ արձակելու մեխանիզմների բացակայության հանգամանքը՝ **Պաշտպանն արձանագրում է, որ խնդրին հնարավոր է տալ այլընտրանքային լուծում. զինծառայողներին ոչ թե զորացրել ժամկետից շուտ, այլ հաշվարկել չօգտագործված արձակուրդների օրերի թիվը և դրանք տրամադրել մինչև զինծառայողի զորացրվելու օրը:**

Արձակուրդների չտրամադրման հետ կապված խնդիրը առավել սուր է պարտադիր զինծառայողների *հիմնական* արձակուրդների արգելքի մասով: Արձակուրդի այդ տեսակը նախատեսված է օրենքով: *Կառավարության որոշմամբ օրենքով նախատեսված արձակուրդի իրավունքի սահմանափակումը խնդրահարույց է և վերանայման անհրաժեշտություն ունի:*

Պաշտպանի դիրքորոշմամբ զինծառայողներին արձակուրդների տրամադրման տոտալ արգելքը շարունակում է լինել խնդրահարույց՝ առաջացնելով այդպիսի սահմանափակման և հետապնդվող նպատակի միջև համաչափության հարց:

2021 թվականի ընթացքում առաջացան նոր կորոնավիրուսային համավարակի հետ կապված այլ խնդիրներ ևս: Մասնավորապես, Պաշտպանի թեժ գիծ հեռախոսահամարին պայմանագրային զինծառայողներից ստացվել են 14 օրը մեկ զինծառայողների միջոցների հաշվին պարտադիր թեստավորում անցնելու հետ կապված բազմաթիվ զանգեր: Հայտնի է, որ Սահմանադրական դատարանի 2021 թվականի դեկտեմբերի 23-ի թիվ ՍԴՌ-1621 որոշմամբ աշխատողի հաշվին ՊՇՌ հետազոտություն անցնելու պահանջը ճանաչվել է Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին, 2-րդ մասերին և 39-րդ հոդվածին հակասող և անվավեր:

Փաստորեն, ստացվում է, որ տևական ժամանակ զինծառայողների վրա դրված է եղել մի պարտավորություն, որը չէր կարող նախատեսվել Առողջապահության նախարարի հրամանով:

Բացի դրանից, Պաշտպանին հասցեագրվել են նաև նոր կորոնավիրուսային հիվանդության դեմ պատվաստվելուց հրաժարվող զինծառայողների համար ծառայությունում սահմանափակումներ առաջացնելու հետ կապված բողոքներ:

Համավարակի տարածմամբ պայմանավորված՝ Պաշտպանի 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արձանագրվել էր մեկ այլ խնդիր ևս: ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ սահմանված միջոցների ապահովման գործընթացին ներգրավվել են նաև ուժային կառույցներ, այդ թվում՝ Ոստիկանություն, Ազգային անվտանգության ծառայություն, Պաշտպանության նախարարություն և այլն: Արդյունքում, **ուժային կառույցների ծառայողների համար սահմանվել են լրացուցիչ այնպիսի պարտականություններ, որոնք քաղաքացիական բնակչության հետ ակտիվ ու անմիջական շփումներ են ենթադրում:**

Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքները, իրականացված մշտադիտարկումներն ու ուսումնասիրությունները վկայում են, որ որոշ ուժային կառույցների ծառայողներ (օրինակ՝ Ոստիկանության զորքերի) չեն տիրապետում քաղաքացիների հետ անմիջական շփման համար անհրաժեշտ հմտությունների, ինչը հանգեցնում էր որոշակի կոնֆլիկտային իրավիճակների:

Հետևաբար, առաջարկվում է՝

1. մշակել համաճարակային իրավիճակներում զինվորական հոսպիտալների սրանդարացված գործողությունների ընթացակարգ (հաջորդականություն), որի իրագործմամբ չի սահմանափակվի և կապահովվի ցանկացած պայմաններում (օրինակ՝ կարանտինային) զինծառայողների բժշկական օգնություն և սպասարկում սրանալու իրավունքի իրացումը: Ընդ որում, կարևոր է, որ նման ընթացակարգեր (գործողությունների կարգավորումներ, չափանիշներ կամ սրանդարներ) մշակվեն նաև Ձինված ուժերի ստորաբաժանումների համար՝ առավել արդյունավետ դարձնելով զորքերի ծառայությունը,

2. արտակարգ իրավիճակներում բացառել զինծառայողներին արձակուրդների տրամադրման երկարատև համադարձ (տոտալ) արգելքը և սահմանել արձակուրդները հստակ կանոնների պահպանմամբ տրամադրելու մեխանիզմներ,

3. հաշվարկել «Ես եմ» ծրագրով զինվորական ծառայություն անցնող անձանց չօգտագործված արձակուրդների օրերի թիվը և դրանք ամբողջովին տրամադրել զինծառայողներին մինչև նրանց զորացրվելու օրը,

4. արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի ապահովման միջոցառումներին ներգրավվող ուժային կառույցների ծառայողների (նաև զինված ուժերի՝ օրենքով սահմանված կարգով և ռեժիմով նրանց ներգրավման ընթացքում) համար մշակել և իրականացնել

քաղաքացիական բնակչությանն հետ շփումների ու համապատասխան կանոնների վերաբերյալ դասընթաց-պարապմունքներ:

2. Քաղաքացիների իրավունքները զորահավաքային զորակոչի և ծառայության ընթացքում (արձանագրված խնդիրներ և չիրացված առաջարկներ)

Զորահավաքային զորակոչի հետ կապված Պաշտպանին հասցեագրվել են բազմաթիվ բողոքներ, որոնցով բարձրացվել են հիմնականում հետևյալ խնդիրները՝

1. զորահավաքային զինվորական ծառայության ներգրավելուց առաջ քաղաքացիների առողջական վիճակի հետազոտության ու փորձաքննության չիրականացում կամ ոչ պատշաճ իրականացում, 2) Զորահավաքային զորակոչի ընթացքում վերհանված խնդիրները կրել են ոչ միայն առողջական, այլ նաև ընտանեկան դրությամբ պայմանավորված բնույթ, 3) Զորահավաքային զորակոչի ընթացքում արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ պահեստազորում հաշվառված անձանց զորակոչելիս հաշվի չեն առնվել քաղաքացիների մասնագիտական հմտությունները, զինվորական գիտելիքները, պատրաստվածության աստիճանը, նախկինում զինվորական ծառայություն անցած լինելու կամ չլինելու հանգամանքը և այլն:

Խնդիրներ են արձանագրվել նաև բուն զորահավաքային ծառայության հետ կապված:

1. Առանց վարժանքներ անցնելու մարտերի ներգրավում, 2) Առողջական վիճակի պատճառով զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչված զինծառայողներին ծառայությունից չարձակում, 3) Կորոնավիրուսային հիվանդություն ունեցող զինծառայողներին չմեկուսացնելու ու բուժօգնություն չտրամադրելու խնդիր, 4) Տևական ժամանակ մարտերին մասնակցելուց հետո հերթափոխ չիրականացնելը, 5) Զինծառայողների կենցաղային պայմանների հետ կապված խնդիրներ:

Ճիշտ է, ռազմական դրությունը վերացված է, սակայն այն խնդիրները, որոնք արձանագրվել են և որոնց հաշվառմամբ Պաշտպանը ներկայացրել է առաջարկներ՝ կարևոր են պետության անվտանգության և մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից:

Շեքևաբար, առաջարկվում է՝

1. բացառել զորահավաքային զորակոչի ընթացքում պահեստազորում հաշվառված անձանց բժշկական հետազոտություններ և փորձաքննություն չիրականացնելու դեպքերը՝ մանրամասն գնահատելով զորակոչվողի առողջական վիճակը,

2. քննարկել քաղաքացիական բուժհաստատություններում զինապարտ քաղաքացիների հետազոտությունների արդյունքները նույնպես ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության (զինկոմիսարիատի) համար հասանելի դարձնելու հարցը՝ միասնական բազայի ներդրման եղանակով,

3. քաղաքացուն զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչելիս յուրաքանչյուր դեպքում ցուցաբերել անհատական մոտեցում՝ ուշադրություն դարձնելով նրա հատկապես առողջական կամ ընտանեկան կամ այլ օբյեկտիվ, հարգելի ու բարդ խնդիրներին, և յուրաքանչյուր դեպքում քննարկել կարճաժամկետ խնդիրների վերացման հնարավորության դեպքում նրա զորակոչման օրը հետաձգելու հնարավորության հարցը,

4. ընդլայնել ընտանեկան պայմաններից ելնելով զորահավաքային զորակոչի ոչ ենթակա անձանց շրջանակը կամ մշակել ու ներդնել անհատական (ոչ մեխանիկական) մոտեցում ցուցաբերելու հստակ մեխանիզմներ,

5. միջոցներ ձեռնարկել դեռևս մինչև զորահավաքային զինվորական ծառայության քաղաքացուն զորակոչելը նրա կարողությունները, հմտությունները, մասնագիտությունը և

զինվորական պատրաստվածությունը պատշաճ գնահատելու ու դրանք զորահավաքային զինվորական ծառայության ընթացքում համարժեք օգտագործելու հնարավորությունները նախապես պարզելու ուղղությամբ,

6. բացառել բոլոր այն դեպքերը, երբ մարտական գործողություններին կամ մարտական հատուկ առաջադրանքների կատարմանը կներգրավվեն մարտական պատրաստություն չանցած, ներառյալ՝ զենքի հետ վարվեցողության կանոններին չտիրապետող կամ տեխնիկայի և սպառազինության հատուկ գիտելիքներ չունեցող կամ ընդհանրապես հոգեբանորեն անպատրաստ որևէ զինծառայող (ընդ որում՝ ինչպես պարտադիր զինծառայող, այնպես էլ պահեստագործից զորակոչված),

7. ուժեղացնել հսկողությունը զինծառայողների առողջական խնդիրների վերաբերյալ գանգառների դեպքում նրանց պատշաճ բժշկական օգնություն փրամադրելու գործընթացի նկատմամբ,

8. ուժեղացնել հսկողությունը, որպեսզի առողջական վիճակի պարճառով զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի քաղաքացիները անհապաղ արձակվեն զինված ուժերից,

9. մշակել ճգնաժամային կամ արտակարգ իրավիճակներում պետական մարմինների միջև առավել ակտիվ ու արագ համագործակցության արդյունավետ մեխանիզմներ՝ վերլուծելով նաև մարտական գործողությունների ընթացքում թույլ տրված թերություններն ու բացթողումները,

10. նոր զբաղեցվող բնագծերում անձնակազմի կարիքների գնահատմամբ շարունակել և առավել ինտենսիվ աշխատանքներ տանել նրանց ծառայողական պայմանների բարելավման ուղղությամբ (պատշաճ կենցաղային պայմաններ, իրային բավարարում, անվտանգության միջոցների հարկացում և այլն):

3. Վարժական հավաքների ներգրավված անձանց իրավունքների ապահովման օրենսդրական և գործնական խնդիրները

Վարժական հավաքների ընթացքում արձանագրված խնդիրներն ընդհանուր առմամբ կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ պրակտիկ և օրենսդրական:

Այսպես, **քաղաքացիները Պաշտպանին դիմել են վարժական հավաքներին ծանուցման հետ կապված հարցերով**: Մարդիկ ներկայացրել են պնդումներ, որ վարժական հավաքների ներգրավման նպատակով **ծանուցվում են հեռախոսազանգով**, նշել են նաև ուշ ծանուցվելու վերաբերյալ: Բողոքներ են ստացվել նաև **առանց պատշաճ բժշկական հետազոտություն և փորձաքննություն իրականացնելու** վարժական հավաքների ներգրավելու վերաբերյալ:

Պատերազմի սպառնալիքի ներքո գտնվող կամ մարտական գործողությունների մեջ ներգրավված պետության պաշտպանության խնդիրների, զորակոչվող անձի, ինչպես նաև մյուս զինծառայողների անվտանգության և իրավունքների ապահովման տեսանկյունից կարևոր է ապահովել հետազոտություններ և փորձաքննություն անցած անձի զորակոչման պատշաճ գործընթացը: Հենց այսիսի իրավիճակներն են ցույց տալիս խաղաղ պայմաններում նախապես որոշված պլաններին համապատասխան, պատշաճ և որակյալ վարժական հավաքներ իրականացնելու կարևորությունը:

Առավել համակարգային խնդիր է այն, որ **վարժական հավաքների ներգրավելիս օրենքը գրեթե հաշվի չի առնում քաղաքացու ընտանեկան հանգամանքները**: Խնդրի վերաբերյալ Պաշտպանը ստացել է բազմաթիվ բողոքներ: Օրինակ, քաղաքացին տեղեկացրել է, որ զինկոմիսարիատից ծանուցում է ստացել վարժական հավաքներին ներգրավելու նպատակով, ունի 4 անչափահաս երեխա, և զորակոչվելու դեպքում երեխաները կմնան առանց խնամքի: Մեկ

այլ դեպքում էլ քաղաքացին դժգոհություն է հայտնել, որ վարժական հավաքների ներգրավելու դեպքում նորաձին դուստրը, հաշմանդամություն ունեցող մայրը կմնան առանց խնամքի: Այս հարցով Պաշտպանը հանդես է եկել նաև հրապարակային հայտարարությամբ և առաջարկություններով գրություններ հասցեագրել ԱԺ և Պն:

Մարդիկ բողոքներ են ներկայացրել նաև վարժական հավաքների ներգրավելու դեպքում վարկային պարտավորությունների հետ կապված: Ըստ հավաքների մասնակիցների՝ զորակոչվելուց առաջ իրավասու մարմիններին տեղեկացրել են վարկային պարտավորությունների մասին, սակայն հարցը չի լուծվել, պարտավորությունները պահպանվել են:

Զորամասեր կատարված մշտադիտարկման այցերի ընթացքում արձանագրվել է մեկ այլ խնդիր նույնպես: **Վարժական հավաքի մի խումբ մասնակիցներ նշել են, որ ցանկանում են բնակարան վարձակալել, սակայն գործնականում դա անհնար է:** Փոխհատուցում ստանալու համար նրանք պետք է վարձակալության պայմանագիր կնքեն, սակայն այդ դեպքում վարձավճարը զգալիորեն բարձրանում է: Բացի դրանից, ժամանակային առումով չեն կարող բոլոր փաստաթղթային ձևակերպումները կատարել: Նրանց դիրքորոշմամբ՝ վարժական հավաքի մասնակիցների համար փաստաթղթային բոլոր ձևակերպումները պետք է կատարել արագ և պարզեցված ընթացակարգով: Նաև նշել են, որ բնակարանային վարձավճարները բարձր են, իսկ դրա դիմաց հատկացվող գումարը բավական քիչ:

Վարժական հավաքների ներգրավելու վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրվել են բազմաթիվ այլ բողոքներ:

Պաշտպանը ևս մեկ անգամ հատուկ ընդգծում է, որ քաղաքացիներին վարժական հավաքների և զորավարժությունների ներգրավումն ինքնանպատակ չէ: Տրամաբանությունը զինված ուժերի պահեստազորում հաշվառված զինապարտների նախապատրաստությունն է, նրանց ուղղակի գիտելիքների թարմացումն ու բարելավումը՝ պատշաճ մարտունակությամբ պահեստազորայիններ ունենալու նպատակով: Դա իր հերթին ենթադրում է, որ այս պրոցեսում անձի իրավունքները պետք է հնարավորին երաշխավորված լինի և անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել բոլոր դետալներին:

Հետևաբար՝ առաջարկվում է.

1. բացառել զորավարժություններին և վարժական հավաքներին կանչելու նպատակով օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ քաղաքացիներին ծանուցելու պրակտիկան, միաժամանակ, ապահովելով Կառավարության որոշմամբ սահմանված ժամկետում ծանուցումը (ծանուցվում են վարժական հավաքի անցկացման օրվանից առնվազն 20 օրացուցային օր առաջ),

2. բացառել առանց բժշկական հետազոտությունների և փորձաքննությունների քաղաքացիներին վարժական հավաքների ներգրավելու պրակտիկան, յուրաքանչյուր նման միջոցառման պլանավորումն իրականացնել այնպես, որ հետազոտությունները կատարվեն մինչև կոնկրետ միջոցառումներն սկսվելը,

3. վարժական հավաքների ներգրավելիս յուրաքանչյուր դեպքում ցուցաբերել անհատական մոտեցում՝ ուշադրություն դարձնելով անձի հատկապես առողջական կամ ընտանեկան կամ այլ օբյեկտիվ, հարգելի ու բարդ խնդիրներին, և յուրաքանչյուր դեպքում քննարկել կարճաժամկետ խնդիրների վերացման հնարավորության դեպքում նրա զորակոչման օրը հետաձգելու հնարավորության հարցը,

4. հնարավորին սեղմ ժամկետում վերանայել ոլորտային օրենսդրությունը՝ ամրագրելով ընտանեկան պայմաններից ելնելով վարժական հավաքներին չներգրավելու հիմքերի համարժեք

4. Ձինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների հետ կապված խնդիրները ռազմական գործողությունների ավարտից հետո

2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասնագիտացված ստորաբաժանումը՝ Ձինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության բաժինը, շարունակել է հետպատերազմյան խնդիրների բացահայտման, ուսումնասիրման ու լուծման եղանակներ ներկայացնելու աշխատանքներ:

Պաշտպանը հրապարակել է ուղեցույցներ, արտահերթ զեկույցներ (այդ թվում՝ փակ զեկույցներ), ձեռնարկներ, հանդես եկել բազմաթիվ հրապարակային հայտարարություններով:

2021 թվականի ընթացքում զինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների հետ կապված արձանագրվել են հիմնականում հետևյալ խնդիրները՝ 1) մարտական գործողությունների մասնակիցներին վարձատրության չտրամադրում, 2) «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ժամանակ զինձառայողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված գումարի չտրամադրում կամ ձգձգումներ (այդ թվում՝ շահառուների ցանկի ավելացման խնդիր), 3) զինգրքույկում մարտերին մասնակցության վերաբերյալ գրառում չկատարում, 4) վիրավորում ստացած անձանց 500.000 դրամի չափով միանվագ դրամական օգնության տրամադրման մերժում, 5) գերության մեջ հայտնված պայմանագրային զինձառայողների աշխատավարձի չտրամադրում, 6) հիվանդությունների, վնասվածքների, խեղումների՝ զինվորական ծառայության հետ պատճառական կապի վերաբերյալ եզրակացության չներկայացում, 7) գտնվելու վայրն անհայտ կամ գերության մեջ գտնվող զինձառայողների ճակատագրի վերաբերյալ տեղեկություններ ստանալու հետ կապված խնդիր/դատագենետիկական փորձաքննության եզրակացությունների չտրամադրում, 8) մարտական գործողությունների մասնակիցներին, վիրավորում ստացածներին, գտնվելու վայրն անհայտ և զոհված զինձառայողների ընտանիքների անդամներին հոգեբանական աջակցության տրամադրման խնդիր և այլն:

Արձանագրված խնդիրների, դրանց վերլուծությունների արդյունքում առաջարկվում է.

1. միջոցներ ձեռնարկել զորահավաքային զորակոչով զինվորական ծառայության ներգրավված բոլոր քաղաքացիներին ծառայության ամբողջ ժամանակահատվածի դիմաց օրենքով նախատեսված դրամական ապահովությունը վճարելու ուղղությամբ՝ բացառելով օբյեկտիվ հիմք և իրավաչափ նպատակ չունեցող տարբերակված մոտեցման ցանկացած դրսևորումները,

2. մարտական գործողություններին մասնակցած զինձառայողների զինվորական գրքույկներում կատարել մասնակցության վերաբերյալ գրառում՝ ապահովելով բոլորի մասով միասնական պրակտիկա,

3. զոհված զինձառայողների հարազատներին հնարավորին սեղմ ժամկետում տրամադրել դատագենետիկական փորձաքննությունների եզրակացությունները,

4. գերության մեջ գտնվող անձանց կադրերի տրամադրության փակ գտնվելու ժամանակահատվածում պաշտոնային դրույքաչափի պահպանման վերաբերյալ գործող իրավակարգավորումների հաշվառմամբ՝ ապահովել, որ բոլոր դեպքերում նրանց վարձատրությունը տրամադրվի,

5. ապահովել մարտական գործողություններին մասնակցած անձանց սրացած հիվանդությունների, վնասվածքների, խեղումների կապակցությամբ պատճառական կապ

տրամադրելու գործընթացի հնարավորին սեղմ ժամկետում իրականացումը՝ երաշխավորելով քաղաքացիների սոցիալական իրավունքների իրացումը,

6. մարտական գործողությունների մասնակիցներին, վիրավորում ստացածներին, գտնվելու վայրն անհայտ և զոհված զինծառայողների ընտանիքների անդամներին մշտապես պահել պետության հոգածության ներքո, այդ թվում՝ պարբերաբար հոգեբանական աջակցություն տրամադրելու միջոցով:

5. Գերությունից վերադարձած հայ ռազմագերիների նկատմամբ քրեական հետապնդումներ

Պաշտպանն արձանագրել է, որ ադրբեջանական գերությունից վերադարձած զինծառայողների կալանավորումների իրավաչափությունը համոզիչ չէ: Խոսքը, մասնավորապես, 2021 թվականի նոյեմբերի 14-ի և 16-ի ադրբեջանական զինված հարձակումներից հետո այդ երկրի զինված ուժերի կողմից գերեվարված և գերությունից վերադառնալուց հետո Հայաստանում ազատությունից զրկված ՀՀ զինծառայողների մասին է:

Պաշտպանի այդ դիրքորոշումը հիմնված է քրեակատարողական հիմնարկներում նշված զինծառայողների, փաստաբաններից մի քանիսի հետ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի առանձնազրույցների, փաստաթղթերի ուսումնասիրության ու համադրման վրա՝ հաշվի առնելով գերեվարման հանգամանքները և գերիների իրավունքների պաշտպանության ներպետական ու միջազգային գործիքակազմը:

Ըստ այդմ, այս եզրահանգման հիմքում են՝

1. Նշված զինծառայողներին վերագրվող արարքների, ինչպես նաև նրանց գերեվարման հանգամանքների ուսումնասիրությունը ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում (դրանք ներկայացվել են քրեական հետապնդման մարմիններին):

2. Քրեական դատավարության հետ կապ չունեցող՝ ՀՀ գործադիր և օրենսդիր մարմինների մի շարք բարձրաստիճան ներկայացուցիչների այն հրապարակային հայտարարությունները, որոնցով արվել են պնդումներ գերեվարված զինծառայողների նկատմամբ քրեական գործեր հարուցելու, նրանց արարքներում հանցագործությունների հատկանիշների առկայության մասին:

3. Առկա են բազմաթիվ ապացույցներ առ այն, որ ադրբեջանական զինված ուժերը, իրավապահ մարմինները և այլ ծառայողներ հայ գերիների նկատմամբ գործել են տարբեր հանցանքներ: Դրանից բացի, ադրբեջանական իշխանությունները, գերիների իրավունքների միջազգային կանոնների խախտմամբ, արհեստական ձգձգել են և շարունակում են ձգձգել գերիների վերադարձը Հայաստան՝ նաև նրանց ընտանիքներին պատճառելով հոգեկան տառապանքներ:

4. Հարց է առաջանում, թե քրեական քաղաքականության ինչ կանոններ են հիմք ընդունվում գերությունից վերադարձած զինծառայողներին կալանքի միջնորդություններ ներկայացնելու հարցում և ինչու հատկապես 2021 թվականի նոյեմբերի 14-ին ու 16-ին գերեվարված զինծառայողների համար ներկայացվեցին կալանքի միջնորդություններ, որոնք անմիջապես հաջորդեցին գործադիր ու օրենսդիր մարմինների բարձրաստիճան պաշտոնյաների հայտարարություններից հետո:

5. Ստեղծված իրավիճակում ոչ պակաս կարևոր հարց է նաև այն, թե ինչ միջոցներ է ձեռնարկել քրեական հետապնդման մարմինը գերությունից վերադարձած ու կալանավորված ՀՀ զինծառայողների ռեաբիլիտացիայի ուղղությամբ:

Հաշվի առնելով հարցի լայն հանրային հետաքրքրությունը և միջազգային լայն արձագանքները, գերությունից վերադարձած անձանց հոգեբանական վիճակը, գերեվարման հանգամանքների մասին հայտնած տեղեկությունները, ադրբեջանական զինված ուժերի կամ այլ հատուկ ծառայությունների կողմից հայ ռազմագերիների նկատմամբ անմարդկային վերաբերմունքը, ինչպես նաև այն, որ խափանման միջոց կալանքն առավելագույնն է միջամտում մարդու անձնական ազատության իրավունքին՝ Պաշտպանը խնդրի վերաբերյալ հանդես է եկել հրապարակային հայտարարությամբ և գրություններ ուղարկել Գլխավոր դատախազին և Քննչական կոմիտեի նախագահին:

Պաշտպանն հատուկ ընդգծում է, որ գերությունից վերադարձող անձանց կալանավորումը խնդրահարույց է, իր մեջ պարունակում է հասկանալի ռիսկեր, ավելին, այս հարցերը բարձրացվում են միջազգային գրեթե բոլոր հանդիպումներում, և կալանավորումները խնդրահարույց ընկալում ունեն:

ԲԱԺԻՆ 14. ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ⁶⁴

Չնայած ներպետական ու միջազգային իրավական կարգավորումներին՝ կանայք և աղջիկներ շարունակում են բախվել խտրականության: Գենդերային անհավասարությունը կանանց վրա անհամաչափորեն է ազդում՝ առաջացնելով տարբեր խնդիրներ, այդ թվում՝ ընտանեկան և սեռական բռնություններ, ցածր աշխատավարձ, առողջապահական ծառայությունների և կրթության հասանելիություն և այլն:

Այսպիսի դեպքերի առկայությունը վկայում է, որ անհրաժեշտ է շարունակական և համակարգված գործունեության իրականացնել՝ ուղղված կանանց իրավունքների պաշտպանությանը:

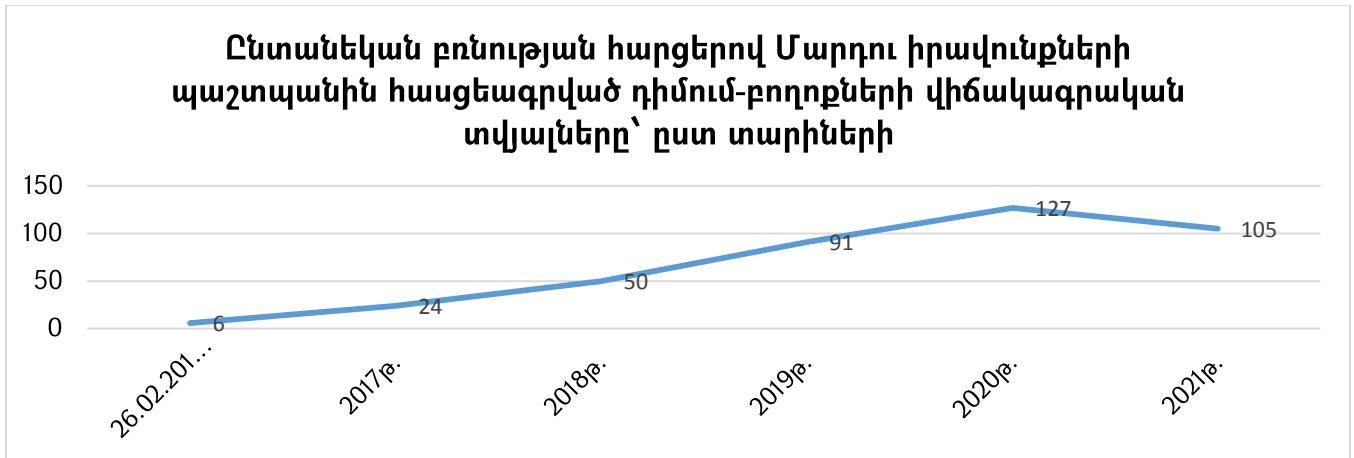
1. Կանանց նկատմամբ բռնություն և ընտանիքում բռնություն

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի կարևոր ուղղություններից է կանանց իրավունքների պաշտպանությունը, կնոջ նկատմամբ ցանկացած տեսակի բռնության կանխումը, դրա դեմ պայքարը:

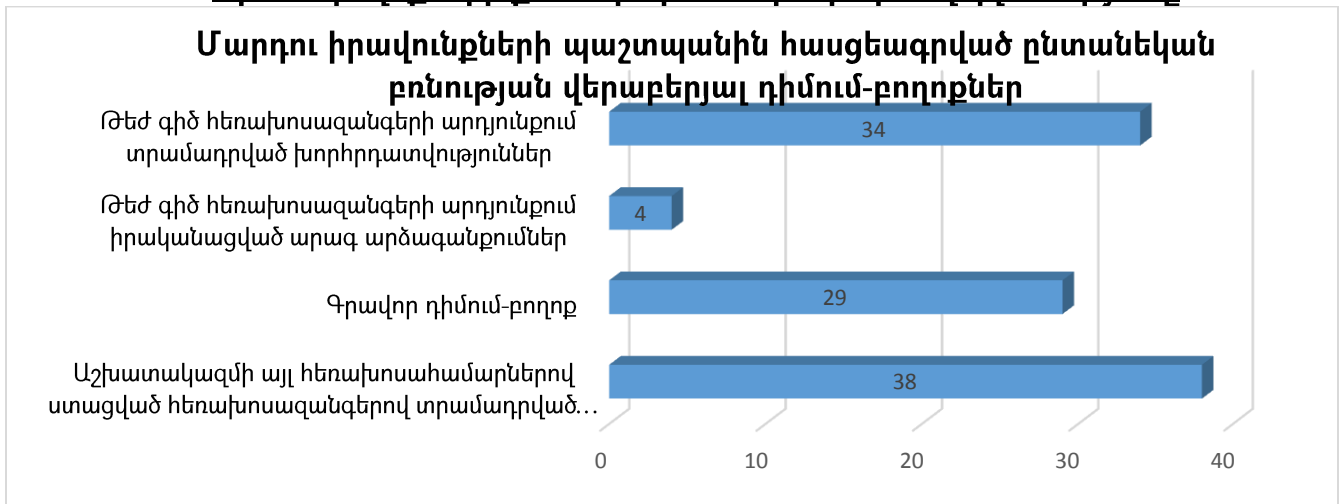
Ստորև ներկայացվում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացված՝ ընտանեկան բռնությանն առնչվող դիմում-բողոքների ընդհանուր նկարագիրն ու Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից վեր հանված՝ ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի օրենսդրական ու գործնական խնդիրները:

⁶⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1060-1142, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

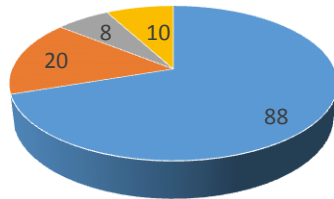
1.1 Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված՝ ընտանեկան բռնությանն առնչվող դիմում-բողոքների ընդհանուր նկարագիրը. քանակական և որակական ուսումնասիրություն

Դիմում-բողոքների քանակական և որակական վերլուծությունը

Ընտանեկան բռնության ենթարկված անձանց բաշխվածությունը՝ ըստ սեռի

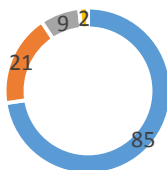

■ Իգական ■ Արական ■ Տվյալներ չեն ներկայացվել ■ Տվյալները ամբողջական չեն

65

Ընդ որում՝ 28 դիմում-բողոքների դեպքերով ընտանեկան բռնության են ենթարկվել երեխաներ (10-ի դեպքում՝ իգական սեռի ներկայացուցիչներ, 8-ի դեպքում՝ արական, 10-ի դեպքում՝ երեխայի սեռի հետ կապված տվյալներ չեն ներկայացվել):

Ընտանեկան բռնություն գործադրած անձանց թիվը՝ ըստ սեռի

■ Արական ■ Իգական ■ Տվյալներ չեն ներկայացվել ■ Տվյալները ամբողջական չեն

Հարկ է նշել, որ ստացված դիմում-բողոքներից արձանագրվել է 5 դեպք, որոնցով ընտանեկան բռնության են ենթարկվել խոցելի վիճակում գտնվող անձինք: Մասնավորապես, դրանցից 1-ով ընտանեկան բռնության է ենթարկվել առողջական խնդիրներ ունեցող երեխա, 2-ով՝ հաշմանդամություն ունեցող անձ, 2-ով՝ տարեց: 6-ի դեպքում ընտանեկան բռնության ենթարկող անձինք ունեցել են հոգեկան առողջության խնդիրներ: 8-ի դեպքում արձանագրվել է բռնության գործադրումը բռնարարի կողմից ալկոհոլի ազդեցությամբ պայմանավորված տակ, իսկ 2-ի դեպքում՝ թմրամիջոցների:

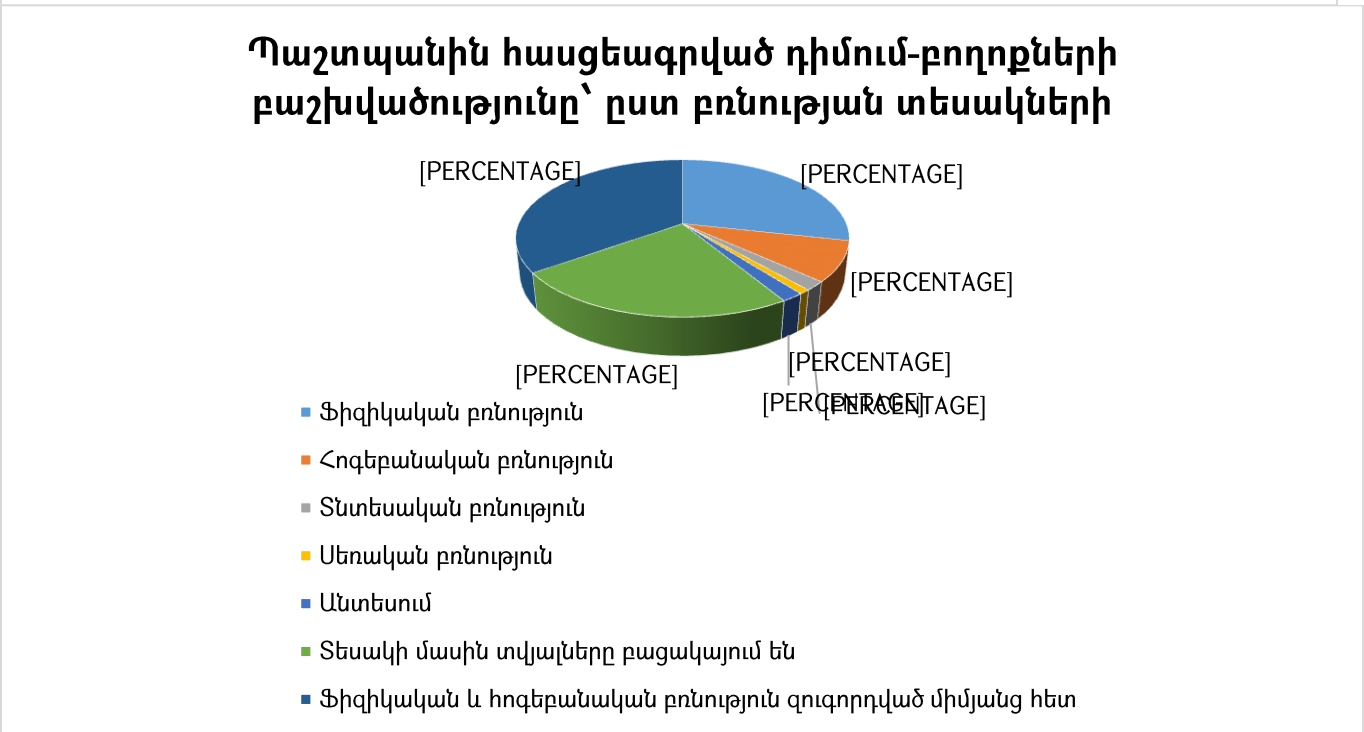
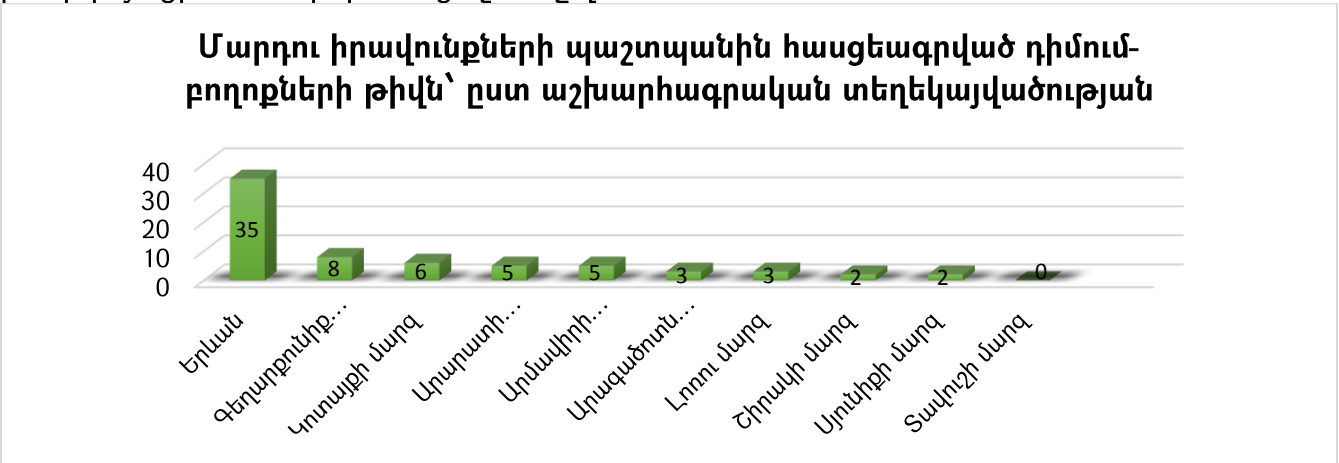
⁶⁵ Հարկ է նշել, որ ըստ սեռի վեր հանված դեպքերի, ըստ հարաբերությունների բնույթի դեպքերի հանրագումարն ու դիմում-բողոքների թիվը քանակապես չեն նույնանում, քանի որ Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված մի շարք բողոքներով մի բողոքի շրջանակներում ներկայացվել են բռնության տարբեր դրևորումներ ու դրվագներ, հետևաբար՝ որպես դեպք հաշվվել է այդ բողոքներում ներառված յուրաքանչյուր բռնության դրևորում: Ինչ վերաբերում է այն դիմում-բողոքների առանձնացմանը, որոնց պարագայում վերաբերյալ բռնության ենթարկված անձանց մի մասի սեռի վերաբերյալ տվյալներ չկան, պետք է նշել, որ դրանք ևս վերաբերում են բազմադրվագ բողոքներին, որոնցում նկարագրված բռնության դեպքերի մասին տեղեկությունները մասնակի են: Ավելին, ներկայացված տվյալները ցույց են տալիս ընդհանուր վիճակը, ուստի որոշ տվյալներ ու մանրամասնություններ, այդ թվում տեղեկություններ այն մասին, որ դեպքերի որոշ տվյալներ բացակայում են, տեղակայված է Տարեկան հաղորդման մեջ:

Հարաբերությունների բնույթ	Դեպքերի քանակ
Տղամարդու կողմից ամուսնու (կնոջ) նկատմամբ	43
Կնոջ կողմից ամուսնու (տղամարդու) նկատմամբ	2
Նախկին ամուսնու կողմից կնոջ նկատմամբ	15
Նախկին ամուսնու (կնոջ) կողմից տղամարդու նկատմամբ	1
Նախկինում փաստական ամուսնական հարաբերությունների մեջ գտնվող տղամարդու (զուգընկերոջ) կողմից ամուսնու (կնոջ) նկատմամբ	1
Ծնողի կողմից զավակի նկատմամբ	35
Ծնողի զուգընկերոջ կողմից զավակի նկատմամբ	1
Զավակի կողմից ծնողի նկատմամբ	12
Եղբոր կողմից քրոջ նկատմամբ	5
Եղբոր կողմից եղբոր նկատմամբ	3
Քրոջ կողմից քրոջ նկատմամբ	1
Թոռան կողմից տատի նկատմամբ	1
Տատի կողմից թոռան նկատմամբ	2
Տղամարդու (նախկին փեսայի) կողմից նախկին ամուսնու ծնողի (մոր) նկատմամբ	4
Տղամարդու (նախկին փեսայի) կողմից նախկին ամուսնու ծնողի (հոր) նկատմամբ	2
Տղամարդու (փեսայի) կողմից ամուսնու ծնողի (մոր) նկատմամբ	2
Տղամարդու (փեսայի) կողմից ամուսնու ծնողի (հոր) նկատմամբ	1
Կնոջ (հարսի) կողմից ամուսնու եղբոր նկատմամբ	1
Կնոջ (հարսի) կողմից ամուսնու ծնողի (սկեսուրի) նկատմամբ	2
Կնոջ (հարսի) կողմից ամուսնու ծնողի (սկեսրայրի) նկատմամբ	1
Ամուսնու ծնողի (սկեսրայրի) կողմից կնոջ (հարսի) նկատմամբ	3
Ամուսնու ծնողի (սկեսուրի) կողմից կնոջ (հարսի) նկատմամբ	2

Ամուսնու քրոջ կողմից կնոջ (հարսի) նկատմամբ	1
Հարաբերությունների բնույթի մասին դիմումատուին տվյալ չի ներկայացրել	14

Ընտանեկան բռնության դեպքերի մեծ մասը (39 տոկոսը) կատարվել է ամուսնու ու նախկին ամուսնու կողմից կնոջ նկատմամբ:

Աշխարհագրական տեղակայվածության առումով հարկ է նշել, որ 36 դիմում-բողոքներով բողոք ներկայացրած անձինք հասցե չեն նշել:

1.2 Ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի շարունակական օրենսդրական և գործնական խնդիրները

1) Ընտանիքում բռնության դեպքերի դեմ պայքարի և կանխարգելման հարցում օրենսդրական կարգավորումների թերություններ

Ա. «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի⁶⁶ 12-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ անչափահաս կամ անգործունակ անձի նկատմամբ անհետաձգելի միջամտության կամ պաշտպանական որոշումներ չեն կայացվում:

Ընտանեկան բռնություն գործադրողը չի հաշվառվում՝ հաշմանդամության առկայությամբ պայմանավորված: **Առողջապահական հիմնարկներում հաշվառված, շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց՝ մինչև առողջապահական մարմիններում հաշվառումից հանելը հաշվառման վերցնելը՝ որպես ընտանիքում բռնության դեպքերի հաշվառում և նման դեպքերի կանխարգելիչ միջոց չի կարող հարմարվել:**

Բ. «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանիքում բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայով (սույն հաղորդման սույն բաժնում այսուհետ՝ Կոնվենցիա) նախատեսվում է անհետաձգելի արգելող որոշման միակողմանի կարգով կայացում՝ անմիջապես ուժի մեջ մտնելով: Ի հակադրություն կոնվենցիոն պահանջի՝ Հայաստանում նշված որոշումը, Օրենքի 7-րդ հոդվածի 7-րդ մաս համաձայն, ուժի մեջ է մտնում բռնություն գործադրած անձին ծանուցման պահից:

Օրենքի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ նախազգուշացում կիրառելու մասին որոշումը կարող է բողոքարկվել վերադասության կարգով՝ ընտանիքում բռնություն գործադրած անձին հանձնվելուց կամ դրա բովանդակությունը նրան հեռախոսակապի միջոցով պարզաբանվելուց հետո՝ մեկամսյա ժամկետում, ինչպես նաև դատական կարգով՝ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքով սահմանված ժամկետներում: Ոստիկանության որոշումներն իրենց հերթին վարչական ակտեր են և դրանց բողոքարկումները կարգավորվում են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով: Նույն օրենքի 74-րդ հոդվածով սահմանվում են վարչական բողոք բերելու իրավական հետևանքները ու նախատեսվում է վարչական ակտի կասեցնող ազդեցություն⁶⁷: **Նախազգուշացում կիրառելու մասին որոշումը բողոքարկելու կասեցնող ազդեցությունը վտանգներ է պարունակում այն առումով, որ կասեցման ընթացքում բռնություն գործադրած անձը կարող է խախտել նախազգուշացումը, որը, սակայն, խախտում չի համարվի՝ այդպիսով նվազեցնելով տուժողին տրամադրված պաշտպանության մակարդակը:**

Գ. Ընտանիքում բռնության դեմ պայքարի ոլորտում օրենսդրական կառուցակարգերի ոչ լիարժեքության դրսևորումներից մեկը պատասխանատվության ինստիտուտի անկատարությունն է: Մասնավորապես, խնդիրն այն է, որ ներպետական օրենսդրությամբ ընտանիքում բռնության ոչ բոլոր տեսակների համար է նախատեսված պատասխանատվության մեխանիզմ: Նշվածի արդյունքում, այդ դեպքերին իրավասու մարմինները չեն կարողանում համապատասխան արձագանք տալ:

⁶⁶ Սույն բաժնում այսուհետ՝ Օրենք:

⁶⁷ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 74-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական բողոք բերելը կասեցնում է բողոքարկվող վարչական ակտի կատարումը՝ բացառությամբ օրենքով նախատեսված այն դեպքերի, երբ վարչական ակտը ենթակա է անհապաղ կատարման, և այն դեպքերի, երբ անհապաղ կատարումն անհրաժեշտ է հանրային շահերից ելնելով:

Դ. Խնդրահարույց են նաև ընտանիքում բռնության դեպքերում հանրային և մասնավոր մեղադրանքի կարգով քննվող գործերի օրենսդրական կարգավորումները: Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 33-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ մասնավոր հետապնդման գործեր են համարվում սույն օրենսգրքի 183-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործությունների վերաբերյալ գործերը: Նույն հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ անկախ տուժողի կողմից բողոք ներկայացնելուց դատախազն իրավասու է սույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցագործություններով հարուցել քրեական գործ ընտանիքում բռնության դեպքերում, եթե անձն իր անօգնական վիճակի կամ ենթադրյալ հանցանք կատարողից կախվածության մեջ լինելու փաստի ուժով չի կարող պաշտպանել իր իրավաչափ շահերը: Այս դեպքում քրեական գործը հարուցվում և քննվում է նույն օրենսգրքով սահմանված ընդհանուր կարգով, և տուժողի ու մեղադրյալի հաշտության դեպքում քրեական հետապնդումը չի դադարեցվում:

Մինչդեռ, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով ամրագրված այս չափանիշը գնահատելիս պետք է ի նկատի ունենալ, որ **օրենսգրքի խնդրո առարկա դրույթը նախատեսված է՝ հիմք ընդունելով տուժողի դրությունը՝ ի տարբերություն Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի սահմանած չափորոշիչների, որոնցով գնահատվում է ոտնձգողի վարքագիծը:**

Ե. Կոնվենցիոն իմաստով ընտանեկան բռնություն են համարվում ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական կամ տնտեսական բնույթի բոլոր բռնարարքները, որոնք կատարվում են ընտանիքի կամ ընտանեկան միավորի ներսում կամ նախկին կամ ներկա ամուսինների կամ զուգընկերների միջև՝ անկախ նրանից՝ կատարողը բնակվում է կամ բնակվել է զոհի հետ նույն բնակարանում, թե ոչ⁶⁸:

Այսինքն, Օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ընտանիքի անդամներ են անկախ համատեղ բնակության հանգամանքից՝ ամուսինը (այդ թվում՝ փաստական ամուսնական հարաբերությունների մեջ գտնվող անձը), նախկին ամուսինը, ծնողը, այդ թվում՝ խորթ ծնողը, որդեգրող ծնողը, խնամատար ծնողը, երեխան (նաև որդեգրված, խորթ, հոգեգավակ), որդեգրող ծնողի ամուսինը, ամուսնու ծնողները, նախկին ամուսնու ծնողները:

ՀՀ օրենսդրական կարգավորումներից ստացվում է, որ ներկա և նախկին զուգընկերները չեն համարվում Օրենքի իմաստով ընտանիքում բռնության սուբյեկտներ, ինչը հակասում է միջազգային ընդունված մոտեցումներին:

2) Կարծրատիպեր, իրավագիտակցության ցածր մակարդակ և իրազեկման պակաս, անվստահություն պետական մարմինների նկատմամբ, ոչ բավարար մասնագիտական պատրաստվածություն

Կանանց նկատմամբ և ընտանիքում բռնության վերաբերյալ առկա թյուր պատկերացումներն ու կարծրատիպերը ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի և կանխարգելման հարցում մեծագույն մարտահրավերներից են:

Պետք է արձանագրել, որ դեռևս շարունակում է արմատավորված մնալ հասարակությունում կանանց նկատմամբ ու ընտանիքում բռնության վերաբերյալ թյուր ընկալումները,

⁶⁸ Տե՛ս «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա, հոդված 3:

պատկերացումներն ու կարծրատիպերը: Այս ուղղությամբ անհրաժեշտ է ապահովել կատարվող աշխատանքների շարունակականությունը:

3) Պետության կողմից տրամադրվող համալիր ծառայությունների, ինչպես նաև պետական մարմինների միջև համագործակցության խնդիրներ

Ա. Պետության կողմից բռնության ենթարկված անձանց և նրանց ընտանիքի անդամներին տրամադրվող լիարժեք աջակցության հարցը շարունակում է արդիական մնալ՝ պայմանավորված ապաստարանների ծառայության մատչելիության և հասանելիության ոչ բավարար մակարդակով: Խնդրի լուծման նպատակով անհրաժեշտ է ներդնել նոր ապաստարաններ՝ ընդլայնելով ապաստարանների քանակն ու ապահովելով ապաստարանների ծառայության առկայությունը հանրապետության ողջ տարածքում՝ աշխարհագրական լայն տարածվածությամբ:

Բ. Մեկ այլ խնդիր է բռնության ենթարկված անձանց և նրանց ընտանիքի անդամների պաշտպանության և լիարժեք աջակցության նպատակով անվճար ու մատչելի (այդ թվում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար) հատուկ թեժ գիծ ծառայության ապահովման հարցը, որն ուղղված կլինի անձանց շուրջօրյա աջակցության և խորհրդատվության տրամադրմանը:

Գ. Պաշտպանին ուղղված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ ոլորտում առկա է մեկ այլ խնդիր, որը կապված է իրավակիրառ պրակտիկայում իրավասու մարմինների միջև համագործակցության հետ: Այսպես, չնայած նրան, որ ընտանիքում բռնության ենթադրյալ դեպքերի կապակցությամբ նյութերի նախապատրաստության փուլում ՀՀ ոստիկանության ծառայողների և ընտանիքում բռնության կանխարգելման և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության բնագավառում մասնագիտացված ստորաբաժանման ծառայողների միջև համագործակցության իրականացման հետ կապված հարցերը կարգավորվում են ՀՀ ոստիկանության պետի հրամանով՝ այնուամենայնիվ, իրավակիրառ պրակտիկայում այդ համագործակցության հետ կապված խնդիրներ են առաջանում:

Դ. 2021 թվականի ընթացքում շարունակել է առկա լինել ընտանիքում բռնության կանխարգելման և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության ազգային ռազմավարության և դրանից բխող գործողությունների ծրագրի բացակայության հարցը:

Չնայած ոլորտի բարելավմանն ուղղված ձեռնարկված որոշ քայլերին՝ **ընտանիքում բռնության ոլորտում անհրաժեշտ է առավել համապարփակ քաղաքականության ամրագրումը, որի արդյունքում լիարժեք կիրառործվի բազմամասնագիտական աջակցություն տրամադրելու ինստիտուտը:**

4) Ընտանիքում բռնության դեպքերի վերաբերյալ ճշգրիտ վիճակագրական տվյալների բացակայություն

Ընտանեկան բռնության վերաբերյալ առկա տեղեկությունները և վիճակագրական ցուցանիշները բռնության իրավիճակի իրական պատկերը ամբողջությամբ չեն արտացոլում, որովհետև Հայաստանում դեռևս չի վարվում ընտանիքում բռնության դեպքերի միասնական վիճակագրություն:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

- փոփոխություններ կատարել ՀՀ քրեական օրենսգրքում՝ այն համապատասխանեցնելով կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանիքում բռնության վերաբերյալ միջազգային չափանիշներին, մասնավորապես նախատեսելով պատասխանատվության միջոցներ կանանց նկատմամբ և ընտանիքում բռնություն համարվող բոլոր արարքների համար,

- փոփոխություններ կատարել ՀՀ քրեական օրենսգրքում՝ բացառելով տուժողի հակաբարոյական արարքը՝ որպես պատիժը մեղմացնող հանգամանք դիտարկելը,
- փոփոխություններ կատարել ՀՀ քրեական դատարավարության օրենսգրքի 183-րդ հոդվածի 4-րդ մասում՝ այն համապատասխանեցնելով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի սահմանած չափանիշներին,
- փոփոխություններ կատարել «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքում՝ վերացնելով բացերը և խնդրահարույց դրույթները,
- կազմակերպել համապատասխան մասնագետների (քննիչներ, դատախազներ, դատավորներ և այլն) պարտադիր և շարունակական դասընթացներ բռնության վերացման և դրա դեմ պայքարի ու կանխարգելման ՀՀ օրենսդրական կարգավորումների, ինչպես նաև միջազգային չափանիշների վերաբերյալ, որոնք նաև ուղղված կլինեն կանանց նկատմամբ բռնության մասին կարծրատիպերի վերացմանը,
- բարձրացնել կանանց իրազեկվածությունն իրենց իրավունքների և դրանց պաշտպանության առկա մեխանիզմների վերաբերյալ,
- մշակել և իրականացնել իրազեկման բարձրացման ծրագրեր, որոնք ուղղված կլինեն ընտանիքում բռնության կանխարգելմանը,
- վարել ընտանիքում բռնության դեպքերի միասնական, կենտրոնացած ու համակարգված վիճակագրություն՝ ապահովելով ընտանիքում բռնության դեպքերին առնչվող տվյալների ճշգրիտ ու ամբողջական հաշվառումը,
- ընդունել պետական ռազմավարություն և դրան կից գործողությունների ծրագիր ընտանիքում բռնության կանխարգելման, դրա դեմ պայքարի և բռնությունից տուժած անձանց պաշտպանության համար:

2. Թրաֆիքինգ և շահագործում

Թրաֆիքինգը կամ շահագործումը կանանց նկատմամբ բռնության ձևերից է: Բռնության այս տեսակի համար կանանց առավել խոցելի են դարձնում տարբեր գործոններ, որոնցից կարող են լինել տնտեսապես մեկ այլ անձից կախյալ լինելու հանգամանքը, տնտեսական կայունության բացակայությունը կամ սոցիալ-տնտեսական այլ խնդիրները: Կանայք կարող են ենթարկվել սեռական շահագործման, հարկադիր աշխատանքների կատարման կամ թրաֆիքինգի այլ տեսակների:

Մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարի կանխարգելիչ միջոցառումներից է նաև կանանց տնտեսական զարգացումը և դրան ուղղված քայլերի իրականացումը, հատկապես գյուղական բնակավայրերում: Խնդրի առնչությամբ արդիական է նաև մարդկանց իրազեկվածության հիմնահարցը, ինչի նպատակով ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության և խնդիրների կանխարգելման վերաբերյալ մարզային և Երևանում տարբեր քննարկումների ընթացքում պարբերաբար անդրադարձ են կատարել նաև այս հանցագործության հիմնախնդիրներին:

Շեղանաբար, անհրաժեշտ է շարունակել ապահովել իրազեկման արշավները մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման երևույթի, դրանից զերծ մնալու ուղիների և այդ դեպքերում առկա պաշտպանության մեխանիզմների վերաբերյալ: Միաժամանակ, կարևոր է ձեռնարկել բոլոր

հնարավոր միջոցներն ու մեխանիզմները՝ Հայաստանի Հանրապետությունում թրաֆիքինգի դեմ պայքարն ավելի արդյունավետ ու նպատակային դարձնելու համար:

3. Պարզի սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատումներ

Կանանց և տղամարդկանց սեռերի հարաբերակցության համար սահմանված նորման կազմում է 102-103 տղա-100 աղջիկ հարաբերակցությունը: Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի՝ 2021 թվականի Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածուի՝ սեռերի հարաբերակցության գործակիցը 2019 թվականի համեմատ 2020 թվականին պահպանվել է 1.10, իսկ 2018 թվականի համեմատ՝ նվազել: Ճիշտ է, վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 2020 թվականին սեռերի հարաբերակցության գործակիցը չի աճել, ինչը դրական տեղաշարժ է, սակայն ընդհանուր տեսանկյունից ստացվում է, որը խնդիրը շարունակում է պահպանվել նույն արդիականությամբ: ՀՀ առողջապահության նախարարության տրամադրած տվյալների համաձայն՝ 2008-2012 թվականների ժամանակահատվածում ծնվածների մեջ աղջիկ-տղա հարաբերակցության միջին ցուցանիշը կազմել է 100-115, 2014 թվականին՝ 100-113.4, 2015 թվականին՝ 100-112.7, 2016 թվականին՝ 100-111.9, 2017 թվականին՝ 100-109.8, 2018 թվականին՝ 100-111, 2019 թվականին՝ 100- 110, իսկ 2020 թվականին՝ 9 ամսում՝ 100-111.3:

Վիճակագրական տվյալները վկայում են խնդրի առկայության մասին, որը, հատկապես ընդգծվում է երրորդ և հաջորդ երեխաների դեպքում: Այսպես, համաձայն ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի՝ 2021 թվականի Հայաստանի ժողովրդագրական տվյալների՝ սեռերի հարաբերակցության գործակիցն, ըստ ծննդի կարգի՝ առաջին երեխայի դեպքում 1.07 է, երկրորդի դեպքում՝ 1.03, երրորդի երեխայի դեպքում՝ 1.25, չորրորդ երեխայի դեպքում՝ 1.33: Սեռերի հարաբերակցության գործակիցների համեմատական ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 2019 թվականի համեմատ առաջին և չորրորդ երեխաների դեպքում սեռերի հարաբերակցության գործակիցը աճել է, առաջինի դեպքում՝ 1.03-ից դառնալով 1.07, իսկ չորրորդի երեխայի դեպքում՝ 1.26-ից 1.33: Դրական փոփոխություն առկա է երկրորդ և երրորդ երեխաների պարագայում, քանի որ սեռերի հարաբերակցության գործակիցը համեմատաբար նվազել է 1.07-ից և 1.27-ից դառնալով՝ 1.03 և 1.25:

2017 թվականին հրապարակված հետազոտություններից մեկի շրջանակներում պարզվել է նաև, որ Հայաստանի բոլոր մարզերում հստակ արտահայտված է տղա առաջնեկ ունենալու նախապատվությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. զանգվածային լրատվության միջոցներով, կրթական ծրագրերում համապատասխան ուղղություններ ներառելով, ինչպես նաև այլ միջոցներով՝ ընդգծել կնոջ՝ որպես որոշում կայացնողի, հասարակության լիիրավ անդամի դերը,

2. հանրային իրազեկման համակարգված աշխատանք իրականացել աղջիկ երեխայի արժևորման, կնոջ՝ որպես եկամուտ վաստակողի, որոշումների կայացնողի դերի հաստատման, ինչպես նաև ծնելիության բարձրացման նպատակով,

3. ՀՀ առողջապահության նախարարության հետ համատեղ մշակել և կիրառել պարտադիր բնույթ կրող մեխանիզմներ՝ վերահսկելու բուժաշխատողների կողմից հղիության 12-րդ շաբաթից հետո արհեստական ընդհատման ժամանակ բժշկասոցիալական ցուցումների պահպանումը:

4. Կանանց մասնակցությունը քաղաքական և հասարակական կյանքին

Հասարակական-քաղաքական կյանքում կանանց լիարժեք մասնակցությանն ու ներգրավվածությանը խոչընդոտող տարբեր գործոններից են՝ կանանց դերի, կարողությունների և հասարակական կյանքում նրանց ներգրավվածության շուրջ առկա կարծրատիպերը և խտրական ընկալումները: Նրանք հաճախ չեն դիտարկվում որպես որոշում կայացնողներ, քաղաքականություն մշակողներ ու իրականացնողներ:

Խնդրի բարձրաձայնման նպատակով 2021 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը շարունակել է իրականացնել 2020 թվականի ընթացքում նախաձեռնած իրազեկման արշավը՝ «Դարձիր օրինակ» կոչով հանրայնացնելով կանանց հաջողված պատմությունները: Մարդու իրավունքների պաշտպանը դեռևս 2020 թվականի ընթացքում մեկնարկել էր կանանց հաջողության պատմությունների հանրային իրազեկման արշավ, որը նպատակ ուներ կոտրել հասարակությունում կանանց դերի վերաբերյալ կարծրատիպերը և հաջողված պատմություններով ոգեշնչել հասարակությանը: Պաշտպանն առաջարկում է միանալ «Դարձիր օրինակ» կոչի տարածմանը և ուղարկել կանանց հաջողված պատմություններ ombuds@ombuds.am հասցեին: Պատմությունները կոգեշնչեն կանանց դառնալ հաջորդ օրինակը: Իրազեկման արշավն ուղեկցվել է #Դարձիր_օրինակ հայերեն և #Set_an_example անգլերեն հեշթեգերի ներքո, որին մասնակցել են տարբեր մասնագիտություն ու զբաղմունք ունեցող կանայք հանրապետության տարբեր մարզերից: Այժմ ևս այն շարունակվում է, որով փորձ է կատարվում նպաստել ոլորտի խնդիրների լուծմանը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է ձեռնարկել համակարգային քայլեր՝

1. հասարակությանն իրազեկել կանանց դերի, կանանց քաղաքական ներգրավվածության և հասարակական կյանքին կանանց մասնակցության կարևորության ընդգծման ուղղությամբ,

2. բարձրացնել կանանց քաղաքական և իրավական գիտակցության մակարդակը, նպաստել երիտասարդ կանանց մոտ քաղաքական համակարգի, գործընթացների և արդյունավետ որոշումների ընդունման մեթոդաբանության վերաբերյալ մասնագիտական գիտելիքների և հմտությունների զարգացմանը, երաշխավորել քաղաքական մրցակցության հավասար պայմաններ,

3. զանգվածային լրատվության, տարբեր քննարկումների և սեմինարների պարբերական իրականացման միջոցով կանանց իրազեկել իրենց իրավունքների վերաբերյալ:

5. Առողջության պահպանման իրավունքի սահմանափակման խնդիրներ

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը, հիմնականում մարզային և համայնքային բնակավայրերից, ցույց է տալիս, որ խնդրահարույց է առանձին բժշկական ծառայությունների հասանելիությունը, քանի որ կանայք կարող են հնարավորություն չունենալ լիարժեք կերպով հետազոտվել և ստանալ համապատասխան բուժօգնություն: Խնդիրներ, հատկապես առաջանում են հաշմանդամություն ունեցող կանանց դեպքում, որոնք բժշկական օգնություն ստանալու սահմանափակումներ են ունենում՝ խտրականության ենթարկվելով տարբեր պատճառներով, այդ թվում՝ բժշկական

ծառայությունների անմատչելիության, բժշկական անձնակազմերի ոչ լիարժեք պատրաստվածության և կարծրատիպային կամ ոչ պատշաճ վերաբերմունքի արդյունքում⁶⁹:

Հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքների իրացման տեսանկյունից հատուկ քայլեր չեն ձեռնարկվում և խնդիրը համակարգային առումով մնում է չլուծված⁷⁰:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է ձեռնարկել համակարգային քայլեր՝

1. կանանց համար առողջապահական ծառայությունների մատչելիության ապահովման նպատակով զարգացնել բժշկական տարբեր ծառայությունների մատուցման հասանելիությունը՝ ապահովելով կանանց լիարժեք կերպով հեղափոխվելու և համապատասխան բուժօգնություն ստանալու հնարավորությունը:

2. բարձրացնել կանանց առողջապահական ծառայությունների վերաբերյալ ծառայությունների մատուցում իրականացնող բուժաշխատողների մասնագիտական գիտելիքները և հմտությունները՝ երաշխավորելով ծառայությունների անխտիրական պատշաճ իրականացում:

3. զանգվածային լրատվության միջոցներով, տարբեր քննարկումների և սեմինարների պարբերական իրականացման միջոցով կանանց իրազեկել իրենց առողջապահական իրավունքների վերաբերյալ:

6. Աշխատանքային իրավունքների սահմանափակման խնդիրներ

Աշխատաշուկայում կանանց և տղամարդկանց անհավասարության խնդիրները 2021 թվականի ընթացքում շարունակում են համակարգային առումով չլուծված մնալ, ինչի մասին ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրաձայնել է նաև նախորդ տարիների զեկույցներով:

Խնդիրն այն է, որ չնայած առկա օրենսդրական կարգավորումներին և իրավական ակտերում խտրական դրույթների բացակայությանը, կանայք շարունակում են աշխատանքային իրավունքի սահմանափակումների և խտրական վերաբերմունքի հանդիպել: Աշխատանքային իրավունքների սահմանափակման դեպքերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ դրանք հիմնականում կանանց աշխատանքային իրավունքների իրացման հարցում հավելյալ երաշխիքների բացակայության, ինչպես նաև կանանց զբաղվածության, որոշակի աշխատանքներում ներգրավվածության և առհասարակ կնոջ դերի շուրջ առկա կարծրատիպերի հետևանք են:

Բացի այդ, այսօր պրակտիկայում բազմաթիվ են դեպքերը, երբ գործատուները աշխատանքի ընդունելիս նախապատվությունը տալիս են այսպես ասած՝ «հուսալի» աշխատողի, որին անձնական կամ ընտանեկան հանգամանքները չեն շեղի իր պարտականությունների ճիշտ կատարումից: Հետևաբար, առավել նախընտրելի է ընդունել այնպիսի աշխատողի, որը «հոգսեր» չի պատճառի⁷¹:

⁶⁹ Խնդրի մասին մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում:

⁷⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս՝ սույն հաղորդման «Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» վերատառությամբ բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքներ» վերատառությամբ գլխում:

⁷¹ Տե՛ս https://www.isec.am/images/gitakan_hrparakumner/hetazotakan_karoxutyunneri_zargacum.pdf հղումով, հասանելի է 2022 թվականի փետրվարի 23-դրությամբ:

Կանայք, աշխատանքի ընդունվելուց զատ, խնդիրներ են ունենում նաև մայրության արձակուրդից վերադառնալիս: Համակարգային այս հարցը կանանց համար աշխատաշուկայում մրցակցության խոչընդոտներ է ստեղծում, որը պետք է դիտարկել երկու մակարդակներում: Նախ, ծնողները խնդիրներ են ունենում երեխայի խնամքի կազմակերպման հարցում, ապա նրանք բարդությունների են հանդիպում երեխայի խնամքի արձակուրդից վերադառնալիս: Խնդիրն այն է, որ այդ պարագայում նրանք իրենց կարողություններով օբյեկտիվորեն կարող են զիջել գործընկերներին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *խթանել կանանց հնարավորությունները՝ հաշվարկելով վերջիններիս կրթական, տնտեսական, սոցիալական ներուժը և կիրառելիությունն աշխատաշուկայի համապատասխան հատվածներում,*

2. *մշակել և ներդնել աշխատաշուկայում տղամարդկանց և կանանց միջև մրցակցության ապահովման բաց և արդյունավետ մեխանիզմներ,*

3. *նախատեսել ծրագրեր մայրության արձակուրդից վերադարձող կանանց՝ աշխատավայրում վերաինտեգրելու ուղղությամբ,*

4. *նախատեսել առավել արդյունավետ մեխանիզմներ երեխաների խնամքը նախադարձական ուսումնական հաստատություններում մինչև ծնողի աշխատանքային ժամի ավարտը կազմակերպելու համար,*

5. *զանգվածային լրատվական միջոցներով նպաստել աշխատաշուկայում կանանց դերի վերաբերյալ գոյություն ունեցող կարծրատիպերի վերացմանը,*

6. *փոփոխել ՀՀ կառավարության 2005 թվականի դեկտեմբերի 29-ի «Մինչև 18 տարեկան անձանց, հղի և մինչև մեկ տարեկան երեխա խնամող կանանց համար ծանր և վնասակար համարվող աշխատանքների ցանկը հաստատելու մասին» թիվ 2308-Ն որոշումը՝ դրանում առկա կարգավորումները համապատասխանեցնելով Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի առաջարկներին:*

ԲԱԺԻՆ 15. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ «ԵՐԵԽԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՄԱԿ-Ի ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՂ ՄԱՐՄԻՆ⁷²

Պաշտպանի աշխատակազմում 2016 թվականից գործում է առանձին՝ երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժին: «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքով Պաշտպանն իրականացնում է «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում, երեխաների իրավունքների խախտումների կանխարգելում և պաշտպանություն:

⁷² Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1143-1299, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Պաշտպանը Երեխաների օմբուդսմենների եվրոպական ցանցի լիիրավ անդամ է: Պաշտպանի աշխատակազմը մասնակցում է Երեխաների օմբուդսմենների եվրոպական ցանցի, Եվրոպայի խորհրդի երեխաների իրավունքների կոմիտեի աշխատանքներին:

Պաշտպանի աշխատակազմը, համագործակցելով ինստիտուցիոնալ գործընկերների հետ, 2021 թվականի հոկտեմբերի 15-ին կազմակերպել է «Մեծահասակները և երեխաները թվային աշխարհում» խորագրով սեմինար ուսուցիչների համար, 2021 թվականի հունիսի մեկին միջոցառում, նաև 2021 թվականի դեկտեմբերի 23-ին՝ ՀՀ Շիրակի մարզի Գյումրիում բնակվող շուրջ 50 սոցիալապես անապահով ընտանիքներում բնակվող երեխաների համար:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը 2021 թվականին մասնակցել է Օմբուդսմենների եվրասիական դաշինքի 6-րդ նիստին: 2021 թվականին Պաշտպանը մասնակցել է ԱՊՀ անդամ երկրների Երեխաների իրավունքների հանձնակատարների առաջին հանդիպմանը:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին երեխաների իրավունքների վերաբերյալ հասցեագրվել է 904 գրավոր և բանավոր բողոք: 2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմ է այցելել շուրջ 200 երեխա, ծանոթացել Պաշտպանի լիազորություններին:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները մշտադիտարկման այցեր են իրականացրել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող և հանրակրթական ուսումնական թվով 17 հաստատություն: Բացի հաստատություններից այցեր են իրականացվել նաև Արցախից տեղահանված և ՀՀ-ում բնակություն հաստատած ընտանիքներին, կատարվել է նրանց կյանքի պայմանների, իրավունքների և շահերի պաշտպանության վիճակի ուսումնասիրություն:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հետ համագործակցության արդյունքում 2021 թվականին հրապարակվել և տպագրվել է ուսուցիչների համար նախատեսված «Եկեք սովորենք երեխայի իրավունքները» ուղեցույցը, որը երաշխավորված է ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի ու սպորտի նախարարի հրամանով որպես ուսումնական նյութ դպրոցներում օգտագործելու համար:

1. Խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում երեխաների իրավունքների պաշտպանության վիճակի մշտադիտարկում.

2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչները մշտադիտարկման այցեր են իրականացրել «Գավառի մանկատուն» ՊՈԱԿ, «Երևանի մտավոր թերզարգացում ունեցող երեխաների թիվ 11 հատուկ դպրոց» ՊՈԱԿ, «Երևանի Նիկողայոս Տիգրանյանի անվան տեսողության խանգարումներ ունեցող երեխաների թիվ 14 հատուկ դպրոց» ՊՈԱԿ, «Երևանի լսողության խանգարումներ ունեցող երեխաների հատուկ կրթահամալիր» ՊՈԱԿ, «Մարի Իզմիրլյանի անվան մանկատուն» ՊՈԱԿ, Գյումրու «Երեխաների տուն» ՊՈԱԿ, «Կապանի թիվ 3 հատուկ կրթահամալիր» ՊՈԱԿ: Բոլոր այցերն եղել են չհայտարարված և իրականացվել են ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից, ինչպես նաև աշխատակազմի բժիշկ և հոգեբան փորձագետները:

1.1 Շենքային և բնակության պայմանները.

Հաստատություններում արձանագրված համակարգային խնդիրներից է շենքային պայմանների հարմարեցված չլինելը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: Պետք է նշել, որ արձանագրվել են դեպքեր, երբ հաստատության ֆիզիկական մատչելիությունն ապահովվել է միայն մուտքի թեքահարթակով: Արձանագրվել է, որ դպրոցի հարկերի միջև մատչելիությունն

ապահովված չէ. չկան թեքահարթակներ կամ վերելակներ: Արձանագրվել են նաև ննջասենյակների գերծանրաբեռնվածության դեպքեր:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել հաստատությունների ողջ տարածքում հենաշարժողական խնդիրներ ունեցող անձանց տեղաշարժման համար անհրաժեշտ պայմաններ

2. բացատել ննջասենյակների գերծանրաբեռնվածությունը:

1.2 Սննդի կազմակերպում.

Մշտադիտարկման շրջանակներում խնդրահարույց հարցերից է օրինակ խոհանոցի աշխատակիցների ամենօրյա բուժզննման ժամերը: Խոհանոցի աշխատակիցների բուժզննման հետ կապված արձանագրվել է, որ որոշ հաստատություններում յուրաքանչյուր օր, աշխատանքները սկսելուց առաջ պատշաճ կերպով չի իրականացվում խոհանոցի աշխատողների ձեռքերի և մարմնի բաց հատվածների մաշկի զննում:

Արձանագրված խնդիրներից է նաև սննդի ոչ պատշաճ նմուշառումը: Յուրաքանչյուր պատրաստի կերակրատեսակի բացթողում պետք է իրականացվի նմուշառումից և զգայորոշման ցուցանիշների նկատմամբ գնահատումից հետո:

Հաստատություններում արձանագրված խնդիրներից է նաև ամենօրյա ճաշացուցակում ներառվող անհրաժեշտ սննդամթերքի բացակայությունը, ամիսնը շարունակ երեխաներին կաթի փոխարեն տրամադրվում է կաթի փոշի: Արտացոլված չէ նաև սննդի բազմազանություն: Որոշ հաստատություններում երեխաներին մրգերից հիմնականում տրամադրվել է միայն խնձոր: Հաստատությունում պատշաճ չէին պահպանվում հացի պահման համար անհրաժեշտ սանիտարահիգիենիկ պայմանները: Արձանագրվել է նաև, որ սննդի կազմակերպման հսկողությանը ներկայացվող պահանջներ սահմանող օրենսդրական կարգավորումների վերաբերյալ այդ հաստատությունների աշխատակազմի տեղեկացվածության պակասը կրում է համակարգային բնույթ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշակել նոր՝ «Օրենսդրությամբ նախատեսված չափորոշիչներին համապատասխան ամենօրյա ճաշացանկ, սահմանված հաճախականությամբ տրամադրել անհրաժեշտ տեսակի և քանակի սննդամթերք,

2. ապահովել հացի պահման համար անհրաժեշտ սանիտարահիգիենիկ պայմանների պարզաճ պահպանումը: Հացը պահել տեփուրներում՝ դարակաշարերի վրա կամ օդափոխիչ անցքերով դռներ ունեցող պահարանում: Պահարանը հացի փշուրներից մաքրել հատուկ խոզանակներով, ինչպես նաև շաբաթը մեկ անգամ մշակել քացախաթթվի 1%-անոց լուծույթով,

3. ապահովել, որ յուրաքանչյուր պատրաստի կերակրատեսակի բացթողումն իրականացվի միայն սահմանված ընթացակարգով նմուշառումից և զգայորոշման ցուցանիշների նկատմամբ գնահատումից հետո,

4. իրականացնել աշխատակազմի վերապատրաստումներ՝ սննդի կազմակերպման հսկողության պահանջներ սահմանող օրենսդրական կարգավորումների վերաբերյալ,

5. յուրաքանչյուր օր, աշխատանքները սկսելուց առաջ, բուժաշխատողի կողմից իրականացնել խոհանոցի աշխատակիցների ձեռքերի և մարմնի բաց հատվածների մաշկի զննում՝ թարախային վերքերի առկայության, ինչպես նաև վերին շնչուղիների կարարալ երևույթների և անգինաների նկատմամբ: Տվյալ զննումների արդյունքները գրանցել «Առողջության մատրիցայի»-ում:

1.3 Անկախ ապրելու, ինքնուրույն կյանք վարելու հմտություններ, շփումներ անձնակազմի հետ և կապն արտաքին աշխարհի հետ

Այցերի ընթացքում հատուկ ուշադրություն է դարձվել հաստատությունների սաների բազմակողմանի և ներդաշնակ զարգացման, անվտանգ միջավայրի և հագեցած առօրյայի բնականոն կազմակերպման և ապահովման գործընթացին: Արձանագրվել է, որ մանկատուն են տեղափոխվել վարքային առանձնահատուկ դրսևորումներ ունեցող երեխաներ, ում հետ աշխատելու հմտություններին տիրապետող հատուկ մասնագետներ հաստատությունը չունի:

Արձանագրվել է նաև, որ մանկատան կողմից ոչ միշտ է ապահովվում երեխայի համար մատչելի և մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությունը երաշխավորող միջավայր հեռախոսազրույցներ ունենալու նպատակով: Հաստատություններում արձանագրվել են նաև մասնագիտական աջակցության հետ կապված խնդիրներ:

Ուսումնասիրության արդյունքում ակնհայտ է դարձել, որ իրական աշխատանքի արդյունքների վերահսկումն ու գնահատումը ոչ միշտ է կատարվում գրանցումների հիման վրա, քանի որ գրառումները ոչ միշտ են արտացոլում փաստացի կատարված աշխատանքն ու իրական արդյունքները, առաջընթացի կամ զարգացման հետընթացն ու խնդիրները, որոնք արձանագրվել են սանի հետ աշխատելիս:

Կարևոր խնդիրներից է հաստատության սաների իրական կարիքներին համապատասխան ծառայություններ տրամադրող հատուկ մասնագետների բացակայությունը: Մասնավորապես, սաների կարիքներից և առողջությամբ պայմանավորված առանձնահատկություններից ելնելով՝ հաստատությունն ունի էրգոթերապիստների, վարքային թերապիստների կարիք, մինչդեռ նման հաստիքներ նախատեսված չեն:

Անձնակազմի տեղեկություններով սաներին իրենց կենսաբանական ընտանիք վերադարձնելու և ընտանիքների հետ կապն ամրապնդելու, ինչպես նաև ընտանիքների հետ աշխատանքը կազմակերպելու ընթացքում դժվարությունն են առաջանում համայնքների խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների հետ համագործակցելիս:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է.

1. *ապահովել երեխայի մասնավոր կյանքի գաղտնիության համար անհրաժեշտ պայմաններ՝ երաշխավորելով հեռախոսի կամ այլ կապի միջոցների հասանելիությունը և մատչելիությունը՝ առանց կողմնակի միջամտության,*

2. *հաստատությունների անձնակազմի համար կազմակերպել առանձնահատուկ վարքային դրսևորում ունեցող երեխաների հետ հատուկ մասնագիտական վերապատրաստումներ՝ համագործակցելով համայնքահեն ռեսուրսների, հասարակական կազմակերպությունների, մասնագիտացված մանկատանների և պեդագոգական այլ կառույցների հետ,*

3. *կազմակերպել երեխայի իրավունքներն ու շահերը պաշտպանող փորձեր կառույցների հասանելիության և գործունեության մասին դասընթացներ՝ ըստ փորձային խմբերի,*

4. *ներդնել անհատական ծրագրերի վարման մանրամասն ուղեցույց՝ երաշխավորելու դրանցում ներառվող մասնագիտական եզրակացությունների, գնահատականների անհատականացումը՝ ըստ կոնկրետ սանի իրական կարիքների և հնարավորությունների,*

5. *կազմակերպել մասնագիտական մարյանների վարման, անհատական ծրագրերի կազմման, արձանագրման վերաբերյալ վերապատրաստումներ այդ աշխատանքներում ներգրավված բոլոր աշխատողների համար՝ ապահովելու վերջիններիս գործնական կարողությունների զարգացմանը և երաշխավորելու պարզաձև փաստաթղթավարությունը,*

6. *իրականացնել հատուկ մասնագիտական հոգեբանական աշխատանք բոլոր այն սաների հետ, հաղթահարելու որդեգրման չեղարկմամբ պայմանավորված սթրեսային վիճակը և կանխելու երեխայի համար անցանկալի հետևանքները,*

7. *հատուկ կրթական հաստատություններում ներգրավել նեղ մասնագետներ՝ էրգոթերապիստներ, վարքային թերապիստներ:*

1.4 Կրթության իրավունքի իրացման ապահովումը

Աշտարիտարկման այցերի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները արձանագրել են, որ երեխաների կարիքների, այդ թվում՝ կրթական կարիքների գնահատման գործընթացում հիմնական չի կիրառվում անհատական մոտեցում կամ էլ գնահատման արդյունքում հիմնականում արձանագրվում են նույնաբովանդակ, ոչ չափելի կարիքներ:

Դիտարկումները վկայում են, որ սոցիալական մանկավարժի կատարած աշխատանքի վերաբերյալ գրանցումներն ու փաստաթղթավորումը լիարժեք չեն արտացոլում աշակերտների կարիքներն ու դրանց բավարարմանը միտված քայլերը: Դիտարկված անհատական ուսումնական պլանները չեն արտահայտել աշակերտի առաջընթացն ու իրական նպատակները կրթության, ինչպես նաև ընթացիկ խնդիրներն ու դրանց հաղթահարումը:

Դիտարկվել են դեպքեր, երբ դասապրոցեսին չներգրավվելու պատճառով որոշ երեխաներ հակված են եղել ինքնուրույն կազմակերպել իրենց զբաղմունքը և դասից շեղվել տարբեր միջոցներով: Այդ առումով կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների համար առավել կարևոր է ժամանակի և զբաղվածության ճիշտ կազմակերպումը, որպեսզի այն նպաստի նրանց զարգացմանը, ինքնուրույնության, ինքնասպասարկման և ինքնակարգավորման հմտությունների ձևավորմանը:

Աշտարիտարկման արդյունքներով պարզ է դառնում, որ սովորող երեխաների մի մասի կրթական կարիքների գնահատումը չի համապատասխանում նրանց իրական զարգացման հնարավորություններին ու կարիքներին, ավելին՝ տվյալ դպրոցում սովորելու անհրաժեշտությունն արդարացված չէ, քանի որ նրանք կարող են սովորել հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում: Որոշ երեխաների՝ հատուկ դպրոցում սովորելու հիմնական մոտիվը, հիմնականում սոցիալական է և պայմանավորված է երեխաների խնամքի հարցում հնարավոր աջակցությունից օգտվելու՝ ծնողների որոշմամբ:

Այցերի ընթացքում մանկավարժական աշխատակազմերը բարձրացրել են նաև դիդակտիկ նյութերի ոչ բավարար լինելու հարցը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *ապահովել սաների կրթության իրավունքի ոչ ձևական իրացումը՝ նրանց զարգացման հնարավորությունների և կարիքներին համապատասխան,*

2. *իրականացնել սաների կրթական կարիքների թիրախային, խորքային և անհատական գնահատում, որոնց վրա կմշակվի սանի անհատական ուսուցման պլան՝ հաշվի առնելով նրա զարգացման հնարավորությունները,*

3. *մշակել և ներդնել հատուկ կրթական չափորոշիչներ և ծրագրեր, ինչպես նաև առկա ծրագրերն ըստ սանի կրթական կարիքներին համապատասխանեցնելու ուղեցույցներ,*

4. *մասնագիտական աշխատանքների գրանցումներն ու արձանագրումը դարձնել առարկայական, չափելի, իրական,*

5. *ապահովել բավարար քանակի դիդակտիկ նյութերի առկայությունը դպրոցներում,*

6. *հաստատություններում իրականացնել երեխաների կարիքների վերագնահատում,*

7. մշակել ներդնել երեխաների կարիքների գնահատման այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք գնահատման գործընթացը կդարձնեն կանոնավոր և ավելի հաճախակի՝ ներգրավելով նաև երեխայի հետ աշխատող մանկավարժներին,

8. կանոնավոր և պարբերական դարձնել մասնագիտական քննարկումներն ու սեմինարները դպրոցում՝ ներգրավելով նաև ոլորտի այլ մասնագետների,

9. կազմակերպել և ապահովել երեխայի կրթության իրավունքի իրացման առավել թիրախային և հասցեական նպատակ, աստիճան,

10. գնահատել երեխայի զարգացման հնարավորությունները ողջ ծավալով,

11. կազմել անհատական կարիքահեն «կրթական փաթեթ», որը կներառի ոչ միայն պարտադիր դասաժամերը, այլ նաև սոցիալական, հումանիտար և այլ բաղադրիչներ, որոնք անհրաժեշտ են երեխային հաստատությունից դուրս ինքնուրույն կյանքի համար:

1.5 Խմբերի ձևավորում (մանկարներ)

Պետության կողմից ներդրված չէ խնամքի հաստատություններում սաների գիշերակացի կազմակերպման նպատակով խմբերի ձևավորման չափորոշիչներ և մեթոդաբանություն: Առկա չեն մասնագիտական հստակ գործիքակազմեր և բավարար թիրախային վերապատրաստումներ, որոնք կօգնեն հաստատությունների մասնագետներին իրականացնել երեխայի շահերից բխող կարիքահեն գնահատում և խմբերի ձևավորում:

Ուստի, անհրաժեշտ է՝

1. մշակել և հաստատել խմբերի ձևավորման և կարիքների գնահատման նվազագույն չափորոշիչներ՝ ներգրավելով Հաստատության բազմամասնագիտական թիմին,

2. անձնակազմի համար իրականացնել խմբերի ձևավորման սկզբունքների և նվազագույն չափորոշիչներ վերաբերյալ վերապատրաստումներ:

1.6 Բժշկական սպասարկում

Մշտադիտարկման ընթացքում արձանագրվել են խնդիրներ կապված հաստատություններում իրականացնող բժշկական սպասարկման իրականացման, մասնավորապես, հանդարտեցման մեթոդների կիրառման, բժշկական թափոնների և դեղերի խոտանման, բժշկական մատյանների վարման, երեխաների պատվաստման և վերջիններիս դեղորայքի տրամադրման վերաբերյալ ծնողից գրավոր համաձայնություն ստանալու ընթացակարգի բացակայության հետ:

Նշվածի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. խնամքի հաստատությունների համար շրջանառել ֆիզիկական զսպման կամ մեկուսացման միջոցներ կամ հանդարտեցման մեթոդներ կիրառելու վերաբերյալ մատյանների ձևանմուշները՝ ապահովելով դրանց պարզաճ վարման համար մասնագիտական վերապատրաստում,

2. ապահովել ֆիզիկական զսպման, մեկուսացման միջոցների և հանդարտեցման մեթոդների կիրառման ներպետական և միջազգային պահանջների գործնական կատարումը,

3. իրականացնել ֆիզիկական զսպման, մեկուսացման միջոցների և հանդարտեցման մեթոդների գործնական կիրառման վերաբերյալ վերապատրաստումներ,

4. իրականացնել վերահսկողություն՝ հանդարտեցման կիրառվող բոլոր միջոցներն ու ընթացքը պարզաճ գրանցելու նկատմամբ,

5. մշակել և ներդնել մեթոդական ուղեցույցներ, որոնք հստակորեն կպարզաբանեն գործող իրավական կարգավորումները, դրանց կիրառման շրջանակը, տեխնիկական և

մասնագիտական հարցերը՝ կապված ֆիզիկական զսպման, մեկուսացման միջոցների և հանդարտեցման մեթոդների կիրառման կարգավորումների հետ,

6. հաստատություններում իրականացնել կարիքների գնահատում և ապահովել անհրաժեշտ տեսակի և քանակի աջակցող միջոցների տրամադրումը սաներին,

7. մշակել բժշկական փաստաթղթերի միասնական ձևանմուշներ, ինչպես նաև առողջական վիճակի վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման, պահպանման և վարման միասնական կարգեր,

8. բացառել հաստատությունում հայտնաբերված ժամկետանց դեղորայքի առկայությունը,

9. ապահովել իմունոկանխարգելման համար սահմանված պահանջների պատշաճ կատարումը, այդ թվում՝ համապատասխան փաստաթղթավորումը,

10. սենյակներում ապահովել դեղորայքի պահպանման անհրաժեշտ ջերմաստիճան,

11. «Դեղորայքի բաշխման հսկողության» մատյանում իրականացնել գրառումներ՝ դեղորայքի նշանակման բժշկական հիմնավորումների վերաբերյալ,

12. ապահովել բժշկական թափոնների հեռացման սահմանված ընթացակարգերը՝ բացառելով ժամկետանց դեղորայքի առկայությունը,

13. ապահովել պատվաստման կամավորությունն ու գրավոր իրազեկ համաձայնությունը՝ աշակերտներին պատվաստելիս,

14. բացառել բանավոր ցուցումներով երեխաներին այնպիսի դեղորայքի տրամադրումը, որոնց համար գործող իրավակարգավորումների համաձայն անհրաժեշտ է դեղատոմս,

15. մեկուսարաններում ապահովել առանձին զուգարանակոնք և լվացարաններ,

16. ավելացնել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների ջեռուցման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորումը՝ հաշվի առնելով մարզի բնակլիմայական պայմանները:

1.7 Բողոքարկման մեխանիզմներ

«Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի համաձայն՝ երեխան ունի ազատ արտահայտվելու և լսված լինելու սահմանադրական իրավունք: Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ երեխայի համար անհրաժեշտ է ապահովել կարծիք արտահայտելու առավել անկաշկանդ միջավայր:

Լսված լինելու իրավունքի իրացման ձևերից մեկը երեխայի կողմից բողոք ներկայացնելու իրական հնարավորությունն է: Այդ իսկ պատճառով, հաստատություններում պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել նրան, որ բողոքարկման արկղերը տեղադրվեն այնպիսի հարմարեցված վայրերում, որտեղ երեխան առանց վախի և ճնշվածության զգացողության կարողանա իր բողոքը կամ կարծիքն արտահայտել (այդ թվում՝ անանուն):

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է ապահովել բողոքարկման արկղի մատչելիությունն ու հասանելիությունը բոլոր հաստատություններում՝ երաշխավորելով բողոքարկման գաղտնիության իրական հնարավորությունը:

1.8 Դպրոցի անվանման անթույլատրելիությունը երեխայի իրավունքների համարեքստում

Պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրացրել է տարբեր հաստատությունների անվանումների կիրառման հարցում կարծրատիպային ընկալումների խնդիրը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է փոփոխել հաստատությունների անվանումը՝ բացառելով երեխաների վարքային դրսևորումների, առողջական կամ նրա ընտանիքի սոցիալական վիճակի հետ ստացվող որևէ եզրութաբանության կիրառում:

2. Կրթության իրավունքի սահմանափակումները նախադպրոցական կրթական հաստատություններում

2.1 Նախադպրոցական կրթական հաստատությունների հասանելիությունը

Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցված հաշմանդամություն ունեցող վաղ տարիքի երեխաների 1/3-ից պակասն է ստանում նախադպրոցական կրթության ծառայություն, իսկ գյուղական համայնքներում ապրող 10 երեխայից 8-ը նախադպրոցական կրթություն չի ստանում: ՀՀ ազգային վիճակագրական կոմիտեի տվյալների համաձայն՝ նախադպրոցական հաստատություններում համախառն ընդգրկվածությունը նվազել է:

Պաշտոնական տվյալները վկայում են, որ չնայած ձեռնարկվող քայլերին 2021 թվականին ՀՀ մարզերի բազմաթիվ համայնքներում և բնակավայրերում նախադպրոցական կրթություն չի իրականացվել: Նախադպրոցական կրթության մեջ ցածր ներգրավվածության, վաղ տարիքի երեխաների խմբերի փոքր քանակի, որոշ գյուղական բնակավայրերում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների բացակայության խնդիրը համակարգային է:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը գտնում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. ավելացնել նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների թիվը հանրապետության ամբողջ տարածքում, հատկապես մինչև 3 տարեկան երեխաների նախադպրոցական կրթությունն ապահովելու համար,

2. նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների վերանորոգման աշխատանքներ իրականացնելիս նախապես կազմակերպել երեխաների կրթությունն այլ հաստատությունում՝ առաջնորդվելով երեխայի լավագույն շահով,

3. բոլոր նախադպրոցական կրթական հաստատություններում ավելացնել հասարիքներ՝ ընդլայնելով բազմամասնագիտական թիմը՝ ներառական նախադպրոցական կրթության գործընթացն ապահովելու համար:

2.2 Համայնքային նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների վճարովի հիմունքներով գործելը

Հարցն արդիական է հատկապես այն պարագայում, երբ Երևան քաղաքում նախադպրոցական կրթությունն անվճար է, իսկ մարզերի համայնքներում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունները գործում են վճարովի հիմունքներով և ավելին՝ այդ վճարների չափը ըստ համայնքների տարբեր է: 2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը ստացել է մանկապարտեզների վարձավճարների վերաբերյալ բողոքներ: Պատկերը ցույց է տալիս, որ մարզերում հիմնականում նախադպրոցական կրթությունը վճարովի է, մինչդեռ պետությունը պետք է կայուն աջակցություն ցուցաբերի նախադպրոցական կրթության զարգացմանը, երեխաների ընդգրկվածության ավելացմանը և համակողմանի զարգացմանը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է հատկացնել հավելյալ ֆինանսական միջոցներ՝ անվճար նախադպրոցական կրթությունը բոլոր երեխաների համար ապահովելու նպատակով:

3. Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ընդունելության ընթացակարգային խնդիրները

Կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման տեսանկյունից առաջնային կարևորություն ունեն երեխայի լավագույն շահից բխող հանրակրթական ուսումնական հաստատություն ընդունելության ընթացակարգերը: Սովորողների ընդունելությունը կազմակերպելիս՝ առաջնահերթությունը տրվում է տվյալ դպրոցում սովորող քույր, եղբայր ունեցող երեխաներին, ինչպես նաև՝ տվյալ դպրոցի աշխատակիցների երեխաներին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել առաջին դասարան ընդունելության առցանց համակարգի պատշաճ և անխափան գործարկումը,

2. առաջին դասարան ընդունելության առցանց համակարգի վերաբերյալ իրազեկումներ իրականացել ծնողների շրջանում, այդ թվում՝ նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների միջոցով,

3. միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների աշխատակիցների շրջանում իրականացնել իրազեկում՝ ընդունելության ընթացակարգերի վերաբերյալ:

4. Երեխայի կրթության իրավունքի սահմանափակումը՝ կրթությունից դուրս մնալու հետևանքով

Երեխաների՝ կրթությունից դուրս մնալու խնդիրը արձանագրվել է նաև ՀՀ կառավարության կողմից՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությամբ:

Պաշտոնական վիճակագրական պատկերը ցույց է տալիս, որ կրթության մեջ չներգրավվելու տոկոսները աճել են: Հիմնականում, որպես կրթությունից դուրս մնալու պատճառ նշվում են երեխաների՝ հաշմանդամություն և կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունենալու, ամուսնանալու, սոցիալապես անապահով պայմաններ ունենալու, աշխատելու և ծնողների ցանկությամբ դպրոց չհաճախելու հանգամանքները:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը, վերահաստատելով 2020 թվականի փարեկան հաղորդմամբ արված առաջարկները, գտնում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. իրազեկման աշխատանքներ իրականացնել այն ընտանիքներում, որտեղ երեխան դուրս է մնում կրթությունից՝ ծնողի որոշմամբ,

2. մշակել աջակցության այնպիսի ծրագրեր, որոնց հիմքում ընկած կլինեն երեխաների՝ կրթությունից դուրս մնալու պատճառների վերացմանն ուղղված գործողություններ,

3. բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող հաստատություններին, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինին, ուսումնական հաստատություններին և այլ շահագրգիռ մարմիններին իրազեկել պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման, ուղղորդման կարգի, դրանով պայմանավորված գործողությունների մասին,

4. ապահովել ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 11-ի N 154-Ն որոշմամբ ընդունված պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման կարգի պահանջների կատարումը՝ բոլոր շահագրգիռ կառույցների կողմից:

5. Մանկական աղքատության հիմնախնդիրը

Հայաստանում գործում են երեխաների և ընտանիքների համար նախատեսված պետական աջակցության տարբեր ծրագրեր, սակայն 2021 թվականին Պաշտպանի աշխատակազմ

ստացված բանավոր հարցումների վերլուծությունը վկայում է, որ գործող սոցիալական աջակցության ծրագրերի վերաբերյալ ծնողները ցածր իրազեկվածություն ունեն:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. բարձրացնել բնակչության իրազեկվածությունը գործող սոցիալական աջակցության ծրագրերի վերաբերյալ.

2. ներդնել երեխայակենտրոն աջակցության ծրագրեր՝ հաշվի առնելով երեխաների աղքատության ցուցանիշներն.

3. բարձրացնել ծայրահեղ աղքատ և աղքատ ընտանիքների ընդգրկվածության մակարդակն ընտանեկան նպաստի համակարգում այնպես, որ ապահովվի աղքատության իրական ու հիմնարար հաղթահարում:

6. Երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքը, այդ թվում՝ բռնությունը

Երեխայի նկատմամբ բռնությունը կարող է կրել թաքնված բնույթ, քանի որ երեխան հաճախ չի գիտակցում, որ ենթարկվել է բռնության որևէ դրսևորման: 2021 թվականին Պաշտպանին ուղղված բողոքներով և բանավոր ահազանգերով նշվել է մասնավորապես երեխաների հանդեպ բուլինգի դեպքերի մասին, որին դպրոցի անձնակազմը պատշաճ չի արձագանքում:

Ոստի, վերահաստատելով 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արված առաջարկները՝ անհրաժեշտ է՝

1. հանրակրթական դպրոցների և մանկապարտեզների համար մշակել երեխաների նկատմամբ կամ նրանց կողմից միմյանց նկատմամբ բռնության կասկածելի դեպքերի կանխարգելման, հայտնաբերման և հաղորդման ընթացակարգեր,

2. իրականացնել շարունակական վերապատրաստումներ երեխաների իրավունքների վերաբերյալ դպրոցի և մանկապարտեզների անձնակազմի համար,

3. երեխաներին մշտապես իրազեկել իրենց իրավունքների վերաբերյալ մանկապարտեզներում և դպրոցներում՝ հասարակագիտության դասընթացների շրջանակներում, ինչպես նաև այլ միջոցառումների ընթացքում,

4. ներդնել և կիրառել դրական ծնողավարության վերաբերյալ ծրագրեր՝ ընտանիքում երեխայի նկատմամբ բռնության կանխարգելման նպատակով:

7. Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների (հանձնաժողովների) գործունեության հետ կապված՝ լուծում չստացող շարունակական խնդիրները

Համակարգային առումով շարունակում է արդիական մնալ ԽՀՀ-ների անդամների գործունեության կամավորության, տվյալ գործունեության համար ԽՀՀ-ների անդամներին լրացուցիչ վարձատրություն չտրամադրելու խնդիրը:

Կարևոր է, որ պետությունը հնարավորինս հրատապ և հետևողական կերպով ձեռնարկի հստակ միջոցներ՝ բացառելու համար ԽՀՀ-ների անդամների գործունեության կամավորության սկզբունքը և ապահովելու տվյալ գործունեության համար լրացուցիչ վարձատրության սահմանումը: Անհրաժեշտ է, որ Հայաստանի ամբողջ տարածքում գործող ԽՀՀ-ների կազմում պարտադիր ներգրավվեն վճարովի հիմունքներով աշխատող մասնագետներ (այդ թվում՝ հոգեբան, մանկավարժ և սոցիալական աշխատող):

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ Երևան քաղաքում և ՀՀ մարզերում տարիներ շարունակ գրեթե չեն կազմակերպվում ու իրականացվում ԽՀՀ-ների անդամների վերապատրաստումներ, ներառյալ՝ ուղղված երեխաների իրավունքների

պաշտպանության բնագավառում տվյալ մարմինների կարողությունների զարգացմանը և նրանց գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հերթական անգամ հաստատում է, որ Երևանի քաղաքապետարանն անընդհատ տարբեր պատճառաբանություններով հետաձգում է հիմնարար նշանակություն և հրատապություն ունեցող հարցի՝ ԽՀՀ-ների անդամների կարողությունների զարգացմանը, նրանց գործունեության արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված վերապատրաստումներ: Երևանի քաղաքապետարանի նման մոտեցումը ոչ միայն պրոֆեսիոնալ չէ, այլ նաև խիստ դատապարտելի է:

ԽՀՀ-ների գործունեության հետ կապված մի շարք հիմնարար բնույթ ունեցող խնդիրների առաջացման պատճառներից է այն, որ երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում իրավասու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև առկա չէ արդյունավետ միջգերատեսչական համագործակցություն, այդ թվում՝ ձևավորված չէ և չի գործում հրատապ լուծում պահանջող խնդիրներին արագ արձագանքելու հստակ գործիքակազմ:

2021 թվականի ընթացքում ծավալված գործունեության վերաբերյալ Երևանի քաղաքապետարանի, ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տեղեկությունները մեծամասամբ վերացական բնույթ ունեն, առավելապես վերաբերում են ապագայում նախատեսվող փոփոխություններին, ծրագրերին:

Այսպիսով, հերթական անգամ հարկ է արձանագրել, որ համայնքում երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՄ-ների, ԽՀՀ-ների գործունեությունն արդյունավետ չէ և չի ծառայում իր նպատակին:

Կարևոր է արձանագրել, որ օրենսդրական առումով ԽՀՄ-ների գործունեության նկատմամբ առկա չէ պատշաճ վերահսկողության համակարգ: Սա տվյալ մարմինների գործունեության արհեստական և սուբյեկտիվ բնույթ ունենալու հիմնական պատճառներից է: Այս առումով առկա է օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով ԽՀՄ-ների կողմից իրենց գործառույթները չիրականացնելու կամ ոչ պատշաճ իրականացնելու համար պատասխանատվության հստակ միջոցներ սահմանելու անհրաժեշտություն՝ նրանց գործունեության և դրա արդյունքում վրա հասնող հետևանքների կանխատեսելիություն և որոշակիություն ապահովելու նպատակով:

Այսպիսով, վերահաստատելով «Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների ու Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների վերաբերյալ» Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցով, ինչպես նաև նախորդ տարեկան հաղորդումներով ներկայացված նկատառումները՝ առաջարկվում է՝

1. Հայաստանի ամբողջ տարածքում հասարակության շրջանում իրականացնել ԽՀՄ-ների, ԽՀՀ-ների գործունեության վերաբերյալ իրազեկման լայն արշավներ,

2. ձեռնարկել միջոցներ՝ ուղղված գործնականում ԽՀՀ-ների անդամների մասնագիտական կարողությունների զարգացմանը, նրանց գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը, այդ թվում՝ ԽՀՀ-ների անդամների համար պարտադիր բնույթ ունեցող վերապատրաստումներ պարբերաբար կազմակերպելու և իրականացնելու միջոցով,

3. սահմանել ԽՀՀ-ների անդամների կրթական որակավորման շեմի և մասնագիտական կրթության հետ կապված հստակ պահանջներ,

4. սահմանել ԽՀՀ-ների անդամների վարքագծի առանձին կանոններ և դրանց խախտման համար պատասխանատվության հստակ միջոցներ, ինչպես նաև ձեռնարկել միջոցներ գործնականում դրանց կիրառումն ապահովելու նպատակով,

5. սահմանել պատասխանատվության հստակ միջոցներ ԽՀՄ-ների կողմից իրենց գործառույթների չիրականացման կամ ոչ պատշաճ իրականացման համար՝ ապահովելով հետևանքների կանխարեսելիություն և որոշակիություն,

6. Հայաստանի ամբողջ տարածքում բացառել ԽՀՀ-ների անդամների գործունեության կամավորության սկզբունքը՝ վերջիններիս համար սահմանելով լրացուցիչ վարձատրություն, ինչպես նաև բոլոր համայնքների ԽՀՀ-ների կազմում ներգրավել վճարովի հիմունքներով աշխատող մասնագետներ (օրինակ՝ հոգեբան, մանկավարժ և սոցիալական աշխատող),

7. ԽՀՄ-ներին դիմող քաղաքացիներին տրամադրել տվյալ մարմինների գործունեության վերաբերյալ տեղեկատվական թերթիկներ, որտեղ նշված կլինի նաև տեղեկատվություն ԽՀՄ-ների գործողությունները, անգործությունը բողոքարկելու հնարավորությունների վերաբերյալ,

8. ապահովել ԽՀՄ-ների, ԽՀՀ-ների կողմից իրենց գործառույթներն իրականացնելիս երեխայի լավագույն շահերին առաջնահերթ ուշադրություն դարձնելը՝ յուրաքանչյուր իրավիճակում կոնկրետ գործի հանգամանքներին ցուցաբերելով անհատական մոտեցում,

9. գործուն միջոցներ ձեռնարկել երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում միջգերատեսչական համագործակցության արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ,

10. սահմանել վերադաս մարմինների կողմից ԽՀՀ-ների գործունեության նկատմամբ իրականացվող վերահսկողության հստակ գործիքակազմ:

8. Թափառաշրջիկ ու մուրացիկ երեխաներին հայտնաբերելը և նրանց աջակցություն տրամադրելը

Պետք է աշխատանքներ տարվեն երեխայի ընտանիքի հետ, որպեսզի մուրացկանությամբ զբաղվող երեխան ոչ թե հայտնվի հաստատությունում այլ ապրի ընտանիքում, քանի որ հաճախ երեխաները զբաղվում են մուրացկանությամբ կամ տարբեր իրերի վաճառքով ընտանիքի սոցիալապես անապահով լինելու պատճառով: Կարևոր է նաև դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների վաղ հայտնաբերումը համայնքում, որտեղ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը պարտավոր է համագործակցել Ոստիկանության, սոցիալական ծառայությունների հետ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, ինչպես նաև վերահաստատելով 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ ներկայացված առաջարկները՝ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել ՀՀ ոստիկանության, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և սոցիալական ծառայությունների շարունակական և արդյունավետ համագործակցությունը՝ երաշխավորելու համար մուրացկանությամբ ու թափառաշրջիկությամբ զբաղվող երեխաների հայտնաբերումը և աջակցության տրամադրումը,

2. զանգվածային լրատվության միջոցների, այդ թվում՝ հեռուստատեսության միջոցով շարունակաբար իրազեկել հասարակությանը մուրացկանությամբ զբաղվող երեխաներ հանդիպելու դեպքում իրավասու պետական մարմիններ դիմելու հնարավորությունների և գործող մեխանիզմների մասին:

9. Ապահնստիպուցիոնալացման գործընթացը և ընդանիքում ապրելու երեխայի իրավունքի իրացման վիճակը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկումը վկայում է, որ տարիներ շարունակ երեխաները տեղավորվել են երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող

հաստատություններում հիմնականում միայն այն պատճառով, որ նրանց ընտանիքը չի ունեցել բավարար ֆինանսական միջոցներ, գտնվել է սոցիալապես ծանր պայմաններում և (կամ) երեխաներն ունեցել են հաշմանդամություն:

Բացի այդ, 2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններ իրականացրած մշտադիտարկման այցերը վկայում են, որ այդ հաստատություններում շարունակում են արդիական մնալ մի շարք խնդիրներ՝ կապված այնտեղ խնամք և դաստիարակություն ստացող երեխաների հիմնարար իրավունքների պաշտպանության հետ:

Ապահիստիտուցիոնալացման քաղաքականությունը պետք է հիմնված լինի ցանկացած իրավիճակում երեխայի լավագույն շահերին առաջնահերթ ուշադրություն դարձնելու, յուրաքանչյուր երեխայի կարիքների գնահատման հիման վրա նրա կարիքներին անհատական մոտեցում ցուցաբերելու անհրաժեշտության վրա:

Ընտանիք վերադարձած երեխաների բնակության վայր իրականացրած մշտադիտարկման այցերի արդյունքում Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է, որ երեխայի ընտանիք վերադառնալուց հետո հիմնական խնդիրները, որոնց բախվում են երեխաներն ու ընտանիքի անդամները կապված են ընտանիքի սոցիալական ծանր պայմաններում գտնվելու, երեխայի ծնողների (ծնողի) աշխատանք չունենալու (հիմնականում՝ կրթություն չունենալու, առողջական խնդիրներ ունենալու պատճառով), ինչպես նաև ծնողների մոտ ծնողավարման հմտությունների պակասի կամ բացակայության հետ:

Կարևոր է նաև սոցիալապես անապահով ընտանիքներին տրամադրվող ֆինանսական աջակցության ծավալներն ընդլայնելը, այդ թվում՝ աջակցության նոր ծրագրեր մշակելու և դրանց կենսագործումն ապահովելու միջոցով:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, վերահաստատելով Պաշտպանի 2019 և 2020 թվականների փարեկան հաղորդումներով ներկայացված առաջարկները՝ անհրաժեշտ է՝

1. շարունակաբար իրականացնել ապահիստիտուցիոնալացման քաղաքականության նպատակի, այդ գործընթացի էական սկզբունքների, ընդհանրապես ապրելու երեխայի իրավունքի կարևորության վերաբերյալ լայն իրազեկումներ,

2. կարիքների գնահատման հիման վրա անհատական մոտեցում ցուցաբերել և անհրաժեշտ աջակցություն (այդ թվում՝ ֆինանսական, բնափրային, սոցիալ-հոգեբանական աջակցություն) տրամադրել ընդհանրապես վերադարձած երեխաներին, նրանց ընդհանրապես,

3. ձեռնարկել գործուն միջոցներ՝ ուղղված հաստատություններից ընդհանրապես վերադարձած երեխաների (ծնողի) ծնողավարման հմտությունները զարգացնելուն, ինչպես նաև նրանց աշխատանքով ապահովելու նպատակով մասնագիտական հմտություններ սովորեցնելուն կամ ունեցած կարողությունները զարգացնելուն,

4. մշակել և ներդնել հաստատություններից ընդհանրապես վերադարձած երեխաների ընդհանրապես սոցիալական աջակցություն տրամադրելու նոր ծրագրեր՝ ապահովելով նաև գործնականում դրանց կենսագործումը,

5. ընդլայնել այլընտրանքային ծառայությունները և պարբերաբար իրականացնել ոլորտի մասնագետների վերապատրաստումներ,

6. մշակել հաստատությունների վերակազմակերպման արդյունքում ընդհանրապես վերադարձած երեխաների խնամքի պայմանների, նրանց իրավունքների պարզաճ իրացման նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողության հստակ ընթացակարգեր,

7. ձեռնարկել կենսաբանական ընդհանր վերադառնալու հնարավորություն չունեցող երեխաների՝ ընդհանրում ապրելու իրավունքի իրացումն ընդհանրահեն և համայնքահեն այլընտրանքային խնամքի միջոցով ապահովելուն ուղղված գործուն միջոցներ,

8. ավելացնել խնամատար ընդհանրների թիվը (հատկապես՝ մասնագիտացված), ինչպես նաև խնամատար ծնող դառնալու ցանկություն հայտնաձև անձանց և խնամատար ծնողների հետ պարբերաբար իրականացնել վերապատրաստումներ,

9. ձեռնարկել միջոցներ հաստատությունների վերակազմակերպումից հետո բոլոր երեխաների՝ համընդհանուր ներառական կրթություն ստանալու իրավունքի պատշաճ իրացումն ապահովելու ուղղությամբ, այդ թվում՝ գործնականում երեխաների համար կրթական, միջավայրային և ֆիզիկական մարտնչի պայմաններ ապահովելու միջոցով:

10. Երեխաների որդեգրման գործընթացը և ոլորտի խնդիրները

Որդեգրման գործընթացում առաջնային խնդիրն է երեխայի խնամքի կազմակերպումը ընտանիքում: Ուստի, պետությունը պետք է պատշաճ համագործակցի այլ պետությունների հետ օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում՝ երեխաների առևանգումը և վաճառքը կանխելու և բացառելու համար:

Պետք է ստեղծել որդեգրման գործընթացի վերանայման կենտրոնացված համակարգ, սահմանել որդեգրող ծնողների ընտրության հստակ չափորոշիչներ և ընթացակարգեր, որոնք հիմնված կլինեն ոչ միայն նրանց նյութական վիճակի, այլ նաև՝ այլ պայմանների վրա, որոնք երեխային հնարավորություն կընձեռեն՝ մեծանալ առողջ և ապահով միջավայրում՝ պատասխանատու ծնողների հետ, սահմանել կարգ՝ որդեգրող ծնողներին որդեգրումից առաջ վերապատրաստման և օժանդակության ծառայություններ մատուցելու մասին, և ստեղծել որդեգրման գործընթացի բոլոր քայլերի՝ անկախ մարմի կողմից մշտադիտարկման համակարգ:

Պետությունը որդեգրումից հետո պետք է տրամադրի ծառայությունների ամբողջություն, որոնց նպատակը երեխայի՝ իր համար նոր միջավայրում ինտեգրման ապահովումն է:

Որդեգրման գործընթացը բարելավող օրենսդրականի փոփոխությունների նախագծերի մշակումը դրական է, սակայն վերջիններս պետք է կատարվեն հնարավոր կարճ ժամկետներում՝ առանձնակի ուշադրություն պետք է դարձվի նաև օտարերկրյա որդեգրումների գործընթացին՝ հաշվի առնելով այլ երկրի քաղաքացիների կողմից որդեգրված ՀՀ քաղաքացի երեխաների հետագա կյանքի նկատմամբ վերահսկողության կառավարման դժվարությունները:

Ուստի, անհրաժեշտ է՝ հնարավորինս սեղմ ժամկետներում ապահովել ՀՀ-ում երեխայի որդեգրման ընթացակարգերի բարելավումը համապատասխան օրենսդրական հիմքերի ապահովման միջոցով:

11. Երեխայի լավագույն շահերի ապահովումը ՀՀ ԱՆ հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում հարուցված կատարողական վարույթների ընթացքում

2021 թվականին արդիական է մնացել հարկադիր կատարողի կողմից կատարողական թերթի պահանջների կատարումն ապահովելուն ուղղված պատշաճ միջոցներ չձեռնարկելու հարցը:

Առանձնահատուկ կարևորություն ունի Ծառայության դերը կատարողական թերթի պահանջների պատշաճ կատարումն ապահովելու, ինչպես նաև այդ գործընթացում երեխայի լավագույն շահերն ապահովելու հարցում:

Ընդ որում, հարկադիր կատարողի կողմից այդ կապակցությամբ գործուն միջոցներ ձեռնարկելը պետք է դրսևորվի ոչ միայն փորձաքննություն նշանակելու, այլ նաև կատարողական

գործողություններին, մասնավորապես՝ տեսակցությունների կայացման ապահովմանը, համապատասխան մասնագետներ ներգրավելու միջոցով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիրքորոշում է հայտնել առ այն, որ անհրաժեշտ է սահմանել հարկադիր կատարողի կողմից փորձաքննություն նշանակելու հիմքով կատարողական վարույթը կասեցնելիս նման անհրաժեշտությունը հիմնավորելու պարտականություն՝ բացառելով հարկադիր կատարողի կողմից համապատասխան որոշման մեջ միայն «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի 2-րդ կետը վկայակոչելով այդ հիմքով կատարողական վարույթը կասեցնելը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, վերահաստատելով Պաշտպանի 2019 և 2020 թվականի փարեկան հաղորդումներով ներկայացված առաջարկները, անհրաժեշտ է՝

1. պարբերաբար կազմակերպել հարկադիր կատարողների վերապատրաստումներ՝ առաջնորդվելու կատարողական գործողություններ իրականացնելիս երեխաների լավագույն շահերով և ցուցաբերելու յուրաքանչյուր իրավիճակում երեխայակենտրոն մոտեցում:

2. մշակել և ներդնել երեխայի հետ համատեղ բնակվող ծնողի և (կամ) այլ մերձավոր ազգականի կողմից մյուս ծնողի և (կամ) այլ մերձավոր ազգականի հետ երեխայի շփումն արգելելու, տեսակցությունների կայացմանը խոչընդոտելու, ներառյալ՝ այդ նպատակով երեխայի նկատմամբ հոգեբանական ճնշում գործադրելու դեպքերում իրավասու մարմնի կողմից խնդրի արագ և արդյունավետ կարգավորմանն ուղղված հստակ գործիքակազմ՝ հիմքում դնելով յուրաքանչյուր իրավիճակում երեխայի լավագույն շահերով առաջնորդվելու հրամայականը:

3. երեխաների իրավունքներին առնչվող կատարողական վարույթների շրջանակներում սերտ համագործակցել հոգեբանների, մանկավարժների և սոցիալական աշխատողների հետ՝ ըստ անհրաժեշտության նրանց ներգրավելով նաև կոնկրետ կատարողական գործողությունների կատարմանը, այդ թվում՝ տեսակցությունների կայացման ապահովմանը:

4. ապահովել Ուղեցույցով նախատեսված մի շարք հիմնարար կարգավորումների՝ օրենսդրական մակարդակով ամրագրումը:

5. երեխային վերաբերող ցանկացած հարցի կապակցությամբ ապահովել վերջինիս լաված լինելու իրավունքի իրացումը՝ անկախ նրա փարիքից: Բացառել հարկադիր կատարողի կողմից երեխայի լաված լինելու իրավունքի իրացումը չապահովելը՝ դա պայմանավորելով երեխայի ոչ բավարար զարգացվածությամբ, շարժվող փոքր փարիքի պատճառով մտքերն արտահայտելուն ունակ չլինելով և նմանատիպ այլ հանգամանքներով:

6. երեխայի լաված լինելու իրավունքի իրացումն ապահովել այդ գործընթացում համապատասխան մասնագետների ներգրավմամբ, ներառյալ՝ հոգեբանի կողմից երեխայի հետ մասնագիտական աշխատանք փանելու միջոցով:

7. երեխայի տեսակցության վերաբերյալ կատարողական վարույթի իրականացմանը վերաբերող կարգավորումների հիմքում դնել առավել հստակ, իրավական առումով որոշակի և երեխայակենտրոն մոտեցումներ:

8. միջոցներ ձեռնարկել համապատասխան կարգավորումների վերաբերյալ հարկադիր կատարողներին պատշաճ իրազեկելու, ինչպես նաև նրանց կողմից գործնականում դրանցով առաջնորդվելն ապահովելու ուղղությամբ:

12. Երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 փարին լրացած սաների, շրջանավարտների և շրջանավարտ չհամարվող

նախկին սաների հիմնախնդիրները՝ ինքնուրույն կյանք վարելու, հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելու, բնակարանային ապահովման համապեքսպում

Երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում 18 տարին լրացած մեծ թվով չափահաս անձանց բնակվելու հարցը շարունակում է մնալ խնդրահարույց: Այս հարցը խնդրահարույց է ինչպես այդ չափահաս անձանց, այնպես էլ նրանց հետ միևնույն հաստատությունում բնակվող և խնամք ստացող երեխաների հիմնարար իրավունքների ապահովման տեսանկյունից:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը անդրադարձել է նաև երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամք ստացած և մինչ 18 տարին լրանալն այդ հաստատություններից դուրս գրվելու հետևանքով շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների բնակարանային ապահովմանն առնչվող խնդիրներին և առաջարկել էր հաստատությունների նախկին սաների բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական գործուն երաշխիքներ սահմանել: Իրականացված փոփոխությունն ինչ-որ չափով դրական է, քանի որ դրանով ընդլայնվել է ծրագրի շահառուների շրջանակը և բնակարանային ապահովման երաշխիքներ են սահմանվել նաև մանկատանն առնվազն 7 տարի խնամք և դաստիարակություն ստացած մանկատան սաների համար: Այնուամենայնիվ, տվյալ փոփոխությունն ինքնին չի կարող համարվել խնդրի ամբողջական, համակարգային լուծում:

Խնդրահարույց է համապատասխան ծրագրի շրջանակներում բնակարանի գնման վկայագիր ստանալու իրավունքը մեխանիկորեն Հայաստանի Հանրապետության մանկատան միայն այն սաներին վերապահելը, որոնք առնվազն 7 տարի խնամք և դաստիարակություն են ստացել այդ հաստատությունում՝ առանց տվյալ պահանջից բացառություն նախատեսելու: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է ամրագրել նաև այլ հստակ չափանիշներ և սկզբունքներ, որոնք հաշվի կառնվեն կոնկրետ անձի կողմից ծրագրի շահառու համարվելու կամ չհամարվելու հանգամանքը որոշելիս:

Ավելին, առկա կարգավորումներով մինչ օրս նախատեսված չեն երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող մասնավոր հաստատությունների շրջանավարտների բնակարանային ապահովմանն ուղղված գործուն երաշխիքներ, որը խնդրահարույց է: Ուշագրավ է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի այն հարցադրմանն ի պատասխան, թե արդյոք նախատեսվում է ոչ պետական մանկատների շրջանավարտներին ևս ներգրավել բնակարանային ապահովմանն ուղղված ծրագրերում՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը տեղեկացրել է, որ ներկայում նման փոփոխություն չի նախատեսվում:

Հաստատություններում խնամք և դաստիարակություն ստացած անձանց միջև պետական կամ մասնավոր հաստատության շրջանավարտ լինելու հիմքով կիրառվող տարբերակումն իրավաչափ չէ առնվազն այն հանգամանքի հաշվառմամբ, որ ոչ պետական մանկատներում խնամք ստացած անձինք, տվյալ մանկատների շրջանավարտներն իրենց կամքից անկախ են խնամվել այդ մանկատներում և հնարավորություն չեն ունեցել ընտրելու, ինչպես նաև կանխատեսելու, թե հետագայում իրենց բնակարանային ապահովման հետ կապված խնդիրների առաջ չկանգնելու նպատակով ո՞ր մանկատանը խնամվեն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հերթական անգամ հստակ արձանագրում է, որ երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամք ստացած և մինչ 18 տարին լրանալն այդ հաստատություններից դուրս գրվելու հետևանքով շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների բնակարանային ապահովմանն ուղղված գործուն երաշխիքներ սահմանելուն զուգահեռ անհրաժեշտ է նախատեսել տվյալ երաշխիքներից օգտվելու իրավունք

ունեցող անձանց շրջանակը որոշելու հստակ չափանիշներ ու սկզբունքներ, այդ թվում՝ մինչ 18 տարին լրանալը հաստատությունից դուրս գրվելու հիմքի հաշվառմամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, վերահաստատելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ ներկայացված առաջարկները, անհրաժեշտ է՝

1. բացառել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում 18 տարին լրացած սաների՝ երեխաների հետ համարել թնակվելը՝ մինչ խնդրի վերջնական կարգավորումը տվյալ չափահաս անձանց խնամքն առանձին և նրանց կարիքներին հարմարեցված պայմաններում ժամանակավորապես կազմակերպելու միջոցով.

2. երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող և (կամ) սովորող երեխաների համար պարբերաբար կազմակերպել ինքնուրույն կյանք վարելու վերաբերյալ դասընթացներ.

3. ձեռնարկել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների 18 տարին լրացած սաներին իրենց համայնքներում ինքնուրույն կյանք վարելու, հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելու հնարավորություն ապահովելուն ուղղված գործուն միջոցներ՝ առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով հաշմանդամություն ունեցող սաների անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման ապահովմանը.

4. ընդլայնել առկա համայնքահեն ծառայությունները՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համապատասխան ծառայություններ մատուցելու նպատակով.

5. երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 տարին լրացած սաների կարիքների և զարգացման հնարավորությունների գնահատման հիման վրա սահմանել նրանց բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական գործուն երաշխիքներ.

6. սահմանել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող ոչ միայն պետական, այլ նաև մասնավոր հաստատությունների շրջանավարտների բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական գործուն երաշխիքներ.

7. սահմանել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամք ստացած և մինչ 18 տարին լրանալն այդ հաստատություններից դուրս գրվելու հետևանքով շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական գործուն երաշխիքներ՝ նախատեսելով նաև այդ երաշխիքներից օգտվելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակը որոշելու հստակ չափանիշներ և սկզբունքներ, այդ թվում և հատկապես՝ մինչ 18 տարին լրանալը հաստատությունից նրանց դուրս գրվելու հիմքի հաշվառմամբ.

8. օրենսդրական գործուն երաշխիքներ սահմանելուց զատ ձեռնարկել միջոցներ՝ այդ երաշխիքների գործնականում պատշաճ իրագործումն ապահովելու, ինչպես նաև տվյալ գործընթացում հնարավոր չարաշահումները, այդ թվում՝ միևնույն փաստական հանգամանքների առկայության պարագայում անձանց նկատմամբ խտրական և անհիմն, կամայական կերպով պարբերակված մոտեցում ցուցաբերելու դեպքերը բացառելու ուղղությամբ.

9. պետական բյուջեով համապատասխան միջոցներ նախատեսել և հատկացնել վերոնշյալ միջոցառումների իրականացման նպատակով:

13. Դժվարին իրավիճակում հայտնված և անօթևան մնացած ընտանիքներին կացարանով ապահովելու գործընթացում արագ արձագանքման գործիքակազմ ներդնելու

անհրաժեշտությունը՝ երեխայի և ընտանիքի անդամների բաժանումը բացառելու սկզբունքի ապահովմամբ

2021 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին են դիմել քաղաքացիներ, մասնավորապես՝ կանայք, որոնք տարբեր պատճառներով իրենց երեխաների հետ միասին մնացել են առանց օթևան: Առավել խնդրահարույց է, երբ անօթևան մնացած մարդիկ երեխաների հետ միասին Պաշտպանի աշխատակազմ են գալիս երեկոյան՝ աշխատանքային ժամի ավարտից հետո, երբ իրավասու մարմինների հետ համագործակցությամբ՝ հրատապ կարգով ընտանիքին համատեղ և ապահով ժամանակավոր կացարանում տեղավորելը լրացուցիչ բարդություններ է առաջացնում:

Համակարգային չլուծված խնդիր է նաև այն, որ նշված գործընթացում հիմնականում հնարավոր չի եղել գործնականում ապահովել անօթևան մնացած ընտանիքի անդամների՝ երեխաների և նրանց մոր համատեղ տեղավորումը որևէ ժամանակավոր կացարանում:

Տվյալ պահին պետական մակարդակով առկա չէ միասնական մոտեցում նման իրավիճակներում գործնականում կիրառվելիք կարգավորումների և դրանց ընթացակարգի վերաբերյալ, որն անընդունելի է: Նշվածի պատճառով է նաև, որ քննարկվող բնույթի խնդրի առաջ կանգնած քաղաքացիներին հաճախ չի տրվում ճիշտ ուղղորդում:

Այս համատեքստում համակարգային խնդիր է նաև ոլորտային իրավասու մարմինների աշխատակիցների, մասնագետների, օրինակ՝ թեժ գծի պատասխանատուների իրազեկված չլինելը կամ ոչ բավարար մակարդակով իրազեկված լինելը:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. Հայաստանի ամբողջ տարածքում ձևավորել անօթևան մնացած երեխաներին և նրանց ծնողին հրատապ կարգով ժամանակավոր կացարանում համատեղ տեղավորելու միատեսակ պրակտիկա և ապահովել գործնականում դրա կիրառումը,

2. բացառել կիրառվող այն համակարգային մոտեցումը, որի համաձայն՝ անօթևան մնացած կնոջն ու նրա երեխային (երեխաներին) հրատապ կարգով ժամանակավոր կացարանում համատեղ տեղավորելը հնարավոր է, եթե կինն ենթարկվել է ընտանեկան բռնության,

3. պետական մակարդակով ապահովել, որ կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված, անօթևան մնացած ցանկացած անձ՝ անկախ նման իրավիճակում հայտնվելու պատճառներից և հիմքերից, իր երեխայի (երեխաների) հետ միասին հրատապ կարգով տեղավորվի այդ նպատակով նախատեսված ժամանակավոր կացարանում, որից հետո միայն մնացած հարցերը, այդ թվում՝ տվյալ գործընթացի համար անհրաժեշտ փաստաթղթավորման հետ կապված, ենթակա կլինեն սահմանված ընթացակարգով կարգավորման,

4. Հայաստանի ամբողջ տարածքում հասարակության շրջանում իրականացնել իրազեկման լայն արշավներ անօթևան մնալու դեպքում ժամանակավոր կացարանով ապահովվելու, այդ թվում՝ հրատապ կարգով ծնողի և նրա երեխայի (երեխաների) համատեղ տեղավորման հնարավոր տարբերակների, այդ հարցերով իրավասու մարմինների, նրանց հետ հրատապ կարգով կապ հաստատելու միջոցների, ի գործող աջակցության կենտրոնների, դրանց գտնվելու վայրի, գործունեության բնույթի և մի շարք այլ կարևոր հարցերի վերաբերյալ,

5. ոլորտային բոլոր իրավասու մարմինների աշխատակիցների շրջանում իրականացնել գործող աջակցության կենտրոնների, դրանց գտնվելու վայրի, գործունեության բնույթի և մի շարք այլ կարևոր հարցերի վերաբերյալ լայնածավալ իրազեկումներ՝ ապահովելու համար տվյալ աշխատակիցների կողմից քաղաքացիներին ճիշտ ուղղորդումներ տալը և արագ արձագանքման միջոցով խնդրին հրատապ ու արդյունավետ լուծում տալը,

6. անօթևան մնացած երեխաներին և նրանց ծնողին հրապապ կարգով ժամանակավոր կացարանով ապահովելու գործընթացում զարգացնել միջգերատեսչական համագործակցությունը: Գործուն միջոցներ ձեռնարկել արագ արձագանքման արդյունավետ գործիքակազմ ներդնելու ուղղությամբ,

7. ապահովել իրավասու մարմինների կողմից քննարկվող խնդրի կապակցությամբ իրենց գործառույթներն իրականացնելիս մշտապես երեխայի լավագույն շահերին առաջնահերթ ուշադրություն դարձնելը, ինչպես նաև ցանկացած իրավիճակում երեխայի և ընտանիքի անդամների բաժանումը բացառելու սկզբունքով առաջնորդվելը,

8. հատուկ կարգավորումներ նախատեսել, որպեսզի անօթևան մնացած ընտանիքներին կացարանով ապահովելն իրապես ունենա ժամանակավոր բնույթ, և ընտանիքի՝ մշտական բնակության վայր չունենալու դեպքում իրավասու մարմինների կողմից միջոցներ ձեռնարկվեն նրանց մշտական բնակության վայրով ապահովելու ուղղությամբ, այդ թվում՝ համապատասխան ծրագրեր մշակելու և ներդնելու միջոցով:

14. Երեխաների իրավունքների պաշտպանության ազգային հանձնաժողովի՝ որպես երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանության միասնական պետական քաղաքականության ապահովմանը նպաստող խորհրդակցական մարմնի անարդյունավետ գործունեության հետևանքով շարունակական լուծում չստացող խնդիրները

Չնայած երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում Հանձնաժողովի կարևոր դերին և վերապահված լիազորություններին, Հանձնաժողովի գործունեությունը բավարար արդյունավետ չի եղել՝ երեխաների իրավունքներին վերաբերող խնդիրները համակարգելու, նոր լուծումներ առաջարկելու տեսանկյունից:

Հանձնաժողովն ամբողջությամբ չի իրականացնում երեխաների իրավունքների պաշտպանության պետական քաղաքականության ուղղությունների, առաջնահերթությունների, մասնավոր ու պետական հատվածի փոխգործակցության ապահովման ու հիմնախնդիրների քննարկման իր գործառույթը: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն ընդգծել է, որ հանձնաժողովը պետք է ունենա պատշաճ ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսներ, որպեսզի կարողանա արդյունավետ համակարգել երեխայի իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված քայլերը և բարելավել համագործակցությունը միջգերատեսչական, տարածաշրջանային և տեղական մակարդակներում՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով գյուղական համայնքներին՝ հաշվի առնելով նաև ՀՀ-ի վերաբերյալ 2013 թվականի ՄԱԿ-ի երեխայի իրավունքների կոմիտեի ամփոփիչ դիտարկումներում հանձնաժողովի վերաբերյալ Կոմիտեի առաջարկները:

Հաշվի առնելով վերոգրյալն անհրաժեշտ է՝

1. միջգերատեսչական համագործակցությունն ամրապնդելու նպատակով Հանձնաժողովի աշխատանքը կազմակերպել ռոտացիոն սկզբունքով՝ յուրաքանչյուր փարի այն լիազորելով երեխայի իրավունքների պաշտպանության ոլորտի շահագրգիռ գերատեսչություններից մեկին,

2. սահմանել հանձնաժողովի նիստերի նվազագույն պարբերականություն,

3. հնարավորին սեղմ ժամկետներում ընդունել Հանձնաժողովի գործունեությունը կարգավորող և բարեփոխող համապատասխան օրենսդրական ակտերը,

4. հանձնաժողովին վերապահել անհրաժեշտ լիազորությունները և տրամադրել համարժեք մարդկային, տեխնիկական և ֆինանսական ռեսուրսներ, որպեսզի Հանձնաժողովը կարողանա արդյունավետ համակարգել երեխաների իրավունքների պաշտպանության միջոցառումները,

5. բարելավել միջգերատեսչական համագործակցությունը՝ ուշադրություն դարձնելով գյուղական կամ առավել անբարենպաստ պայմաններում գտնվող տարածաշրջաններին:

ԲԱԺԻՆ 16. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ «ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՄԱԿ-Ի ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՂ ՄԱՐՄԻՆ»⁷³

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության բաժինը 2021 թվականի ընթացքում շարունակել է աջակցել «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքով նախատեսված Պաշտպանի գործառույթների իրականացմանը, նպաստել է Պաշտպանի Կոնվենցիոն կարգավիճակից բխող գործառույթների իրականացմանը՝ ապահովելով մասնագիտացված մոտեցում: 2020-ին բաժինը մշակել է նաև «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի՝ 2006 թվականի դեկտեմբերի 13-ին ընդունված կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում և մշակել «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ զեկույց:

Շարունակելով ինստիտուցիոնալ ակտիվ համագործակցությունը հասարակական կազմակերպությունների հետ՝ Պաշտպանի 2021 թվականի օգոստոսի 9-ի 23-Ա որոշմամբ հաստատվել է Պաշտպանին առընթեր հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության հարցերով հասարակական խորհրդի գործունեության կարգը և անհատական կազմը:

Պաշտպանի աշխատակազմի նախաձեռնությամբ ոլորտային քննարկումներ են իրականացվել նաև տեղական ինքնակառավարման և տարածքային կառավարման մարմինների ներկայացուցիչների, ինչպես նաև մարզային ոլորտային այլ կառույցների հետ:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների երաշխավորումը պետք է հիմնված լինի նրանց արժանապատվության հարգման, զարգացման հնարավորությունների, հանրային կյանքում մյուսների հետ հավասար պայմաններով ներգրավվածության, որոշումների կայացման գործընթացում ինքնուրույնության, միջավայրային մատչելիության ապահովման սկզբունքներով: Հանրային մարմինները պետք է առաջնորդվեն այն ընկալմամբ, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների երաշխավորումը սահմանադրորեն ամրագրված, պետության այլընտրանք չունեցող պարտավորություն է:

⁷³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1301-1419, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

**ԳԼՈՒԽ 1. ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԸ ԵՎ ԽՏՐԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՇՄԱՆ ԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ՝ ՈՐՊԵՍ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԻ
ԽՈՐՔԱՅԻՆ ՊԱՏՃԱՌ⁷⁴**

Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց նկատմամբ կարծրատիպային մոտեցումները, այդ թվում՝ պետական մարմինների ներկայացուցիչների շրջանում, շարունակում են համակարգային բնույթ կրել: Խտրականության դրսևորումները հաճախ քողարկված են և առերևույթ չեն պարունակում հաշմանդամության հիմքով խտրականության հատկանիշներ կամ ակնհայտորեն ուղղված չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց: Այս կապակցությամբ Պաշտպանը վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի ամենաբարձր աստիճանի ընկալման և դրսևորման դեպքում է միայն, որ տվյալ մարդու իրավունքը կամ ազատությունը կարող է գործնականում իրականանալ և ձևական բնույթ չկրել:

Խնդրահարուցը է օրենսդրական և ենթօրենսդրական ակտերում, ինչպես նաև տարբեր հաստատությունների անվանումներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց թիրախավորող կամ խարանի ենթարկող եզրույթների կիրառման հարցը:

2021 թվականի ընթացքում ուսումնական հաստատություններում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի, ծաղրի կամ խարանի դեպքերի խորքային պատճառներից են նաև երեխայի զարգացման հնարավորությունների և նրա արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի ուղնահարումը, ուսումնամանկավարժական անձնակազմերի ոլորտային կարողությունների, ուսումնական հաստատություններին հատկացված ռեսուրսների, այդ թվում՝ նեղ մասնագետների սղությունը: Խիստ մտահոգիչ է նաև խտրականության, ծաղրի և խարանի դեպքերի բացահայտման արդյունավետ մեխանիզմների բացակայությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալն՝ անհրաժեշտ է.

1. պետական, համայնքային և տարածքային կառավարման մարմինների պաշտոնատար անձանց համար ներդնել էթիկայի պարտադիր կանոններ, որոնք ներառում են նաև խտրական և վիրավորող խոսքի կիրառումը բացառող պահանջներ,

2. սահմանել էթիկայի կանոնները խախտելու դեպքում պատասխանատվության միջոցներ և դրանց կիրառման ընթացակարգեր,

3. պետական, համայնքային և տարածքային կառավարման մարմինների պաշտոնատար անձանց համար կազմակերպել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների, նրանց հետ հաղորդակցվելու հմտությունների վերաբերյալ պարտադիր վերապատրաստումներ,

4. կազմակերպել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների, հատկապես խտրականության դրսևորումների վերաբերյալ իրազեկման միջոցառումներ,

⁷⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1306-1312, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

5. նորմատիվ իրավական ակտերում կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ բացառելու դրանցում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների տեսանկյունից անընդունելի եզրույթների կիրառումը:

ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՈՐԵՎԷ ՏԵՍԱԿԻ ՎԱՏ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ⁷⁵

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ վատ վերաբերմունքի տարածված դրսևորումներից է նաև նվաստացնող վերաբերմունքը: Ինդիքն էլ ավելի է խորանում այն պատճառով, որ պետությունը, ի դեմս՝ պետական մարմինների և հանրային մարդկանց, համարվելով սոցիալական և հասարակական որոշակի վարքագիծ թելադրող, բավարար իրազեկում չի կատարում նման վերաբերմունքի անթույլատրելիության վերաբերյալ:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձի՝ իր նկատմամբ նման վերաբերմունքի վերաբերյալ բողոքներն ու դժգոհությունները ոչ միշտ են պատշաճ արձանագրվում իրավասու մարմնի կողմից, իսկ որոշ դեպքերում՝ առհասարակ բացակայում են համապատասխան արձանագրումները:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ գործող ընթացակարգերը բավարար չափով արդյունավետ չեն եղել, չեն կիրառվում տեղեկություններն օբյեկտիվ և բազմակողմանի քննարկելու գործուն մեխանիզմներ, ինչի պատճառով ներկայացրած փաստերը բողոքը քննարկող մարմնի կողմից հիմնականում անտեսվում են:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը, անհրաժեշտ է՝

1. ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ աշխատելու հմտությունները զարգացնող՝ բուժանձնակազմի համար նախատեսված դասընթացների թիվը՝ ներգրավելով նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց,

2. ներդնել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ բողոքների անաչառ, օբյեկտիվ, բազմակողմանի քննարկման ընթացակարգեր՝ երաշխավորելով բողոք քննող մարմնի անկախությունը և պրոֆեսիոնալիզմը,

3. ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց և նրանց իրավունքները ներկայացնող անձանց համար բողոքների ներկայացման և քննման ընթացակարգի վերաբերյալ պարզաճ իրազեկումը՝ նախատեսվելով իրազեկման պարտադիր ընթացակարգեր,

4. աստիճանաբար ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների, նրանց հետ շփվելու հմտությունների վերաբերյալ վերապատրաստումներին մասնակիցների տրոսը՝ ապահովելով մարզային ենթակառուցվածքների աշխատակիցների ներգրավվածությունը դասընթացներին:

⁷⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1313-1319, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

**ԳԼՈՒԽ 3. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ
ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ⁷⁶**

Պաշտպանը կարևորում է 2021 թվականին «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» և «Անձի ֆունկցիոնալության գնահատման մասին» ՀՀ օրենքների ընդունումը՝ հատուկ արձանագրելով, որ դեռևս 2013 թվականից մեկնարկած գործընթացը լիարժեք իրականացնելու համար անհրաժեշտ է ներդնել օրենքների կիրարկումը գործնականում ապահովող մեխանիզմներ և ընթացակարգեր:

Խնդրահարույց է այն, որ 2021 թվականի հունվարի 29-ին ՀՀ Կառավարությունը Ազգային ժողովից հետ է կանչել «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի կամընտիր արձանագրությունը վավերացնելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը՝ պատճառաբանելով, որ ոլորտային մի շարք օրենքների նախագծերի ընդունումից հետո միայն հնարավոր կլինի լիարժեք ապահովել Կոնվենցիայով նախատեսված պարտավորությունները: **Պաշտպանը հատուկ արձանագրում է, որ օրենսդրական անկատարությունն ու անհամապատասխանությունը Կոնվենցիայի պահանջներին, չի կարող հիմնավոր և արդարացված փաստարկ հանդիսանալ անձի իրավունքների պաշտպանության հնարավորությունները սահմանափակելու համար:**

Շարունակում է արդիական մնալ քաղաքականության մշակման և որոշումների կայացման գործընթացում նրանց ներգրավման գործուն և պարտադիր մեխանիզմների ապահովման, ենթաօրենսդրական ակտերով սահմանվող տարբեր միջոցառումների, ընթացակարգերի արդյունավետության գնահատման չափելի ցուցանիշների բացակայության հարցերը :

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *հնարավորինս սեղմ ժամկետներում ընդունել «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» և «Անձի ֆունկցիոնալության գնահատման մասին» ՀՀ օրենքների կիրարկումն ապահովող ենթաօրենսդրական ակտերը,*

2. *ներդնել ռազմավարությունների և ոլորտային քաղաքականությունների մշակման, իրականացման և վերահսկման գործընթացում հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնակցությունն ապահովող գործուն մեխանիզմներ,*

3. *հնարավորինս սեղմ ժամկետներում վավերացնել Կոնվենցիայի Կամընտիր արձանագրությունը:*

⁷⁶ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1319-1323, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

4.1 Հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման չափորոշիչների անհամապատասխանությունը անձի կարիքներին և կենսագործունեությանը

Գործող իրավակարգավորումների համաձայն բժշկասոցիալական փորձաքննության ժամանակ օգտագործվող դասակարգիչներն ու հաշմանդամության կարգավիճակի, խմբերի սահմանման չափորոշիչները հստակ չեն և հաճախ տարաբնույթ մոտեցումների կիրառման պատճառ են դառնում:

Պաշտպանը վերահաստատում է, որ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործող չափորոշիչները և իրավակիրառ պրակտիկան արդյունավետ չեն ապահովում անձի կյանքի որակի և կենսագործունեության փաստացի փոփոխություն արտացոլող կարգավիճակի սահմանումը՝ ոչ բավարար ծավալով անդրադառնալով անձի սոցիալական ներառմանն ուղղված ծառայությունների տեսակների որոշման հարցին:

Շարունակում է խնդրահարույց մնալ բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների որոշումների բողոքարկման ընթացակարգերի նկատմամբ մարդկանց անվստահության և ոչ արդյունավետ լինելու հարցը: Նշվածը խիստ մտահոգիչ է նաև այն պատճառով, որ վարչական ակտերի վերադասության կարգով բողոքարկման մեխանիզմների արդյունավետության հարցում թերահավատությունն առհասարակ վտանգավոր է պետության նկատմամբ վստահության նվազման տեսանկյունից:

2020 թվականից ի վեր Պաշտպանը բարձրացրել է նաև փորձաքննության անձի կողմից ընտրած բուժող բժշկին կամ այլ բժիշկ մասնագետի՝ որպես ներկայացուցիչ, մասնակցության անարդյունավետության հարցը: Այս կապակցությամբ Պաշտպանի կողմից առաջարկ էր արվել այն մասին, որ անհրաժեշտ է վերջինիս համար սահմանել անկախ փորձագետի կարգավիճակ, վերապահել նաև մասնագիտական դիտարկումներ կատարելու լիազորություններ՝ դրանով իսկ ստեղծելով իրավական հիմք, որ փորձաքննվողի շահերն առավել արդյունավետ ներկայացվեն: Պաշտպանն արձանագրում է, որ 2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանի նշված առաջարկի ուղղությամբ պետությունը քայլեր չի իրականացրել և խնդիրը շարունակում է մնալ արդիական:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. մշակել և ներդնել անձի ֆունկցիոնալության և կարիքահեն ծառայությունների գնահատման չափորոշիչներ,*
- 2. հաշմանդամություն սահմանելու յուրաքանչյուր դեպքով ապահովել ոչ միայն բժշկական փաստաթղթերի, այլև անձի կարիքների և կենսագործունեության հնարավորությունների բազմակողմանի և ամբողջական ուսումնասիրություն.*
- 3. վերանայել բժշկասոցիալական փորձաքննական որոշումների բողոքարկման գործող ընթացակարգերն այնպես, որ երաշխավորվի անկախ և օբյեկտիվ բողոքների քննարկումը՝ անձի ցանկությամբ ներգրավված բժիշկ-ներկայացուցչի մասնակցությունը դարձնելով արդյունավետ.*

⁷⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1323-1335, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

4. ՀՀ կառավարության 2015 թվականի դեկտեմբերի 24-ի թիվ 1527-Ն որոշմամբ սահմանել փորձաքննվող անձի ընտրած բուժող բժշկի համար անկախ փորձագետի կարգավիճակ՝ հստակեցնելով վերջինիս գործառույթներն ու լիազորությունները:

4.2 Ոչ պատշաճ իրազեկումը և ուղղորդումը՝ որպես խնդիրների առաջացման խորքային պատճառ

Վարչարարության թերացումների, ոչ պատշաճ հաղորդակցման կամ ոչ պատշաճ իրազեկման արդյունքում հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ իրենց իրավունքներն իրացնելիս բախվում են տարաբնույթ խնդիրների, երբ իրենց իրավունքների վերաբերյալ կոնկրետ հարցով դիմում են հանրային մարմիններին և որպես պատասխան ստանում են օրենքներից կամ որոշումներից ուղղակի մեջբերումներ՝ առանց ընկալելի եղանակով պարզաբանելու դրանց բովանդակային մասը, կամ էլ ուղղորդման նպատակով իրենց են փոխանցվել միայն իրավական ակտի համարները՝ առանց նշելու, թե ում կողմից և երբ են ընդունվել դրանք, որտեղ կարող են ծանոթանալ այդ իրավական ակտերին:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ ոչ բոլոր դեպքերում է, որ հանրային մարմինների կողմից ցուցաբերվում է անհատական մոտեցում՝ ապահովելով մարդու համար ընկալելի և մատչելի իրազեկում, ուղղորդում:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշակել հաշմանդամության ոլորտային իրավակարգավորումների կիրառության ուղեցույցներ պետական մարմինների, այդ թվում՝ թեժ գծերի պատասխանատու աշխատակիցների համար.

2. հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար իրականացնել հանրային իրազեկման աշխատանքներ՝ իրենց իրավունքների մասին գիտելիքների բարձրացման նպատակով.

3. ներդնել ոլորտային իրավակարգավորումների, այդ թվում՝ բժշկասոցիալական փորձաքննությունների իրականացման, բողոքարկման, ինչպես նաև սոցիալական իրավունքների իրացման հնարավորությունների մատչելի տեղեկատվական թերթիկներ՝ անհրաժեշտ քայլերի հաջորդական ներկայացմամբ և պահանջվող ուղղորդումներով:

4.3 Թերի վարչարարությունը՝ որպես այդ խնդիրների առաջացման խորքային պատճառ

Հանրային մարմինների վարչարարության թերացումներով պայմանավորված շարունակում են խնդիրներ առաջանալ՝ կապված պետական մարմինների կողմից իրենց պարտականությունները ողջամիտ ժամկետում չիրականացնելու կամ անհիմն ձգձգելու հետ:

2018 թվականից ի վեր Պաշտպանը բարձրացրել է նաև զինվորական անժամկետ հաշմանդամություն ունեցող անձանց հսկողական կարգով վերափորձաքննության ենթարկելու և դրա արդյունքում անժամկետ սահմանված հաշմանդամությունը վերացնելու հետևանքով մի խումբ անձանց նկատմամբ պետության պոզիտիվ պարտավորությունների թերի կատարման հարցը: Պաշտպանը հատուկ արձանագրում է, որ պետությունը՝ ի դեմս ՀՀ կառավարության, մասնավորապես, պետական լիազոր մարմնի, տվյալ դեպքում՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության համար դեռևս քրեական վարույթի հարուցման փուլում գործող իրավակարգավորումների պայմաններում նման զարգացումը կանխատեսելի էր, հետևաբար կանխատեսելի պետք է լիներ նաև այն, որ անգամ այս դեպքում մարդու համար իրավունքի իրացման հետ կապված առաջանալու են լրացուցիչ օրենսդրական և վարչարարական խոչընդոտներ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները Երևան քաղաքի Միասնական սոցիալական ծառայության Շենգավիթի տարածքային կենտրոն իրականացրած մշակողական այցի ընթացքում արձանագրել են, որ Միասնական սոցիալական ծառայությունների տարածքային բաժիններում առկա է ռեսուրսների չբավարարման և կառավարման խնդիրներ, ինչն էլ որոշ դեպքերում հանգեցնում է թերի վարչարարության իրականացման:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, ինչպես նաև պետության կողմից վարչարարության բարելավման ուղղությամբ լրացուցիչ ջանքերի գործադրման հրապարակությունը՝ անհրաժեշտ է՝

- *ապահովել դիմումների պատշաճ ուսումնասիրությունը և ընթացքը՝ բացառելով ձևական հիմքերով այդ գործընթացի երկարաձգումը կամ դրա չիրականացումը,*
- *ապահովել զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց հաշմանդամության թոշակի վճարումը՝ մինչև կենսաթոշակ ստանալու իրավունքի դադարման հիմքերի առկայության հաստատումը,*
- *ավելացնել պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում քաղաքացիներին սպասարկող բաժիններին հարկացված նյութատեխնիկական ռեսուրսները՝ երաշխավորելով հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին համապատասխան սպասարկման հնարավորություններ,*
- *հանրային, այդ թվում՝ սոցիալական ծառայություններ մատուցող պետական մարմիններում ներդնել հերթերի կառավարման համակարգ:*

ԳԼՈՒԽ 5. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ

ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՈՒՄԸ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ⁷⁸

5.1 Ֆիզիկական միջավայրի մատչելիություն

2021 թվականի ընթացքում համակարգային առումով լուծում չի ստացել ֆիզիկական միջավայրի մատչելիության խնդիրը: Այս մասին Պաշտպանը մշտապես բարձրաձայնում է իր տարեկան հաղորդումներում և հրապարակումներում, ինչպես նաև մանրամասն անդրադարձել է Արտահերթ զեկույցում՝ ներկայացնելով տարբեր ոլորտներում, այդ թվում՝ դատարանների, քրեակատարողական հիմնարկների և հոգեկան առողջության կենտրոնների մատչելիությանն առնչվող համակարգային խնդիրները:

2021 թվականի ընթացքում ֆիզիկական մատչելիության խնդիրը շարունակել է համակարգային բնույթի մնալ նաև այն հաստատություններում, որտեղ բնակվում և (կամ) սովորում են հաշմանդամություն ունեցող անձինք, այդ թվում՝ երեխաները: Միաժամանակ, խնդրահարույց և խիստ մտահոգիչ է այն, որ այս խնդրի լուծման նպատակով պետությունը բավարար ֆինանսական ռեսուրսներ չի հատկացնում, ինչի հետևանքով այս հաստատությունները

⁷⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1335-1367, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

ստիպված են սեփական ջանքերով միջոցներ հայթայթել անհրաժեշտ հարմարեցումների կատարման ուղղությամբ:

Ֆիզիկական միջավայրի մատչելիության խնդիրներն առավել սուր են արտահայտված մարզային բնակավայրերում:

«Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» օրենքի 20-րդ հոդվածի համաձայն՝ աշխատավայրում կամ ուսումնական հաստատությունում հաշմանդամություն ունեցող անձի կամ նրա օրինական ներկայացուցչի դիմումի հիման վրա կատարվում է խելամիտ հարմարեցում գործատուի կամ ուսումնական հաստատության ղեկավարի հետ երկխոսության միջոցով: Թեև «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» օրենքի անցումային դրույթներով նախատեսվում է, որ նշված ենթաօրենսդրական ակտը պետք է ընդունվի օրենքն ուժի մեջ մտնելուց մեկ տարվա ընթացքում, այնուամենայնիվ, ստացվում է, որ մարդիկ գործող իրավակարգավորումներով խելամիտ հարմարեցումներ պահանջելու իրավունք ունեն, սակայն այդ իրավունքը փաստացի իրացնելու մեխանիզմ ներդրված չէ:

Պաշտպանը վերահաստատում է, որ ֆիզիկական մատչելիության վերահսկողական մեխանիզմները գործնականում բավարար արդյունավետ չեն, ինչի պատճառով հաշմանդամություն ունեցող անձինք զրկվում են ազատ տեղաշարժի հնարավորությունից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. հնարավորինս սեղմ ժամկետներում ապահովել հանրային, այդ թվում՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության, տեղական ինքնակառավարման ու բոլոր մյուս մարմինների շինությունների մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար,

2. ապահովել շարունակական արդյունավետ վերահսկողություն՝ նոր կառուցվող կամ հիմնովին վերանորոգվող օբյեկտների մատչելիության ապահովման նպատակով,

3. պետական կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց համար կազմակերպել քննարկումներ, դասընթացներ՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց առնչվող խնդիրներ լուծելիս վերջիններիս ինքնուրույնության խթանումն առաջնահերթություն դիտարկելու նպատակով:

5.2 Փոխադրամիջոցների մատչելիություն

Շարունակում է չլուծված մնալ միջմարզային և համայնքային տրանսպորտային միջոցներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովման խնդիրը, որն առավել սուր է մարզերում բնակվող հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար:

Պետք է ընդգծել, որ տրանսպորտային միջոցների մատչելիությունը սկզբունքային նշանակություն ունի իրավունքների ինքնուրույն իրացման, անկախ ապրելու և կյանքի բոլոր բնագավառներում լիակատար մասնակցության համար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշակել հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար փոխադրամիջոցների մատչելիության համապետական ճանապարհային քարտեզ՝ նախատեսելով առանձնացված և մանրամասն գործողությունների՝ հստակ ժամանակացույցով ծրագիր,

2. Հայաստանի Հանրապետությունում ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին համապատասխան հանրային տրանսպորտի անհրաժեշտ քանակ:

5.3 Մասնակցությունը մշակութային կյանքին, հանգստին, ժամանցային ու սպորտային միջոցառումներին

Մարզադպրոցների շենքերում հիմնականում բացակայում են թեքահարթակները, հանդերձարանները, սանհանգույցները, մարզադահլիճները հարմարեցված չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքների համար: Պետության կողմից հաշմանդամային սպորտի զարգացմանն ուղղված քայլերը հիմնականում կրում են մեկանգամյա միջոցառումների կազմակերպման կամ աջակցության բնույթ, մինչդեռ հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնակցությունն այս ոլորտում խթանելու համար անհրաժեշտ են այնպիսի միջոցների, որոնք կհանգեցնեն հավասար հնարավորությունների ստեղծմանն ու միջավայրային հարմարեցումների ապահովմանը:

Կարևոր է ընդգծել, որ Պաշտպանի հարցմանն ի պատասխան՝ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության տրամադրած որոշ տեղեկությունները նույնությամբ Պաշտպանին են ներկայացվել դեռևս 2017 թվականին և դրանից հետո: Ըստ այդմ՝ անհասկանալի է, թե այս ոլորտում կոնկրետ 2021 թվականին նախորդ տարիների համեմատությամբ ինչ բարելավումներ են իրականացվել:

2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանն անդրադարձել էր նաև սոցիալական հարթակներում քննարկվող՝ Վանաձորի Շառլ Ազնավուրի անվան մշակույթի պալատի գլխավոր մուտքի թեքահարթակի քանդման հարցին: Պաշտպանն արձանագրում է, որ 2021 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ խնդիրը լուծված չէ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. լրացուցիչ ջանքեր գործադրել ապահովելու կույրերի, տեսողական խնդիրներ կամ ընթերցողության այլ դժվարություններ ունեցող անձանց համար սրտեղծագործությունների հասանելի ձևաչափով օրինակների առկայությունը՝ ի կատարումը Մարաքեշի պայմանագրի,

2. ավելացնել մշակութային շենքերի, վայրերի, միջոցառումների, ինչպես նաև մարզադպրոցների ու սպորտային միջոցառումների անհրաժեշտ հարմարեցումները հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար,

3. մատչելի դարձնել ֆիլմերը, ներկայացումները, ցուցահանդեսները՝ ապահովելով դրանց ձայնային կամ տիպոգրային լուծումները,

4. ապահովել Վանաձորի Շառլ Ազնավուրի անվան մշակույթի պալատի գլխավոր մուտքի մատչելիությունն ու հասանելիությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար՝ *խտրականության:*

5.4 Մասնակցությունը հանրային կյանքին

2021 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց հանրային կյանքին այլ անձանց հետ համահավասար մասնակցության խնդիրները շարունակում են մնալ համակարգային բնույթի, իսկ պետության կողմից հաշմանդամության ոլորտում ձեռնարկված քայլերն առավելապես հանգեցնում են սոցիալական աջակցության տրամադրման և ոչ իրավունքների իրացման համար անհրաժեշտ հնարավորությունների ստեղծման: Ավելին՝ որոշումների կայացման գործընթացում հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնակցությունն առավելապես դրսևորվում է խորհրդակցական մարմիններից անդամության տեսքով, իսկ հանրության մասնակցությունը խթանող հետևողական քաղաքականություն կամ ռազմավարություն ներդրված չէ, որը կիրառելի կլինի ինչպես հանրապետական, այնպես էլ տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մակարդակներում:

Ուստի, հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշակել հաշմանդամություն ունեցող անձանց հանրային մասնակցությունը խթանող ռազմավարություն և միջոցառումների ծրագիր,

2. մշակել ոլորտային հասարակական կազմակերպությունների գործունեությունը խթանող միջոցառումների ծրագիր:

5.5 Առողջապահության մատչելիություն

Առողջապահության ոլորտում խնդիրներն առավելապես կապված են առողջապահական ծառայությունների հասանելիության, առկա ծառայություններից օգտվելու մատչելիության, ինչպես նաև պետության կողմից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով առողջապահական ծառայությունների, այդ թվում՝ հասանելի դեղորայքի տրամադրման գործընթացի հետ: Այս խնդիրներն էլ ավելի են սրվում այն պատճառով, որ ոչ բոլոր բժշկական հաստատություններն ունեն մատչելի շենքային պայմաններ, ինչի հետևանքով հաշմանդամություն ունեցող անձինք ոչ միշտ են կարողանում օգտվել առաջարկվող ծառայություններից: Ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիության խնդիրն առավել սուր է հատկապես ՀՀ մարզերում:

Շարունակում է արդիական մնալ առողջապահության ոլորտում տեղեկատվության, այդ թվում՝ լսողության խնդիրներ ունեցող անձանց համար հաղորդակցության մատչելիության և առողջապահական ոլորտում ժեստերի լեզվով թարգմանչի ծառայության բացակայության, տեղեկություն ստանալու նպատակով պաշտոնական աղբյուրների հասանելիությունը:

Շարունակական բնույթ են կրում նաև գնումների կամ այլ կազմակերպչական գործընթացներով պայմանավորված՝ պետության կողմից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով դեղորայք ստանալու իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրները:

Պետք է նշել, որ պետության պարտավորությունների կատարումը, օրենսդրորեն սահմանված գործընթացների ապահովումը չպետք է լինի ի վնաս մարդու իրավունքների:

Ուստի, հաշվի առնելով վերոգրյալ, Պաշտպանը վերահաստատում է նախորդ տարվա դիտարկումները և առաջարկները: Մասնավորապես՝ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել բժշկական ծառայությունների հասանելիություն և մատչելիությունը՝ ընդլայնելով նաև դրանց շրջանակը,

2. ապահովել բժշկական հաստատությունների շենքերի լիարժեք մատչելիությունը,

3. ապահովել առողջապահական տեղեկատվական նյութերի մատչելիությունը,

4. ներդնել պետության կողմից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով տրամադրվող դեղորայքը սեփական միջոցներով ձեռքբերելու դեպքում փոխհատուցման մեխանիզմ՝ բացառելու մարդու իրավունքի իրացման կախվածությունը գնումների գործընթացից և կառավարչական բնույթի խնդիրներից:

5.6 Հաշմանդամություն ունեցող անձանց ընտրական իրավունքի իրացման խնդիրները

Ֆիզիկական և տեղեկատվական ոչ լիարժեք մատչելի միջավայրի պայմաններում գործնականում լիարժեք կերպով երաշխավորված չէ հաշմանդամություն ունեցող անձանց ընտրական իրավունքը: Օրինակ, 2021 թվականի հունիսի 20-ի Ազգային ժողովի արտահերթ ընտրությունների ընթացքում ոչ բոլոր ընտրական տեղամասային կենտրոններն են եղել մատչելի, հիմնականում բացակայել են շենքի մուտքի և շենքի ներսում թեքահարթակներն ու բազրիքները, խելամիտ այլ հարմարեցումները, արձանագրվել են դեպքեր, երբ ընտրական սենյակ տանող դռները նեղ էին կամ ոչ ամբողջովին բացված: Ընտրության օրն էլ Պաշտպանի աշխատակազմը հաշմանդամություն ունեցող անձանցից ստացել է դիմումներ այն մասին, որ իրենք գտնվում են

անկողնային ռեժիմում և չեն կարողանում իրացնել իրենց իրավունքը, ինչը պայմանավորված է գործող իրավակարգավորումներով:

Պաշտպանն արձանագրել է, որ քաղաքական մասնակցությանը համակարգային բնույթի խոչընդոտներից է քարոզարշավերի ոչ լիարժեք մատչելիությունը, ինչը խոչընդոտներ է առաջացնում լսողության, տեսողության և մտավոր խնդիրներ ունեցող անձանց ընտրական իրավունքի իրացման համար: Քարոզարշավերի մատչելիության թերի լինելը դրսևորվում է բրայլյան թարգմանության, ենթագրերի, լուսագրերի, աուդիոտարբերակի և սուրդոթարգմանության բացակայությամբ կամ ոչ ամբողջական ծավալի առկայությամբ, ինչպես նաև տեքստերի բովանդակության անմատչելիությամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ քվեարկության սենյակ հասնելու հնարավորությունն ապահովելու նպատակով թեքահարթակներ կամ այլընտրանքային մուտքեր չունեցող ընտրական տեղամասերում իրականացնել խելամիտ հարմարեցումներ,*

2. *ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց անխոչընդոտ տեղաշարժը դեպի ընտրական տեղամասեր, իսկ անհնարինության դեպքում՝ ներդնել այլընտրանքային քվեարկության ընթացակարգ,*

3. *տեղամասային կենտրոն հասնելու հնարավորություն չունեցող հաշմանդամություն ունեցող անձանց ընտրական իրավունքի իրացման երաշխավորման նպատակով մշակել և ներդնել օրենսդրական կարգավորումներ և դրանց գործարկման մեխանիզմներ,*

4. *ընտրական գործընթացի ողջ ընթացքում ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրենց նախընտրած տարբերակով տեղեկատվություն ստանալու իրավունքի իրացումը,*

5. *ներդնել տեսողական խնդիրներ ունեցող անձանց համար տեքստերի տառաչափի մեծությունը և ընթեռնելիությունը հստակորեն որոշելու հստակ չափորոշիչներ.*

6. *մշակել և ներդնել ընտրական քարոզարշավի մատչելիությունն ամբողջ ծավալով հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար ապահովելու ռազմավարություն և մեխանիզմներ:*

5.7. Տեղեկությունների և հաղորդակցության մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար

Պաշտպանն արձանագրել է, որ պետական լեզվաքաղաքականության պատշաճ իրականացման համար անհրաժեշտ են նաև տեսողության կամ լսողության խնդիրներ ունեցող անձանց իրավունքների իրացման և պարտականությունների կազմակերպման նպաստող լրացուցիչ մեխանիզմներ՝ առաջարկելով «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենքը համապատասխանեցնել Կոնվենցիային պահանջներին: Այս ուղղությամբ 2021 թվականի ընթացքում պետության կողմից քայլեր չեն իրականացվել:

Շարունակում է արդիական մնալ պետական կառույցների պաշտոնական կայքերի մատչելիության հետ կապված խնդիրները՝ հանգեցնելով հաշմանդամություն ունեցող անձանց ամենատարբեր իրավունքների իրացման տարաբնույթ խոչընդոտների:

Նախորդ տարիներին Պաշտպանը բարձրացրել էր նաև «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը Կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխանեցնելու հարցը՝ առաջարկելով նշված օրենքով նախատեսել հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար ազատ շուկայական հարաբերությունների ոլորտում տեղեկատվության մատչելիությունը: **Պաշտպանը ևս մեկ անգամ արձանագրում է, որ առկա չեն հաշմանդամություն ունեցող**

անձանց համար տեղեկատվության և դրանք ստանալու եղանակների մատչելիության գործուն մեխանիզմներ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրացրել է Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի կողմից Հանրային Հեռուստատեսության և Հայաստանում գործող և մանկական և (կամ) լրատվական հեռուստահաղորդումներ հեռարձակվող մասնավոր հեռուստաընկերությունների կողմից ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն լուսագրով հաղորդումներին ներկայացվող պահանջների պատշաճ կատարման վերահսկողության հարցը:

Հայերեն ենթագրով հեռարձակվող մուլտֆիլմերը կամ մանկական հաղորդումները ոչ միշտ են մատչելի կարդալու հնարավորություն չունեցող երեխաների համար, ենթագրերի տառաչափերը ոչ միշտ են տեսանելի, հատկապես երկար նախադասություններով ենթագրերի ընթացքը որոշ դեպքերում արագ է, և դեռևս վարժ ընթերցել չկարողացող երեխաները մուլտֆիլմի տեքստային բովանդակությունը հասկանալու հետ կապված դժվարություններ են ունենում, իսկ որոշ դեպքերում էլ լուսագրերի գույնային դիզայնը նույնականացվել է պատկերի ֆոնային գույների հետ, ինչի հետևանքով ենթագրերը տեսանելի չեն եղել:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և վերահաստատելով նախորդ փարեկան հաղորդումներով ներկայացրած առաջարկները՝ անհրաժեշտ է՝

1. «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենքը համապատասխանեցնել Կոնվենցիայի պահանջներին.

2. «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում, «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքում և հարակից իրավական ակտերում նախատեսել այնպիսի դրույթներ, որոնք կերաշխավորեն տեղեկատվության մատչելիությունը տեսողության խնդիրներ ունեցող անձանց համար (օրինակ՝ խանութներում բրայլյան գրերով կամ մատչելի ձևով տպագրված գնապիտակների առկայության պարտադիր պահանջ, առողջապահական հաստատություններում մատչելի տեղեկատվական նյութերի պարտադիր պահանջ, ինտերնետային կայքերի մատչելիության պարտադիր պահանջ)։

3. ներդնել պեղական մարմինների կողմից բանավոր բողոք ընդունելու ընթացակարգ՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքում սահմանելով բանավոր բողոք ներկայացնելու իրավանորմ և ընթացակարգ.

4. մշակել և ներդնել ենթագրերին ներկայացվող տեխնիկական պահանջները՝ համապատասխանեցնելով դրանցից օգտվող անձանց կարիքներին.

5. «Տեսողական մեդիայի մասին» օրենքում ամրագրել դրույթ՝ Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի կողմից Հանրային Հեռուստատեսության, մանկական և (կամ) լրատվական հեռուստահաղորդումներ հեռարձակվող մասնավոր հեռուստաընկերությունների կողմից ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն լուսագրով հաղորդումների՝ քանակական և որակական վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրություններ իրականացնելու գործառույթի վերաբերյալ:

ԳԼՈՒԽ 6. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՐԳԱՆՔԸ⁷⁹

Շարունակում են արձանագրվել դեպքեր, երբ հաշմանդամություն ունեցող անձինք, այդ թվում՝ երեխաները, գտնվելով պետության հոգաձույթյան ներքո, բնակվում են խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում, որտեղ չունեն բավարար անձնական տարածք իրենց արժանապատիվ կենսակերպը կազմակերպելու համար:

Մարդու մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի պահանջը հաճախ ունահարվում է նաև կարծրատիպային ընկալումների պատճառով, հատկապես, եթե անձի հաշմանդամությունը տեսանելի է կամ կապված է անձի հոգեկան և մտավոր առողջության խնդիրների հետ: Հաճախ հաշմանդամություն ունեցող անձի իրավունքների վերաբերյալ բողոք են ներկայացնում նրա ընտանիքի անդամ չհամարվող կամ արյունակցական կապ չունեցող անձիք՝ առանց մարդու համաձայնության կամ լիազորագրի:

Պաշտպանը հատուկ վերահաստատում է իր այն սկզբունքային դիրքորոշումը, որ հաշմանդամություն ունեցող անձի մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը մարդու իրավունքների բարձրագույն արժեքներից է և էական նշանակություն ունի հատկապես հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար հավասար հնարավորությունների ստեղծման, երաշխավորման հարցում:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. վերանայել խնամք իրականացնող հաստատություններում անձնական տարածքի համար գործող չափանիշները և բոլոր հաստատություններում ապահովել անձնական տարածք բոլոր բնակվողների համար,

2. հանրային մարմինների և հասարակության համար կազմակերպել հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության վերաբերյալ դասընթացներ, իրազեկման միջոցառումներ:

ԳԼՈՒԽ 7. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ ԿՅԱՆՔԻ ԽԹԱՆՈՒՄԸ⁸⁰

7.1 Հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և հասարակությունում (համայնքում) ներգրավվելու իրավունքի երաշխավորումը

Գործող իրավակարգավորումների համաձայն՝ հաշմանդամություն ունեցող անձինք ստանում են հաշմանդամության կենսաթոշակ, օգտվում են սոցիալական և առողջապահական որոշ ծառայություններից: Մինչդեռ, բացակայում են գործող մեխանիզմները՝ վերլուծելու, թե որքանով

⁷⁹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1367-1370, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

⁸⁰ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1370-1386, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Են դրանք համապատասխանում հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին կամ ինչ ազդեցություն են ունենում նրանց կյանքի որակի վրա:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրը շարունակում է հատկապես խնդրահարույց մնալ պետության հոգածության ներքո գտնվող՝ տուն-ինտերնատներում կամ խնամքի հաստատություններում բնակվող հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների համատեքստում: Խնդիրն առավել մտահոգիչ է երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում բնակվող 18 տարին լրացած անձանց պարագայում:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ անհրաժեշտ է նաև երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 տարին լրացած սաների կարիքների և զարգացման հնարավորությունների գնահատման հիման վրա սահմանել ինտեգրման, ինչպես նաև նրանց բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական գործունե երաշխիքներ և մեխանիզմներ: Պետության պոզիտիվ պարտավորության պատշաճ կատարումը պահանջում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք ունենան իրական հնարավորություն՝ օգտվելու ներտնային ու համայնքահեն ծառայություններից, համայնքում ապրելուն և ներգրավվելուն միտված ծրագրերից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշակել և ներդնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ կյանքը և համայնքում ներգրավվելու իրավունքը խթանող ռազմավարություն ևս, և գործողությունների ծրագրեր՝ ներառելով պեդագոգիկ, տարածքային, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին:

2. ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց, այդ թվում՝ անօթևան, կացարանների տրամադրման ծրագրերի քանակը՝ ընդլայնելով հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին համապատասխանող բնակարանային ֆոնդի ծավալները:

3. մշակել և ներդնել հստակ ռազմավարություն և հատուկ ծրագրեր՝ խնամքի հաստատություններում բնակվող անձանց անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման հնարավորությունների ընդլայնման և երաշխավորման նպատակով,

4. իրականացնել հանրային իրազեկման ծրագրեր, այդ թվում՝ պաշտոնապար անձանց համար՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ կյանքը և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի վերաբերյալ,

5. մշակել և հաստատել խնամքի հաստատություններում բնակվող հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքների և հնարավորությունների գնահատման նվազագույն չափորոշիչներ, անհատական զարգացման պլանների կազմման գործիքակազմեր:

7.2 Հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի և զբաղվածության իրավունքի երաշխավորումը

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի և զբաղվածության իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրները 2021 թվականին ոչ միայն շարունակել են մնալ չլուծված, այլ նաև դեռևս չեն հաղթահարվել 2020 թվականին հայտարարված արտակարգ դրությամբ և ռազմական դրությամբ պայմանավորված հետևանքները: Խնդրի կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանումների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ 2021 թվականին 2020 թվականի համեմատ զբաղվածություն ապահովող պետական ծրագրերի արդյունքում աշխատանքի տեղավորված հաշմանդամություն ունեցող անձանց քանակը նվազել է 126-ով:

2021 թվականի ընթացքում շարունակում համակարգային չլուծված մնալ հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամող անձանց զբաղվածության ապահովման խնդիրը:

Պաշտպանը ևս մեկ անգամ արձանագրում է, որ ՀՀ աշխատանքային օրենսդրությամբ իրավական բավարար լրացուցիչ երաշխիքներ նախատեսված չեն հաշմանդամություն ունեցող անձ խնամող մարդկանց համար, ինչի արդյունքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքն իրականացնող անձինք ոչ միայն զրկվում են իրենց աշխատանքի իրավունքն իրացնելու հնարավորությունից, այլ նաև մեկուսանում են հասարակությունից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2019 թվականից սկսած բարձրացրել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի տեղավորման համար աշխատատեղերի պարտադիր ապահովման նորմատիվի կիրարկումն ապահովող իրավական ակտի գործողության կասեցման հարցը՝ առաջարկելով վերանայել քվոտավորման համակարգը:

2021 թվականի ընթացքում շարունակում է խնդրահարույց մնալ պետության հոգածության ներքո գտնվող և խնամքի հաստատություններում բնակվող անձանց՝ հաստատությունից հետո աշխատանքի և զբաղվածության ապահովումը, ավելին, 2021 թվականի ընթացքում մանկատների հաշմանդամություն ունեցող շրջանավարտների՝ աշխատանքի տեղավորման կամ ինքնազբաղվածության ուղղությամբ որևէ ծրագիր չի իրականացվել:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *հնարավորին սեղմ ժամկետներում վերանայել քվոտավորման համակարգը՝ աշխատաշուկայի կարիքներին համապատասխան,*

2. *ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ աշխատանքի տեղավորման կամ ինքնազբաղվածության ծրագրերի քանակը և շրջանակը,*

3. *հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար իրականացնել վերապատրաստումներ իրենց հմտությունների զարգացման ուղղությամբ՝ աշխատաշուկայի կարիքների ու հնարավորությունների հաշվառմամբ,*

4. *հատուկ ծրագրերով խնամքի հաստատություններում շարունակաբար խթանել մարդկանց զբաղվածությունը՝ ըստ հաշմանդամություն ունեցող անձի զարգացման հնարավորությունների և աշխատաշուկայի կարիքների,*

5. *ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց պատշաճ իրազեկվածությունը զբաղվածության ապահովման ծրագրերի վերաբերյալ:*

7.3 Սոցիալական բնակարանների ապահովումը

Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրացրել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ իրենց կարիքներին համապատասխան բնակարանների կամ կացարանների հասանելիության հետ կապված խնդիրները: Խնդիրն առավել սրվել է 2020 թվականի պատերազմից հետո, որի հետևանքում Հայաստանում ավելացավ հենաշարժողական խնդիրներ ունեցող անձանց թիվը:

Այս հարցում Մարդու իրավունքների պաշտպանը ղեկավարվում է նաև այն համոզմամբ, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների երաշխավորման հարցում պետության պոզիտիվ պարտավորությունը ձեռք է բերում հատուկ նշանակություն՝ պայմանավորված իրենց առանձնահատուկ կարիքներով:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, անհրաժեշտ է՝

1. *ապահովել ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական բնակարան տրամադրելու իրավունքի պատշաճ և խելամիտ ժամկետներում*

իրականացնելը՝ ներդնելով անհրաժեշտ մեխանիզմներ, այդ թվում՝ բնակարան գնելու համար հավաստագրերի, արտոնյալ պայմաններով վարկերի տրամադրման կամ այլ թիրախային ծրագրերի իրականացման եղանակով,

2. հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական բնակարան տրամադրելիս պարտադիր կերպով կատարելի կարիքների գնահատում և կացարանների տրամադրումը կատարել ըստ վերջիններիս կարիքների,

3. ընդլայնել նախատեսված սոցիալական բնակարանների ֆոնդը՝ առնվազ ըստ արդեն իսկ հերթագրված հաշմանդամություն ունեցող անձանց քանակի:

ԳԼՈՒԽ 8. ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ⁸¹

Պաշտպանը ևս մեկ անգամ վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ համընդհանուր ներառական կրթության իրական երաշխավորման նպատակով անհրաժեշտ է ապահովել ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիությունը, խելամիտ հարմարեցումները, մասնագիտական հմտությունների և կարողությունների զարգացումն ու մեթոդաբանական-տեխնիկական հնարավորությունների հազեցվածություն ու հասանելիությունը:

8.1 Նախադպրոցական կրթություն

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց երեխաների կամ կրթության առանձնահատուկ կարիքներ ունեցող երեխաների նախադպրոցական կրթությունը խթանելու տեսանկյունից Պաշտպանը կարևորում է հաշմանդամություն ունեցող երեխայի՝ առաջնահերթության կարգով նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն ընդունվելու վերաբերյալ օրենսդրական բարեփոխումը՝ հավելելով, որ այն գործնականում կիրառելի դարձնելու համար, այնուամենայնիվ անհրաժեշտ են լրացուցիչ ջանքեր նախադպրոցական կրթություն առնվել հասանելի և մատչելի դարձնելու ուղղությամբ: Բազմաթիվ են դեպքերը, երբ հաշմանդամություն ունեցող երեխաները նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն չեն հաճախում, քանի որ ապահովված չեն դրանց շենքային պայմանները, միջավայրային մատչելիությունը, բազմամասնագիտական թիմերով և մասնագիտական կարողություններով:

Այս հարցում Պաշտպանը վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ համընդհանուր ներառական կրթության իրավունքի իրացման լիարժեք ապահովումը սկսվում է նախադպրոցական հաստատությունների շենքային պայմանների և միջավայրային մատչելիությունից, որը չի կարող սահմանափակվել միայն թեքահարթակների կառուցմամբ կամ հաստատություններում մասնակի հարմարեցումների կատարմամբ:

Կարևորելով պետության կողմից ձեռնարկվող քայլերը՝ Պաշտպանի մշտադիտարկումներն ու ոլորտային ուսումնասիրությունները վկայում են, որ դրանք ոչ միշտ են թիրախային, հաճախ ընդգրկում են խնդիրների մեծ, ընդհանուր շրջանակ (օրինակ՝ վերապատրաստումները վերաբերում են առհասարակ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների հետ աշխատանքին,

⁸¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1386-1403, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

մինչդեռ տարբեր տեսակի հաշմանդամություն ունեցող երեխաների հետ աշխատանքը պահանջում է տարբեր մոտեցումներ):

Խնդիրներ են առաջանում նաև կապված նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների խմբերի ձևավորման հետ: Խնդրահարույց է այն, որ պետության կողմից առաջարկվող խմբերի քվոտաները կամ գործնականում կիրառվող մեխանիզմներն արդյունավետ չեն երեխաների լավագույն շահի տեսանկյունից և կարիքահեն չեն:

Ուստի, հաշվի առնելով վերոգրյալը, անհրաժեշտ է՝

1. ֆինանսական միջոցներ հարկացնել բոլոր նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններին՝ դրանք հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին մարչելի դարձնելու համար,

2. մշակել և ներդնել խելամիտ հարմարեցումների նվազագույն չափորոշիչներ բոլոր նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների ֆիզիկական և միջավայրային մարչելիությունը ապահովելու համար՝ ի կատարումն ՀՀ Սահմանադրությամբ և «Նախադպրոցական կրթության մասին» օրենքով հաստատված երաշխիքների,

3. ավելացնել ծնողների, երեխաների շրջանում ներառական կրթության վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքների ծավալը և շրջանակը՝ դրանց ներգրավելով մասնագիտական անձնակազմերին,

4. նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների մասնագիտական և մանկավարժական անձնակազմի համար կազմակերպող պարբերաբար վերապատրաստումների մշակման և իրականացման գործընթացներում ապահովել ծնողների, երեխաների ակտիվ մասնակցությունը՝ հնարավորություն տալով ձեռք բերվող անհրաժեշտ հմտությունները համապատասխանեցնել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքներին,

5. հաշմանդամություն ունեցող երեխաների նախադպրոցական կրթության կարիքների և զարգացման հնարավորությունների գնահատման գործընթացում խթանել և ապահովել ծնողների ակտիվ մասնակցությունը,

6. վերանայել խմբերում ընդգրկված երեխաների հետ աշխատող դաստիարակների և դայակների հաստիքների քանակը՝ սահմանելով «սան – անձնակազմ» առավելագույն հարաբերակցությունը,

7. ավելացնել բազմամասնագիտական խմբերի կազմը և հաստիքները՝ նախատեսելով երեխաների կարիքներին համապատասխան մասնագետներ, մասնավորապես՝ էրգոթերապիստներ, վարքային թերապիստներ:

8.2 Հանրակրթություն

Համընդհանուր ներառական կրթության համատեքստում գործնականում շարունակում է խնդրահարույց մնալ այն հարցը, թե ինչ միջոցներով և ընթացակարգով է երաշխավորվում հաշմանդամություն ունեցող երեխայի կրթության իրավունքի իրացումն այն դեպքում, երբ երեխան (նրա օրինական ներկայացուցիչը) ցանկություն է հայտնել իր (երեխայի) կրթության իրավունքն իրացնել այնպիսի հանրակրթական հաստատություն, որը տվյալ պահին հարմարեցված չէ երեխայի կարիքներին կամ տվյալ տարվա ընթացքում կառավարության հաստատած գործողությունների պլանի և ժամանակացույցի համաձայն չի էլ նախատեսվում այդ հաստատության համապատասխան հարմարեցումների իրականացումը:

2021 թվականի ընթացքում հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ֆիզիկական մատչելիության ապահովման նպատակով կատարված աշխատանքները հիմնականում մասնակի են, այն է՝ իրականացվել են թեքահարթակների կառուցմամբ՝ առանց ակոսավոր կամ հակադրական գույներով նախազգուշացնող մակերևույթի: Չեն իրականացվել նաև տեսողության կամ լսողության խնդիրներ ունեցող երեխաների կարիքներին համապատասխան հարմարեցումները, ինչն իրական խոչընդոտներ կատեղծի նման կարիք ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրացման համար:

Շարունակում է խնդրահարույց մնալ հատկապես գյուղական համայնքներում անհրաժեշտ ուսումնաօժանդակ պարագաների սղության, ինչպես նաև հանրակրթական դպրոցներում դասագրքերի, ծրագրերի մատչելիության, ինչպես նաև բրայլյան համակարգով դասագրքերի առկայության հարցը:

2021 թվականի ընթացքում շարունակում է արդիական մնալ մի շարք առարկաների հանրակրթական դպրոցի չափորոշիչների և ծրագրերի մատչելիության հարցը: Այս առումով խնդրահարույց է մնում նաև, այն որ ինչպես հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ծնողները, այնպես էլ ուսումնամանկավարժական անձնակազմերի ներկայացուցիչները:

Պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրացրել է ուսուցչի օգնականի հաստիքների սղության հարցը՝ այն դիտարկելով համընդհանուր ներառականության և կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների իրավունքների արդյունավետ իրացման համատեքստում:

Մշտադիտարկման այցերի ընթացքում արձանագրվել են դեպքեր, երբ դասապլանները ձևական բնույթ են կրել և գործնականում չեն իրականացվել, քանի որ չեն համապատասխանում կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթական կարողություններին ու հնարավորություններին:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով ոլորտում առկա խնդիրները, անհրաժեշտ է հանրակրթական ուսումնական դպրոցներում իրականացնել շարունակական համակարգային միջոցառումներ՝

1. *դպրոցների ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիություն ապահովելու նպատակով, մինչև համընդհանուր ներառական կրթության ներդրման ավարտը, մշակել և ներդնել ողջամիտ հարմարեցումների նվազագույն չափորոշիչներ,*

2. *ապահովել հանրապեպության ներառական, ինչպես նաև հատուկ կրթություն իրականացնող ուսումնական բոլոր հաստատություններում մատչելի դասագրքերի անհրաժեշտ քանակ, ուսումնական հաստատությունների կրթական ծրագրերին համապատասխան մատչելի դասագրքերի տպագրության ֆինանսավորում,*

3. *ծնողների, երեխաների շրջանում կազմակերպել ներառական կրթության վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքներ՝ դրանց ներգրավելով մասնագիտական անձնակազմերին,*

4. *գյուղական և քաղաքային համայնքներում բնակվող ծնողների և երեխաների հետ իրականացնել վերապատրաստումներ և աշխատանքային քննարկումներ՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների վարքի, նրանց նկատմամբ վերաբերմունքի և նրանց հետ շփման ձևերի վերաբերյալ, որոնք կնպաստեն հանդուրժողականության բարձրացմանը և կնպաստեն երեխաների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությանը,*

5. *հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների մասնագիտական և մանկավարժական անձնակազմի համար կազմակերպող պարբերաբար վերապատրաստումների մշակման և իրականացման գործընթացներում ապահովել ծնողների, երեխաների ակտիվ մասնակցությունը՝ հնարավորություն տալով ձեռք բերվող անհրաժեշտ հմտությունները*

համապատասխանեցնել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքներին,

6. ապահովել և վերահսկել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող յուրաքանչյուր սովորողի համար անհատական ուսուցման պլանի մշակումը՝ բացառապես մանկավարժահոգեբանական աջակցության ծառայության խմբի միջոցով՝ խմբում պարտադիր ներգրավելով նաև երեխայի ծնողին,

7. մշակել և ներդնել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների՝ զարգացման հնարավորությունները բացահայտելու գնահատման գործիքներ և ուղեցույցներ ինչպես մանկավարժների, այնպես էլ՝ երեխաների ու ծնողների համար:

8.3 Բարձրագույն կրթություն

2021 թվականի ընթացքում շարունակում է արդիական մնալ բարձրագույն կրթության միջավայրային մատչելիության հարցը, որի կապակցությամբ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը հայտնել է, որ «Բուհերում՝ շենքն ու ենթակառուցվածքները հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին հարմարեցնելու ուղղությամբ 2021 թվականի հոկտեմբեր ամսվա դրությամբ կառուցվել են թեքահարթակներ, մասնաշենքերի 1-ին հարկերում առկա են սանհանգույցներ, առկա են նաև սանհանգույցներ, որոնք հարմարեցնված են հաշմանդամություն ունեցող ուսանողների կարիքներին:» Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ շենքերի մասնակի հարմարեցումների, այդ թվում՝ միայն 1-ին հարկերում հարմարեցումների իրականացումը խնդրահարույց է հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ այլոց հետ համահավասար հիմունքներով իրավունքների իրացման տեսանկյունից և համահունչ չէ Կոնվենցիայի պահանջներին:

Պաշտպանի հարցմանն ի պատասխան՝ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը տեղեկացրել է, որ «Բուհերում գործարկվում է նաև հեռավար ուսուցման համակարգը, որը թույլ է տալիս հաշմանդամություն ունեցող ուսանողներին առանց դժվարության միանալու վիրտուալ լսարաններում ընթացող դասընթացներին և ունենալու ակտիվ մասնակցություն:»

Պաշտպանն արձանագրում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ կրթության իրավունքի իրացմանն առնչվող խնդիրներ լուծելիս ուսման հեռավար տարբերակ ուսանողի ցանկությամբ կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում և չպետք է պայմանավորված լինի խելամիտ հարմարեցումների բացակայությամբ:

Թերի վարչարարությամբ պայմանավորված խնդիրներ են առաջանում նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար նախատեսված՝ ուսման վճարների արտոնություններից օգտվելիս:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ֆիզիկական և միջավայրային մարչելիություն ապահովելու նպատակով մշակել և ներդնել ողջամիտ հարմարեցումների նվազագույն չափորոշիչներ.

2. ապահովել գործող իրավակարգավորումների պահանջները՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ բարձրագույն կրթական ուսումնական հաստատություններում սովորելու համար վարձավճարների արտոնությունների տրամադրման մասով:

ԳԼՈՒԽ 9. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ⁸²

Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված հաշմանդամություն ունեցող կանանց պաշտպանության ներառականության ու մատչելիության խնդիրների մասին Պաշտպանն արձանագրել է նաև 2020 թվականի տարեկան հաղորդմամբ՝ նշելով, որ գործնականում այդ երաշխիքները դեռ ամբողջությամբ հասանելի չեն: Արձանագրվել էր նաև, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ուղարկված հարցումների համաձայն՝ գրեթե որևէ մարմին առանձին չի հաշվառում հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ իրականացված բռնությունը, իսկ կառավարության որոշումը բացառում է ընտանիքում տեղի ունեցած բռնության դեպքերը գրանցելիս բռնությունից տուժած անձի հաշմանդամության վերաբերյալ նշում կատարելը:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանմամբ՝ 2022 թվականից կգործարկվի Ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման էլեկտրոնային համակարգը և վարել ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառումը: Կարևորելով պետության կողմից նախատեսվող քայլերը՝ **Պաշտպանն արձանագրում է, որ էական նշանակություն ունի ոչ միայն իրավական ակտերի ընդունումը, այլ սկզբունքային է հատկապես իրավակիրառ պրակտիկայի բարելավումը՝ բարձրացնելով մասնագետների կարողություններն ու ապահովելով գործառույթների պատշաճ կատարման համար բավարար նյութատեխնիկական ռեսուրսներ:**

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում է շարունակում մնալ նաև ընտանիքում բռնության ենթարկված հաշմանդամություն ունեցող կանանց ապաստարանների, աջակցության կենտրոնների և համապատասխան ծառայությունների հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար ֆիզիկական և հոգեբանական մատչելիության հարցը, որը շարունակում է արդիական մնալ նաև 2021 թվականի ընթացքում:

Նախորդ տարիների տարեկան հաղորդումներով ևս Պաշտպանը բարձրացրել է հաշմանդամություն ունեցող կանանց համար առողջապահական ծառայությունների մատչելիության հարցը՝ նշելով որ վերջիններս բախվում են մի շարք խոչընդոտների ու խնդիրների հատկապես վերարտադրողական առողջության իրավունքներն իրացնելիս:

Պաշտպանն ընդգծում է, որ պետությունը պետք էլ ավելի գործուն ջանքեր գործադրի հատկապես հաշմանդամություն ունեցող կանանց առողջությանը վերաբերող տեղեկությունների գաղտնիության պահպանման հարցում՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վերջիններիս հաճախ զրկված են լինում վերարտադրողական առողջության իրավունքի իրացման վերաբերյալ ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու հնարավորությունից, այնպես մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության երաշխավորումից:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոգրյալը, անհրաժեշտ է՝

⁸² Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1403-1408, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

1. կազմակերպել սոցիալական աշխատողների, իրավասու մարմինների աշխատակիցների համար վերապատրաստումներ՝ հաշմանդամություն ունեցող կանանց սոցիալ-տնտեսական իրավունքների և գործնականում դրանց իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ,

2. շարունակել հեղինակական ջանքեր գործադրել հաշմանդամություն ունեցող կանանց՝ վերարտադրողական առողջության պահպանման իրավունքների մասով բժշկական սպասարկում իրականացնող անձնակազմի պատշաճ իրազեկվածությունը բարձրացնելու ուղղությամբ,

3. ապահովել բռնության ենթարկված հաշմանդամություն ունեցող կանանց համար համապատասխան ծառայություններ մատուցող բոլոր աջակցության կենտրոնների ու ապաստարանների ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիությունը և դրանց հասանելիությունը:

ԳԼՈՒԽ 10. ՀԱՐԳԱՆՔ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՂ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ⁸³

Մարդու իրավունքների պաշտպանի չհայտարարված մշտադիտարկման այցերի ընթացքում արձանագրվել են մի շարք համակարգային խնդիրներ կապված երեխաների կրթության, անկախ կյանքի իրավունքի, ինքնասպասարկման հմտությունների խթանման, սոցիալական ներառման հետ, որոնք հետևանք են այն բանի, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների զարգացող հնարավորությունների հարգանքի սկզբունքը ոչ միշտ է պահպանվում: Խնդիրներ են առաջանում նաև անհատական ծրագրերի պատշաճ, ամբողջական և անհատականացված արձանագրման հետ կապված:

Պաշտպանը վերահաստատում է այն մոտեցման կարևորությունը, որ երեխայի կրթությունը պետք է ուղղված լինի երեխայի անհատականության, տաղանդի և մտավոր ու ֆիզիկական ունակությունների զարգացմանը՝ դրանց լրիվ ծավալով:

2021 թվականին շարունակում է արդիական մնալ նաև նորածնի հաշմանդամության պատճառով մանկալքության հետ կապված խնդիրը: **Պաշտպանը վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ ծնողների կողմից առողջական խնդիրների կամ հաշմանդամության պատճառով մանկահասակ երեխաներին կամ առհասարակ ընտանիքը լքելու դեպքերը կանխարգելելու ուղղությամբ պետության կայուն աջակցության ապահովումը պետք է կրի շարունակական բնույթ, նախաձեռնյան և հետձեռնյան փուլերից բացի ընդգրկի կյանքի բոլոր շրջափուլերը, հաշվի առնի ընտանիքի կարիքները և ցուցաբերի անհատական մոտեցում:**

Հաշվի առնելով վերոնշյալը, անհրաժեշտ է՝

1. *հաշմանդամություն ունեցող երեխաների զարգացման իրական հնարավորությունների և կարիքների գնահատման գործընթացում ներգրավել ծնողներին, մանկավարժներին և երեխային՝ այդ նպատակով մշակելով գնահատման առաջարկվող չափորոշիչների գործնական կիրառման մեթոդաբանություն,*

⁸³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1408-1415, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

2. ընդլայնել ուսումնառական խմբակների շրջանակը՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների մասնագիտական կարողությունների ձևավորման և զարգացման նպատակով,

3. ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց ընդհանրի անդամների հոգեբանական աջակցություն ցուցաբերող պատվիրակված ծառայությունների շրջանակը, մշակել և ներդնել հաշմանդամության պատճառով մանկալքության դեմ պայքարի ծրագիր՝ նախատեսելով սոցիալ-հոգեբանական և վերականգնողական ծառայությունների ընդլայնում, ընդհանրի քննիչի ֆինանսական կայունությունը խթանող աջակցություն:

4. աստիճանաբար ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների, նրանց հետ շփվելու հմտությունների վերաբերյալ վերապատրաստումներին երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող, ինչպես նաև ուսումնական հաստատությունների, խնամակալության մարմինների ներկայացուցիչների մասնակցության փոփոխելով՝ ապահովելով մարզային ենթակառուցվածքների աշխատակիցների ներգրավվածությունը դասընթացներին:

ԳԼՈՒԽ 11. ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՎԻՐԱՎՈՐՈՒՄ ՍՏԱՑԱԾ, ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ, ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ, ՀԱՄԱՅՆՔԱՀԵՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԽՆԴԻՐՆԵՐ⁸⁴

Պատերազմի հետևանքով վիրավորում ստացած անձինք շարունակում են բախվել իրենց իրավունքների իրացման խնդիրների, որոնք պայմանավորված են կարիքների գնահատման չափորոշիչների և մեխանիզմների անարդյունավետությամբ: Մասնավորապես՝ կարիքների ոչ լիարժեք և ամբողջական գնահատման, այն է՝ հիմնականում անձի առողջական կարիքների արձանագրման հետևանքով մարդիկ բախվում են սոցիալական ինտեգրման տարաբնույթ խնդիրների:

Պատերազմի հետևանքով վիրավորում ստացած անձանց սոցիալական ինտեգրման մարտահրավերներից է նաև նրանց բարձրագույն կրթություն ստանալու իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրները: Այս հարցն էլ ավելի զգայուն է դառնում նաև այն պատճառով, որ վիրավորում ստացած անձանց շարքում մեծ թիվ են կազմում 18 տարին լրացած և ժամկետային զինծառայության համար զինակոչված անձինք: Ստեղծված իրավիճակում դժվարություններ են առաջանում ոչ միայն բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիության, այլ նաև մասնագիտական կողմնորոշման հետ կապված խնդիրների հետևանքով: Այս դեպքում խնդիրն այն է, որ մասնագիտական կողմնորոշման հարցում վճռորոշ է լինում կոնկրետ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունում կոնկրետ ֆակուլտետում սովորելու համար սահմանված վճարի չափը, քանի որ սոցիալական խնդիրներով պայմանավորված ոչ բոլորն են կարողանում իրացնել իրենց կրթության իրավունքը:

⁸⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1415-1419, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Պատերազմի հետևանքով վիրավորում ստացած կամ հաշմանդամություն ունեցող անձինք շարունակում են բախվել մի շարք խնդիրների՝ կապված վերականգնողական կամ կարիքահեն ծառայությունների ոչ մատչելի լինելու, իսկ որոշ դեպքերում՝ առհասարակ բացակայության, ինչպես նաև բուժող բժշկի կողմից նշանակված՝ ՀՀ-ում չգրանցված դեղորայքի ձեռքբերման հետ:

Համակարգային բնույթի խնդիր է նաև այն, որ զինվորական ծառայության կամ հայրենիքի պաշտպանության ժամանակ վնասվածք, խեղում կամ հիվանդություն ձեռք բերած, սակայն հաշմանդամության կարգավիճակ չունեցող անձինք չեն օգտվում պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնությունից:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշակել և ներդնել պատերազմի հետևանքով վիրավորում ստացած անձանց համապարփակ կարիքների գնահատման միասնական համակարգ և չափորոշիչներ.

2. մշակել և ներդնել վերականգնողական և կարիքահեն ծառայությունների, ծրագրերի փաթեթ՝ երաշխավորելու, որ վիրավորում ստացած անձինք, ում նկատմամբ հաշմանդամության կարգավիճակ չի սահմանվել, կարողանան օգտվել իրենց կարիքներին համապատասխան ծառայություններից, այդ թվում՝ առողջապահական և վերականգնողական.

3. ընդլայնել վերականգնողական և կարիքահեն ծառայությունների շրջանակը՝ հարկապես Հայաստանի մարզերում՝ դրանք դարձնելով մատչելի և հասանելի բոլորի համար:

ԲԱԺԻՆ 17. ՏԱՐԵՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ⁸⁵

1. Տարեցների իրավունքների պաշտպանությունը տուն-ինտերնատներում

1.1 Տարեցների իրավունքների պաշտպանությունը տուն-ինտերնատներում կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում

2021 թվականի ընթացքում շարունակվել են արդիական մնալ կորոնավիրուսային (COVID19) համավարակի արդյունքում առաջացած մարտահրավերները: Տարեց անձինք շարունակում են խոցելի լինել նման իրավիճակներում, թե իրենց ֆիզիկական բարեկեցության տեսանկյունից, թե հոգեկան առողջության:

Ինչպես 2020 թվականի ընթացքում, այնպես էլ 2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը շարունակել է մշտադիտարկում իրականացնել խնամքի հաստատություններում բնակվող անձանց իրավունքների պաշտպանության վիճակի նկատմամբ: Իրականացվել է չհայտարարված այց «Երևանի N 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ, ինչպես նաև կատարվել փաստաթղթային ուսումնասիրություն:

Կորոնավիրուսային համավարակի կանխարգելման և տարածման դեմ պայքարի գործընթացում առանձնահատուկ նշանակություն ունի խնամքի հաստատություններում մեկուսարանների առկայությունը: Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի

⁸⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1420-1440, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

նախարարության տրամադրած տվյալների՝ 2021 թվականին տուն-ինտերնատի յուրաքանչյուր մասնաշենքում գործել է 1 մեկուսարան՝ կասկածելի դեպքերի համար:

Օրինակ՝ Նորքի տուն-ինտերնատում 2-րդ մասնաշենքի առաջին հարկի նոր վերանորոգված տարածքում նախատեսվել են մեկուսացման 10 սենյակներ:

Հաշվի առնելով, որ խնամքի հաստատության խնամյալները, պայմանավորված իրենց տարիքով և առողջական վիճակով, գտնվում են կորոնավիրուսային համավարակի ռիսկային խմբում, առանձնահատուկ նշանակություն ունի վերջիններիս պատվաստման գործընթացը:

Նորքի տուն-ինտերնատում բժիշկների կողմից շահառուների համար իրականացվել են իրագեկման աշխատանքներ, խնամք ստացող 209 շահառուից պատվաստվել են միայն 125-ը: Նման իրավիճակում անհրաժեշտ է շարունակել պատվաստման անհրաժեշտության վերաբերյալ իրագեկման աշխատանքների իրականացումը խնամքի հաստատությունում:

Հարկ է արձանագրել, որ 2020 թվականի ընթացքում կիրառվող մի շարք սահմանափակումներ 2021 թվականի ընթացքում փոփոխվել են, սակայն Նախարարությունից տրամադրվող պարզաբանումները են, որ նախարարության կողմից դրսևորվում է մեխանիկական մոտեցում, ինչն անթույլատրելի է:

Օրինակ արտաքին աշխարհի հետ կապը, ըստ նախարարության պարզաբանումների, ապահովվել է բուժկետում տեղադրված հեռախոսի և Skype սենյակի միջոցով, որից օգտվելու հնարավորություն տրամադրվել է յուրաքանչյուր շահառուի, արդյունքում սահմանափակվել է տարեց անձանց՝ արտաքին աշխարհի հետ կապը, մշակութային կյանքին մասնակցության և զբաղվածության ապահովման իրավունքերը:

«Երևանի N 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ի խնամյալները Պաշտպանին բանավոր բողոք են ներկայացրել այն մասին, որ նախկինում մասնակցել են տարբեր միջոցառումների, իսկ ներկայում, պայմանավորված կորոնավիրուսային համավարակով, որևէ զբաղվածություն չունեն, բացակայում է ժամանցը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը կարևորում է տուն-ինտերնատներում արձանագրված խնդիրների վերացման ուղղությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության նախաձեռնած քայլերը, և միաժամանակ կարևորում արձանագրված խնդիրների լուծմանը նպաստելու ուղղությամբ իրականացվող քայլերի հիմնավորվածությունն ու համաչափությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. իրավիճակին համահունչ շարունակաբար վերանայել խնամքի հաստատությունների խնամյալների արտաքին աշխարհի հետ կապն ապահովելու և հասարակությունում ներգրավվելու հնարավորությունների սահմանափակումները,

2. կազմակերպել խնամքի հաստատությունների խնամյալների զբաղվածության ապահովմանն ուղղված միջոցառումներ:

1.2. Տարեցների բնակության պայմանները տուն-ինտերնատներում

Պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներով բարձրացրել է տուն-ինտերնատներում տարեցների բնակության պայմանների վերաբերյալ մի շարք հարցեր: 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով Պաշտպանն արձանագրել է շենքային և ենթակառուցվածքների բավարար պայմաններ չունենալու՝ ֆիզիկական մատչելիության, վերանորոգված չլինելու, պատշաճ չջեռուցվելու, տաք ջրի բացակայության, լոգարանների և սանհանգույցների սանիտարահիգիենիկ անբավարար պայմանների խնդիրներ:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի «Երևանի N 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում կատարած մշտադիտարկման այցի շրջանակներում կրկին արձանագրվել է Պաշտպանի կողմից բարձրացված, սակայն լուծում չստացած խնդիրների առկայությունը:

Նախարարությունը տեղեկություններ է տրամադրել միայն «Նորքի տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում կատարված աշխատանքների վերաբերյալ, իսկ ահա «Երևանի N 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում կատարած աշխատանքների վերաբերյալ տեղեկություններ չի տրամադրել:

Տուն-ինտերնատներում բնակվող տարեցների նորմալ կենսագործունեության համար շատ կարևոր է անհրաժեշտ և բավարար սննդի տրամադրումը:

2021 թվականին «Երևանի N1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ի խնամյալների կողմից Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել այն մասին, որ հաստատության կողմից որոշակի ժամանակահատված ճաշացանկում չի ընդգրկվել և խնամյալներին չի տրամադրվել կաթնամթերք, հավկիթ և շաքարավազ:

Այս համատեքստում խնդրահարույց է գնումների գործընթացի ոչ պատշաճ կազմակերպման պատճառով խնամվողներին անհրաժեշտ և սահմանված սննդամթերքի չտրամադրումը, ինչպես նաև ճաշացանկի կազմման ընթացքում խնամյալների կարծիքը հաշվի չառնելու, տրամադրվող սննդի միատեսակության վերաբերյալ խնդիրները:

Հարկ է անդրադառնալ Պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում գտնվող մեկ այլ խնդրի՝ խնամքի հաստատություններում բռնության դեպքերի հայտնաբերման և կանխարգելման կարևորությանը: 2021 թվականի ընթացքում տարեցների իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող հասարակական կազմակերպությունից Պաշտպանի աշխատակազմ է փոխանցվել տեղեկատվություն, որ տուն-ինտերնատի աշխատակցի կողմից ոտնահարվել են խնամյալի շահերը, ազգականների կողմից խնամյալին փոխանցվող դրամական աջակցությունը պարբերաբար տնօրինել է աշխատակիցը ոչ ի շահ խնամյալի: Պաշտպանի աշխատակազմի կողմից ձեռնարկվել են համապատասխան միջոցառումներ և Պաշտպանի աջակցությամբ խնդիրը կարգավորվել է:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. Ապահովել խնամքի հաստատություններում պաշտպանության սննդի տրամադրումը և սննդի նմուշառումը,

2. իրականացնել բռնության դեպքերի գրանցման մատյանների նկատմամբ վերահսկողություն:

2021 թվականին լուծում չստացած օրենսդրական խնդիրներ տարեցների խնամք իրականացնող հաստատություններ տեղավորվելու և այլ հարցերի հետ կապված

Սոցիալական տարբեր հաստատությունների կողմից սոցիալական ծառայություններ են մատուցվում հասարակության տարեց և (կամ) սոցիալապես անապահով անձանց:

Սոցիալական ծառայությունները ներառում են շուրջօրյա խնամքի ծառայությունները, որոնք մատուցում են բնակչության սոցիալական պաշտպանության շուրջօրյա ընդհանուր տիպի և հատուկ (մասնագիտացված) հաստատությունները (տուն-ինտերնատները): Անկախ այն հանգամանքից, որ սոցիալական ծառայությունների տրամադրման հետ կապված որոշ խնդիրների լուծման կապակցությամբ 2021 թվականի ընթացքում կատարվել են օրենսդրական նախաձեռնություններ, այդ խնդիրները դեռևս շարունակում են մնալ արդիական:

Մասնավորապես, ՀՀ կառավարության 2015 թվականի որոշման մասին է, որին կից հավելվածում ներկայացված են հիվանդությունները որոնց առկայության պարագայում միայնակ

տարեց անձինք տարիներ շարունակ զրկված են շուրջօրյա խնամքի հաստատությունում խնամք ստանալու հնարավորությունից:

Պաշտպանը դեռևս 2019 թվականից քննարկել է վերը նշված հիվանդություններն ունեցող անձանց խնամքը կազմակերպելու նպատակով այլընտրանքային խնամքի նախատեսելու հնարավորությունը՝ հաշվի առնելով նման կարգավիճակ ունեցող անձանց կարիքներն ու հասարակության մեջ ինտեգրվելու անհրաժեշտությունը:

«Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը 2021 թվականին Պաշտպանի կարծիքին է ներկայացվել որոշման նախագիծ, որում ամրագրված իրավակարգավորումներով վերը նշված ցանկով նախատեսված անօթևան անձանց կացարանով և անհրաժեշտ մասնագիտացված բժշկական և սոցիալ-հոգեբանական ծառայություններով ապահովելու համար:

Մինևոյն ժամանակ, խնդրահարույց է նախագծով կացարանի շահառուների նման սահմանափակ շրջանակի նախատեսումն այն դեպքում, երբ շուրջօրյա խնամքի հաստատությունում խնամք ստանալու և կացարանում ժամանակավորապես բնակվելու հնարավորություններից զրկված են նաև քրոնիկ ալկոհոլամոլություն կամ թմրամոլություն ունեցող անձինք:

Հարկ է անդրադառնալ նաև բնակչության սոցիալական պաշտպանության ընդհանուր տիպի հաստատություններում խնամք ստացող անձանց զբաղվածության խնդրին, քանի որ բավական ցածր է ոչ միայն տարեցների, այլև 55+ քաղաքացիների զբաղվածության ցուցանիշը:

Կառավարության որոշման համաձայն՝ բնակչության սոցիալական պաշտպանության ընդհանուր տիպի հաստատություններում խնամքը տրամադրվում է դրա կարիքն ունեցող, կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված տարեց, միայնակ, չաշխատող կենսաթոշակառուներին, այդպիսով տարեց, միայնակ կենսաթոշակառուներն, ովքեր ունեն որոշակի զբաղվածություն զրկելով խնամք ստանալու հնարավորությունից:

«Ամբողջ իրավունքների պաշտպանն իր 2019 և 2020 թվականների տարեկան հաղորդումներով բարձրացրել է տարեցների զբաղվածության ապահովման հարցը և առաջարկել ընդունել օրենսդրական փոփոխություններ նախատեսող իրավական ակտ՝ խնամք ստացող անձանց տրամադրելով աշխատանքի և զբաղվածության իրավունքի իրացման հնարավորություն: 2021 թվականի ընթացքում կառավարության որոշմամբ նախատեսված տարեց անձանց աշխատելը արգելող դրույթների փոփոխություններ չեն նախաձեռնվել և իրականացվել:

«Ամբողջ իրավունքների պաշտպանի կողմից դեռևս 2018 թվականից բարձրացվել է «Տարեց» եզրույթի հետ կապված իրավական անորոշության առկայության հարցը, որը պայմանավորված է օրենսդրական կարգավորումներով: Այսպես, «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքում շարունակում է «տարեց» անձ եզրույթը մեկնաբանվել որպես 65 տարին լրացած անձ: Մինչդեռ, շարունակում է նաև կենսաթոշակի սահմանման իրավունքի տրամադրումը 63 տարեկան անձանց՝ պայմանավորված նրանց աշխատանքային ստաժով: Արդյունքում, այն անձինք, ովքեր 63 տարեկանից համարվում են կենսաթոշակառու և ստանում են աշխատանքային տարիքային կենսաթոշակ, դուրս են մնում օրենքով նախատեսված խնամքի և սոցիալական աջակցության ծառայություններից օգտվելու իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակից, քանի որ դրանք տրամադրվում են տարեց, այսինքն՝ 65 տարին լրացած անձանց:

Խնդրահարույց է միայնակ տարեցների սոցիալական պաշտպանության և կարիքահեն սոցիալական ծառայությունների մատուցման խնդիրը: Ներկայում, տարեցների սոցիալական պաշտպանությունը նույնացվում է նրանց մատուցվող խնամքի և սոցիալական այլ ծառայությունների հետ, մինչդեռ սոցիալական ծառայությունների գործող համակարգը չի կարող

ամբողջովին հոգալ տարեցների հոգեբանական, իրավական, առողջական, բնակարանային կարիքները:

ՀՀ-ում յուրաքանչյուր տարեց մարդու համար արժանապատիվ կյանքի պայմանների ստեղծումը պետության պարտավորությունն է: Մարդու համար արժանապատիվ կյանքի ապահովման խնդիրն ամրագրված է ոչ միայն ներպետական իրավական ակտերում, այլ նաև միջազգային փաստաթղթերում, այդ թվում՝ Եվրոպայի խորհրդի Վերանայված Եվրոպական սոցիալական (վերանայված) խարտիայում:

ՀՀ-ում սոցիալ-տնտեսական կարևորագույն երաշխիքներից են պետության կողմից տրամադրվող կենսաթոշակներն ու նպաստները:

Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքները և մշտադիտարկման արդյունքները ցույց են տալիս, որ տարեցները Հայաստանում բախվում են նվազագույն կենսապահովման պայմանների և սոցիալական ապահովության խնդիրների: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտապես բարձրացրել է պետության կողմից տարեցներին տրամադրվող կենսաթոշակի և նպաստի չափերի հարցը, որն անմիջականորեն կապված է տարեցների արժանապատիվ գոյության իրավունքի հետ:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին շարունակվել են հասցեագրվել կենսաթոշակի և նպաստի ցածր չափի վերաբերյալ բողոքներ:

Հարկ է նշել, որ սոցիալական նպաստների և կենսաթոշակների չափի ավելացման տեսանկյունից 2021 թվականին սոցիալական ապահովության միջոցների չափերի փոփոխություն չի եղել:

ՀՀ կառավարության 2021 թվականի որոշմամբ 2022 թվականի հունվարի 1-ից ուժի մեջ են մտնում որոշակի սոցիալական ապահովության միջոցների չափերի փոփոխությունները:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *Ընդունել նախարարության կողմից առաջարկված կառավարության որոշման նախագիծը և ապահովել դրա կատարումը,*

2. *վերանայել օրենսդրությամբ նախատեսված «տարեց» համարվող անձանց տարիքային սահմանը,*

3. *սեղմ ժամկետներում ընդունել Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 25-ի թիվ 1112-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ նախատեսող, աշխատելու հնարավորությունը սահմանափակող դրույթ չպարունակող իրավական ակտ,*

4. *շարունակաբար բարձրացնել կենսաթոշակների և տարեցներին վճարվող նպաստների չափերը՝ ապահովելու տարեցի արժանապատիվ գոյության իրավունքը,*

5. *շարունակաբար միջոցներ ձեռնարկել Եվրոպական սոցիալական (վերանայված) խարտիայի՝ տարեց անձանց իրավունքների սոցիալական պաշտպանության մասին 23-րդ հոդվածի՝ մինչ 2023 թվականը վավերացման համար:*

3. Տարեցներին տրամադրվող ծառայությունների վիճակը

Սոցիալական ծառայությունների տրամադրումը կազմում է պետության սոցիալական քաղաքականության որոշակի մասը, մինչդեռ ներկայում շատ տարեցներ բախվում են սոցիալական ծառայությունների բացակայության, անբավարարության կամ դժվարամատչելիության խնդիրներին:

2021 թվականին, կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված, ավելի են խորացել տարեցների սոցիալական խնդիրները, որի պայմաններում առավել կարևոր և անհրաժեշտ են դարձել պետության կողմից տրամադրվող սոցիալական ծառայությունները:

Համավարակի առկայության պայմաններում, տարեցները, գտնվելով վարակի ռիսկային խմբում, խուսափում են տանից դուրս գալուց, որի պայմաններում ավելի են մեկուսացվում հասարակությունից և ունենում սոցիալական ծառայությունների տրամադրման անհրաժեշտություն:

Թե՛ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից, թե՛ «Առաքելություն Հայաստան» ԲՀԿ-ի կողմից իրականացվել են սննդի տրամադրման ծրագրեր, սակայն շատ տարեցներ շարունակաբար ունենալ ֆինանսական անլուծելի խնդիրներ:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2019 հրամանով հաստատվել է Սոցիալական շտապ օգնության համակարգի ներդրման ծրագիր, որի նպատակն արագ արձագանքն է արտակարգ՝ կյանքին և առողջությանը վտանգ սպառնացող իրավիճակներում հայտնված, անհետաձգելի օգնության կարիք ունեցող անձանց սոցիալական խնդիրների լուծման հարցում:

Այս առումով խնդրահարույց է սոցիալական աջակցության «շտապ օգնության» ծառայություն ներդնելուն զուգընթաց դրա իրագործումն ապահովվելուն ուղղված շուտափույթ գործուն քայլեր չձեռնարկելը:

2021 թվականին Կառավարության ընդունած որոշմամբ հաստատվել է տարեցներին մատուցվող խնամքի ծառայությունների պլան-ժամանակացույցը՝ այդ թվում տարեցների կարիքների համալիր և լիարժեք գնահատման միջոցառումը, որի ժամկետ է սահմանվել 2021 թվականը, սակայն հարկ է արձանագրել, որ Նախարարությունը տեղեկություններ չի ներկայացրել կարիքների գնահատման գործընթացի և արդյունքների մասին:

ՀՀ կառավարության մեկ այլ որոշմամբ հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2019-2023 թվականների գործունեության միջոցառումների ծրագրի կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկը, որով ի թիվս այլնի նախատեսվում է խնամքի ապահիստիտուցիոնալացման գործընթացի իրավական կարգավորման առկայություն (հաստատված հայեցակարգ), որը կապահովի յուրաքանչյուր տարի, շուրջօրյա խնամքի ընդհանուր տիպի հաստատությունների կարողությունների և շահառուների կարիքների անհատական գնահատման հիման վրա շահառուների 5%-ի վերադարձ ընտանիք և առնվազն 10%-ի համայնքային այլընտրանքային ծառայություններից օգտվելու հնարավորություն:

Չնայած, որ միջոցառման ժամկետ է նախատեսվել 2020թ. մարտի 3-րդ տասնօրյակը ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից որևէ տվյալ չի ներկայացվել 2021 թվականի ընթացքում խնամքի հաստատություններից ընտանիք վերադառնալու դեպքերի մասին, ինչը փաստում է միջոցառման իրագործմանն ուղղված միջոցների բացակայության կամ ոչ պատշաճ իրականացման մասին:

2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել սոցիալական ծառայությունների հասանելիության վերաբերյալ պայմանավորված մարզերում վերջիններիս բացակայությամբ:

Միևնույն ժամանակ, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են, որ տարեցներին մատուցվող սոցիալական ծառայություններն անբավարար են:

Շատ քաղաքացիներ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքով տեղեկացրել են, որ խնամում են իրենց տարեց հարազատներին, սակայն ֆինանսական միջոցները չեն բավարարում վերջիններիս

կարիքները հոգալու համար անգամ անհրաժեշտ պարագաների ձեռքբերման համար և խնդրում են Պաշտպանի աջակցությունը խնամակալության սահմանաման և որոշակի գումար՝ խնամակալության նպաստ տրամադրելու հարցում: Մինչդեռ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված է, որ խնամակալությունը և հոգաբարձությունը սահմանվում են անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ քաղաքացիների իրավունքների և շահերի պաշտպանության համար:

Բացի այդ, Պաշտպանին բողոքներ են շարժվել սոցիալական ծառայություններից օգտվելու դարդությունից՝ կախված Միասնական սոցիալական ծառայության տարածքային կենտրոն ներկայանալու պահանջի հետ, մինչդեռ շատ հաճախ տարեցներն ունենում են առողջական տարբեր խնդիրներ և հնարավորություն չեն ունենում տարածքային կենտրոն անձամբ ներկայանալու: Պաշտպանի աջակցության շնորհիվ է հնարավոր եղել կազմակերպել տնային այցելություն կամ ներկայացուցիչների միջոցով իրացնել տարեցի իրավունքը:

2021 թվականի ընթացքում սոցիալական ապահովության իրավունքի իրացման վերաբերյալ հանրային իրազեկման ուղղությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից պարզաբանել են, որ պարբերաբար թարմացվում է Նախարարության կայքէջը՝ իրազեկելով քաղաքացիներին կատարված փոփոխությունների մասին: Մինչդեռ, տարեց անձինք, ում անհրաժեշտ է իրազեկել իրենց իրավունքների մասին, հիմնականում հնարավորություն չունեն ծանոթանալու Նախարարության կայքէջում կատարած հրապարակումներին և արդյունքում՝ զրկվում են իրենց իրավունքներին ծանոթանալու հնարավորությունից: Նշված պայմաններում ակնհայտ է, որ սահմանված միջոցառումը և արդյունքների ցուցանիշը կրել են ձևական բնույթ և չեն ծառայել բուն նպատակին: Պաշտպանին տարեց անձանցից ուղղված դիմումները վկայում են, որ վերջիններս պարզապես տեղյակ չեն իրենց իրավունքների մասին և ցանկացել են տեղեկություններ ստանալ Պաշտպանի աշխատակազմից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. սահմանել խնամքի հաստատություններից տարեցների՝ ընտանիք վերադառնալուն ուղղված հստակ միջոցառումներ և դրանց իրականացման ժամանակացույց,

2. ներդնել տարեցների իրավունքների մասին իրազեկման արդյունավետ մեխանիզմներ,

3. տարածքային մակարդակով ավելացնել տրամադրվող սոցիալական ծառայությունները,

4. տարեց անձանց կարիքներին համապատասխան ներդնել համայնքահեն ծառայություններ և ապահովել ծառայությունների շարունակական մատուցումը,

5. շուտափույթ գործուն քայլեր ձեռնարկել սոցիալական աջակցության «շտապ օգնության» ծառայություն ներդնելու և դրա իրագործումն ապահովելու ուղղությամբ:

**ԲԱԺԻՆ 18. ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՍԱՆՁԱԶԵՐԾԱԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԱՐՑԱԽԻՑ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԲՈՒՆԻ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ⁸⁶**

1. Կացարանով ապահովում

Արցախից Հայաստան տեղահանված բնակիչների իրավունքների ապահովման տեսանկյունից հետպատերազմյան շրջանում ամենից կարևոր հարցերից է կացարանով ապահովելու խնդիրը, որը 2021 թվականին ևս պատշաճ չի լուծվել: Հայաստան տեղափոխված հարցվածների համար առաջնային կարիքը կացարան ունենալն է, իսկ Արցախ վերադարձածների պարագայում՝ որպես առաջնային կարիք է առանձնացվել կանխիկ գումարը: ՀՀ տեղահանվածների 30.2 տոկոսի կացարանի հետ կապված հիմնական կարիքները վերաբերում են անձնական տարածության, առանձնանալու հնարավորության պակասին:

Արցախից տեղահանված և Հայաստանում գտնվող անձանց համար պատշաճ կենսամակարդակի ապահովումը Պետության կողմից պետք է համապատասխանի մարդու իրավունքների՝ միջազգայնորեն ճանաչված սկզբունքներին, իսկ կացարանով ապահովման համատեքստում գործնականում առկա են հետևյալ խումբ խնդիրները՝

1. մինչ այժմ, ըստ առանձնացված խմբերի, չկան հստակ հաշվառման տվյալներ: Օրինակ՝ նման դեպքերում առավել խոցելի են հիմնականում երեխաները, կանայք, հաշմանդամություն ունեցող անձինք

Մասնավորապես ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության կողմից տրամադրված տեղեկությունների համաձայն ՀՀ տարբեր մարզերում 2022 թվականի հունվարի 7-ի դրությամբ պետության կողմից տրամադրված կացարաններում բնակվում են Արցախից տեղահանված մոտ 1000 բնակիչ:

Հայաստանի Հանրապետությունում Արցախի կառավարության օպերատիվ շտաբի հայտնած տեղեկությունների համաձայն՝ ՀՀ տարբեր մարզերում ժամանակավորապես ապաստանած ԱՀ քաղաքացիների թիվը կազմում է շուրջ 21000 մարդ՝ 5400 ընտանիք:

2. իրավասու մարմինների կողմից ի սկզբանե չի իրականացվել կացարանով ապահովման վերաբերյալ պատշաճ, ամբողջական կարիքների գնահատում և արդյունավետ քաղաքականություն: Այս համատեքստում նաև առկա է հակասություն իրավասու մարմինների կողմից ներկայացված վիճակագրական տվյալների միջև: Ակնհայտ է, որ նախարարությունը դրսևորում է մեխանիկական մոտեցում, ինչը նույնպես խնդրահարույց է:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից ներկայացված տեղեկությունների համաձայն՝ Նախարարությունը «Հայկական կարմիր խաչ» ընկերության և «Առաքելություն Հայաստան» բարեգործական հասարակական կազմակերպության համատեղ ծրագրով ժամանակավոր կացարաններից դուրս է գալու և Հայաստանում բնակարան, տուն վարձել կամ Արցախ վերադարձելու հարցում օժանդակել է թվով 339 ընտանիքի:

⁸⁶ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1441-1461, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Հաջորդիվ խնդրահարույց է կացարանների՝ կենսաապահովման համար անհրաժեշտ պայմաններով ապահովված չլինելու հանգամանքը, մասնավորապես լինում են դեպքեր երբ վերջիններում բացակայում է ջեռուցումը, կամ կացարանը չի առհասարակ չի համապատասխանում բնակարանին ներկայացվող պահանջների(օրինակ հանդիսանում են մանկապարտեզ, գործող տուն-ինտերնատ, գիշերօթիկ դպրոց, սոցիալական աջակցություն մատուցող կազմակերպություն :

Նշվածի համալրելու կարող ենք նշել, որ կացարանների մասով նմանապիպ խնդիրներից հնարավոր կլիներ ինչ-որ չափով խուսափել, եթե համապատասխան մարմինների կողմից ի սկզբանե իրականացվեր պատշաճ և ամբողջական կարիքների գնահատում և դրանց ապահովմանն ուղղված արդյունավետ քաղաքականություն:

Հաջորդ խումբ խնդիրները առնչվում են Հայաստանում Արցախի օպերատիվ շտաբի հայտնած տեղեկություններին, համաձայն որոնց՝ ժամանակավորապես բնակվարձ տրամադրվում է հիմնականում սոցիալապես ծայրահեղ ծանր վիճակում գտնվող ընտանքներին:

Նախարարությունից տրամադրել նաև տեղեկություններ Արցախից ՀՀ տեղափոխված անձանց ժամանակավոր կացարանում տեղավորելու գործընթացում Նախարարությունը 2021 թվականին կիրառած չափանիշների վերաբերյալ:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է՝

1. հնարավոր սեղմ ժամկետներում իրավական ամրագրում փալ ժամանակավոր կացարանում տեղավորելու գործընթացի որոշակի և հստակ չափանիշներին,

2. ապահովել փյալների միասնական վիճակագրության վարում:

2. Պեպության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնությունը և սպասարկումը

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ ՀՀ տեղահանված արցախցիների պարագայում առողջապահական ծառայությունների կարիք եղել է հարցվածների 56.5 տոկոսի պարագայում:

Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Արցախի Հանրապետությունում հայտարարված արտակարգ իրավիճակներում կամ ռազմական կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում փուժած անձանց (այսուհետ՝ փուժած անձինք) բժշկական օգնությունն ու սպասարկումն իրականացվում է պեպության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով:

Այսպիսով, տուժած անձը պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով ստանում է առողջության առաջնային պահպանման ծառայություններ՝ այդ թվում Կառավարության որոշմամբ սահմանված կարգով հատկացվող դեղերի տրամադրումը:

Չնայած վերը նշված օրենսդրական փոփոխություններին՝ գործնականում խնդիրները շարունակվում են արձանագրվել՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ անձինք հիմնականում տեղեկացված չեն անվճար բուժօգնության պայմաններին, ինչպես նաև ընթացակարգին, որն էլ շատ դեպքերում խոչընդոտել է առողջության պահպանման իրավունքի իրացմանը:

Ըստ Հայաստանում Արցախի Օպերատիվ շտաբի, միակ խնդիրն առաջացել է 2021 թվականի տարեվերջին, երբ պետական պատվերի համար սահմանված գումարներն սպառվել են , քաղաքացիների մոտ առաջացել է խուճապ, տագնապ և անհանգստություն: Քաղաքացիներին բացատրվել է, որ անհետաձգելի, կյանքին վտանգ սպառնացող բժշկական միջամտություններն իրականացվելու են՝ անկախ պետպատվերի համար սահմանված գումարների առկայության, իսկ պլանային դեպքերը հետաձգվել են 2022 թվականի համար:

Ըստ ՀՀ առողջապահության նախարարության բժշկական օգնության ու սպասարկման վերաբերյալ Նախարարությունը բողոք չի ստացել, ինչը խնդրահարույց է քանի որ, ստացվում է Նախարարությունը տեղեկացված չէ առկա խնդիրների մասին:

Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ պետության ուղղակի պարտականությունն է ստանձնել Արցախից տեղահանված անձանց առողջության պահպանման իրավունքի երաշխավորման հետ կապված բոլոր հարցերը, վեր հանել առկա խնդիրները:

Դեղորայքի տրամադրման խնդրի վերաբերյալ միակ խնդիրը թե ՀՀ քաղաքացիների և թե Արցախից տեղահանվածների մասով այն է, որ հաճախ նշանակված դեղամիջոցի փոխարեն տրամադրվում է փոխարինողը:

Պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներում մշտապես բարձրացրել է Հայաստանի Հանրապետության հիմնական դեղերի ցանկն ընդլայնելու հարցը: ՀՀ առողջապահության նախարարությունից հայտնել են, որ Արցախից տեղափոխված անձանց դեղերով չհասանելու վերաբերյալ Առողջապահության նախարարությունը բողոք չի ստացել, սակայն ստացվել է 11 դիմում, որոնք ուսումնասիրվել են Նախարարության համապատասխան ստորաբաժանման կողմից և տրվել են լուծումներ: Շուրջ 14600 նպաստառուներին, ամբուլատոր-պոլիկլինիկական համակարգի կողմից շարունակաբար տրամադրվում են անվճար դեղեր:

Այսպիսով, ելնելով վերը շարադրվածից անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել պատշաճ իրազեկում Արցախից տեղահանված մարդկանց շրջանում բժշկական օգնության ու սպասարկման պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով իրականացնելու մասին,

2. մեծացնել պետության պարասխանափու դերակատարությունը Արցախից տեղահանված անձանց առողջության պահպանման հարցերին արձագանքնելու, խնդիրները վեր հանելու տեսանկյունից,

3. բնակչության անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում ընդգրկված բնակչության համար հատկացվող պետական ֆինանսավորման ծավալներն ավելացնել կամ հատկացվող պետական պարտքերի ծավալները կիսամյակային կամ եռամսյակային կտրվածքով վերանայել:

3. Սոցիալական աջակցության միջոցառումներին և ընթացակարգին առնչվող խնդիրներ

Հետպատերազմական շրջանում Հայաստանի Հանրապետության կողմից իրականացվել են և շարունակում են իրականացվել մի շարք սոցիալական աջակցության ծրագրեր՝ Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով տեղահանված և Արցախի հաշվառում ունեցող քաղաքացիներին աջակցելու նպատակով:

2021 թվականի ընթացքում իրականացված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ միջոցառումների գործարկումից հետո կառավարությունը չի իրականացնում ազդեցության գնահատում, լուծում չեն ստանում խորքային խնդիրները: Մինչ օրս էլ Արցախից տեղահանված անձինք հանդիպում են վարչարարական խոչընդոտների իրենց իրավունքներն իրացնելու գործընթացում:

Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ Արցախի քաղաքացիների և նրանց հյուրընկալված անձանց աջակցության օգտվել է համապատասխանաբար՝ 6164 և 1003 հյուրընկալող անձ:

Նշված միջոցառումների վերաբերյալ Պաշտպանի աշխատակազմն ստացել է բանավոր և գրավոր բողոքներ, ինչպես նաև իրականացրել է զանգվածային լրատվության միջոցների ու

սոցիալական մեդիայի մշտադիտարկում: Արձանագրված խնդիրները վերաբերել են անհատական և համակարգային բնույթ կրող հարցերի, դրանք եղել են ինչպես տեխնիկական, այնպես էլ՝ օրենսդրական բնույթի:

Օրինակ՝ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով հյուրընկալողները բարձրաձայնել են բոլոր ամիսների համար սոցիալական աջակցությունը չստանալու կամ ուշ ստանալու մասին: Բողոքներից մեկով Միասնական սոցիալական ծառայությունից գումարն ուշ ստանալու վերաբերյալ պարզաբանում է տրամադրվել այն մասին, որ Արցախի կողմից հյուրընկալվողի գույքի վերաբերյալ տեղեկություն չի ստացվել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2021 թվականի տարեկան հաղորդման կազմման նպատակով Արցախի քաղաքացիների և նրանց հյուրընկալած անձանց սոցիալական աջակցության միջոցառումների հետ կապված վիճակագրական տվյալների վերաբերյալ հարցմանն ի պատասխան ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունն չի ներկայացրել ամբողջական և ըստ էության պատասխան: Պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներում մշտապես բարձրացնում է վիճակագրություն վարելու կարևորությունն ու անհրաժեշտությունը, սակայն շատ ոլորտներում խնդիրը շարունակվում է մնալ չլուծված:

Պաշտպանին ներկայացված բողոքները վերաբերում են անձի անունով սեփական գույք ՀՀ կադաստրի կոմիտեում հաշվառված չլինելու հիմքով աջակցության ծրագրերին մասնակցության մերժման, ներկայացված էլեկտրոնային դիմումն ընդունվելու, սակայն գումար չի ստանալու կամ սահմանված ժամկետներից ուշ ստանալու կամ ընդհատումներով ստանալուն կամ միջոցառման շահառու հանդիսանալը նախորդ միջոցառումների շահառու հանդիսանալով պայմանավորելը, կամ Արցախի կողմից նախկին միջոցառումների շրջանակներում միջոցառման շահառու լինելու փաստի հաստատումը չեղարկվելու հիմքով նոր միջոցառմանը մասնակցության դիմումը մերժելը, կամ Արցախի Հանրապետության վերահսկողությունից դուրս մնացած համայնքներում մինչև պատերազմի սկսվելն առնվազն երեք ամիս փաստացի բնակված լինելու վերաբերյալ տեղեկությունն ստանալու անհնարինության կամ տվյալների ուշ ներկայացման պատճառով, անձանց փոստային բաժանմունքներում չնույնականացնելու պատճառով և միայն աջակցության տրամադրման ժամկետը երկարաձգելու արդյունքում են դիմողները կարողացել ստանալ նշված միջոցառման շրջանակներում տրամադրվող աջակցությունը: Անգամ արձանագրվել է դեպք, երբ անձը դիմել է միասնական սոցիալական ծառայությանն աջակցելու էլեկտրոնային դիմում ներկայացնել, սակայն մերժում է ստացել:

Հաջորդ խնդիրը առնչվում է բնակչության իրազեկվածության ցածր մակարդակին, չնայած որ Նախարարության տեղեկացմամբ տարբեր հարթակների միջոցով իրականացվել են իրազեկման աշխատանքներ:

ՀՀ-ում Արցախի կառավարության օպերատիվ շտաբից տեղեկություն է տրամադրվել այն մասին, որ Արցախի քաղաքացիների և նրանց հյուրընկալած անձանց սոցիալական աջակցության միջոցառումներից օգտվողների թիվը կազմում է 6000 դիմում, շուրջ 14000 հյուրընկալված: Օպերատիվ շտաբից նշել են նաև, որ բացի օգտվողների նշված թվից կան նաև այլ ցուցակներ, որը ենթադրում է նոր շահառուներ: Հավելել են, որ առ այսօր, չնայած ներկայացված դիմումներին, վերջնական արդյունքներ ՀՀ-ից դեռ չի տրամադրվել: Ըստ Օպերատիվ շտաբի՝ վերը նշված ծրագրերն ամենաանկատարն են՝ թե՛ վերահսկման, և թե՛ հասանելիության առումով:

Արցախի կողմից նախկին միջոցառումների շրջանակներում միջոցառման շահառու լինելու փաստի հաստատումը չեղարկվել է:

Մասնավորապես՝ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով անձը տեղեկացրել է, որ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 21-ի N 1820-Լ որոշմամբ հաստատված միջոցառումից օգտվելու նպատակով online.ssa.am կայքէջի միջոցով ներկայացրել է էլեկտրոնային դիմում, սակայն չի ստացել միանվագ դրամական օգնությունը:

Այս միջոցառման շրջանակներում էլ առաջացել են անձանց փոստային բաժանմունքներում չնույնականացնելու խնդիրներ:

Թեև վերոնշյալ սոցիալական ծրագրերով պետությունը փորձել է ապահովել տեղահանված և պատերազմից տուժած անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքի նվազագույն բաղադրիչները, սակայն սոցիալական աջակցության տրամադրման գործընթացն ինքնին բազմաթիվ տեխնիկական թերություններ է ունեցել:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է Արցախից տեղահանված մարդկանց համար աջակցության միջոցառումների իրականացման գործընթացում ապահովել պարզաճ, բազմակողմանի և լրիվ վարչարարություն, բարձրացնել միջոցառումների հասցեականությունը և օպերատիվությունը՝ կարիքին համապատասխան:

4. Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց աշխատանքային իրավունքների ապահովումը

Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով մեծ թվով Արցախից տեղահանված մարդիկ տեղափոխվելով ՀՀ կորցրել են իրենց աշխատանքը և գումար վաստակելու հնարավորությունները:

Ըստ որոշ ուսումնասիրությունների ՀՀ տեղահանված Արցախցիների 76 տոկոսը պատերազմից հետո որևէ եկամտաբեր աշխատանք չի կատարել, ինչը պայմանավորված է եղել տեղահանման խնդիրներով, տվյալ ժամանակաշրջանում անկայունությամբ, տեղահանված անձանց՝ Հայաստանում մնալու ոչ երկարաժամկետ պլաններով և այլն: ՀՀ տեղահանված արցախցիների շրջանում պատերազմից հետո գործազրկությունն ավելացել է 33.62 տոկոսով:

Այս կապակցությամբ ՀՀ կառավարությունը գործարկել է պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի գործազուրկ քաղաքացիների զբաղվածության երկու ծրագիր:

Նշվածի կապակցությամբ ՀՀ-ում Արցախի կառավարության օպերատիվ շտաբից տեղեկություն է տրամադրվել այն մասին, որ երկու ծրագրի շրջանակներում են փորձել ապահովել արցախցիների զբաղվածությունը:

Նշվածի կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից տեղեկություն է տրամադրվել այն մասին, որ Հայաստան տեղափոխված՝ Արցախի քաղաքացիների ժամանակավոր զբաղվածության ապահովման նպատակով 2021 թվականին իրականացվել են թվով 2 միջոցառումներ որոնց արդյունքում մոտ 400 : Միաժամանակ, ևս 65 անձ ընդգրկվել է միջոցառման մեջ՝ Հայաստանում ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագրի (UNDP) ներկայացուցչության աջակցությամբ:

Հարկ է նշել, որ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքները վկայում են, որ թեև Արցախից տեղահանված անձանց համար իրականացվում են սոցիալական աջակցության ծրագրեր, այդ թվում՝ միանվագ դրամական օգնության տրամադրում, այդուամենայնիվ դրանք ուղղված չեն վերջիններիս սոցիալական ապահովվածության խնդիրների և կարիքների առնչությամբ երկարաժամկետ և հեռանկարային լուծմանը:

Հարկ է նշել նաև, որ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով արձանագրվել են դեպքեր, երբ վերը նշված միջոցառումների շրջանակներում Արցախից տեղահանված անձինք աշխատել են, սակայն գումարը տևական ժամանակ չեն ստացել, ուստի պետք է հետևողական լինել նաև այս մասով, քանի որ Նախարարության զբաղվածության մարմինն է ապահովում պետական ծրագրի շրջանակներում կնքված վարձատրվող հասարակական աշխատանքների իրականացման պայմանագրի կատարումը, այդ թվում՝ գումարների փոխանցումը:

Այսպիսով, հարկ է մեկ անգամ ևս շեշտել, որ անհրաժեշտ է նախևառաջ իրականացնել տեղահանված անձանց կարիքների գնահատում, ինչը պիտի լինի շարունակական գործընթաց կյանքին զուգահեռ և համապատասխան ուսումնասիրությունների արդյունքում մշակել նրանց աշխատանքով ապահովելու, ինչպես նաև աշխատանքային հարաբերություններ ձևավորելու հարցում աջակցություն ցուցաբերելու համակարգված քաղաքականություն, որով կնախատեսվեն խնդրի լուծմանն ուղղված ամբողջական և արդյունավետ կառուցակարգեր:

ԲԱԺԻՆ 19. ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ԱՊԱՍՏԱՆ ՀԱՅՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

1. Ընդհանուր տեղեկություն Հայաստանում փախստականների և ապաստանի վերաբերյալ

Ըստ ՀՀ ՏԿԵՆ Միգրացիոն ծառայության⁸⁷ տվյալների՝ 2020թ. պատերազմի պատճառով Արցախից Հայաստան է տեղահանվել 91760 անձ, 2021թ. ընթացքում ապաստան է հայցել 260 անձ, փախստականի կարգավիճակ է ստացել 78 անձ (40-ը՝ Իրանից, 20-ը՝ Սիրիայից):

2. 2021 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատանքի հիմնական ուղղությունները

2021թ. իրականացվել է օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի վերլուծություն, ՀՀ ԱԱԾ սահմանապահ զորքերի⁸⁸ վերապատրաստումները շարունակվել են ՄԱԿ ՓԳՀ-ի և Հայկական Կարմիր խաչի ընկերության հետ փոխգործակցությամբ:

3. 2021 թվականի հիմնական զարգացումները

«Փախստականների և ապաստանի մասին» օրենքով⁸⁹ սահմանվել է, որ օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը, որն ապօրինի հատել է պետական սահմանը, կամ որի նկատմամբ քրեական հետապնդում է իրականացվում ՀՀ տարածքում, կամ որը ենթակա է հանձնման օտարերկրյա պետությանը, կարող է դիմել ապաստան ստանալու կամ փախստականի կարգավիճակ ձեռք բերելու համար:

⁸⁷ Այսուհետ սույն բաժնում՝ Միգրացիոն ծառայություն:

⁸⁸ Այսուհետ սույն բաժնում՝ Սահմանապահ զորքեր:

⁸⁹ Այսուհետ սույն բաժնում՝ Օրենք:

4. 2021 թվականին արձանագրված հիմնական խնդիրները

4.1 Փախստականի կարգավիճակի համար անհրաժեշտ չափանիշներին չբավարարող, սակայն չվերադարձելիության սկզբունքի պաշտպանությունից օգտվող օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար օրենսդրությամբ հատուկ կարգավիճակի բացակայություն

Փախստականի կարգավիճակ չստանալու կամ կարգավիճակի դադարման դեպքում անձի անտաքսումն անհնար է մահապատժի, խոշտանգման, դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի վտանգի դեպքում:

Ուստի, անհրաժեշտ է ամրագրել անձանց նոր իրավական կարգավիճակ, որը հնարավորություն կտա լրացուցիչ պաշտպանություն սահմանել փախստականի կարգավիճակի համար անհրաժեշտ չափանիշներին չբավարարող, սակայն չվերադարձնելու սկզբունքի պաշտպանությունից օգտվող անձանց համար:

4.2 Մահապատժի ենթարկվելու վտանգի առկայության պարագայում անձի արտաքսման կամ հանձման օրենսդրական արգելքի բացակայությունը

Անհրաժեշտ է Օրենքի՝ չվերադարձելիության սկզբունքն ամրագրող հոդվածում ներառել մահապատժի վտանգի առկայության դեպքում արտաքսման կամ հանձման արգելքը:

4.3 Ընդանիքի անունից միասնական ապաստանի հայց ներկայացրած անձի փախստականի կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելու և դադարելու դեպքում նրա ընդանիքի անդամների կամ խնամարկյալների կարգավիճակի ինքնըստիներյան դադարումը

Այս մոտեցման արդյունքում չեն ուսումնասիրվում անձի ընտանիքի անդամների կարգավիճակի դադարեցման կամ չեղյալ հայտարարելու հիմքերը: Բացի այդ, անձն ունենում է նոր հայց ներկայացնելու իրավունք, ինչն առաջացնում է կրկնակի աշխատանք պետական մարմնի և անտեղի բարդեցված գործընթաց ապաստան հայցողի համար:

Անհրաժեշտ է Օրենքով սահմանել, որ միասնական ապաստանի հայց ներկայացրած անձի փախստականի կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելու և դադարելու դեպքում նրա ընդանիքի անդամների կամ խնամարկյալների կարգավիճակը կդադարի միայն դրա համար սահմանված անհատական վարույթով քննություն անցկացնելու և կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելու ու դադարելու համար բավարար հիմքերի առկայության դեպքում:

4.4 Ապաստան հայցող անձանց՝ առանց աշխատանքի թույլտվության աշխատելու իրավունք ունեցող անձանց ցանկում բացակայություն

Օրենքը վարձատրվող աշխատանքի իրավունքի տեսանկյունից ապաստան հայցողներին հավասարեցնում է ՀՀ քաղաքացիների հետ, սակայն «Օտարերկրացիների մասին» օրենքով սահմանված՝ առանց աշխատանքի թույլտվության աշխատելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակում ներառված չեն ապաստան հայցող անձինք, ինչը կարող է սահմանափակել վերջիններիս աշխատանքի իրավունքի իրացման հնարավորությունը:

Առաջարկվում է «Օտարերկրացիների մասին» օրենքի՝ աշխատանքի թույլտվության աշխատելու իրավունք ունեցող անձանց ցանկում ավելացնել ապաստան հայցող անձանց:

4.5 Ապաստանի հայցեր ընդունող պետական մարմիններում հարցազրույցի ընթացքում անվճար թարգմանության բացակայություն

Ապաստան հայցողի հետ հարցազրույց անցկացնելու լիազորություն ունեն Միգրացիոն ծառայությունը, **Սահմանապահ զորքերը, Ոստիկանությունը և ազատագրկման վայրի վարչակազմը, սակայն Օրենքով սահմանվում է միայն Միգրացիոն ծառայության՝ հարցազրույցի ընթացքում անվճար թարգմանիչ տրամադրելու պարտականությունը:**

Անհրաժեշտ է ապաստանի հայցեր ընդունող բոլոր մարմինների համար նախատեսել հարցազրույցի ընթացքում անվճար թարգմանիչ տրամադրելու պարտավորություն:

4.6 Կացարանում բնակվելու իրավունք ստացած ապաստան հայցող անձանց ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու լիազորությունը նախատեսված չէ օրենքով

Կացարանի կարիք ունեցող ապաստան հայցողները մինչև նրանց ապաստանի հայցի վերաբերյալ վերջնական որոշում կայացնելը բնակվում են ապաստան հայցողների ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում՝ համաձայն կենտրոնում բնակվելու ուղեգրի, որն ուժը կորցրած ճանաչելու կարգը սահմանված է Կառավարության որոշմամբ:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի դրույթների վերլուծությունը վկայում է, որ նման սահմանափակում ամրագրող նորմը, որով բարենպաստ վարչական ակտը ուժը կորցրած կճանաչվի, **անհրաժեշտ է սահմանել օրենքով:**

Անհրաժեշտ է Միգրացիոն ծառայության՝ ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում բնակվելու ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու լիազորությունը նախատեսել օրենքով:

4.7 Ապաստան հայցողի իրավունքների բացակայությունը «ժամանակավոր տեղավորման Կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու վարույթի ընթացքում

Օրենսդրությամբ չի սահմանվում անձանց՝ վարույթում քննարկվող փաստական հանգամանքների վերաբերյալ արտահայտվելու իրավունքը, այլ նախատեսվում է, որ անձինք պետք է ներկայանան և տան բացատրություն **տնօրենի պահանջով:**

Անհրաժեշտ է վերացնել բացատրություն տալու համար տնօրենի պահանջի պարտադիր առկայության պայմանը և նախատեսել գրավոր եղանակով վարչական ակտն ընդունելու՝ նախազգուշացնելու պարտադիրություն, ինչպես նաև անձի լսված լինելու իրավունքը:

Ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին որոշումը բողոքարկելու դեպքում անձն ամեն դեպքում ստիպված է լինելու ազատել սենյակը: Բացակայում է նաև բողոքարկման բավարարման դեպքում անձի ուղեգիրը վերականգնելու պարտադիրությունը:

Անհրաժեշտ է նախատեսել ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու դեպքում անձի բողոքարկման իրավունքը, ինչպես նաև իրավասու մարմնի՝ բողոքարկման բավարարման դեպքում ուղեգրի վերականգնման և կացարանում վերատեղավորման պարտականությունը:

4.8 «ժամանակավոր տեղավորման Կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելիս սենյակն ազատելու համար նախատեսված ժամկետի խնդիր

Ապաստան հայցողը պետք է ազատի զբաղեցրած սենյակը ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչվելու մասին տեղեկանալու օրվանից սկսած եռօրյա ժամկետում:

Պետք է նշել, որ վարչական ակտի բողոքարկման նվազագույն ժամկետը 2 ամիս է:

Պետք է նախատեսել այնպիսի կարգավորում, որ սենյակն ազատելու ժամկետը կախված լինի բողոքարկման ժամկետից, իսկ բողոքարկման դեպքում՝ դրա վերջնական արդյունքից:

4.9 Հատուկ կացարանի գերբնակեցումը և սանիտարահիգիենիկ պայմանները 2021թ. ընթացքում «Հատուկ կացարան» ՊՈԱԿ-ում բնակեցվել է 45 ապաստան հայցող, իսկ **92 անձ չի տեղավորվել կացարանում ազատ սենյակի բացակայության պատճառով:**

Խնդրի լուծման նպատակով նախատեսվում է կառուցել նոր կացարան, որն *անհրաժեշտ է հնարավորինս շուտ կառուցել՝ հաշվի առնելով ապաստան հայցող անձանց թվի աճը:*

4.10 Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորման անհնարինության դեպքում տրամադրվող դրամական օգնությանն առնչվող խնդիրներ

Կացարանում տեղավորելու անհնարինության դեպքերում կենսաապահովման կարիքները հոգալու հնարավորություն չունեցողներին պետք է տրամադրվի դրամական օգնություն՝ դիմումատուին՝ 20.000 դրամ, նրա ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամին՝ 15.000-ական դրամ, որը հաճախ չի բավականացնում նվազագույն կարիքները հոգալու համար: Բացի այդ, **2021թ. կենտրոնում չտեղավորված 92 անձից դրամական օգնություն չի տրամադրվել 61-ին, քանի որ այդ նպատակով տրամադրված գումարը սպառվել է:**

Անհրաժեշտ է մեծացնել տրամադրվող ֆինանսական աջակցության չափը, իսկ նախատեսված չափով դրամական օգնությունը տրամադրել ժամանակին:

4.11 Կրոնի հիմքով հատուկ սննդի բացակայություն

Կացարանում տեղավորված ապաստան հայցողներին տրամադրվում է նույն տեսակի սնունդ՝ առանց հաշվի առնելու կրոնական ու ազգային պատկանելությանը պայմանավորված որոշակի սննդատեսակներից օգտվելու անհնարինությունը:

Անհրաժեշտ է Կացարանում սննդի տրամադրման հիմքում դնել յուրաքանչյուրի ազգային և կրոնական պատկանելության առանձնահատկությունները և ֆիզիկական վիճակը:

4.12 Պետական սահմանի անցման կետերում թարգմանության բացակայություն

Առաջարկվում է ՀՀ պետական սահմանի անցման կետերում հնարավորինս ապահովել օտար լեզուներով թարգմանության հնարավորություն՝ ապաստան հայցող բոլոր անձանց համար հասկանալի լեզվով իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները ներկայացնելու, հարցազրույցներ անցկացնելու, Սահմանապահ զորքերի ծառայողների՝ հատուկ կացարաններում գտնվող անձանց հետ լիարժեք շփումն իրականացնելու համար:

ԲԱԺԻՆ 20. ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՊԱՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՒ ԿՐՃԱՏՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

ԳԼՈՒԽ 1. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԵՎ ԱՊԱՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽՄԱՆ ՈՒ ԿՐՃԱՏՄԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ. ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

1. ՀՀ միջազգային պարտավորությունները և ձեռքբերումները

Այժմ շրջանառության մեջ է դրված «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծը:

Նախագծի ընդունմամբ կապահովվի ազգությամբ հայերի պարզեցված կարգով ՀՀ քաղաքացիություն ստանալու իրավունքի իրացումը, կբացավի ՀՀ քաղաքացիությունը դադարեցնելուց հետո առանց անձը հաստատող փաստաթղթի մնալը և այլն⁹⁰:

Ուստի, առաջարկվում է ընդունել նախագիծը հնարավոր սեղմ ժամկետում և ապահովել դրա գործնական կիրառումը:

ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՊԱՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՒ ԿՐՃԱՏՄԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

1. Ապաքաղաքացիության մասին նոր իրավական ակտի ընդունման ձգձգման հետ կապված խնդիր

Գոյություն չունի ապաքաղաքացիության մասին ինքնուրույն իրավական ակտ: «Օտարերկրացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց մասին» նոր օրենքի նախագիծը և վերաբերելի այլ իրավական ակտերի նախագծերը «e-draft» կայքում 2019 թվականի դեկտեմբերին դրվել են քննարկման, սակայն մինչ օրս չեն ընդունվել⁹¹:

Ակտի կարևորությունը բխում է ապաքաղաքացիության կանխարգելման և կրճատման, քաղաքացիություն չունեցող և չփաստաթղթավորված անձանց բացահայտման, ուղղորդման և փաստաթղթավորման կոնկրետ կառուցակարգեր սահմանելու անհրաժեշտությունից:

Առաջարկվում է ակտիվացնել նախագծերի փաթեթի ընդունման շուրջ քննարկումներն ու անհրաժեշտ ընթացակարգերը, և ընդունել այն հնարավորինս սեղմ ժամկետում:

2. Քաղաքացիություն չունեցող և չփաստաթղթավորված անձանց վերաբերյալ համապարփակ վիճակագրական տվյալների վարման հետ կապված խնդիր

Բնակչության վերջին մարդահամարի (2011թ.) շրջանակներում քաղաքացիություն չունեցող անձանց վերաբերյալ տվյալները առնչվում են միայն նրանց սեռին և տարիքին⁹²: Պետք է վերլուծել այլ տվյալներ ևս, օրինակ՝ էթնիկ պատկանելության, ամուսնական կարգավիճակի, բնակության վայրի, ապաքաղաքացիության պատճառների վերաբերյալ:

Ավելին, հրապարակված տվյալներն ունեն պարբերաբար թարմացման խնդիր: Դրանք կանոնավոր կերպով չեն ստուգվել, քանի որ բացակայում են անհրաժեշտ մեխանիզմները:

Առաջարկվում է մշակել քաղաքացիություն չունեցող բնակչության բացահայտման արդյունավետ մեխանիզմներ և ներդնել տեղեկատվության հավաքագրման, թարմացման և տրամադրման ավելի ֆորմալ և կանոնավոր մեթոդաբանություն:

⁹⁰ Տե՛ս օրենքի նախագիծը՝ http://www.parliament.am/draft_history.php?id=12809:

⁹¹ Տե՛ս «e-draft» կայքի հրապարակումը՝ <https://www.e-draft.am/projects/2175/justification>:

⁹² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտի՝ Հայաստանի Հանրապետության 2011 թվականի բնակչության մարդահամարի արդյունքները՝ <https://www.armstat.am/file/doc/99486303.pdf>:

3. Քաղաքացիություն չունեցող և չփաստաթղթավորված անձանց բացահայտման և ուղղորդման գործուն մեխանիզմների բացակայություն. ընդհանուր նկատառումներ

Համայնքի ղեկավարն իրավասու է ծնունդների չգրանցման դեպքերը բացահայտելու ուղղությամբ ձեռնարկել միջոցներ և տրամադրել երեխայի ծննդի պետական գրանցման գրավոր հայտարարություն⁹³, ինչը գործնականում հաճախ չի կատարվում:

Եթե արտերկրում ծնված օտարերկրացին չունի անձը հաստատող փաստաթուղթ կամ դրավավերականության ժամկետը սպառված է, անհրաժեշտ է անձնագրավորման համար դիմել ԱՎՎ՝ ՔԶԱ վկայականի տրամադրման համար, որը կտրամադրվի, եթե դիմողի ծագման երկրից ստացվի տեղեկատվություն, որ նա այդ պետության քաղաքացին չէ:

Օրենսդրությամբ և գործնականում բացակայում են անձանց բացահայտման և ուղղորդման մեխանիզմները, իսկ առկա կարգավորումները ոչ միշտ են կիրառվում:

Հաճախ նաև քաղաքացիություն չունեցող անձինք անվճարունակ են:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, առաջարկվում է՝

1) ձևավորել կոնկրետ մեխանիզմներ, որոնք կնախատեսեն քաղաքացիություն չունեցող և չփաստաթղթավորված անձանց բացահայտման և ուղղորդման հետ կապված կոնկրետ պարտավորություններ առանձին դերակատարների համար,

2) իրականացնել շահագրգիռ գերատեսչությունների քննարկում,

3) կազմակերպել պատասխանատու սուբյեկտների վերապատրաստում առկա օրենսդրական կարգավորումների, անձանց բացահայտման և ուղղորդման վերաբերյալ

4) անձանց բացահայտման առումով իրականացնել պարբերական իրազեկման մակարդակի բարձրացման միջոցառումներ, որոնք տեղեկություն կտրամադրեն փաստաթղթավորման գործընթացի և պատասխանատու մարմինների վերաբերյալ,

5) քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար վերացնել փաստաթղթավորման համար անհրաժեշտ պեղծերը և նախատեսել իրավաբանական անվճար աջակցության հնարավորություն:

4. Ապաքաղաքացիության կանխարգելման և կրճատման, քաղաքացիություն չունեցող և չփաստաթղթավորված անձանց բացահայտման և պաշտպանության հարցերով զբաղվող միջգերատեսչական մարմնի ստեղծման անհրաժեշտություն

Հայաստանի Հանրապետությունում ապաքաղաքացիության կանխարգելման և կրճատման, ինչպես նաև քաղաքացիություն չունեցող և չփաստաթղթավորված անձանց բացահայտման և պաշտպանության ոլորտում արդյունավետ քայլեր իրականացնելու պարտադիր բաղադրիչներից մեկն է իրավասու մարմինների պատասխանատվությունների հստակ սահմանումը և նրանց միջև ակտիվ փոխգործակցության ապահովումը:

Անհրաժեշտ է սրեղծել միջգերատեսչական հանձնաժողով՝ սահմանելով դրա կազմը, որում հասարակական և միջազգային կազմակերպությունների ներգրավվածությունը խիստ ցանկալի է, նախատեսելով անդամների լիազորություններն ու պարտականությունները:

⁹³ Տե՛ս «Տեղեկան ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 36-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետը՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=157900>:

5. Երեխայի ծննդի դեպքում փաստաթղթավորման խոչընդոտները՝ որպես ծնունդը չգրանցելու կամ դրա խոչընդոտների պատճառ

1. Ծննդի մասին սահմանված ձևի բժշկական փաստաթղթի բացակայությունը՝ որպես ծնունդը չգրանցելու կամ դրա խոչընդոտների պատճառ

Եթե բժշկական հաստատությունից դուրս ծնված երեխան չի փաստաթղթավորվել, առկա է խնդրի լուծման 3 տարբերակ՝ նոտարական, արտադատական կամ դատական կարգ:

Արտադական կարգով (ՔԿԱԳ գործակալության կողմից) ծննդի գրանցման համար անհրաժեշտ է ծննդի մասին սահմանված ձևի բժշկական փաստաթուղթ, որի ձեռքբերումը խնդիր է առաջացնում բժշկական կազմակերպությունում չձևվելու կամ առանց բժշկական կազմակերպության կամ բժշկի օգնության ծնվելու դեպքում:

Եթե այս փաստաթուղթը բացակայում է, և ծննդյան փաստը չի հաստատվել նոտարի կամ դատարանի կողմից, ՔԿԱԳ կողմից ծննդի պետական գրանցումն անհնարին է:

Համայնքի ղեկավարն իրավասու է դիմել բժշկական հաստատություն՝ ստանալու այդ փաստաթուղթը, որը գործնականում չի տրամադրվում բժշկական հաստատության կողմից:

Նոտարները մերժում են հրապարակել նոտարական ակտ այն հիմնավորմամբ, որ **բացակայում է անձը հաստատող փաստաթուղթը**: Նոտարները նաև վկայից ցուցմունք չեն վերցնում այն պատճառաբանությամբ, որ բացակայում են անհրաժեշտ կառուցակարգերը:

Արդյունքում, քաղաքացին ստիպված է դիմել դատական կարգով երեխայի ծննդի փաստի հաստատմանը: Հարկ է նկատել, որ քննարկվող խումբ անձինք հաճախ չեն ունենում ֆինանսական բավարար միջոցներ հոգալու անհրաժեշտ ծախսերը:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ, անհրաժեշտ է՝

1) պարտավորեցնել բուժփաստաբանությանը տրամադրել երեխայի բժշկական փաստաթուղթը նաև համայնքի ղեկավարին,

2) ներդնել նոտարի կողմից վկայից ցուցմունք վերցնելու համար անհրաժեշտ կառուցակարգեր՝ այդ նպատակով կազմակերպելով շահառու մարմինների, այդ թվում՝ նոտարների մասնակցությամբ քննարկում,

3) իրականացնել նոտարների վերապատրաստում քննարկվող թեմայի վերաբերյալ,

4) ազատել անձին նոտարին վճարվող պետությունների հնարավոր ֆինանսական բեռից:

2. Ծնողի անձը հաստատող փաստաթղթի բացակայությունը՝ որպես ծնունդը չգրանցելու կամ դրա խոչընդոտների պատճառ

ՔԿԱԳ կողմից երեխայի ծննդի գրանցման անհրաժեշտ պայման է ծնողի անձը հաստատող փաստաթղթի ներկայացումը: Ավելին, բժշկական կազմակերպությունում ծնված երեխայի ծնողի անձնագրի վավերականության ժամկետը լրացած լինելու դեպքում բուժփաստաթուղթն չի տրամադրում ծննդյան վերաբերյալ բժշկական փաստաթուղթ:

Հետևաբար, առաջարկվում է՝

1) մշակել օրենսդրական գործուն մեխանիզմներ, որոնք կնախատեսեն ծնողի կողմից անձը հաստատող փաստաթղթի ներկայացման անհնարինության խնդրի լուծում,

2) քննարկել հնարավորությունը սահմանելու դրույթ, ըստ որի՝ ծնողի վավեր անձը հաստատող փաստաթղթի բացակայության դեպքում բժշկական կազմակերպությունը տեղեկացնի Ոստիկանությանը, որն էլ իր իրավասության սահմաններում կլուծի խնդիրը:

6. Անձը հաստատող ժամանակավոր փաստաթղթի տրամադրում ՔԶԱ կարգավիճակ հայցող անձանց

Քաղաքացիություն չունեցող անձի՝ կացության վկայական ստանալու դիմումները քննարկվում են 30-օրյա ժամկետում, իսկ փաստաթղթի բացակայության դեպքում որոշ իրավունքներ սահմանափակված են:

Ուստի, անհրաժեշտ է անձը հաստատող ժամանակավոր փաստաթղթի տրամադրում քաղաքացիություն չունեցող անձանց կացության վկայական ստանալու համար դիմաձեռնել:

7. Անվճար իրավաբանական օգնության տրամադրում քաղաքացիություն չունեցող և չփաստաթղթավորված անձանց

Հաշվի առնելով քաղաքացիություն չունեցող անձանց սոցիալական վիճակը և անվճարունակությունը՝ *անհրաժեշտ է «Փաստաբանության մասին» օրենքով նախատեսել, որ քաղաքացիություն չունեցող անձինք ունեն Հանրային պաշտպանի գրասենյակի կողմից անվճար իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք:*

ԲԱԺԻՆ 21. ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID-19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԱՐՑԱԽԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՏԱՄԲ ԱԴԻԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ԼԱՅՆԱԾԱՎԱԼ ԶԻՆՎԱԾ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ⁹⁴

Տարեկան հաղորդման սույն բաժնում ներկայացված կոնկրետ դեպքերն ակնհայտորեն հաստատում են ադրբեջանական զինված ծառայողների կողմից ՀՀ քաղաքացիների՝ Սահմանադրությամբ և միջազգայնորեն երաշխավորված իրավունքների կոպիտ խախտումները:

Խոսքը վերաբերում է մարդկանց կյանքի, ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության, սեփականության և կենսական կարևորության այլ իրավունքների մասին, իսկ կյանքի իրավունքի դեպքում՝ խախտման իրական վտանգի մասին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մեկ անգամ ևս ընդգծում է, որ անհրաժեշտ է հրատապ միջոցներ ձեռնարկել ապահովելու ՀՀ բնակիչների իրավունքները, նրանց անվտանգությունը՝ հողերն օգտագործելիս, գյուղատնտեսական աշխատանքներով զբաղվելիս, ինչպես նաև այդ մարդկանց պաշտպանել սեփականության իրավունքի խախտումներից և այդ իրավունքներին սպառնացող վտանգներից:

⁹⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1514-1577, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից իրականացված և շարունակվող հանցանքներն ադրբեջանական հայատյացության ու թշնամանքի քաղաքականության հետևանքներն են, էթնիկ զտումների արդյունք, և այս սպառնալիքն այսօր էլ վերացած չէ:

Միջազգային չափանիշներն ու փորձը վկայում են, որ ցանկացած գործընթացի հիմքում, որն առնչվում է մարդուն, այդ թվում՝ սահմանների որոշման հարցերում, պետության գործողությունների հիմքում պետք է լինեն մարդու իրավունքի գերակայությունը, մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգանքի սկզբունքը ու, հետևաբար, մարդու՝ միջազգայնորեն ճանաչված և Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքները:

Այս համատեքստում խիստ վտանգավոր են դարձել ՀՀ այն պաշտոնյաների հայտարարությունները, որոնք, անտեսելով մարդկանց սահմանադրական իրավունքները, արդարացնում են Գորիս-Կապան և Կապան-Ճակատեն ճանապարհներին ադրբեջանական անցակետերը, իսկ տեղակայումները հիմնավորում են՝ ասելով, թե դրանք այն տարածքներում են, որոնք Ադրբեջանի Հանրապետություն են: Անընդհատ հղումներ են արվում ինչ որ այլընտրանքային ճանապարհների ու ԽՍՀՄ չկոնկրետացված ինչ-որ քարտեզների:

Պաշտոնյաների նշված հայտարարություններով օրինականացվում են ադրբեջանական զինված [ու իրավապահ] ծառայողների անօրինական տեղակայումները, որտեղից էլ նրանք անօրինականություններ են կատարում, հանցանքներ են գործում ՀՀ բնակչության նկատմամբ:

Բանն այն է, որ այդ, այսպես կոչված, այլընտրանքային ճանապարհները չեն վերացնում ՀՀ բնակչության անվտանգության սպառնալիքներն ու սահմանադրական իրավունքների խախտումները, չեն կարող լինել լիարժեք լուծումներ:

Իրականում, ճանապարհների ապաշրջափակման քողի ներքո ադրբեջանական իշխանությունները վարում են ՀՀ քաղաքացիական բնակավայրերի մեկուսացման և հումանիտար խնդիրներ առաջացնելու նպատակային քաղաքականություն:

Ուստի, պետք է բացառվեն տարբեր պաշտոնյաների հակասական ու մարդու իրավունքները ոտնահարող կամ վտանգող հայտարարությունները, որոնք խորացնում են անորոշությունը հասարակությունում: Իրականում, պետության ռազմավարությունը պետք է սահմանային անվտանգության հարցերում հաշվի առնի մարդու իրավունքների հետ կապը, ինչպես նաև այն, որ պետությունն ունի իր քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության պոզիտիվ պարտավորություն:

Որոշ բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, այդ թվում՝ ոլորտի պատասխանատու պաշտոնյաներ անելով այնպիսի արտահայտություններ, ինչպիսիք են՝ «Սյունիքն անվտանգ է», «իրենց [ադրբեջանական] տարածքն է, ինչ կարող ենք անել», ինչպես նաև այլընտրանքային ճանապարհները գովերգող արտահայտություններ՝ խնդիրներ են առաջացնում միջազգային ասպարեզում ՀՀ սահմանային բնակիչների իրավունքների պաշտպանության համար՝ ավելի նպաստելով քաղաքական հարցերի գերակայությանը մարդու իրավունքների նկատմամբ:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ կառավարության կողմից «գորքերի հայելային հետքաշման» առաջարկին, Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշումն այն է, որ կառավարությունը պետք է հրապարակային բացատրություն տա, թե ինչ է նշանակում «գորքերի հայելային հետքաշում» և ինչպես է դա երաշխավորելու ՀՀ բնակչության անվտանգությունն ու

իրավունքները: Նշվածից բացի, ուսումնասիրությունները վկայում են, որ Կառավարության այդ գաղափարն անորոշություն է առաջացրել մարդկանց մոտ:

Կառավարությունը չի կարող «գաղտնիության» կամ «կոնֆիդենցիալ» լինելու քողի ներքո խուսափել մանրամասների հրապարակումից, քանի որ այս հարցն ուղիղ կապված է մեր երկրի ողջ բնակչության [առաջնահերթ սահմանային բնակիչների] անվտանգության ու արժանապատվության, կյանքի ու մյուս կենսական իրավունքների հետ:

Այս պահին ամբողջությամբ անորոշ է, թե Կառավարությունը, այսպես կոչված, «զորքերի հայելային հետքաշման» դեպքում ինչպես է դա երաշխավորելու. հատկապես, որ սահմանային հարցերը Կառավարությունը շարունակում է առաջ տանել քաղաքական ու ռազմական տեսանկյուններից՝ առանց մարդու իրավունքների հիմքի:

Նշվածի համատեքստում Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է իր առաջարկը ՀՀ քաղաքացիների իրավունքները երաշխավորելու նպատակով հրատապ անվտանգության գոտի ստեղծելու կարևորության և անհրաժեշտության մասին:

Հարկ է ևս մեկ անգամ նշել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի այս առաջարկն արդեն տեղ է գտել միջազգային կոնկրետ փաստաթղթում՝ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի (ԵԽՄԿ) 2021 թվականի սեպտեմբերի 27-ի թիվ 2391 (2021) բանաձևում:

Պետք է անհապաղ սկսվի Ադրբեջանի հետ ՀՀ սահմանների շուրջ անվտանգության ապառազմականացված գոտի ստեղծելու և ադրբեջանական զինված ծառայողներին ՀՀ գյուղերի հարևանությունից, համայնքների միջև ճանապարհներից անհապաղ հեռացնելու գործընթաց:

ԳԼՈՒԽ 1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԵՎ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐ⁹⁵

1. Արգելված զենքերի կիրառումը խաղաղ բնակչության և քաղաքացիական օբյեկտների նկատմամբ

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր պատերազմի առաջին օրերից սկսած՝ Արցախի խաղաղ բնակչության նկատմամբ իրականացվել են զինված հարձակումներ, արգելված կասետային, այդ թվում՝ հրթիռային, զինատեսակների շարունակաբար օգտագործմամբ: Այս մասին են առաջին հերթին վկայում Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի հաղորդումներն ու զեկույցները:

Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանի հայտարարություններն, օրինակ, հաստատում են, որ Արցախի քաղաքացիական բնակավայրերը թիրախավորվել են LAR-160 և կասետային մարտագլխիկներով «Սմերչ» համազարկային կրակի ռեակտիվ հրթիռներով գրեթե բոլոր օրերին:

Նշված կասետային զինատեսակները բնույթով այնպիսին են, որ անխուսափելիորեն նրանց անհնար է դառնում ապահովել անհրաժեշտ տարբերակումը ռազմական և քաղաքացիական

⁹⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1516-1530, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

թիրախների միջև, երբ դրանք օգտագործվում են քաղաքացիական և քաղաքացիական օբյեկտների հարևանությամբ, առավել ևս, երբ դրանք օգտագործվում են խիտ բնակեցված բնակավայրերում:

Ադրբեջանի կողմից LAR-160 և «Սմերչ» կասետային հրթիռային համակարգերի օգտագործումը հանգեցրել է միջազգային մարդասիրական իրավունքի (այդ թվում՝ Ժնևյան կոնվենցիաների), ինչպես նաև միջազգային մարդասիրական սովորույթային իրավունքի կոպիտ խախտումների՝ մարդու իրավունքների ոլորտի պարտավորությունների բացահայտ անտեսմամբ:

Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանների զեկույցներում տեղ են գտել նաև հարցեր, որոնք վերաբերում են Արցախում պաշտամունքի վայրերի, պատմական և հուշարձանների արվեստի ստեղծագործությունների հրետակոծություններ: Խոսքը, հատկապես վերաբերում է 2020 թվականի հոկտեմբերի 8-ին Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Շուշի քաղաքի կենտրոնում գտնվող Սուրբ Ամենափրկիչ Ղազանչեցոց Մայր տաճարը թիրախային հրթիռակոծության ենթարկելուն:

2. ԱԹՍ-ների կիրառումը Արցախի և Հայաստանի քաղաքացիական բնակավայրերի նկատմամբ

Պատերազմական գործողությունների ժամանակ Ադրբեջանն օգտագործել է նաև ռազմական անօդաչու թռչող սարքեր (ԱԹՍ-ներ)՝ որպես քաղաքացիական բնակավայրերի և խաղաղ բնակչության դեմ թիրախային հարձակման միջոցներ:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին ստացած ահազանգերի համաձայն՝ Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից ռազմական անօդաչու թռչող սարքերով հարվածներ են հասցվել Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիս քաղաքի, Սոթք, Կուֆ, Նորաբակ և մի շարք այլ համայնքների քաղաքացիական բնակչությանը, այդ թվում՝ խիտ բնակեցված շրջաններում ապրող քաղաքացիական բնակչությանը, կարևորագույն քաղաքացիական ենթակառուցվածքներին: 2020 թվականի հոկտեմբերին նման խախտումների վերաբերյալ մի շարք ահազանգեր են ստացվել Սյունիքի մարզի քաղաքացիական բնակչության կողմից՝ կապված Սյունիքի մարզի Դավիթ Բեկ և Ագարակ համայնքների ու գյուղերի, այդ բնակավայրերի խաղաղ բնակչության նկատմամբ Ադրբեջանի կողմից ռազմաօդային հարձակումների հետ:

Պաշտպանի զեկույցները ուղարկվել են միջազգային կառույցներին և պետական մարմիններին, մասնավորապես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում Հայաստանի Հանրապետության ներկայացուցչին՝ վերջինիս պաշտոնական հարցմամբ:

3. Հայկական կողմի քաղաքացիական անձանց և զինծառայողների նկատմամբ ադրբեջանական զինված ուժերի դաժանություններն ու խոշտանգումները

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմն ուղեկցվել է ադրբեջանական զինվորականների կողմից արդեն իսկ իրենց վերահսկողության ներքո գտնվող քաղաքացիական անձանց և զինծառայողների սպանություններով, խոշտանգումներով ու այլ դաժանություններով, կենդանի մարդկանց գլխատումներով և այլն: Այս մասին ահազանգեր է ստացվել ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը: Դրանք Պաշտպանի աշխատակազմն արձանագրել է մշտադիտարկման աշխատանքներով, ինչպես նաև Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի փաստափաստաքննարկման աշխատանքների հիման վրա:

Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ համատեղ անմիջապես նախաձեռնված մշտադիտարկումների և ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ ադրբեջանական

սոցիալական մեդիայի օգտահաշիվներից տարածվում են տեսանյութեր, որտեղ ցուցադրվում են հայկական կողմի քաղաքացիական անձանց և ռազմագերիների սպանություններ, խոշտանգումներ, այլ դաժան վերաբերմունք: Նույնիսկ բացահայտ ցինիզմով իրագործվում էին կենդանի մարդկանց գլխատումներ ու հրապարակելու համար պատրաստվում տեսանյութեր: Ավելին, այդ տեսաձայնագրությունները նկարահանվել և տարածվել են սպանություն իրականացնող անձանց կողմից:

Արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ ադրբեջանական վերահսկողության ներքո էթնիկ հայ գերիների սպանությունների, այդ թվում՝ գլխատման միջոցով սպանությունների, դաժանությունների տեսանյութերը ոչ միայն տարածվում են ադրբեջանական սոցիալական մեդիայի տիրույթում, այլ նաև ուղարկվում են զոհերի հարազատների անհատական օգտահաշիվներին:

2020 թվականի հոկտեմբերից ի վեր Հայաստանի և Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանները համատեղ աշխատանքներ են տարել հայկական կողմի գերիների սպանությունները միջազգային հանրությանը ներկայացնելու ուղղությամբ: Բոլոր փաստերը անհրաժեշտ ձևակերպումներով և ձևաչափերով փաստագրվել են և ներկայացվել են միջազգային մարմիններին՝ ըստ իրավասության:

Այսպես, ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարը 2020 թ. նոյեմբերի 1-ի սահմաններում հայտարարել է Արցախում պատերազմական հանցագործությունների: Հրապարակված հոդվածում ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարը նկատել է, որ «չնայած սոցիալական ցանցերում բազմաթիվ կեղծ լուսանկարներ շրջանառվելու հանգամանքին, ադրբեջանական զորքերի կողմից զինվորական համազգեստով երկու հայ ռազմագերիների մահապատժի ենթարկելու տեսանյութերի վերաբերյալ լրատվամիջոցների կողմից կատարված ուսումնասիրությունները բացահայտել են համոզիչ և խորապես անհանգստացնող տեղեկատվություն»: Մարդու իրավունքների պաշտպանի հրապարակման համաձայն՝ հոդվածում տիկին Հանձնակատարը ենթադրաբար նկատի ունի Հադրութ քաղաքում երկու հայ գերիների սպանությունը ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից:

Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է կարևոր փաստական տվյալներ 2020թ. սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի ընթացքում Արցախում խաղաղ բնակիչների իրավունքների կոպիտ խախտումների վերաբերյալ: Մասնավորապես, իրենց մշտական, հայրենի բնակավայրերից տեղահանվել է ավելի քան 100,000 խաղաղ բնակիչ: Պատերազմի հետևանքով անօթևան է դարձել շուրջ 40,000 մարդ՝ զրկվելով իրենց տներից, անձնական իրերից, կենսական տարրական պայմաններում ապրելու հնարավորությունից և այլ իրավունքներից:

Ադրբեջանական զինված ուժերի հարձակումների հետևանքով պատերազմի ընթացքում կրթությունից զրկվել է դպրոցական ու մանկապարտեզի տարիքի շուրջ 30,000 երեխա: Վնասվել կամ ավերվել է 14 մանկապարտեզ և 71 դպրոց: 2020թ. սեպտեմբերի 27-ից մինչև 2021 հունվարի 28-ը սպանվել է 77 քաղաքացիական անձ, այդ թվում՝ դաժան վերաբերմունքի, խոշտանգման

արդյունքում: Վիրավորում է ստացել 163 խաղաղ բնակիչ, այդ թվում՝ հաշմանդամություն ձեռք բերել, առողջությունն է ողջ կյանքի համար խեղվել:⁹⁶

4. Քիմիական տարրեր պարունակող զենքի օգտագործում

2020 թվականի սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին և դրանից հետո ստացված օբյեկտիվ բնույթի ապացույցների համաձայն՝ Ադրբեջանի զինված ուժերն Արցախում կիրառել են զանգվածային ոչնչացման, քիմիական տարրեր պարունակող զինատեսակ, որը կիրառվել է Արցախի քաղաքացիական բնակավայրերի հարևանությամբ գտնվող անտառների նկատմամբ:

Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ ուսումնասիրությունները հաստատել են, որ հրկիզող զինատեսակն օգտագործվել է Արցախի քաղաքացիական օբյեկտների և անտառների դեմ՝ առաջացնելով երկարաժամկետ ծանր հետևանքներ խաղաղ բնակչության և շրջակա միջավայրի համար:

Զանգվածային ոչնչացման հրկիզող զինատեսակի կիրառման շատ դեպքերում (օրինակ՝ Ննգի, Սղնախ, Ակնադբյուր, Թաղավարդ, Տող, Քարին Տակ և այլ համայնքներում) անտառները գտնվում են բնակավայրերին անմիջականորեն մոտ. օրինակ՝ անգամ 100 մետր հեռավորությամբ: Հետևաբար, խոսքը նաև քաղաքացիական բնակչության կյանքի և առողջության համար անխուսափելի երկարաժամկետ վնասի մասին է:

Ավելին, արձանագրվել է, որ որոշ քաղաքացիական բնակավայրերում (օրինակ՝ Ննգի, Տաղավարդ, Ակնադբյուր և այլն) ավերածություններ են պատճառվել քաղաքացիական բնակչության համար կենսական նշանակություն ունեցող օբյեկտներին (օրինակ՝ գազամատակարարման խողովակներ և այլն):

Հետագայում Մարդու իրավունքների պաշտպանն աշխատակազմի բժշկի ու իրավաբանների հետ Այրվածքաբանության ազգային կենտրոնում ձեռք ենք բերել մի շարք լրացուցիչ ապացույցներ ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախում քիմիական տարրեր (հնարավոր է՝ սպիտակ ֆոսֆոր) պարունակող զանգվածային ոչնչացման զինատեսակի կիրառության վերաբերյալ: Այցի ընթացքում տեղի են ունեցել քննարկումներ բուժանձնակազմի հետ, առանձնազրույցներ վիրավորված զինծառայողների, ինչպես նաև նրանց ընտանիքների անդամների հետ Բժիշկների եզրակացությամբ՝ զինծառայողների վնասվածքները, այտուցները (հատկապես վերին վերջույթներում) պահպանվում են տևական ժամանակ, այրվածքներից առաջացած վերքերը տեղտեղ խորն են, մոխրացած եզրերով, մերթնդներ՝ արյունահոսող, բուժմանը՝ դժվար ենթարկվող: Արյան մեջ նկատվում է կալցիումի և հեմոգլոբինի ցածր մակարդակ (հիպոկալցեմիա), դիտվում է լյարդի և փայծաղի չափերի մեծացում (հեպատոսպլենոմեգալիա): Ըստ մասնագետ բժիշկների՝ կիրառված զինատեսակներից արտանետված նյութերը շնչուղիներով օրգանիզմ ներթափանցելու դեպքում առաջանում է ներքին օրգանների ախտահարում, ինչը կարող է հանգեցնել առողջության երկարատև քայքայման, ընդհուպ՝ մահվան:

Ըստ բժիշկների՝ պատերազմի առաջին օրերից տարբեր աստիճանի այրվածքներ ստացած անձանց մեծ մասի մոտ դրանք տարբերվել են մինչ այդ իրենց պրակտիկայում հանդիպած դեպքերից:

⁹⁶ <https://artsakhombuds.am/en/node/1>

5. Չինված հարձակումներով երեխաներին թիրախավորելը և երեխաների իրավունքների խախտումները

Ադրբեջանական հարձակումների արդյունքում կոպիտ խախտվել են երեխաների իրավունքները, նրանց լավագույն շահերը՝ Հայաստանում և Արցախում երեխաների կյանքի ու առողջության համար իրական վտանգներով, պատերազմական հանցանքների սպառնալիքներով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը, լինելով մարդու իրավունքների ազգային անկախ հաստատություն, ինչպես նաև «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում իրականացնող մարմին՝ խստորեն դատապարտում է խաղաղ բնակչության, այդ թվում՝ երեխաների նկատմամբ Ադրբեջանի զինված ուժերի տարբերակում չդնող հարձակումները, որոնք հանգեցնում են երեխաների իրավունքների կոպիտ խախտումների ու միջազգային իրավունքի հիմնարար պահանջների բացարձակ անտեսման:

6. Լրագրողների նկատմամբ հարձակումներն ու նրանց իրավունքների խախտումները ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից

Կոնֆլիկտային կամ պատերազմական հակամարտությունների ժամանակ մասնագիտական աշխատանք կատարող լրագրողները գտնվում են միջազգային պաշտպանության ներքո: Նրանց աշխատանքն իրավիճակի վերաբերյալ անգնահատելի է օբյեկտիվ, համապարփակ տեղեկություններ, ապացուցողական տվյալներ ունենալու, լարվածությունը նվազեցնելու¹²⁰¹: Լրագրողական աշխատանքը պատերազմական կամ զինված հարձակումների ժամանակ հատուկ կարևորություն է ստանում՝ լինելով երաշխիք ոչ միայն աշխարհին իրական վիճակի մասին տեղեկություններ փոխանցելու, այլ նաև քաղաքացիական անձանց պաշտպանության հարցերում:

Արցախում ռազմական գործողությունները լուսաբանող լրագրողների վրա ադրբեջանական հարձակումների վերաբերյալ 2020 թվականի դեկտեմբերի 25-ին հրապարակվել է արտահերթ զեկույց: Չեկույցում ներկայացված ապացույցները հստակ ցույց են տալիս, որ Ադրբեջանի կողմից Արցախի քաղաքացիական բնակչության և ենթակառուցվածքների թիրախավորմանը զուգահեռ՝ դիտավորյալ և չտարբերակված թիրախավորման են ենթարկվել նաև լրագրողները և նրանց սպասարկող տրանսպորտային միջոցները, որի հետևանքով ծանր վիրավորվել է 7 լրագրող (5 օտարերկրյա ու 2 հայ) և զոհվել է լրագրողական խմբի ուղեկցող 1 անձ: Չեկույցում ամփոփվել են նաև վկայությունները, որոնց համաձայն հարվածներից առաջ և ընթացքում դեպքերի վայրերում թոփչքներ էին կատարում ադրբեջանական հետախուզական ԱԹՍ-ները, ինչը նշանակում է, որ լրագրողները լիովին տեսանելի ու տարբերակելի են եղել ադրբեջանական զինված ուժերի համար:⁹⁷

Մասնագիտական աշխատանք իրականացնող լրագրողներին հրետակոծելու և նրանց նկատմամբ հարձակումները ակնհայտորեն վկայել են տարբերակում չդնող (indiscriminate),

⁹⁷ Տե՛ս «Արցախում ռազմական գործողությունները լուսաբանող լրագրողների վրա ադրբեջանական հարձակումների» վերաբերյալ Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների արտահերթ զեկույցը՝ <https://ombuds.am/images/files/8af8216039c5ccd5277448a37eb5997f.pdf> (անգլերեն):

քաղաքացիական բնակավայրերի թիրախավորման մասին: Լրագրողների դեպքում դա առավել ևս դատապարտելի է, քանի որ նրանք գտնվում են հատուկ պաշտպանության ներքո:⁹⁸

ԳԼՈՒԽ 2. ԳԵՐԻՆԵՐԻՆ ՉՎԵՐԱԴԱՐՁՆԵԼԸ, ՆՐԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ԽԱԹԱՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ⁹⁹

1. Գերիների ազատ արձակման և նրանց չվերադարձնելու միջազգային պահանջների խախտումները՝ իրավական ընթացակարգեր չարաշահելու և դրանց էությունը նենգափոխելու միջոցով

Ադրբեջանական իշխանության մարմինները ռազմական գործողությունների դադարից անմիջապես հետո որդեգրեցին գերիների ազատ արձակումն ու վերադարձն արհեստականորեն ձգձգելու, այդ հարցը քաղաքական նպատակների համար օգտագործելու քաղաքականություն: Նախ, նրանք օգտվում էին առիթից, որ 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարության 8-րդ կետում առկա չէ վերադարձի ժամկետ՝ ակնհայտորեն ի խախտումն մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային մարդասիրական իրավունքի պահանջների: Այնուհետև, հայտարարվեց «բոլորը բոլորի» դիմաց սկզբունքը:

2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարությունից հետո Ադրբեջանի զինված ուժերը կարողացան գերեվարել քաղաքացիական անձանց, այդ թվում՝ կանանց, ինչպես նաև Շիրակի մարզից մեկնած և Արցախում ծառայություն իրականացնող 62 զինծառայող (նրանցից 8-ն արդեն վերադարձել է): Դրանից հետո, ադրբեջանական իշխանությունները սկսեցին որդեգրել բոլորովին նոր քաղաքականություն՝ նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարությունից հետո գերեվարվածներին անվանելով «ահաբեկիչներ» կամ «դիվերսանտներ»:

Ադրբեջանում գերության մեջ գտնվող հայ գերիների նկատմամբ քրեական հետապնդման ընթացակարգեր նախաձեռնելը, նրանց կալանավորելն ու առավել ևս նրանց ահաբեկիչներ կոչելը միջազգային մարդասիրական իրավունքի ու առհասարակ մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի կոպիտ խախտում է: Ռազմական գործողությունների մասնակցելու համար նրանք չեն կարող որևէ տեսակի քրեական հետապնդման ենթարկվել կամ կալանավորվել՝ որպես պատիժ: Սրանք պահանջներ են, որոնք հատկապես ամրագրված են 1949 թվականի Ժնևի երրորդ կոնվենցիայում:

Սկզբունքային կարևորության հարց է այն, որ ադրբեջանական իշխանությունները ձգձգում են հայ գերիների վերադարձը՝ նենգափոխելով իրավական գործընթացները, նրանց

⁹⁸ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1314>

⁹⁹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1530-1539, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

արհեստականորեն տալով կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ու կալանքի ձևով անազատության մեջ պահելը օգտագործելով՝ որպես պատիժ:

Ադրբեջանի կողմից գերիների իրական թիվը չհայտնելու կապակցությամբ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրություններն ու քննության արդյունքները շարունակաբար հաստատել են, որ նրանց թիվն ավելի շատ է, քան ադրբեջանական իշխանությունները հաստատել են, ինչը վերաբերում է նաև մինչև 44 գերիների վերադարձին:

2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է նաև հայ գերիներին խոշտանգելու և անմարդկային վերաբերմունքի ենթարկելու կոնկրետ ապացույցներ, որոնք արտացոլված են Պաշտպանի անգլերեն արտահերթ զեկույցում: Փաստաթուղթը վերաբերում է պատերազմական հանցագործությունների համար Ադրբեջանի պատասխանատվությանը:

2. Հայկական կողմի գերիների կեղծ դատավարությունները Ադրբեջանում

2020 թվականի պատերազմից հետո ադրբեջանական իշխանությունների կողմից հայկական կողմի գերիների նկատմամբ առաջադրվել են մեղադրանքներ և իրականացվել կեղծ դատավարություններ Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ Ադրբեջանում մեր գերիների դատապարտումներն ամբողջովին անհիմն են, կոպտորեն խախտում են գերիների իրավունքները և արհեստական պրոցեսի արհեստական արդյունք են: Նրանց ազատագրկումները միջազգային իրավունքով արգելված պատիժ են: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է, որ գերիները գերեվարվել են արցախյան հակամարտության շրջանակներում և հակամարտությունը հիմա էլ չի ավարտվել: Ադրբեջանում պահվող հայկական կողմի բոլոր զինծառայողներն ու քաղաքացիական անձինք կարգավիճակով գերի են: Նման պայմաններում Ադրբեջանում նրանք պահվում են ակնհայտ ապօրինի, և գերիներից ցանկացածի նկատմամբ քրեական հետապնդումը կամ դատավարությունը, նրանց կալանքի տակ պահելը միջազգային մարդասիրական իրավունքի, այդ թվում՝ Ժնևի երրորդ կոնվենցիայի պահանջների կոպիտ խախտումներ են:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ պետք է արձանագրել, որ հայկական կողմի բոլոր գերիները պետք է անհապաղ ազատ արձակվեն ու վերադարձվեն Հայրենիք՝ առանց որևէ նախապայմանի:

ԳԼՈՒԽ 3. ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՂ ՀԱՅԱՏՅԱՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀՀ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀՐԱՏԱՊ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ¹⁰⁰

1. Հայապրյացության խրախուսումը և թշնամանքի քարոզը՝ որպես ադրբեջանական պետական քաղաքականության մաս

Արցախի և Հայաստանի դեմ 2020թ. սեպտեմբերի 27-ից սանձազերծած լայնամասշտաբ պատերազմն ուղեկցվեց ադրբեջանական աննախադեպ պատերազմական ու մարդկության դեմ

¹⁰⁰ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1539-1552, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

ուղղված հանցագործություններով: Նշվածն ուղեկցվել է հսկայածավալ ատելության ու թշնամանքի քարոզով, որ ադրբեջանական իշխանությունները միայն խրախուսում էին:

Ադրբեջանի նախագահը պատերազմից հետո շարունակում է իր հրապարակային ելույթներով գեներացնել ատելություն, տալիս է սպառնալիքներ, անում վիրավորական ու թշնամանք բորբոքող արտահայտություններ: Ընդ որում, նրա ելույթներն այնպիսին են, որ ակնհայտորեն հասնում են ֆաշիզմի: Այս ելույթներն ամբողջությամբ խաթարում են մարդկանց բնականոն կյանքը, խաղաղությունն ու անվտանգությունը, ֆիզիկական ու հոգեկան անձեռնմխելիության, ազատ տեղաշարժի և մյուս կենսական իրավունքները:

Վերը նշված փաստերի խորքային պատճառները հիմնավորված են Հայաստանի և Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանների 2020 թվականի համատեղ հրապարակային զեկույցի ապացույցներով ու դրանց վերլուծությամբ («Ադրբեջանում կազմակերպված ատելության խոսքը և թշնամանքն էթնիկ հայերի նկատմամբ՝ որպես ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից էթնիկ հիմքով խոշտանգումների և անմարդկային վերաբերմունքի արմատական պատճառներ»):

Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից պետական մակարդակով խրախուսվող հայատյացության քաղաքականությունն ու Արցախում (Լեռնային Ղարաբաղ) հայերի էթնիկ զտման փաստը գնալով հիմնավորվում է նոր զարգացումներով: Պետական մակարդակով իրականացվող հայատյացության ապացույցներից է Բաքվում 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմին վերաբերող այսպես կոչված «ցուցահանդես-պուրակի» բացումը: Մանրամասներն արտացոլված են Մարդու իրավունքների պաշտպանի «Սպանված հայ զինվորների և շղթայված գերիների պուրակ Բաքվում. մարդկային տառապանքների թանգարան և ռասիզմի խթանում» արտահերթ զեկույցում (անգլերենով):

Ադրբեջանական իշխանությունները միշտ են վարել Արցախն արտաքին աշխարհից մեկուսացնելու, մարդու իրավունքները խախտող, խաղաղության դեմ ուղղված պատերազմական հանցանքները թաքցնելու քաղաքականություն՝ կեղծելով փաստերը: Սրանով շարունակաբար կոպիտ կերպով խախտել են մարդու իրավունքների և մարդասիրական իրավունքի միջազգային բացարձակ պահանջները:

Հայաստանի ու Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանները 2022 թվականին հրապարակել են անգլերենով արտահերթ զեկույց ադրբեջանական կեղծ խաղաղասիրության փաստերի վերաբերյալ՝ որպես մարդու իրավունքների երկարաժամկետ սպառնալիք:

2. Հայատյացությունն ու թշնամանքը Ադրբեջանի նախագահի հրապարակային ելույթներում

Բազմաթիվ են օբյեկտիվ ապացույցները, որոնք հաստատում են, որ հայկական կողմի զինձառայողների ու քաղաքացիական բնակիչների խոշտանգումների, գլխատումների, բնակավայրերն ավերելու, սահմանային բնակիչների իրավունքները խախտելու, եկեղեցիներն ավերելու ու պղծելու և այլ ռոտնահարումների խորքային պատճառների հիմքում ադրբեջանական թշնամանքի պետական քաղաքականությունն է հայ ժողովրդի նկատմամբ: Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ պատերազմից հետո Ադրբեջանը զարգացրել է թշնամանքի քաղաքականությունը: Այդ մասին են վկայում խոշտանգման նոր ձևերը հայ գերիների նկատմամբ: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը 2022 թվականին հրապարակել է արտահերթ զեկույց, որտեղ ներկայացվում է ադրբեջանական հայատյացության ու թշնամանքի քաղաքականությունը 44-օրյա պատերազմից հետո:

3. Հայադյացությունը ադրբեջանական և թուրքական սոցիալական ցանցերում

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի՝ ադրբեջանական և թուրքական զանգվածային լրատվության միջոցների և, հատկապես, սոցիալական ցանցերի մշտադիտարկումը վեր է հանել ատելության և բռնության, այդ թվում՝ սպանության կոչեր, որոնք տարածվում են թուրքական ու ադրբեջանական աղբյուրներից: Գործում են մեծ թվով էջեր ու խմբեր, որոնցով տարածվում են էթնիկ հիմքով հայատյացություն սերմանող, բռնության, այդ թվում՝ սպանությունների ու ավերածությունների տեսարաններ ու կոչեր պարունակող տեսանյութեր ու տեքստեր: Առկա են նաև զգալի թվով հայկական անուն ազգանուններով կեղծ էջեր, որոնցից նաև հայերենով սպառնալիք պարունակող ու սհաբեկող հաղորդագրություններ են ուղարկվում հայ իրական օգտատերերին:

Այս ամենը ներկայացված է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի «Սպանված հայ զինվորների և շղթայված գերիների պուրակ Բաքվում. մարդկային տառապանքների թանգարան և ռասիզմի խթանում» արտահերթ զեկույցում:

ԳԼՈՒԽ 4. ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԴԵՄ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԸ¹⁰¹

1. ՀՀ սահմանային բնակիչների կյանքի, խաղաղ և անվտանգ ապրելու իրավունքների խախտումներ

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի ընթացքում և դրանից հետո ադրբեջանական զինված ծառայողների կողմից հաճախակի են կրակոցները Հայաստանի գյուղերի անմիջական հարևանությամբ և դրանք որոշ դեպքերում թիրախավորված են՝ գյուղերի ու քաղաքացիական տների ուղղությամբ: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ գյուղերի անմիջական հարևանությամբ գտնվող ադրբեջանական զինված ծառայողներն արձակում են կրակոցներ մանր ու խոշոր տրամաչափի զինատեսակներից: Կրակոցները պարբերական են, արվում են ինչպես ցերեկային, այնպես էլ գիշերային ժամերի, պարզ լսվում են գյուղերում ու առաջացնում անհանգստություն, առաջին հերթին՝ կանանց ու երեխաների համար:

Ակնհայտ է, որ Հայաստանի Հանրապետության սահմանային բնակավայրերի բնակիչների կյանքն ու առողջությունը, նրանց ֆիզիկական անվտանգությունն ու հոգեկան անձեռնմխելիությունն ուղիղ սպառնալիքի տակ է հայտնվել: Ակնհայտ է, որ այս հանցավոր ոտնձգությունների, մարդկանց իրավունքների կոպիտ խախտումների հիմքը, դրանց սնուցման աղբյուրը մեկն է. ադրբեջանական իշխանությունների հայատյաց ու թշնամանքի, էթնիկ զտումների ու ցեղասպան քաղաքականությունը: Անհրաժեշտ է նաև հատուկ ընդգծել, որ նշված միջադեպերը հրահրող ու տարբեր սադրանքներ ձեռնարկող ադրբեջանական զինված ծառայողների գերագույն գլխավոր հրամանատարն Ադրբեջանի նախագահն է, ով անընդհատ

¹⁰¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի «2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջեր 1552-1577, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf> հղումով:

խոսում է Հայաստանի ողջ բնակչության, հայ ժողովրդի մասին սպառնալիքների լեզվով, ուղերձներով ու քաղաքականությամբ խրախուսում է թշնամանք ու հայատյացություն:

2. ՀՀ սահմանային բնակիչների սեփականության իրավունքի խախտումները

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմին հետևել է այն, որ Ադրբեջանի զինված ուժերը տեղակայվել են Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզերի բնակավայրերի հարևանությամբ, որի հետևանքով բնակիչները գրկվել են իրենց հողերից ու տներից օգտվելու հնարավորությունից: Ադրբեջանի վերահսկողության տակ են հայտնվել համայնքների բնակիչների հողերը (արոտներ, խոտհարքեր, վարելահողեր) և նրանց պատկանող տները: Վերջիններս չեն կարողանում օգտագործել ադրբեջանական ռազմական դիրքերին մոտ գտնվող հողերը, քանի որ ադրբեջանական զինված ծառայողները կրակ են բացում խաղաղ բնակիչների ուղղությամբ, երբ նրանք փորձում են մոտենալ իրենց հողերին կամ տներին: Հարկ է ընդգծել, որ այս բոլոր հողերն ու տները ունեն սեփականության վկայականներ կամ պայմանագրեր, որոնք տրվել են Խորհրդային կամ Անկախ Հայաստանի պետական մարմինների կողմից:

Խնդրահարույց և մտահոգիչ է, որ ցուցաբերվում է տարբերակված մոտեցում մարզերի բնակիչներին փոխհատուցումներ տրամադրելու հարցում և մինչ օրս առկա չեն հստակ մեխանիզմներ մարզերի բնակիչներին կրած կորուստների համար համարժեք փոխհատուցումներ տրամադրելու համար:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է խնդիրներ նաև ձեռնարկատիրական գործունեության հետ կապված, երբ օրինակ 2020 թվականի նոյեմբերի 26-ին ադրբեջանական զինված ծառայողները մուտք են գործել և տեղակայվել են «Գեոպրոմայնինգ Գոլդ» ՍՊ ընկերության հանքի տարածքում: Արդյունքում, Գեղարքունիքի մարզի Սոթք գյուղի հանքավայրի մեծ մասն անցել է Ադրբեջանի վերահսկողության տակ: Հաշվի առնելով վերոգրյալը անհրաժեշտ է Սյունիքի, Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերի սահմանամերձ համայնքների և գյուղական բնակավայրերի բնակիչների հոգսը թեթևացնելու և ստեղծված իրավիճակի մեղմման նպատակով ստեղծել պատերազմի և դրա հետևանքով մարդկանց կրած վնասները վերականգնելու գործունե մեխանիզմներ:

3. ՀՀ սահմանային բնակիչների սոցիալ-տնտեսական իրավունքների խախտումներն ազատ տեղաշարժի իրավունքի և անվտանգության իրավունքի իրացման համարեքսպում

Ադրբեջանական զինված ուժերը պատերազմից հետո ներխուժել են և անօրինական տեղակայվել ՀՀ բնակավայրերի հարևանությամբ, ճանապարհներին ու ՀՀ ինքնիշխան տարածքում: Այդ ժամանակից սկսած տարբեր ժամանակաշրջաններում զբաղված են պարբերական հանցագործություններով, այդ թվում՝ ահաբեկչական արարքներով կրակում են բնակավայրերի ուղղությամբ, իրական վտանգ են քաղաքացիական բնակիչների կյանքի և առողջության համար, նրանց արարքների պատճառով սահմանափակվել է մարդկանց ազատ տեղաշարժը, կրթության, առողջության պահպանման և այլ հիմնական իրավունքների իրացումը:

Խնդրի լուծման համար օգտագործվում են այլընտրանքային ճանապարհներ, որոնք, պետք է փաստել, գտնվում են ադրբեջանական զինված անձանց ուղիղ նշանառության տակ, ինչը կենսաապահովման լուրջ խնդիրներ է առաջացրել բնակավայրերի բնակիչների համար: Կառուցվում են նաև նոր այլընտրանքային ճանապարհներ: Սակայն, այլընտրանքային ճանապարհների կառուցում չի նշանակում, թե դրանով վերացվում են Գորիս-Կապան և Կապան-Ճակատեն ճանապարհներին ներկա ադրբեջանական զինված ու դիմակավորված ծառայողներից

բխող իրական սպառնալիքները ՀՀ բնակչության ու հատկապես նրանց տեղակայման դիրքերի հարևանությամբ գտնվող համայնքների բնակիչների կյանքին ու անվտանգությանը: Ստեղծված պայմաններում ադրբեջանական ոստիկանական հենակետը, սահմանային ու մաքսային հսկողության անցակետերը, արգելապատնեշներն ու տեսախցիկները, զինված ծառայողների տեղակայումը բացահայտ անհրավաչափ են: Այս հարցում պետք է ղեկավարվել մարդու իրավունքների գերակայության սկզբունքով՝ հատկապես հաշվի առնելով, որ երկու պետությունների միջև տեղի չի ունեցել պետական սահմանի դեղինիտացիա և դեմարկացիա:

4. ՀՀ Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզերի ջրային պաշարների անվտանգ օգտագործման խնդիրներ

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրություններն ու դիտարկումները հաստատում են, որ սահմանամերձ համայնքների բնակիչներ համար առաջացել են լուրջ բնապահպանական խնդիրներ, որոնք վտանգել են բնակիչների կյանքի, առողջության, ֆիզիկական և հոգեբանական անձեռնմխելիության սահմանադրական իրավունքները: Հարկ է նշել, որ նշված խնդիրները միշտ կրել են շարունակական բնույթ, ինչի արդյունքում պարբերաբար խախտվել են սահմանամերձ համայնքների բնակիչների բնապահպանական իրավունքները, այդ թվում՝ ջրային պաշարներից անվտանգ օգտվելու իրավունքը: Ջրի նկատմամբ մարդու իրավունքը ենթադրում է յուրաքանչյուր մարդու համար բավարար քանակությամբ անվտանգ, տնտեսապես և ֆիզիկապես հասանելի խմելու ջրի նվազագույն պահանջմունքների բավարարումը: Անվտանգ ջրի ողջամիտ քանակությունն անհրաժեշտ պայման է ջրազրկման հետևանքով առաջացող մահերի կանխարգելման, ամենօրյա անորակ ջրի օգտագործումից առաջացող հիվանդությունների ռիսկերի նվազման համար: Այսպիսով, պետության առաջնահերթ խնդիրներից է ապահովել սահմանային ջրային պաշարների անվտանգ օգտագործման երաշխավորումը: